

॥ नमो नमो निम्मलदंसणस्स ॥

आगमसूत्र

सटीक अनुवाद

२४

अनुवाद श्रेणी सर्वक -

मुनि दीपरत्नसागर

બાલબ્રહ્મચારી શ્રી નેમિનાથાય નમઃ
 નમો નમો નિમ્મલદંસણસ્સ
 પ.પૂ. શ્રી આનંદ-દામા-લલિત-સુશીલ-સુધર્મસાગર ગુરૂભ્યો નમઃ

આગમસતીક અનુવાદ

સૂર્યપ્રજ્ઞાપ્તિ-૨ – ચંદ્રપ્રજ્ઞાપ્તિ

-: અનુવાદ-શ્રેણીના સર્જક :-

મુનિ દીપરત્નસાગર

તા. ૨૩/૧૦/૨૦૦૯

શુક્રવાર

૨૦૬૬ કા.સુ.પ

આગમ સતીક અનુવાદ
 ભાગ ૧ થી ૪૨ સંપૂર્ણ
 મૂલ્ય-રૂ-૧૦,૦૦૦

o શ્રી શ્રુત પ્રકાશન નિધિ o

સંપર્ક સ્થળ

આગમ આરાધના કેન્દ્ર, શીતલનાથ સોસાયટી
 ફ્લેટ નં. ૧૩, ચોથે માળે, બહાઈ સેન્ટર,
 ખાનપુર, અમદાવાદ.

આગમ સતીક અનુવાદના

આ ભાગ - ૨૪ માં છે...

o સૂર્યપ્રજ્ઞાપ્તિ-ઉપાંગસૂત્ર-૫ ના...

—o— પ્રાભૂત-૧૦ના...

પ્રાભૂતપ્રાભૂત-૧૯ થી ૨૨

—o— પ્રાભૂત-૧૧ થી સંપૂર્ણ આગમ

o ચંદ્રપ્રજ્ઞાપ્તિ-ઉપાંગસૂત્ર-૬

— સંપૂર્ણ આગમ

— x — x — x — x — x — x — x —

-: ટાઈપ સેટીંગ :-
 શ્રી મહાકાલી એન્ટરપ્રાઈઝ
 ચાંદલોડિયા, અમદાવાદ.
 (M) 9824419736

-: મુદ્રક :-
 નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
 ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.
 Tel. 079-25508631

૦ વંદના એ મહાન્ આત્માને ૦

વિક્રમ સંવત-૨૦૬૧માં ફાગણસુદ-૩ નો દિવસ અને મંગલપારેખના ખાંચામાં શ્રી શાંતિનાથ પરમાત્માની વર્ષગાંઠનો પ્રસંગ, અતિભવ્ય અને ઘણી જ લાંબી સ્થયાત્રાના પ્રયાણની ઘડીએ, આગમોના ટીકા સહિતના અનુવાદ કરવા માટેની મનોભાવનાનું જેમના મુખેથી વચન પ્રાગટ્ય થયું, અંતરના આશીર્વાદ, સૂરિમંત્રથી અભિમંત્રિત વાસ ચૂર્ણનો ક્ષેપ અને ધનરાશિની જવાબદારીના યથાશક્ય સ્વીકાર સહ જેમની કાર્ય પ્રેરણાની સરવાણીમાં બીજાતા મારા ચિત્તે આશિર્ષ અનેરો હર્ષોલ્લાસ અનુભવ્યો. જેમની હયાતી દરમ્યાન કે હયાતી બાદ પણ, જેમના નામસ્મરણ માત્રથી આ કાર્ય વિઘ્નરહિતપણે મૂર્ત સ્વરૂપને પામ્યું, એવા...

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ૦ ના
ચરણ કમળમાં સાદર કોટીશઃ વંદના

૦ કેમ ભૂલાય એ ગુરુદેવને પણ ? ૦

ચારિત્ર પ્રતિ અંતરંગ પ્રીતિથી યુક્ત, અનેક આત્માઓને પ્રવ્રજ્યા માર્ગે પ્રયાણ કરાવનાર, સંયમમૂર્તિ, પ્રતિ વર્ષ ઉપધાન તપ વડે શ્રાવકધર્મના દીક્ષા દાતા, શારીરિક સમસ્યાઓ વચ્ચે પણ બંને શાશ્વતી ઓળીની આરાધનાને ન ચૂકનારા, સાગર સમુદાયમાં ગચ્છાધિપતિ પદને શોભાવનારા અને સમર્થ શિષ્ય પરિવારયુક્ત એવા મહાન વિભૂતિરત્ન-

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી દેવેન્દ્રસાગરસૂરીશ્વરજી મ૦

જેમના આજીવન અંતેવાસી, શાસનપ્રભાવક

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી હર્ષસાગરસૂરિજી મ.સા.

જેમણે આ અનુવાદ કાર્ય માટે ઘણાં વર્ષો પૂર્વે પ્રેરણા કરેલી અને આ કાર્ય સાઘંત પાર પહોંચાડવા માટે વિપુલ ધનરાશિ મોકલાવી.

ઉક્ત બંને આચાર્ય ભગવંતોની અસીમ કૃપા અને તેઓ દ્વારા પ્રેરિત સંઘો થકી થયેલ ધનવર્ષાના બળે પ્રસ્તુત કાર્ય મૂર્તસ્વરૂપ પામ્યું.

આગમ સટીક અનુવાદના

આ ભાગ **૨૪** ની

સંપૂર્ણ દ્રવ્ય સહાયના પ્રેરણાદાતાશ્રી

પ.પૂ. આ.દેવ શ્રી ભક્તિસૂરીશ્વરજી મ.ના
સમુદાયવર્તી

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજી

તેઓશ્રીની પ્રેરણાથી લાભલેનાર

શ્રી ગિરિરાજ સોસાયટી - આદિનાથ જૈન સંઘ
બોટાદ

અનુદાન દાતા

આગમ સટીક અનુવાદના કોઈ એક ભાગના સંપૂર્ણ સહાયકતા

સચ્ચારિત્ર યુડામણી પૂજ્ય ગચ્છાધિપતિ સ્વ. આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસાગરસૂરીશ્વરજીના આજીવન અંતેવાસી
સદ્ગુણાનુરાગી પૂજ્ય આંદેવશ્રી હર્ષસાગરસૂરિજી મ.ની
જ્ઞાનઅનુમોદક પ્રેરણાથી પ્રેરિત
શ્રી અઠવાલાઈન્સ જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ
તથા શ્રી શેઠ ફૂલચંદ કલ્યાણચંદ ઝવેરી ટ્રસ્ટ, સુરત.
૧૬ ભાગોના સંપૂર્ણ સહાયક થયેલ છે.

પરમપૂજ્ય સરળ સ્વભાવી, ભદ્રિક પરિણામી, શ્રુતાનુસંગી
સ્વ. આચાર્યદેવશ્રી વિજય ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની
પુનિત પ્રેરણાથી ૧૦ ભાગો માટે
નીચેના સંઘો સહાયક થયા છે.

(૧) શ્રી મંગલપારેખનો ખાંચો, જૈનસંઘ, અમદાવાદ	બે ભાગ.
(૨) શ્રી ભાવનગર જૈન શ્વે.મૂ.પૂ. સંઘ, ભાવનગર	બે ભાગ.
(૩) શ્રી આદિનાથ જૈન શ્વે. મૂ.પૂ. સંઘ, નવસારી	બે ભાગ.
(૪) શ્રી ગિરિરાજ સોસાયટી આદિનાથ જૈન સંઘ, બોટાદ	બે ભાગ.
(૫) શ્રી જૈન શ્વે. મૂ.પૂ. તપાગચ્છ સંઘ, બોટાદ	એક ભાગ.
(૬) શ્રી પાર્શ્વભક્તિદામ જૈન ધાર્મિક ટ્રસ્ટ, તણસા	એક ભાગ.

[પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રી ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજીની પ્રેરણાથી તેમના સમુદાયવર્તી શ્રમણીવચાઓ તરફથી પ્રાપ્ત સહાયની નોંધ આગળ છે.]

સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્ર સૂરીશ્વરજી મ.સા.ના સમુદાયવર્તી વૈયાવસ્ય પરાયણ પંચ્યાસ પ્રવર શ્રી વજસેનવિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી એક ભાગ- શ્રી હાલારતીર્થ આરાધના ધામ, વડાલિયા, સીંહણ, તરફથી

આગમ સટીક અનુવાદ શ્રેણીના સર્જક મુનિશ્રી દીપરત્નસાગરજીની પ્રેરણાથી આ બે દાતાઓએ મળીને એક ભાગ માટે સહાય કરી છે.

(૧) શ્રી જૈન શ્રે. મૂર્તિ. સંઘ, થાનગઢ

(૨) શાહ હંજરીમલજી ભૂરમલજી, કર્નૂલ.

પૂ.પૂ. ક્રિયાચિવંત, પ્રભાવક, આદેય નામકર્મધર સ્વર્ગસ્થ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજીથી પ્રેરિત પુન્યવંતી શ્રમણીવર્યાઓની પ્રેરણાથી પ્રાપ્ત અનુદાનો

૧- વર્ધમાન તપોનિધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય ભક્તિસૂરીશ્વરજી સમુદાયવર્તી મિલનસાર સાધ્વીશ્રી સૌમ્યાપ્રજ્ઞાશ્રીજીની પ્રેરણાથી ત્રણ ભાગો માટેની દ્રવ્ય સહાય પ્રાપ્ત થઈ છે, તે આ પ્રમાણે—

- (૧) શ્રી કારેલીબાગ, શ્રે.મૂ.પૂ. જૈનસંઘ, વડોદરા.
- (૨) શ્રી કારેલીબાગ, જૈન સંઘની શ્રાવિકા બહેનો, વડોદરા.
- (૩) શ્રી ભગવાન નગરનો ટેકરો, જૈનસંઘ, અમદાવાદ.

૨- સુવિશાળ પરિવારયુક્તા સાધ્વીશ્રી ભાવપૂર્ણાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી “શ્રી ક્ષેત્રપાલ ભક્તિ ટ્રસ્ટ” - નવસારી તરફથી.

૩- વર્ધમાન તપોનિધિ પૂજ્ય આચાર્યદેવશ્રી ભક્તિસૂરીશ્વરજી મં ના સમુદાયવર્તી પ.પૂ. સાધ્વીશ્રી ધ્યાનરસાશ્રીજી તથા સાધ્વીશ્રી પ્રફુલ્લિતાશ્રીજીની પ્રેરણાથી -

“શ્રી માંગરોળ જૈન શ્રે. તપ. સંઘ, માંગરોળ - તરફથી.

૪- પરમપૂજ્યા જયશ્રીજી-લાવણ્યશ્રીજી મંના પરિવારવર્તીની સાધ્વીશ્રી સત્યાનંદશ્રીજી મ.સા.ની પુનિત પ્રેરણાથી
 “શ્રી ગાંધીનગર જૈન સંઘ, બેંગલોર - તરફથી.”

૫- પરમપૂજ્ય ક્રિયારૂચીવંત આંદેવશ્રી ભક્તિસૂરીશ્વરજી મંના સમુદાયવર્તી શ્રમણીવર્યા મોક્ષનંદિતાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી
 “શ્રી વલ્લભનગર જૈન શ્વેંમૂંપૂં સંઘ, વલ્લભનગર, ઈન્દોર

પરમપૂજ્ય આગમોદ્ધારક, સામાચારી સંરક્ષક, બહુશ્રુત આચાર્યદેવ આનંદસાગરસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના સમુદાયવર્તી શ્રુત અનુરાગીણી શ્રમણીવર્યાઓની પ્રેરણાથી પ્રાપ્ત સહાયો.

(૧) પરમપૂજ્યા નીડરવક્તા સાધ્વીશ્રી ચંદ્રયજ્ઞાશ્રીજી મંથી પ્રેરિત
 -૧- શ્રી ત્રિલોકપદ્મ ચિંતામણિધામ જૈન સંઘ, અંધેરી, મુંબઈ.
 -૨- શ્રી મહાવીરનગર જૈન દહેરાસરજી ટ્રસ્ટ, નવસારી.

(૨) અપ્રતિમ વૈયાપૃત્યકારિકા પ.પૂ. મલય-પ્રગુણાશ્રીજી મંના શિષ્યા સુસંવાદી પરિવારયુક્તા સાધ્વીશ્રી પ્રશમશીલાશ્રીજી મંના શ્રુતાનુરાગી શિષ્યા સાંશ્રી પ્રશમરત્નાશ્રીજીની પ્રેરણાથી-
 “શ્રી શ્વેતાંબર જૈન તપાગચ્છ સંઘ,” વાંકાનેર.

(૩) પરમપૂજ્યા માતૃહૃદયા સાધ્વીશ્રી અમિતગુણાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી
 - “શ્રી આદિનાથ જૈન શ્વેં સંઘ,” ભોપાલ.

(૪) પરમપૂજ્યા વર્ધમાનતપસાધિકા, શતાવધાની સાધ્વીશ્રી અમિત-ગુણાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી-૧૦૦ ઓળીની પૂર્ણાહૂતિ નિમિત્તે
 “કરચેલીયા જૈન શ્વેં મહાજન પેટી,” કરચેલીયા, સુરત.

(૫) શ્રમણીવર્યા ભક્તિરસિક પૂજ્ય મલયાશ્રીજી મંના વ્યવરદક્ષ શિષ્યા સાધ્વીશ્રી હિતજ્ઞાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી

“શ્રી જૈન મર્યન્ટ સંઘની શ્રાવિકા બહેનો, અમદાવાદ.

(૬) પરમપૂજ્યા મલય-કૈવલ્ય-ભવ્યાનંદશ્રીજી મંના સુવિનિતા મિષ્ટ ભાષી, તપસ્વીરત્ના સાધ્વીશ્રી પૂર્ણજ્ઞાશ્રીજીની પ્રેરણાથી

“સર્વોદય પાર્શ્વનાથ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ,” મુંબઈ

આગમ-સટીક અનુવાદ સહાયકો

(૧) પ.પૂ. ભગવતીજી દેશનાદક્ષ આદેવશ્રી નરદેવસાગરસૂરિજી મંસાંની પ્રેરણાથી - “શ્રી વિશાશ્રીમાળી તપગચ્છ જ્ઞાતિ,” જામનગર.

(૨) વર્ધમાન તપોનિધિ પૂજ્ય આ.દેવ શ્રી વિજય પ્રબાકરસૂરીશ્વરજી મંની પ્રેરણાથી - “અભિનવ જૈન શ્રેમૂંપૂં સંઘ,” અમદાવાદ.

(૩) શ્રુતસંશોધનરસિક પૂજ્ય આદેવશ્રી મુનિચંદ્રસૂરિજી મંની પ્રેરણાથી - “શ્રી વિજયભદ્ર ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ,” ભીલડીયાજી.

(૪) પ.પૂ. જયલાવણ્યશ્રીજી મંસાંના સુશિષ્યા સાં સૂર્યભાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી - “શ્રી ભગવતી” નગર ઉપાશ્રયની બહેનો,” અમદાવાદ.

(૫) પરમપૂજ્યા વરધમાશ્રીજી મંના શિષ્યા તપસ્વીરત્ના સાધ્વીશ્રી પ્રીતિધર્માશ્રીજી મંની પાવન પ્રેરણાથી.

- (૧) શ્રી પાર્શ્વભક્તિ શ્રેમૂંપૂં જૈનસંઘ, ડોંબીવલી.

- (૨) શ્રી રાજાજી રોડ શ્રેમૂંપૂં તપાં જૈન સંઘ, ડોંબીવલી.

(૬) સ્વનામદાન્યા શ્રમણીવર્યાશ્રી સૌમ્યગુણાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી. “શ્રી પરમ આનંદ શ્રેમૂંપૂં જૈનસંઘ,” પાલડી, અમદાવાદ.

મુનિ દીપરત્નસાગરજી દ્વારા પ્રકાશિત સાહિત્ય-એક ઝલક
કુલ પ્રકાશનોનો અંક-૩૦૧

૧-આગમસુત્તાણિ-મૂલં

૪૯-પ્રકાશનો

આ સંપુટમાં મૂળ આગમો છે. જેમાં ૪૫ આગમો ૪૫ અલગ-અલગ પુસ્તકોમાં મુદ્રિત કરાવાયેલ છે. ચાર વૈકલ્પિક આગમો પણ તેમાં સમાવાઈ ગયેલ છે. એ રીતે ૪૫ + ૪ કુલ (૪૯) આગમોનું આ સંપુટમાં સંપાદન છે. તેમજ પ્રત્યેક સૂત્રને અંતે પૂજ્ય સાગરાનંદસૂરિશ્વરજી સંપાદિત આગમો તથા તેની વૃત્તિના અંકો પણ ટાંક્યા છે.

અમારા આ પ્રકાશનમાં શ્રુતરકંઠ, શતક/અધ્યયન/વક્ત્રકાર/પદ, પ્રતિપત્તિ, ઉદ્દેશક, સૂત્ર/ગાથા આદિ સ્પષ્ટતથા બુદ્ધા નજરે પડે તેવી વિશિષ્ટ મુદ્રણકલાને પ્રયોજેલ છે. પુસ્તકો અલગ-અલગ અને નાના કદના હોવાથી વાંચન કે કંઠસ્થ કરવાની અતિ સરળતા રહે છે.

૪૫-આગમની પૂજા, પૂજન, રથયાત્રા કે શ્રી ગૌતમસ્વામી પૂજનાદિ માટે અલગ-અલગ પીસ્તાળીશ પુસ્તકો હોવાથી ગોઠવણી સરળ બને છે.

આગમસહકોસો, આગમનામકોસો, આગમવિષયદર્શન, આગમકથાનુયોગના મૂળ સંદર્ભ જોવા માટે આ પ્રકાશન વસાવવું જરૂરી જ છે. જેની કિંમત છે રૂ. ૧૫૦૦/- દર્શન-પૂજન માટે આજીવન ઉપયોગી છે.

૨. આગમ-ગુજરાતી અનુવાદ

૪૭-પ્રકાશનો

આપણા મૂળ આગમો અર્ધમાગધી ભાષામાં છે. જેઓ ભાષાજ્ઞાનથી વંચિત છે, શાસ્ત્રીય કારણોથી આગમના અભ્યાસથી વંચિત રહ્યા છે, આગમોની વાંચના પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી ઈત્યાદિ કારણે આગમિક પદાર્થોનું જ્ઞાન પામી શક્યા ન હોય તેવા ભવ્યાત્માઓ શ્રી કલ્પસૂત્ર માફક સરળતાથી આગમોનું વાંચન અને બોધ પ્રાપ્ત કરી શકે, તેમજ ભવભીરુ આત્માઓ પોતાનું જીવન માર્ગાનુસાર બનાવી શકે તેવું પ્રકાશન.

સાત ભાગોમાં સમાવિષ્ટ ૨૮૦૦ જેટલા પૃષ્ઠોમાં પીસ્તાળીશ આગમોનો અક્ષરશઃ અનુવાદ ધરાવતા આ “આગમદીપ” સંપુટમાં બીજા બે વૈકલ્પિક આગમોનું ગુજરાતી પણ આપેલ જ છે.

અંદાજે ૯૦,૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ મૂળ આગમનો આ ગુજરાતી અનુવાદ રૂ. ૨૦૦૦/-ની કિંમતે ઉપલબ્ધ થઈ શકે છે. પણ હાલ તેની એક પણ નકલ બચેલી નથી. એ જ અમારા આ પ્રકાશનની લોકપ્રિયતાનો પૂરાવો છે. અનેક પૂજ્યશ્રીએ આ ગુજરાતી અનુવાદનો સ્વાધ્યાયાદિ અર્થે ઉપયોગ કરેલો છે.

૩. આગમસુત્તાણિ-સટીક ૪૬-પ્રકાશનો

જેઓને મૂળ આગમો વાંચ્યા પછી તેની વિસ્તૃત સમજ મેળવવી છે. તેમાં રહેલા પદાર્થોને ઊંડાણથી અવગાહવા છે, તેમાં રહેલા તત્ત્વો આધારિત કથા, દેષ્ટાંત કે દ્રવ્યાનુયોગને જાણવો છે, તેવા વિશિષ્ટ જ્ઞાનપિપાસુ માટેનું અમારું આ ૧૩,૦૦૦ જેટલા પૃષ્ઠોમાં પથરાયેલ અને ત્રીશ ભાગોમાં વિભાજીત એવું દળદાર પ્રકાશન છે.

આ પ્રકાશનમાં મૂળ આગમો પર પ્રાપ્ત બધી જ નિર્યુક્તિઓ, ૩૯ આગમો પરની વૃત્તિ, શેષ આગમોની સંસ્કૃત છાયા, કેટલાંક ભાષ્યો તથા ચૂંલિઓ ઈત્યાદિ સર્વે વિવેચનોનો સમાવેશ કરાયેલ છે.

સૂત્રો અને ગાથાના સ્પષ્ટ અલગ વિભાજન, પ્રચુર પેરેગ્રાફ્સ, અધ્યયન, ઉદ્દેશક, સૂત્ર આદિની સુસ્પષ્ટ અલગ પેજ લાઈન તેમજ અમારા મૂળ અને અનુવાદિત આગમોમાં અપાયેલા ક્રમાંક મુજબના જ સૂત્ર ક્રમાંકન તથા વ્યવસ્થિત અનુક્રમણિકાને લીધે કોઈપણ પસંદિત ચોક્કસ વિષયવસ્તુ કે સમગ્ર અધ્યયનના વાંચનમાં સરળતા રહે તે રીતે આ સંપુટનું સંપાદન અને મુદ્રણ કરાયેલું છે.

આ પ્રકાશનના અભ્યાસમૂલ્ય અને સંશોધનક્ષેત્રે ઉપયોગિતા તેમજ સમગ્ર વિશ્વમાં આગમ પ્રકાશનની આવી એક જ માત્ર શૃંખલા ઉપલબ્ધ હોવાને કારણે રૂ. ૧૧,૦૦૦/- મૂલ્ય હોવા છતાં તેની એક પણ નકલ સ્ટોકમાં રહેલી નથી. એ જ અમારા આ પ્રકાશનની મહત્તા સાબિત કરે છે.

૪. આગમ-વિષય-દર્શન

આ એક એવું પ્રકાશન છે, જેમાં ૪૫-આગમોની વિશદ્વરૂપે અનુક્રમણિકા અપાયેલ છે, છતાં તેના પૃષ્ઠો છે. — ૩૮૪.

પ્રત્યેક આગમના પ્રત્યેક સૂત્ર કે ગાથાના વિષયોને એ જ આગમોના સૂત્રોના ક્રમાંકન અનુસાર, અતીવ સુસ્પષ્ટ રૂપે અને પૃથક્-પૃથક્ સ્વરૂપે અપાયેલી આ અનુક્રમણિકાથી તમે તમારો મનગમતો-આવશ્યક કે તમારા સંશોધન અને લેખનને અનુરૂપ વિષય સહેલાઈથી પસંદ કરી શકો છો.

ગુજરાતી ભાષામાં તૈયાર કરાયેલ આ અનુક્રમણિકાથી તમે અમારા અનુવાદિત આગમોમાં તો મૂળ વિષય જોઈ જ શકો છો. તદુપરાંત મૂળ આગમો કે આગમસટીક માં પણ તમારી પસંદગીનો વિષય શોધવો આ બૃહત્ અનુક્રમ પરથી ખૂબ જ સરળ છે.

રૂ. ૪૦૦/-ની કિંમતને લક્ષમાં ન લઈ તેનું ઉપયોગિતા મૂલ્ય સમજશો.

૫. આગમસદ્ક્રોસો ૪-પ્રકાશનો

આ શબ્દકોશ - એટલે સંદર્ભસ્થળ નિર્દેશ સહિતની “આગમ-ડીક્ષનેરી” જેમાં તમને મળે છે મૂળ આગમમાંથી લેવાયેલા ૪૬,૦૦૦ શબ્દો અને તેના ૩,૭૫,૦૦૦ જેટલા આગમ સંદર્ભો સહિત મૂળ-અર્ધમાગધી શબ્દોના સંસ્કૃત અર્થ અને ગુજરાતી એક કે વધુ અર્થો.

ચાર ભાગોમાં સમાવિષ્ટ ૨૪૦૦ જેટલા પાનાઓનો આ પુસ્તકનો સેટ મેપલીથો કાગળ, પાકુ બાઈન્ડીંગ અને આકર્ષક મુજપૃષ્ઠ તો ધરાવે જ છે. પણ તમારે માટે તેની ઉપયોગિતા છે - અ થી હ પર્યતનો કોઈપણ શબ્દ શોધવા માટે. ત્યાં ફક્ત શબ્દનો અર્થ જ જોઈને બેસી નથી રહેવાનું. પણ પીસ્તાળીશે પીસ્તાળીશ આગમોમાં આ શબ્દ જ્યાં જ્યાં વપરાયો હોય તે-તે બધાં સ્થાનોનો નિર્દેશ પણ મળશે જ - જેના દ્વારા એક જ શબ્દ બે જુદા જુદા સંદર્ભમાં વપરાયો હશે, તો તે ભિન્ન-ભિન્ન સંદર્ભયુક્ત અર્થ કે વ્યાખ્યા પણ જાણી શકાશે.

- વળી આવા સંદર્ભો જોવા માટે તમારે જુદા જુદા પ્રકાશનોના આગમોને ફેંદવાની કોઈ જરૂર નથી. તમે માત્ર અમારું આગમસુત્તાણિ - સંપુટ સાથે રાખો. તમારે ઉપયોગી શબ્દો મૂળ આગમ કે આગમ-સટીક માં મળી જ જવાના

૬. આગમનામક્રોસો

આગમ શબ્દકોશની એક પૂરક ડીક્ષનેરી તે આ “આગમ નામકોશ”. આ પ્રકાશન આગમસટીક માં આવતા નામો (કથાઓ)ની ડીક્ષનેરી છે. આ ડીક્ષનેરીમાં કથાના પાત્રોના નામો તો કક્કાવારી ક્રમમાં આપેલા જ છે. સાથે સાથે તે પાત્રો કે નામોનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પણ છે.

તમારે મૂળ આગમ ઉપરાંત નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, યૂર્ષિ કે વૃત્તિમાં જો આ નામ કે તે નામ સાથે સંકડાયેલ કથા કે દેષ્ટાંત જાણવા છે તો અમારી ડીક્ષનેરીમાં તે-તે નામને અંતે નિર્દેશ કરાયેલ આગમ સંદર્ભ જોવો. આગમ સંદર્ભ જોતાં જ તમને તે સંદર્ભવાળા આગમનું નામ, પંચાંગીનો પ્રકાર અને સૂત્રક્રમ મળી જશે. જેના આધારે તમે તે કથા કે દેષ્ટાંતનો સહેલાઈથી અભ્યાસ કરી શકશો.

આ નામકોશનું મહત્ત્વ તો ત્યારે જ સમજાય જ્યારે એક જ નામ ધરાવતા એકથી વધારે પાત્રોનો અલગ-અલગ પરીચય કે જુદી જુદી કથાઓ તમને જોવા મળે. તે પણ ફક્ત રૂ. ૨૦૦/-ની કિંમતમાં.

સંદર્ભ મુજબ કથા જોવા માટે અમારું આગમસુત્તાણિ-સટીક તો છે જ.

૭. આગમસૂત્ર હિન્દી અનુવાદ

૪૭-પ્રકાશનો

મૂળ આગમના ૯૦,૦૦૦ જેટલાં શ્લોક પ્રમાણ સાહિત્યના મૂળ પ્રકાશન પછી જેમ તેનો ગુજરાતી અનુવાદ કર્યો, તેમ હિન્દી અનુવાદ પણ કર્યો. ફર્ક એટલો જ કે આ હિન્દી અનુવાદ બાર ભાગોમાં આશરે ૩૨૦૦ જેટલા પાનાઓમાં પથરાયેલો છે. ગુજરાતી અનુવાદ કરતા ૩૦૦થી પણ વધારે પૃષ્ઠો તેમાં ઉમેરાયા છે. જે ફક્ત કદની વૃદ્ધિ જ નથી, પણ અર્થવિસ્તાર અને પેરેગ્રાફોની પ્રચૂરતા પણ ધરાવે જ છે.

હિન્દીભાષી મહાત્માઓને પણ આગમના પદાર્થજ્ઞાનથી વંચિત ન રહેવું પડે તે આશયથી તૈયાર કરાયેલ આ આગમસૂત્ર હિન્દી અનુવાદ હિન્દી ભાષાની સમૃદ્ધિ અને સાહિત્યિક મૂલ્ય તો ધરાવે જ છે. તે ગુજરાતી ભાષી આગમરસિકો અને તત્ત્વજ્ઞાસુઓ માટે પણ મહત્ત્વનું સંદર્ભશાસ્ત્ર બની રહ્યું છે.

રૂ. ૨૭૦૦/-નું મૂલ્ય ધરાવતા આ આગમસૂત્ર-હિન્દી અનુવાદ માં પણ ક્રમાંકન તો મૂળ આગમ, આગમ ગુજરાતી અનુવાદ અને આગમ સટીક અનુસાર જ થયેલ છે. તેથી અભ્યાસીઓને તુલના કરવી સરળ પડે છે.

૮. આગમ કથાનુયોગ

૬-પ્રકાશનો

આગમ કાર્ય વિષયક આ અમારું નવમું પ્રકાશન છે. જેમાં “કથાનુયોગ” નામે અનુયોગની મુખ્યતા છે. આ પ્રકાશનમાં મૂળ આગમો, આગમો પરની નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂંટિ, વૃત્તિ કે અવચૂરી એ તમામનો સમાવેશ કરી આ આગમ કથાનુયોગનું સંકલન અને ગુજરાતી અનુવાદ કરવામાં આવેલ છે. જે છ ભાગોમાં વિભાજિત છે ૨૨૦૦ જેટલા પૃષ્ઠોમાં સમાવિષ્ટ છે અને કથાઓને દશ વિભાગમાં ગોઠવેલ છે.

આ કથાનુયોગમાં તીર્થંકર, ચકવર્તી, વાસુદેવ, બલદેવ એ ઉત્તમપુરુષો સંબંધી કથાનક કે માહિતીનો સંગ્રહ છે, શ્રમણ વિભાગમાં ગણધરો, પ્રત્યેકબુદ્ધો, નિહવો, અન્ય શ્રમણોની કથાઓ છે. તે સાથે આશરે ૯૦થી વધુ પૃષ્ઠોમાં ગોશાળાનું કથાનક તેના પૂર્વભવ, વર્તમાનભવ અને ભાવિ ભવો સહિત મૂકેલ છે. તે સિવાય શ્રમણી કથા, શ્રાવક કથા, શ્રાવિકા કથા, અન્યતીર્થી કથા, પ્રાણી કથા, પ્રકીર્ણ કથા અને દેષ્ટાંતોના અલગ વિભાગો છે. પ્રત્યેક કથાને અંતે તેના આગમ સંદર્ભો પણ મૂકેલા છે, જેથી મૂળ માહિતી સ્રોત જોઈ શકાય. છટ્ટા ભાગમાં અકારાદિકમે પ્રત્યેક કથાના નામોની ગોઠવણી અને તેની સાથે પૃષ્ઠાંક આપેલા છે, જેથી કોઈપણ કથા શોધવી અત્યંત સરળ બને છે.

આ “આગમ કથાનુયોગ” કેવળ કથારસિકો તથા વ્યાખ્યાતાઓ માટે અત્યંત ઉપયોગી પ્રકાશન છે. જેનું મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧,૫૦૦/- છે. તેમજ સન-૨૦૦૪માં જ પ્રકાશિત થયેલ હોવાથી હજી સરળતાથી ઉપલબ્ધ છે.

૯. આગમ મહાપૂજનવિધિ

આ એક લઘુ પુસ્તિકા છે. જેમાં પીસ્તાળીશ આગમ મહાપૂજન ભણાવવા માટેની સરળ, સ્પષ્ટ, શાસ્ત્રીય વિધિ છે. સાથે-સાથે પંડિત શ્રી રૂપવિજયજી કૃત ૪૫-આગમ પૂજાઓ પણ આપી દીધેલ છે. અષ્ટપ્રકારી પૂજાના અભિનવ દુહા પણ છે.

કોઈપણ વિધિકારકને સહેલાઈથી પૂજન કરાવતા ફાવે તે રીતે વિધિ સાથે સૂચનાઓનો નિર્દેશ છે. તેમજ આગમ મંડપની રચના, માંડલુ, આવશ્યક સામગ્રી, વિધિમાં પ્રત્યેક કાર્ય માટે જરૂરી એવા સહાયકોની કાર્ય વહેંચણી પણ જણાવેલ છે.

મોટા ટાઈપ, પઘોની સુંદર ગોઠવણી, પ્રત્યેક પૂજન માટેનું અલગ પેજ, દરેક પૂજનને માટેની સૂચના, તે પૂજનની સાથે જ અપાયેલી હોય તેવું આ એક માત્ર પ્રકાશન છે.

૧૦. આગમસૂત્ર સટીક અનુવાદ

૪૮-પ્રકાશનો

પ્રસ્તુત પ્રકાશનમાં આગમોના મૂળસૂત્રોનો અક્ષરશઃ અનુવાદ તો છે જ. સાથે સાથે આગમોની નિર્યુક્તિ અને ટીકાનો પણ અનુવાદ કરેલ હોવાથી અમે “સટીક અનુવાદ” એવું નામકરણ કરેલ છે. જેમાં ૪૫ આગમો ઉપરાંત બે વૈકલ્પિક આગમો અને કલ્પ [બારસા] સૂત્રના સમાવેશથી ૪૮ પ્રકાશનો થાય છે. જેને આ સાથે અમે ૪૨-ભાગોમાં પ્રકાશિત કરેલ છે.

આ સટીક અનુવાદમાં છ છેદ સૂત્રોનો અનુવાદ માત્ર મૂળનો જ છે, તેમાં સટીક અનુવાદ નથી. સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષાજ્ઞાનથી વંચિત શ્રુતરસિકો કે સ્વાધ્યાય પ્રેમીઓને આ અત્યંત ઉપયોગી પ્રકાશન છે, જેનું સંચુકત મૂલ્ય રૂ. ૧૦,૦૦૦/- છે, કે જે કિંમતમાં તો કોઈ ૪૫ સટીક આગમોનો અનુવાદ પણ ન કરી આપે.

આ સટીક અનુવાદ સંપુટમાં-અંગસૂત્રો, ઉપાંગ સૂત્રો અને મૂળસૂત્રોનો સંપૂર્ણ સટીક અનુવાદ છે. પચગ્ના સૂત્રોમાં પણ ઉપલબ્ધ ટીકાઓનો અનુવાદ કરેલો જ છે, નંદી અને અનુયોગ બંને સૂત્રોનું વર્તમાન પદ્ધતિથી સાનુવાદ વિવેચન કરેલ છે અને છેદસૂત્રો, કલ્પસૂત્ર અને કેટલાંક પચગ્નાઓનો મૂળનો અનુવાદ છે.

— x — x —

આ હતી આગમ સંબંધી અમારા ૨૫૦ પ્રકાશનોની યાદી

— x — x —

આગમ સિવાયના સાહિત્ય સર્જનની ઝાંખી

(૧) વ્યાકરણ સાહિત્ય :-

૦ અભિનવ હૈમ લઘુપ્રક્રિયા ભાગ-૧ થી ૪

૪

— મહોપાધ્યાય વિનયવિજયજી કૃત “લઘુપ્રક્રિયા” પર સિદ્ધહૈમ શબ્દાનુશાસન અને તેની સાથે સંબંધિત અનેક સંદર્ભગ્રંથોના ઉપયોગથી તૈયાર કરાયેલો એવો આ દળદાર ગ્રંથ છે. જે કાઠિન આઠ પેજમાં તૈયાર થયેલ છે. સંસ્કૃત વ્યાકરણના અભ્યાસ માટેનું આ પ્રકાશન છે. જે ગુજરાતી ભાષાના માધ્યમથી તૈયાર થયેલ છે. તેમાં મૂળસૂત્ર, તેનો અર્થ, વૃત્તિ, વૃત્ત્યર્થ, અનુવૃત્તિ, વિશેષ વિવેચન જેવા સાત વિભાગો અને પ્રચૂર પરિશિષ્ટો છે.

૦ કૃદન્તમાલા :-

૧

— આ લઘુ સર્જનમાં ૧૨૫ ધાતુઓના ૨૩ પ્રકારે થતાં કૃદન્તોનું કોષ્ટક છે.

(૨) વ્યાખ્યાન સાહિત્ય :-

૩

૦ અભિનવ ઉપદેશ પ્રાસાદ ભાગ-૧ થી ૩.

— આ એક સ્વતંત્ર વ્યાખ્યાનમાળા છે. “મન્નહ જિણાણં” નામક સર્જકાચમાં આવતા શ્રાવકના ૩૬ કર્તવ્યો ઉપરના ૧૦૮ વ્યાખ્યાનો તેમાં ગોઠવેલા છે. પ્રત્યેક વ્યાખ્યાન માટે દશ-દશ પેજ ફાળવેલ છે. જે પ્રત્યેકમાં શ્લોક-જૈનેતર પ્રસંગ - સંબંધિત કર્તવ્યની તાત્ત્વિક વ્યાખ્યા અને સમજ-જૈનકથા અને કર્તવ્યને અનુરૂપ સ્તવનાદિ પંક્તિની સુંદર ગુંથણી છે.

૦ નવપદ-શ્રીપાલ

૧

— શાશ્વતી ઓળીના વ્યાખ્યાનરૂપે આ પુસ્તકનું સર્જન થયું છે, જેમાં નવે પદનું અલગ-અલગ વિવેચન સાથે નવ દિવસમાં શ્રીપાલચરિત્ર પણ પૂરું થાય, તે રીતે ગોઠવેલા નવ વ્યાખ્યાનોનો સમન્વય છે.

(૩) તત્ત્વાભ્યાસ સાહિત્ય :-

૦ તત્ત્વાર્થસૂત્ર પ્રબોધ ટીકા-અધ્યાય-૧

૧

૦ તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા-અધ્યાય-૧ થી ૧૦

૧૦

— આ ગ્રંથમાં તત્ત્વાર્થ સૂત્રના દશે અધ્યાયોનું અલગ-અલગ દશ પુસ્તકમાં અતિ વિસ્તૃત વિવેચન ધરાવતું દશાંગ વિવરણ છે. જેમાં સૂત્રહેતુ, મૂળસૂત્ર, સંધિરહિત સૂત્ર, સૂત્રાર્થ, શબ્દજ્ઞાન, અનુવૃત્તિ, અનેક સંદર્ભ ગ્રંથોને આધારે તૈયાર કરાયેલ અભિનવ ટીકા, સૂત્રસંદર્ભ, સૂત્રપદ, સૂત્રનિષ્કર્ષ જેવા દશ વિભાગો છે.

પ્રત્યેક અધ્યાયને અંતે સૂત્રક્રમ, અકારાદિ ક્રમ, શ્વેતામ્બર-દિગમ્બર પાઠભેદ જેવા પરિશિષ્ઠો તથા દશમા અધ્યાયના પુસ્તકમાં અંતે શબ્દસૂચિ, વિષયસૂચિ, સંબંધકારિકા જેવા ઉપયોગી પરિશિષ્ઠો છે.

૦ તત્ત્વાર્થ સૂત્રના આગમ આધાર સ્થાનો. ૧

— આ સંશોધન કદાનું એક વિશિષ્ટ પુસ્તક છે. જેમાં તત્ત્વાર્થ સૂત્રના પ્રત્યેક સૂત્રનો મૂળ આગમમાંથી ઉપલબ્ધ સંદર્ભ, સંદર્ભ પાઠ, સંદર્ભ સ્થળનો ઉલ્લેખ છે. તેમજ શ્વેતામ્બર-દિગમ્બર પાઠભેદની તાલિકા અને વિશ્લેષણ છે.

(૪) આરાધના સાહિત્ય :- ૩

૦ સમાધિમરણ :-

અંત સમયે અને ભાવિ ગતિ સુધારવા માટે મરણ સમયે ચિત્તની સમાધિ જળવાય રહે તેવી આરાધના વિધિ, આરાધના સૂત્રો, આરાધના પદ્યો, આરાધના પ્રસંગો વગેરે સાત વિભાગોમાં આ ગ્રંથ સર્જેલો છે.

૦ સાધુ અંતિમ આરાધના

૦ શ્રાવક અંતિમ આરાધના

સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકાઓનો અંત સમય સુધારવા માટે નિત્ય કરવાની એવી આ આરાધના છે, મૂળ પ્રાકૃત અને સંસ્કૃતમાં ગ્રંથસ્થ થયેલ આ વિધિને સરળ ગુજરાતીમાં રજૂ કરેલ છે. પંચાંગના કદની આ પુસ્તિકા સાથે રાખવી પણ સરળ છે.

(૫) વિધિ સાહિત્ય :- ૩

૦ દીક્ષા-યોગાદિ વિધિ

૦ વિધિ સંગ્રહ ભાગ-૧

૦ સાધુ-સાધ્વી કાળધર્મ વિધિ

(૬) પૂજન સાહિત્ય :- ૧

૦ આગમ મહાપૂજન વિધિ-જેની નોંધ આગમ વિભાગમાં છે.

૦ પાર્શ્વ પદ્માવતી પૂજનવિધિ

(૭) યંત્ર સંયોજન :-

૦ ૪૫-આગમ યંત્ર

૦ વિંશતિ સ્થાનક યંત્ર

(૮) જિનભક્તિ સાહિત્ય :-

૯

- ચૈત્યવન્દન પર્વમાલા
- ચૈત્યવન્દનસંગ્રહ-તીર્થજિન વિશેષ
- ચૈત્યવન્દન ચોવિસી
- ચૈત્યવંદન માળા

— આ એક સંપાદન ગ્રંથ છે. જેમાં પર્વદિન તથા પર્વતિથિના ચૈત્યવંદનો, ચોવિસ જિનની ચોવિસી રૂપ ચૈત્યવંદનો, વિવિધ તીર્થમાં બોલી શકાય તેવા અને જિનેશ્વર પરમાત્મા વિષયક વિવિધ બોલ યુક્ત એવા ૭૭૯ ચૈત્યવંદનોનો વિશાળ સંગ્રહ છે.

- શત્રુંજય ભક્તિ
- શત્રુંજય ભક્તિ
- સિદ્ધાયતનો સાથી - સિદ્ધાયત ભાવયાત્રા, સ્તુતિ-ચૈત્યવંદનાદિ
- વીતરાગ સ્તુતિ સંચય-૧૧૫૧ ભાવવાહી સ્તુતિનો સંચય
- ચૈત્ય પરિપાટી

(૯) પ્રકીર્ણ સાહિત્ય :-

૯

- શ્રી નવકાર મંત્ર-નવ લાખ જાપ નોંધપોથી
- શ્રી ચારિત્ર પદ એક કરોડ જાપ નોંધપોથી
- અભિનવ જૈન પંચાંગ
- અભિનવ જૈન પચ્ચાઙ્ગ
- અમદાવાદ જિનમંદિર-ઉપાગ્રય આદિ ડિરેક્ટરી
- બાર વ્રત પુસ્તિકા તથા અન્ય નિયમો
- શ્રી જ્ઞાનપદ પૂજા
- કાયમી સંપર્ક સ્થળ
- ચોઘડીયા તથા હોરા કાયમી સમયદર્શિકા

(૧૦) સૂત્ર અભ્યાસ-સાહિત્ય :-

૫

- જૈન એડ્યુકેશનલ સર્ટિફિકેટ કોર્સ
- પ્રતિક્રમણસૂત્ર અભિનવ વિવેચન ભાગ-૧ થી ૪

આ રીતે અમારા ૩૦૧ પ્રકાશનો થયા છે.

બાલબ્રહ્મચારી શ્રી નેમિનાથાય નમઃ

નમો નમો નિમ્મલદંસણસ્સ

પ.પૂ. શ્રી આનંદ-ક્ષમા-લલિત-સુશીલ-સુધર્મસાગર ગુરૂભ્યો નમઃ

-: ભાગ-૨૪ :-

આ ભાગમાં સોળમું આગમ કે જે ઉપાંગસૂત્રોમાં પાંચમું ઉપાંગ છે તેવા “સૂર્યપ્રજ્ઞાપ્તિ-સૂત્ર”નો બીજો ભાગ તેમજ “ચંદ્રપ્રજ્ઞાપ્તિ-સૂત્ર” જે છટ્ઠું [સાતમું] ઉપાંગ છે તેનો સમાવેશ કરાયેલ છે. સૂર્યપ્રજ્ઞાપ્તિને પ્રાકૃતમાં ‘સૂરપત્રત્તિ’ કહે છે અને ચંદ્રપ્રજ્ઞાપ્તિને ‘ચંદપત્રત્તિ’ કહે છે. સંસ્કૃત અને ગુજરાતી બંને ભાષામાં અનુક્રમે સૂર્યપ્રજ્ઞાપ્તિ અને ચંદ્રપ્રજ્ઞાપ્તિ નામે પ્રસિદ્ધ છે. આ બંને ઉપાંગો અમુક અંગ સૂત્રના છે, તેવો કોઈ ઉલ્લેખ પૂ.મલયગિરિજી મ.સા. ટીકામાં કરેલ નથી, તેમજ તેમના ક્રમ સંબંધે પણ મતભેદ પ્રવર્તે છે.

આ ઉપાંગો વર્તમાનકાળે સંપૂર્ણતયા સમાન મળે છે. માત્ર આરંભિક ત્રણ શ્લોક ચંદ્રપ્રજ્ઞાપ્તિમાં વધારે છે. કયા કાળે બંને આગમો એકરૂપ થઈ ગયા, તે વિશે અમે કશું જાણી શક્યા નથી. પૂ.મલયગિરિજીની ટીકા પણ બંનેમાં સમાન જ મળી છે. સૂર્યપ્રજ્ઞાપ્તિની પૂ.મલયગિરિકૃત ટીકાતો પૂ.સાગરનંદસૂરિજીએ છપાવેલી જ છે. ચંદ્રપ્રજ્ઞાપ્તિ માટે અમે “લાલભાઈ દલપતભાઈ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ઈન્ડોલોજી”માંથી હસ્તપ્રતનો સહારો લીધો છે.

આ બંને પ્રજ્ઞાપ્તિમાં ગણિતાનુયોગની પ્રાધાન્યતા છે. જેના અધ્યયનો “પ્રાભૂત” શબ્દથી ઓળખાય છે. અધ્યયનનો પેટા વિભાગ “પ્રાભૂત-પ્રાભૂત” નામે દર્શાવાયો છે. એવા કુલ ૨૦-પ્રાભૂતો છે અને ત્રણ પ્રાભૂતોમાં પેટા-પેટા પ્રાભૂતો પણ છે. ભાગ-૨૩માં પ્રાભૂત-૧ થી પ્રાભૂત-૧૦ના પ્રાભૂતપ્રાભૂત-૧૮ સુધી છે. આ ભાગમાં પ્રાભૂતપ્રાભૂત-૧૯ થી પ્રાભૂત ૨૦ સુધી અર્થાત્ સૂર્યપ્રજ્ઞાપ્તિના અંત સુધી છે તથા ચંદ્રપ્રજ્ઞાપ્તિ ઉપાંગ વિષય સૂચનાત્મક નોંધ છે.

વિશેષમાં ભાગ-૨૩ની પ્રસ્તાવના જોવી.

૧૬ સૂર્યપ્રજ્ઞાપ્તિ-ઉપાંગસૂત્ર-૫/૨

અનુવાદ તથા ટીકાનુસારી - વિવેચન

૦ પ્રાભૂત-૧-થી પ્રાભૂત-૧૦ ના પ્રાભૂતપ્રાભૂત-૧૮ સુધી ભાગ-૨૩માં છે. અહીં પ્રાભૂત-૧૦ના પ્રાભૂતપ્રાભૂત-૧૯થી આગળ આપેલ છે.

❁ પ્રાભૂત-૧૦, પ્રાભૂતપ્રાભૂત-૧૯ ❁

૦ એ પ્રમાણે દશમાં પ્રાભૂતનું અટારમું પ્રાભૂત-પ્રાભૂત કહ્યું. હવે ઓગણીશમાંનો આરંભ કરે છે, તેનો અર્થાધિકાર આ છે – “માસ પ્રરૂપણા કરવી જોઈએ” તદ્વિષયક પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે –

● સૂત્ર-૭૨ થી ૭૨ :-

[૭૨] તે માસના નામો કયા કહ્યા છે, તે કહો ? તે એક સંવત્સરના બાર માસ કહ્યા છે, તેના બે ભેદો નામો કહ્યા છે – લૌકિક, લોકોત્તરિક. તેમાં લૌકિક નામો છે – શ્રાવણ, ભાદ્રપદ, આસો યાવત્ આષાઢ.

લોકોત્તરિક નામો આ પ્રમાણે છે—

[૭૩,૭૪] અભિનંદ, સુપ્રતિષ્ઠ, વિજય, પ્રીતિવર્દ્ધન, શ્રેયાંસ, શિવ, શિશિર, હૈમવાન્... વસંત, કુસુમસંભવ, નિદાઘ અને બારમું વનવિરોધિ.

● વિવેચન-૭૨ થી ૭૪ :-

કયા પ્રકારે અર્થાત્ કયા નામની પરિપાટી વડે ભગવન્ ! તમે માસના નામો કહ્યા છે. ભગવંતે કહ્યું કે – એકેક વર્ષના બાર માસો કહ્યા છે - તે બાર માસોના બે ભેદો કહ્યા છે - લૌકિક અને લોકોત્તર. તેમાં લૌકિક નામો લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે લોકોત્તર નામો, તે લોકમાં પ્રસિદ્ધ નથી, પરંતુ પ્રવચનમાં જ છે.

તેમાં લૌકિક અને લોકોત્તરો મધ્યે લૌકિક નામો આ છે – શ્રાવણ, ભાદરવો. લોકોત્તર નામો આ છે – પહેલો શ્રાવણ રૂપ માસ તે અભિનંદ, બીજો સુપ્રતિષ્ઠ, ત્રીજો વિજય, ચોથો પ્રીતિવર્દ્ધન ઈત્યાદિ.

૦ પ્રાભૂતપ્રાભૂત-૧૯નો સટીક અનુવાદ પૂર્ણ ૦

❁ પ્રાભૂત-૧૦, પ્રાભૂતપ્રાભૂત-૨૦ ❁

એ પ્રમાણે દશમાં પ્રાભૂતનું એકવીસમું પ્રાભૂતપ્રાભૂત કહ્યું. હવે વીસમું આરંભે છે. તેનો આ અર્થાધિકાર છે – “જે રીતે પાંચ સંવત્સરો પ્રતિપાદિત કર્યા.” તેથી

તદ્વિષય પ્રશ્ન સૂત્રને કહે છે -

● સૂત્ર-૨૫,૨૬ :-

[૨૫] ભગવન્ કેટલાં સંવત્સરો કહેલા છે તેમ કહેવું ? તે પાંચ સંવત્સરો કહેલા છે - નક્ષત્ર સંવત્સર, યુગ સંવત્સર, પ્રમાણ સંવત્સર, લક્ષણ સંવત્સર, શનેશ્વર સંવત્સર.

[૨૬] તે નક્ષત્ર સંવત્સર બાર પ્રકારે કહેલ છે - શ્રાવણ, ભાદ્રપદ યાવત્ અષાઢ.

બૃહસ્પતિ સંવત્સર બાર સંવત્સરમાં બધાં નક્ષત્રમંડલને પૂર્ણ કરે છે.

● વિવેચન-૨૫,૨૬ :-

કેટલી સંખ્યામાં સંવત્સરો કહેલા છે ? ભગવંત કહે છે - પાંચ સંવત્સરો કહ્યા છે. તે આ રીતે - નક્ષત્ર સંવત્સર ઇત્યાદિ. તેમાં જેટલા કાળે અઢાવીશ નક્ષત્રો સાથે ક્રમથી યોગથી પરિસમાપ્તિ થાય, તેટલા કાળવિશેષને બાર વડે ગુણીને નક્ષત્ર સંવત્સર થાય.

અહીં ૨૯ નક્ષત્રપર્યાય યોગ છે, એક નક્ષત્ર માસ ૨૭ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના $\frac{૨૧}{૬૭}$ ભાગ. આ રાશિ જો બાર વડે ગુણીએ ત્યારે ૩૨૦ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના $\frac{૫૧}{૬૭}$ ભાગ, આટલા પ્રમાણ નક્ષત્ર સંવત્સર થાય છે.

યુગ પાંચ વર્ષાત્મક છે, તેનાથી પૂરક સંવત્સર તે યુગ સંવત્સર થાય. યુગનો પ્રમાણ હેતુ સંવત્સર તે પ્રમાણ સંવત્સર થાય. લક્ષણ વડે યથાવસ્થિત યુક્ત સંવત્સર તે લક્ષણ સંવત્સર. શનેશ્વર વડે નિષ્પાદિત તે શનેશ્વર સંવત્સર શનેશ્વર સંભવ છે.

એ પ્રમાણે પાંચે પણ સંવત્સર નામથી જણાવીને હવે આ ૪ સંવત્સરોના ભેદોને યથાક્રમે કહે છે - પૂર્વવત્ નક્ષત્ર સંવત્સર બાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે - શ્રાવણ, ભાદ્રવો ઇત્યાદિ.

અહીં એક સમસ્તનક્ષત્ર યોગ પર્યાયને બાર વડે ગુણના નક્ષત્ર સંવત્સર થાય. પછી જે નક્ષત્ર સંવત્સરના પૂરક બાર સમસ્ત નક્ષત્ર યોગ પર્યાયો શ્રાવણ, ભાદ્રવો આદિ નામથી છે, તે પણ અવયવમાં સમુદાયના ઉપચારથી નક્ષત્ર સંવત્સર છે. તેથી શ્રાવણાદિ બાર ભેદથી બાર ભેદે નક્ષત્ર સંવત્સર. અહીં ત્રા શબ્દ પદાંતર સૂચવવા છે. અથવા જે સમસ્ત નક્ષત્ર મંડલ બૃહસ્પતિ મહાગ્રહ યોગને આશ્રીને બાર સંવત્સર વડે ભ્રમણ કરીને સમાપન કરે છે, તે આ નક્ષત્ર સંવત્સર છે. અર્થાત્ જેટલા કાળથી બૃહસ્પતિ નામે મહાગ્રહ યોગને આશ્રીને અભિજિતાદિ ૨૮-નક્ષત્રોને પરિપૂર્ણ કરે છે, તેટલો કાળ વિશેષ, તે બાર વર્ષ પ્રમાણ નક્ષત્ર સંવત્સર.

● સૂત્ર-૨૭ :-

તે યુગ સંવત્સર પાંચ ભેદે કહેલ છે. તે આ - ચંદ્ર, ચંદ્ર, અભિવર્ધિત, ચંદ્ર, અભિવર્ધિત. તે પહેલા ચંદ્ર સંવત્સરના ૨૪-પર્વો કહેલા છે. બીજા ચંદ્ર સંવત્સરના ૨૪-પર્વો કહ્યા છે. ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરના ૨૬- પર્વો કહ્યા છે.

ચોથા ચંદ્ર સંવત્સરના ૨૪- પર્વો કહ્યા છે. પાંચમાં અભિવર્ધિત સંવત્સરો ૨૬- પર્વો કહ્યા છે. એ પ્રમાણે બધાં મળીને યુગમાં ૧૨૪-પર્વો થાય છે, તેમ કહેલ છે.

● વિવેચન-૨૭ :-

યુગ સંવત્સર-યુગપૂરક સંવત્સર પાંચ ભેદે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે - ચાંદ્ર, ચાંદ્ર, અભિવર્ધિત, ચાંદ્ર, અભિવર્ધિત. કહ્યું છે કે - ત્રિલોકદર્શીએ ચંદ્રાદિ પાંચ સહિત યુગ કહેલ છે. - X -

તેમાં બાર પૂર્ણમાસી પરાવર્ત જેટલા કાળથી પરિસમાપ્તિ પામે છે, તેટલા કાળ વિશેષને ચંદ્ર સંવત્સર કહે છે - X - એક પૂર્ણમાસી પરાવર્તથી એક ચંદ્રમાસ, તે ચાંદ્રમાસમાં રાત્રિ-દિવસ પરિમાણની વિચારણામાં ૨૯ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના $\frac{૩૨}{૬૨}$ ભાગ છે. તેને ૧૨-વડે ગુણવાથી, ૩૫૪ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના $\frac{૧૨}{૬૨}$ ભાગ થાય છે. એ ચંદ્રસંવત્સરનું પરિમાણ છે.

તથા અધિક સંવત્સરમાં અધિકમાસના સંભવથી તેર ચંદ્રમાસ થાય છે, તે અભિવર્ધિત સંવત્સર છે.

એક ચંદ્રમાસમાં ૨૯ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના $\frac{૩૨}{૬૨}$ ભાગ થાય છે. આ પૂર્વે કહ્યું છે. આ રાશિને ૧૩ વડે ગુણીએ, તો ૩૮૩ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના $\frac{૪૪}{૬૨}$ ભાગ થાય. આટલા અહોરાત્ર પ્રમાણ અભિવર્ધિત સંવત્સરના થાય.

અધિકમાસનો સંભવ કઈ રીતે છે, જેથી અભિવર્ધિત સંવત્સર થાય છે ? તે કહે છે. આ યુગ - ચંદ્ર, ચંદ્ર, અભિવર્ધિત, ચંદ્ર, અભિવર્ધિતરૂપ પાંચ સંવત્સર સૂર્ય સંવત્સરની અપેક્ષાથી વિચારતા અન્યૂનાતિરિક્ત પાંચ વર્ષનો થાય છે. સૂર્ય માસ સાર્દ્ધ ૩૦-અહોરાત્ર પ્રમાણ ચંદ્રમાસ ૨૯ દિવસ અને દિવસના $\frac{૩૨}{૬૨}$ ભાગ થાય. તેથી ગણિત સંભાવનાથી સૂર્ય સંવત્સર ૩૦ માસ અતિક્રમના એક ચંદ્રમાસ અધિક પ્રાપ્ત થાય છે. તે જે રીતે પ્રાપ્ત થાય તે જણાવવા માટે પૂર્વાચાર્ય પ્રદર્શિત આ કરણ ગાથા છે - [તેની વ્યાખ્યા આ છે-]

સૂર્ય સંવત્સર સંબંધી માસની મધ્યે ચંદ્રમાસનો જે વિશ્લેષ થાય છે, આ વિશ્લેષ કરતા જે બાકી રહે છે, તે પણ ઉપચારથી વિશ્લેષ છે. તે ૩૦ વડે ગુણતાં એક અધિકમાસ થાય છે. તેમાં સૂર્યમાસના પરિમાણથી સાર્દ્ધ-૩૦ અહોરાત્રરૂપ ચંદ્રમાસ પરિમાણ સાર્દ્ધ ૨૯ દિવસ $\frac{૩૨}{૬૨}$ ભાગદિન રૂપે શોધિત કરીએ. તેથી ૫૦ દિન રહે. એકેક વડે ૬૨ ભાગ ન્યૂન. તે દિવસને ૩૦ વડે ગુણીએ. તેથી થશે ૩૦ દિવસ. $\frac{૧}{૬૨}$ ભાગને ૩૦ વડે ગુણતાં થશે $\frac{૩૦}{૬૨}$ ભાગ. તેને ૩૦ દિવસ વડે શોધિત કરીએ. તેથી રહેશે શેષ ૨૯ દિવસ અને એક દિવસના $\frac{૩૨}{૬૨}$ ભાગ. આટલું ચાંદ્રમાસનું પરિમાણ છે. સૂર્ય સંવત્સરના ૩૦ માસ ઓળંગતા એક અધિક માસ, યુગમાં ૬૦ સૂર્યમાસ છે, તેથી ફરી પણ સૂર્યસંવત્સરના ૩૦ માસ અતિક્રમના બીજો અધિકમાસ થાય છે. - X -

બીજી ગાથાની અક્ષર ગમનિકા-એક યુગમાં અનંતરોક્ત સ્વરૂપે ૬૦ પદ્મો જતાં અર્થાત્ ૬૦ પદ્મો જતાં. આ અવસરમાં યુગાર્દ્ધ પ્રમાણમાં એક અધિક માસ થાય છે.

બીજો અધિકમાસ ૧૨૨ પર્વો અતિકાંત થતા, યુગના અંતે થાય છે. તેથી યુગમધ્યમાં ત્રીજા સંવત્સરમાં અધિક માસ અથવા બે યુગમાં પાંચ અભિવર્દ્ધિત સંવત્સર થાય.

હવે યુગમાં સર્વસંખ્યાથી જેટલા પર્વો થાય છે, તેટલા જણાવવા માટે પ્રતિવર્ષ પર્વ સંખ્યાને કહે છે - તેમાં યુગમાં પહેલાં ચાંદ્ર સંવત્સરના ૨૪ પર્વો કહેલા છે. ચાંદ્ર સંવત્સર બારમાસરૂપ છે. એક એક માસમાં બબ્બે પર્વો છે. તેથી સર્વસંખ્યા વડે ચાંદ્ર સંવત્સરમાં ૨૪-પર્વો થાય છે.

બીજા ચાંદ્ર સંવત્સરના પણ ૨૪-પર્વો થાય છે. અભિવર્દ્ધિત સંવત્સરના ૨૬-પર્વો થાય છે, કેમકે તેના ૧૩-માસ છે, ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરના ૨૪-પર્વો છે. પાંચમાં અભિવર્દ્ધિત સંવત્સરના ૨૬-પર્વો થાય છે. કારણ પૂર્વે કહ્યું.

આ પ્રમાણે પૂર્વાપર ગણિતના મેળથી પાંચ સાંવત્સરિક યુગમાં ૧૨૪- પર્વો થાય છે, તેમ મેં અને બધાં તીર્થકરોએ કહેલ છે. અહીં કયા અયનમાં, કયા મંડલમાં કયું પર્વ સમાપ્તિને લાવે છે, તે વિચારણામાં પૂર્વાચાર્યો વડે પવકરણ ગાથા કહી છે. તે શિષ્યજનના ઉપકાર માટે કહે છે -

આ ઉક્ત ચાર ગાથાની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે -

જે પર્વમાં અયનમંડલાદિ વિષય જાણવાની ઈચ્છા હોય, તેના વડે ધ્રુવરાશિ ગુણવી. તે આ ધ્રુવરાશિ શું છે ? તે કહે છે - અહીં ધ્રુવરાશિ પ્રતિપાદક આ પૂર્વાચાર્યે બતાવેલી ગાથા છે, તે ગાથાની અક્ષરયોજના આ પ્રમાણે-

એક મંડલ અને એક મંડલના ૬૭ ભાગ અને $\frac{૪}{૯}$ ચૂર્ણિકા ભાગ અને $\frac{૧}{૬૭}$ ભાગના ૩૧ છેદ કરતા, જે ચૂર્ણિકા ભાગ, આટલા પ્રમાણમાં ધ્રુવરાશિ છે. આ પર્વગત ક્ષેત્રથી અયનગત ક્ષેત્ર બાદ કરાતા શેષરૂપ છે. આટલાની ઉત્પત્તિ માત્ર અમે વિચારીએ છીએ. તેથી આ પ્રમાણે ધ્રુવરાશિ વડે ઈચ્છિત પર્વ વડે ગુણીને તેના પછીના અયનને રૂપાધિક કરવું જોઈએ. તે રીતે ગુણિત મંડલરાશિથી જો ચંદ્રમાનું અયનક્ષેત્ર પરિપૂર્ણ કે અધિક સંભવતું હોય, તેથી આ ઈચ્છિત સંખ્યા ગુણવાથી મંડલરાશિ ચંદ્રમાનું અયનક્ષેત્ર શોધ્ય થાય છે.

જેટલી સંખ્યાના અયનો શોધિત થાય છે, તેટલા વડે યુક્ત પર્વો વડે અયનો કરાય છે. કરીને ફરી રૂપ સંયુક્ત કરવા, જો ફરી પરિપૂર્ણ મંડલ શોધિત થાય અને પછી રાશિ નિર્લેપ થાય ત્યારે તે અયન સંખ્યા વડે નિરંશ થતા રૂપયુક્ત નથી. તે અયનરાશિમાં રૂપ ન ઉમેરવા. તથા પરિપૂર્ણ રાશિમાં થાય છે, તેમાં એક રૂપ મંડલરાશિમાં ઉમેરવું. - X - બે રૂપ મંડલ રાશિમાં ઉમેરવું. પ્રક્ષેપ કરાતા જેટલી મંડલ રાશિ થાય છે તેટલા મંડલોથી ઈચ્છિત પર્વો થાય છે.

તથા જે ઈચ્છિત પર્વ વડે વિષમલક્ષણ વડે ગુણાકાર થાય છે. તેથી આદિના અભ્યંતર મંડલમાં જાણવું જોઈએ. યુગમાં - સમ ગુણાકારમાં આદિનું બાહ્ય મંડલ જાણવું જોઈએ. આ કરણગાથા સમૂહનો અક્ષરાર્થ છે. ભાવના આ પ્રમાણે છે - કોઈ પૂછે છે, યુગની આદિમાં પ્રથમ પર્વ કયા અયનમાં, કયા મંડલમાં સમાપ્તિને લઈ જાય છે ?

તેમાં પહેલાં પર્વ પૂછ્યું. ડાબા પડખે પર્વસૂચક એકની સ્થાપના કરાય. પછી તેની અનુશ્રેણિમાં દક્ષિણ પાર્શ્વમાં એક અયન, તેની અનુશ્રેણિ એક મંડલ. તે મંડલની નીચેથી $\frac{૪}{૬૭}$ ભાગ, તેની પણ નીચે $\frac{૯}{૩૧}$ ભાગ. આ બધી પણ ધ્રુવરાશિ છે અને ઈચ્છિત એક પર્વ વડે ગુણીએ. તેથી તે જ રાશિ આવશે. પછી એકરૂપ અયનમાં ઉમેરીએ. મંડલ રાશિમાં અયન શોધિત થતું નથી. પછી મંડલ રાશિમાં બે રૂપ ઉમેરીએ. તેથી આ પહેલું પર્વ ત્રીજા મંડલનું બીજું અયન છે. - -

- - અભ્યંતરવર્તી $\frac{૪}{૬૭}$ ભાગમાં $\frac{૧}{૬૭}$ ભાગના $\frac{૯}{૩૧}$ ભાગો જતાં સમાપ્તિને પામે છે. અહીં અયન ચંદ્રાચન જાણવું અને યુગની આદિમાં પહેલું ઉત્તરાચન અને બીજું દક્ષિણાચન. બીજા અયનમાં અભ્યંતરવર્તી ત્રીજા મંડલનું છે, તેમ જાણવું.

તથા કોઈક પૂછે છે - બીજું પર્વ કયા અયનમાં કેટલામાં મંડલમાં સમાપ્તિને પામે છે. તેમાં બીજું પર્વ પૂછેલ. તે જ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ સમસ્ત પણ બે વડે ગુણીએ. તેનાથી બે અયનમાં બે મંડલમાં $\frac{૯}{૬૭}$ ભાગના $\frac{૧૯}{૩૧}$ ભાગો, તે અયનમાં ઉમેરીએ, મંડલરાશિમાં અયન શોધિત ન કરીએ, પછી મંડલરાશિમાં બે ઉમેરીએ, તેથી ત્રીજા અયનમાં ચોથા મંડલનું બીજું પર્વ આવશે. બાહ્ય મંડલથી પૂર્વવર્તી $\frac{૯}{૬૭}$ ભાગમાં $\frac{૧}{૬૭}$ ભાગના $\frac{૧૯}{૩૧}$ અતિકાંત થતા પરિસમાપ્તિને પામે છે.

કોઈક પ્રશ્ન કરે છે - ચૌદમું પર્વ કેટલી સંખ્યાના અયન કે મંડલમાં સમાપ્તિને પામે છે. તે જ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ સમસ્ત પણ ૧૪ વડે ગુણીએ. તેનાથી અયન પણ ચૌદ અને મંડલ પણ ચૌદ, $\frac{૪}{૬૭}$ ભાગને ૧૪ વડે ગુણીએ, તો ૫૬ થાય. $\frac{૯}{૩૧}$ ભાગને ૧૪ વડે ગુણીએ, તેથી આવશે ૧૨૬. તેમાં ૧૨૬ના ૩૧ ભાગોનો ભાગ આપવામાં આવે તો $\frac{૪}{૬૭}$ ભાગ અને બે ચૂર્ણિકા ભાગ રહે. $\frac{૪}{૬૭}$ ભાગ ઉપરિતમ ૬૭ ભાગ રાશિમાં ઉમેરીએ, તેનાથી $\frac{૬૦}{૬૭}$ ભાગ આવશે.

ચૌદમાં મંડલથી તેરમાં મંડલ વડે. $\frac{૧૩}{૬૭}$ ભાગથી અયન શોધાશે. તેના વડે પૂર્વના અયનો ચૌદ યુક્ત કરાય છે પછી તેમાં એક ઉમેરીએ. તેનાથી ૧૬ અયનો થશે, ૬૭ ભાગો અને ૫૪ સંખ્યા મંડલ રાશિમાં ઉદ્ધરિત થાય છે. તે ૬૭ ભાગ રાશિમાં ૬૦ ઉમેરીએ. તેનાથી ૧૧૪ થશે. તેને ૬૭ ભાગો વડે ભાગ કરાતા એક મંડલ પ્રાપ્ત થશે. પછી રહેશે $\frac{૪૭}{૬૭}$ ભાગો.

ત્યારપછી મંડલરાશિમાં બે ઉમેરીએ. તેનાથી ત્રણ મંડલ થશે, અહીં ૧૪ વડે ગુણિત કરીએ. જો કે ચૌદ રાશિ યુગમરૂપ છે, તો પણ અહીં મંડલરાશિથી એક અયન અધિક પ્રવિષ્ટ થતાં ત્રણ મંડલ, અભ્યંતર મંડલથી આરંભીને જાણવું. તેથી

આવે છે ચૌદમું પર્વ. સોળમાં અચનમાં અભ્યંતર મંડલથી આરંભીને ત્રીજા મંડલમાં ૪૭/૬૭ ભાગો જતાં ૧/૬૭ ભાગના ૨/૩૧ ભાગ જતાં પરિસમાપ્તિ આવે.

તથા દરમાં પર્વ જિજ્ઞાસામાં તે પૂર્વોક્ત દ્યુવરાશિ દર-વડે ગુણીએ. તેનાથી થશે દર-અચન, દર મંડલ. ૨૪૮/૬૭ ભાગોના ૫૫૮/૩૧ ભાગો. તેમને ૩૧-ભાગો વડે ભાગ અપાતા પ્રાપ્ત થાય પરિપૂર્ણ ૧૮/૬૭ ભાગો. તે ઉપરિતન ૬૭ ભાગ રાશિમાં ઉમેરીએ. તેનાથી ૨૬૬ આવશે અને ઉપર દર મંડલો. તેનાથી ૨૫૦ મંડલ વડે ૨૫૦ અને એક મંડલના ૬૭ ભાગ વડે ચાર અચન પ્રાપ્ત થાય. તે અચન રાશિમાં ઉમેરીએ. તેનાથી થશે ૬૬, પછી રહે છે નવ મંડલ અને એક મંડલના ૧૫/૬૭ ભાગ. - - તેમાં ૧૫/૬૭ ભાગો ૬૭ ભાગ રાશિમાં ઉમેરીએ. તેથી આવશે ૨૮૧. તેને ૬૭ ભાગ વડે ભાગ કરાતા પ્રાપ્ત થશે ચાર મંડલ અને શેષ રહેશે મંડલના ૧૩/૬૭ ભાગ. તે મંડલ રાશિમાં ઉમેરીએ, તેનાથી તેરમું મંડલ આવશે.

તેરમાં મંડલ વડે ૧૩/૬૭ ભાગ વડે પરિપૂર્ણ એક અચન પ્રાપ્ત થશે. તે અચન રાશિમાં ઉમેરીએ. તેનાથી થશે ૬૭ અચન. - X - અચન રાશિમાં ન ઉમેરતા, કેવલ એક નાંખી, દર વડે અહીં ગુણાકાર કરતાં “દર” રૂપ રાશિ યુક્ત, જેમાં ચાર અચનો પ્રવિષ્ટ, તે પણ યુગ્મરૂપ અહીં અધિક એક ઉમેરતાં નથી. એ રીતે પાંચમું અચન, તે સ્થાને જોવું. એ રીતે બાહ્ય મંડલાદિ જોવું જોઈએ. તેથી આવે છે દર મું પર્વ, ૬૭ અચનો પરિપૂર્ણ થતાં બાહ્ય મંડલમાં પ્રથમ રૂપે પરિસમાપ્તિ પામે.

આ પ્રમાણે બધાં પર્વો કહેવા.

કેવલ શિષ્યજનોના અનુગ્રહને માટે પર્વ-અચન પ્રસ્તાર કંઈક અંશે જણાવીએ છીએ.

તેમાં પહેલું પર્વ બીજા અચનમાં ત્રીજા મંડલમાં, ત્રીજા મંડલના ૪/૬૭ ભાગોમાં ૧/૬૭ ભાગના ૯/૩૧ ભાગો જતાં સમાપ્ત થાય, એ રીતે દ્યુવરાશિ કરીને પર્વ-અચન મંડલોમાં પ્રત્યેક એકેક રૂપે ઉમેરવા. ભાગમાં ત્યાં સુધી સંખ્યાક ભાગો થાય.

મંડલ અને અચન ક્ષેત્રમાં પરિપૂર્ણ ૧૩-મંડલો અને એક મંડલના ૧૩/૬૭ ભાગ, એટલા પ્રમાણમાં અચન ક્ષેત્ર શોધીને અચન રાશિમાં ઉમેરીએ. આ ક્રમ વડે વક્ષ્યમાણ પ્રસ્તાર સારી રીતે પરિભાવિત કરવો.

તે પ્રસ્તાર આ છે - પહેલું પર્વ, બીજું અચન, ત્રીજું મંડલ, ત્રીજા મંડલના ૪/૬૭ ભાગોમાં ૧/૬૭ ભાગના ૯/૩૧ ભાગ જતાં સમાપ્ત થાય છે.

બીજું પર્વ ત્રીજા અચનમાં ચોથા મંડલમાં, ચોથા મંડલના ૧૩/૬૭ ભાગોમાં ભાગના ભાગમાં થાય.

ત્રીજું પર્વ ચોથા અચનમાં પાંચમાં મંડલમાં, પાંચમાં મંડલના ૧૨/૬૭ ભાગમાં ૧/૬૭ ભાગના ૨૭/૩૧ ભાગોમાં થાય.

ચોથું પર્વ પાંચમાં અચનમાં છઠ્ઠા મંડલમાં, છટ્ઠા મંડલના ૧૭/૬૭ ભાગોમાં ૧/૬૭ ભાગના ૫/૩૧ ભાગોમાં થાય.

પાંચમું પર્વ છઠ્ઠા અચનમાં સાતમાં મંડલમાં, સાતમાં મંડલના ૨૧/૬૭ ભાગોમાં ૧/૬૭ ભાગના ૧૪/૩૧ ભાગોમાં થાય.

છટ્ઠું પર્વ સાતમાં અચનમાં આઠમાં મંડલમાં આઠમાં મંડલના ૨૫/૬૭ ભાગોમાં ૧/૬૭ ભાગના ૨૩/૩૧ ભાગોમાં થાય.

સાતમું પર્વ આઠમાં અચનમાં નવમાં મંડલમાં, નવમાં મંડલના ૩૦/૬૭ ભાગોમાં ૧/૬૭ ભાગના ૧/૩૧ ભાગોમાં થાય.

આઠમું પર્વ નવમાં અચનમાં દશમાં મંડલમાં દશમાં મંડલના ૩૪/૬૭ ભાગોમાં ૧/૬૭ ભાગના ૧૦/૩૧ ભાગોમાં થાય.

નવમું પર્વ દશમા અચનમાં ૧૧મું મંડલ, ૧૧માં મંડલના ૩૮/૬૭ ભાગોમાં ૧/૬૭ ભાગના ૧૯/૩૧ ભાગોમાં થાય.

દશમું પર્વ અગિયારમું અચન, બારમાં મંડલમાં, બારમાં મંડલના ૪૨/૬૭ ભાગોમાં ૧/૬૭ ભાગના ૨૮/૩૧ ભાગોમાં થાય.

અગિયારમું પર્વ, બારમું પર્વ તેરમાં મંડલમાં. તેરમાં મંડલના ૪૭/૬૭ ભાગોમાં ૧/૬૭ ભાગના ૧૫/૩૧ ભાગોમાં થાય.

બારમું પર્વ ચૌદમાં અચનમાં પહેલાં મંડલમાં, પહેલા મંડલના ૩૮/૬૭ ભાગોમાં ૧/૬૭ ભાગના ૧૫/૩૧ ભાગોમાં થાય.

તેરમું પર્વ, ૧૫મું અચન, બીજું મંડલ. આ બીજા મંડલના ૪૨/૬૭ ભાગોમાં ૧/૬૭ ભાગના ૨૪/૩૧ ભાગોમાં થાય.

ચૌદમું પર્વ સોળમાં અચનમાં ત્રીજા મંડલમાં, ત્રીજા મંડલના ૪૭/૬૭ ભાગોમાં ૧/૬૭ ભાગના ૨/૩૧ ભાગોમાં થાય.

પંદરમું પર્વ ૧૭માં અચનમાં ચોથા મંડલમાં, ચોથા મંડલના ૫૧/૬૭ ભાગોમાં ૧/૬૭ ભાગના ૧૧/૩૧ ભાગોમાં થાય.

એ પ્રમાણે બાકીના પર્વોમાં અચનમંડલ પ્રસ્તાર કહેવો. ગ્રંથ મોટા થવાના ભયે લખતા નથી.

હવે કયું પર્વ, કયા ચંદ્રનક્ષત્ર યોગમાં પરિસમાપ્તિને પામે છે, તે વિચારણામાં પૂર્વાચાર્ય વડે કરણ દર્શાવાયેલ છે. હવે તે બતાવે છે - આ વિષયમાં વૃત્તિકારશ્રીએ ત્રણ ગાથાઓ નોંધેલી છે. ત્રૈરાશિક વિધિમાં ૧૨૪-પ્રમાણ રાશિ કરીને ૬૭ રૂપ ફલરાશિ કરે. કરીને ઈચ્છિત પર્વ વડે ગુણાકાર કરવો જોઈએ. કરીને આઠ રાશિ વડે ૧૨૪ ભાગ કરતા જે પ્રાપ્ત થાય તે પર્યાયો જાણવા. પછી જે શેષ રહે છે, તે ૧૮૩૦ વડે ગુણવામાં આવે, ગુણીને તેમાં ૧૩૦૨ વડે અભિજિત નક્ષત્ર શોધવું. અભિજિત ભોગ્યોના ૨૧/૬૭ ભાગોને દર-વડે ગુણતાં આટલા શોધનક પ્રાપ્ત થતાં હોવાથી તેમ કહ્યું. તેથી તે શોધનમાં ૬૭ સંખ્યાના જે દર, તેને સર્વાગ્રથી જે થાય તે અર્થાત્ ૬૭ને દરથી ગુણિત કરતાં જે થાય તેના વડે ભાગાકાર કરતાં જે પ્રાપ્ત થાય. તેટલાં નક્ષત્રો શોધિત થયા. વળી જે પછી પણ ભાગ કઠાતા બાકી રહે, તેટલું

નક્ષત્ર જાણવું, જેમાં વિવક્ષિત પર્વ સમાપ્ત થાય છે.

એ રીતે કરણ ગાથાનો અક્ષરાર્થ કહ્યો. ભાવના આ રીતે જો ૧૨૪-પર્વથી ૬૭ પર્યાયો પ્રાપ્ત થાય, તો એક પર્વ વડે શું પ્રાપ્ત થાય ? - X - અંત્યરાશિ વડે મધ્ય રાશિને ગુણીએ, તો ૬૭ X ૧ = ૬૭ જ થશે. અહીં ૧૨૪-રાશિ વડે ૬૭ને ભાંગવામાં આવે તો તેના ભાગાકાર ન થાય. તેથી નક્ષત્ર લેવા માટે ૧૮૩૦ વડે ૬૭ ભાગને ગુણીએ. પછી ગુણાકાર છેદ રાશિની અર્ધ વડે અપવર્તના કરતાં ગુણાકાર રાશિ ૯૧૫ આવે, છેદરાશિ-૬૨ થાય. ૬૭ ને ૯૧૫ વડે ગુણતાં ૬૧,૩૦૫ આવશે. એમાંથી અભિજિત ૧૩૦૨ બાદ કરીએ, તો બાકી રહેશે ૬૦,૦૦૩. તેમાં છેદરાશિ ૬૨ને ૬૭ વડે ગુણીએ, તો ૪૧૫૪ આવે. ભાગ કરતાં ૧૪-પ્રાપ્ત થાય, તેનાથી શ્રવણાદિ પુષ્ય પર્યન્ત ૧૪-નક્ષત્રો શોધિત થાય, શેષ રહેશે-૧૮૪૭. તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ૩૦ વડે ગુણીએ. તેનાથી પ્રાપ્ત સંખ્યા છે - ૫૫,૪૧૦. તેનો ભાગ કરતા ૧૩-મુહૂર્ત પ્રાપ્ત થશે, શેષ વધે છે - ૧૪૦૮.

ઉક્ત સંખ્યાના ૬૨ ભાગ લાવવા માટે ૬૨ વડે ગુણવામાં આવે, ગુણાકાર- છેદ રાશિઓની ૬૨ વડે અપવર્તના કરાય છે. તેમાં ગુણાકાર રાશિ થાય ૧/૬૭ એક વડે ગુણતાં ઉપરની રાશિ તે જ થશે. તેના ૬૭ ભાગોથી ભાગ કરતા ૨૧ આવશે, પછી રહેશે ૧/૬૭ ભાગ અને ૧/૬૭ ભાગ. આવશે પહેલું પર્વ, આશ્લેષાના ૧૩-મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૧/૬૨ ભાગ અને ૧/૬૨ ભાગના ૧/૬૭ ભાગને ભોગવીને સમાપ્ત થાય.

તથા જો ૧૨૪ પર્વથી ૬૭ પર્યાયો પ્રાપ્ત થાય, તો બે પર્વ વડે કેટલાં પ્રાપ્ત થાય ? અહીં અંત્ય રાશિ વડે મધ્ય રાશિને ગુણતાં ૬૭ X ૨ = ૧૩૪ થાય. તેને આઠ રાશિ ૧૨૪ વડે ભાગ કરવામાં આવે તો એક નક્ષત્ર પર્યાય અને શેષ ૬૪ વધે. તેથી આના નક્ષત્રને લાવવા માટે ૧૮૩૦ વડે ૬૭ ભાગ વડે ગુણીએ. એ રીતે ગુણાકાર- છેદ રાશિઓને અર્ધ વડે અપવર્તના કરતાં, ગુણાકાર રાશિ ૯૧૫ અને છેદ રાશિ ૬૨ થશે. તેમાં ૯૧૫ને ૧૦ વડે ગુણતાં ૯૧૫૦ આવે. તેના વડે ૧૩૦૨ અભિજિત શોધિત થતાં, રહે છે ૭૮૪૮. તેમાં ૬૨ છેદરાશિ ૬૭ વડે ગુણીએ. તેથી થશે ૪૧૫૪. તેનો ભાગાકાર કરતાં શ્રવણ નક્ષત્ર પ્રાપ્ત થશે. શેષ રહેશે ૩૬૯૪. તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ૩૦ વડે ગુણીએ તેનાથી ૧,૧૦,૮૨૦ આવશે. તે છેદ રાશિ વડે ભાગાકાર કરતા પ્રાપ્ત ૨૬ મુહૂર્તો છે. શેષ વધે છે - ૨૮૧૬. એના ૬૨-ભાગ લાવવાને માટે ૬૨ વડે ગુણીએ. તેમાં ગુણાકાર-છેદ રાશિઓ ૬૨-વડે અપવર્તના કરતાં, ગુણાકાર રાશિ એક રૂપ છેદરાશિ થશે-૬૭, તેમાં એક ઉપરની રાશિ ગુણિત થતા આ ૬૭ વડે ભાગાકાર કરતાં ૪૨/૬૨ ભાગના ૧/૬૨ ભાગના ૨/૬૭ - -

- - આવશે બીજું પર્વ ધનિષ્ઠા નક્ષત્રના ૨૬-મુહૂર્ત, એક મુહૂર્તના ૪૨/૬૨ ભાગોના ૧/૬૨ ભાગના ૨/૬૭ ભાગ ભોગવીને સમાપ્તિને પામે છે. એ પ્રમાણે બાકીના પર્વમાં સર્વે નક્ષત્રો વિચારવા. તેની સંગ્રાહિકા, આ પૂર્વાચાર્ય પ્રદર્શિત પાંચ

ગાથા છે - આ પાંચ ગાથાની વ્યાખ્યા આ છે -

(૧) પહેલાં પર્વની સમાપ્તિમાં સર્પ દેવતા ઉપલક્ષિત નક્ષત્ર-આશ્લેષા. (૨) બીજામાં ધનિષ્ઠા, (૩) ત્રીજામાં અર્ચમા દેવતા ઉપલક્ષિત ઉત્તર ફાલ્ગુની, (૪) ચોથામાં અભિવૃદ્ધિ દેવતા ઉપલક્ષિત ઉત્તરાભાદ્રપદા, (૫) પાંચમામાં ચિત્રા.

(૬) છઠ્ઠામાં અશ્વદેવતા ઉપલક્ષિત અશ્વિની, (૭) ઈન્દ્રાગ્નિ દેવતા ઉપલક્ષિત વિશાખા, (૮) રોહિણી, (૯) જ્યેષ્ઠા, (૧૦) મૃગશિર, (૧૧) વિશ્વદેવતા ઉપલક્ષિતા ઉત્તરાષાઢા, (૧૨) અદિતિ ઉપલક્ષિત પુનર્વસુ, (૧૩) શ્રવણ, (૧૪) પિતૃ દેવા-મઘા.

(૧૫) અજ દેવતા ઉપલક્ષિત પૂર્વભાદ્રપદા, (૧૬) અર્ચમા દેવતા ઉપલક્ષિત-ઉત્તરાફાલ્ગુની (૧૭) અભિવૃદ્ધિ દેવતા ઉપલક્ષિત ઉત્તરાભાદ્રપદા, (૧૮) ચિત્રા, (૧૯) અશ્વ દેવતા ઉપલક્ષિત અશ્વિની, (૨૦) વિશાખા, (૨૧) રોહિણી, (૨૨) મૂલ, (૨૩) આર્દ્રા, (૨૪) વિષ્વક્ દેવતા ઉપલક્ષિતા ઉત્તરાષાઢા, (૨૫) પુષ્ય, (૨૬) ધનિષ્ઠા (૨૭) ભગ દેવતા ઉપલક્ષિત પૂર્વાફાલ્ગુની.

(૨૮) અજ દેવતા ઉપલક્ષિત પૂર્વભાદ્રપદ, (૨૯) અર્ચમા દેવતા-ઉત્તરાફાલ્ગુની, (૩૦) પુષ્ય દેવતાકા-રેવતી, (૩૧) સ્વાતિ, (૩૨) અગ્નિ દેવતા ઉપલક્ષિત કૃતિકા, (૩૩) મિત્ર નામે દેવ જેનો છે તે તથા અનુરાધા, (૩૪) રોહિણી, (૩૫) પૂર્વાષાઢા, (૩૬) પૂનર્વસુ, (૩૭) વિષ્વક્ દેવતા-ઉત્તરાષાઢા.

(૩૮) અહિ દેવતા ઉપલક્ષિતા આશ્લેષા, (૩૯) વસુ દેવતા ઉપલક્ષિતા ધનિષ્ઠા, (૪૦) ભગદેવતા-પૂર્વાફાલ્ગુની, (૪૧) અભિવૃદ્ધિ દેવતા ઉપલક્ષિતા ઉત્તરાભાદ્રપદા, (૪૨) હસ્ત, (૪૩) અશ્વ દેવા-અશ્વિની, (૪૪) વિશાખા, (૪૫) કૃતિકા, (૪૬) જ્યેષ્ઠા, (૪૭) સોમ દેવતા ઉપલક્ષિત મૃગશિર નક્ષત્ર.

(૪૮) આયુર્દેવ-પૂર્વાષાઢા, (૪૯) રવિ નામક દેવોપલક્ષિત પુનર્વસુ નક્ષત્ર, (૫૦) શ્રવણ, (૫૧) પિતૃદેવા-મઘા, (૫૨) વરુણદેવ ઉપલક્ષિત-શતભિષક્ નક્ષત્ર, (૫૩) ભગદેવ-પૂર્વાફાલ્ગુની, (૫૪) અભિવૃદ્ધિ દેવ-ઉત્તર ભાદ્રપદા, (૫૫) ચિત્રા, (૫૬) અશ્વદેવ-અશ્વિની, (૫૭) વિશાખા, (૫૮) અગ્નિદેવ ઉપલક્ષિત કૃતિકા.

(૫૯) મૂલ, (૬૦) આર્દ્રા, (૬૧) વિષ્વક્ દેવા-ઉત્તરાષાઢા, (૬૨) પુષ્ય.

આનો ઉપસંહાર કહે છે -

આટલા નક્ષત્રો યુગના પૂર્વાર્ધમાં જે ૬૨-પર્વો છે, તેમાં ક્રમથી જાણવા. એ પ્રમાણે પૂર્વે કહેલ કરણના વશથી ઉત્તરાર્ધમાં પણ ૬૨-સંખ્યામાં પર્વમાં જાણવા.

હવે કયા સૂર્યમંડલમાં કયું પર્વ સમાપ્તિને પામે છે, તે વિચારણામાં જે પૂર્વાચાર્યો વડે ઉપદર્શિત કરણ છે, તે કહે છે - અહીં એક ગાથા છે, તેની આ વ્યાખ્યા છે-

સૂર્યનો પણ પર્વવિષયક મંડલ વિભાગ સ્વકીય અચન વડે જાણવો. શું કહે છે ? સૂર્યના સ્વકીય અચન અપેક્ષાથી તે તે મંડલમાં તે-તે પર્વની પરિસમાપ્તિ અવધારવી. તે અચનમાં શોધિત કરતાં જે દિવસો ઉદ્ધરિત વર્તે છે, તે સંખ્યામાં

અધિક મંડલમાં તે ઈચ્છિત પર્વ પરિસમાપ્ત થાય છે, તેમ જાણવું. આ કરણ ગાથાની અક્ષર ઘટના કહી.

ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે - અહીં જે પર્વ કયા મંડલમાં સમાપ્ત થાય, તેમ જાણવાને ઈચ્છે છે, તે સંખ્યા ધારણ કરીને ૧૫-વડે ગુણવી, ગુણીને રૂપાધિક કરવી. પછી સંભવતઃ અવમ રાત્રિથી પાતિત કરવા, પછી જો ૧૮૩ ભાગ પતિત થાય, તે જ ભાગથી ભાગાકાર વડે જે પ્રાપ્ત થાય, તેટલા અચનો જાણવા. માત્ર જે પછીની દિવસ સંખ્યા રહે, તે અંતિમ મંડલમાં વિવક્ષિત પર્વ સમાપ્ત થાય તે જાણવું. ઉત્તરાયણમાં વર્તમાન બાહ્ય મંડલને આદિ કરીને દક્ષિણાયનમાં સર્વથી અભ્યંતર છે [તેમ જાણવું]

હવે ભાવના કરાય છે - ત્યારે કોઈક પૂછે છે, કયાં મંડલમાં સ્થિત સૂર્ય યુગમાં પહેલું પર્વ સમાપ્તિ કરે છે ? અહીં પહેલું પર્વ પૂછ્યું, તેથી એક એક ધરાય છે. તે ૧૫ વડે ગુણતાં થાય છે - ૧૫. અહીં એક પણ અવમરાત્રિ સંભવતી નથી. તેથી કંઈપણ પાતિત ન કરાય. તે ૧૫-રૂપ અધિક કરીએ. થાય-૧૬. યુગની આદિમાં પહેલું પર્વ દક્ષિણાયન છે. તેથી આવે સર્વ અભ્યંતર મંડલને આદિ કરીને ૧૬માં મંડલમાં પહેલાં પર્વની પરિસમાપ્તિ [એમ જાણવું]

તથા બીજા પૂછે છે - યોથા પર્વમાં કયા મંડલમાં પરિસમાપ્ત થાય ? તેમાં ચાર લઈએ. લઈને ૧૫-વડે ગુણીએ. તેથી ૬૦-થાય. અહીં એક અવમરાત્રિ સંભવે છે, તેથી એક ઘટાડીએ, તેથી થાય - ૫૯. તે પણ વળી એકરૂપ યુક્ત કરીએ તો ૬૦-થાય. આવેલ-સર્વાભ્યંતર મંડલને આદિ કરીને ૬૦માં મંડલમાં યોથું પર્વ સમાપ્ત થાય.

તથા ૨૫-માં પર્વ જિજ્ઞાસામાં ૨૫-સ્થાપીએ. તે ૧૫-વડે ગુણીએ. તેથી થશે-૩૭૫. અહીં છ અવમ રાત્રિ થઈ, તેથી છ વડે શોધીએ. તેથી થશે-૩૬૯. તેમાં ૧૮૩ વડે ભાગ દઈએ. તેથી બે આવે, પછી રહેશે ત્રણ. તે રૂપયુક્ત કરીએ. તો ચાર આવશે. જે બે આવ્યા, તેન વડે બે અચન દક્ષિણાયન અને ઉત્તરાયણ રૂપે શોધિત થાય. તેથી આવેલ ત્રીજા દક્ષિણાયન રૂપ સર્વાભ્યંતર મંડલની આદિ કરીને યોથા મંડલમાં પચીશમું પર્વ પરિસમાપ્ત થાય છે.

૧૨૪માં પર્વની જિજ્ઞાસામાં ૧૨૪ને સ્થાપીએ. તે ૧૫-વડે ગુણીએ. આવશે-૧૮૬૦. પછી ૧૨૪ પર્વમાં ૩૦ અધિક રાત્ર થાય. તેથી ૩૦ ઘટાડીએ. તેથી ૧૮૩૦ આવશે. તેટલાથી યુક્ત કરીએ. તેથી આવશે ૧૮૩૧. તેમાં ૧૮૩ ભાગથી ભાગ કરાતા પ્રાપ્ત થાય ૧૦-અચનો. પછી એક રહેશે અને દશમું અચન યુગ પર્યંતમાં ઉત્તરાયણ. તેથી આવેલ ઉત્તરાયણ પર્યંતમાં સર્વાભ્યંતર મંડલમાં ૧૨૪મું પર્વ સમાપ્ત થાય.

હવે કયું પર્વ કયા સૂર્ય નક્ષત્રમાં સમાપ્તિને પામે છે, તેની નિરૂપણાર્થે જે પૂર્વાચાર્ય વડે કરણ કહ્યું, તે બતાવે છે. તેમાં વૃત્તિકારે ત્રણ ગાથા બતાવી છે. તેની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે બતાવે છે-

ત્રૈરાશિક વિધિમાં ૧૨૪-પ્રમાણને પ્રમાણ રાશિ કરીને પાંચ પર્યાયોના ફળને

કરીએ. કરીને ઈચ્છિત પર્વ વડે ગુણ-ગુણાકાર કરવો જોઈએ. કરીને આઠ રાશિ વડે ૧૨૪ રૂપ ભાગથી ભાગાકાર કરીએ, તો જે પ્રાપ્ત થાય તે પર્યાયો. શુદ્ધ જાણવા. જે વળી શેષ બાકી રહે, તે ૧૮૩૦ વડે ગુણીએ. ગુણ્યા પછી તેમાં ૨૭૨૮ શુદ્ધ થતાં પુષ્ય શોધિત થાય. તે શુદ્ધ થતાં ૬૭ સંખ્યા-જે-૬૨-તે સર્વાગ્રથી જે થાય, અર્થાત્ ૬૭ ને ૬૨ વડે ગુણતાં જે થાય, તેના વડે ભાગાકાર કરાતાં જે પ્રાપ્ત થાય, તેટલાં નક્ષત્રો શોધિત થયેલ જાણવા.

જે વળી તેથી પણ-ભાગ કર્યા પછી શેષ રહે, તે સૂર્યના સંબંધી જાણવા, જેમાં વિવક્ષિત પર્વ સમાપ્ત થાય. આ ત્રણ કરણ ગાથાનો અક્ષરાર્થ છે. ભાવના આ પ્રમાણે -

જો ૧૨૪-પર્વથી પાંચ સૂર્યનક્ષત્ર પર્યાય પ્રાપ્ત થાય, તે એક પર્વ વડે શું પ્રાપ્ત થાય ? અહીં અંત્ય રાશિ વડે મધ્ય રાશિ ગુણીએ. તેથી ૫ X ૧ = ૫ સંખ્યા થશે. તેમાં આઠ રાશિ ૧૨૪ સંખ્યા વડે ભાગાકાર કરવો. તેથી થોડી હોવાથી ભાગ અપાતો નથી. તેથી નક્ષત્ર લાવવાને માટે ૧૮૩૦/૬૭ ભાગ વડે ગુણીએ. એ રીતે ગુણાકાર-છેદ રાશિની અર્ધ વડે અપવર્તના કરતાં ગુણાકાર રાશિ થશે-૯૧૫. છેદ રાશિ થશે-૬૨. પછી ૯૧૫ને ૫ વડે ગુણીએ, તો થશે ૪૫૭૫. પુષ્યના ૪૪ ભાગો ૬૨ વડે ગુણીએ. તેથી થશે-૨૭૨૮, આ પૂર્વરાશિથી શોધિત કરતાં રહેશે ૧૮૪૭. તેમાં છેદરાશિ-૬૨ રૂપ-૬૭ વડે ગુણીએ. તેથી આવશે-૪૧૫૪. તેના વડે ભાગાકાર કરીએ. તેમાં રાશિના અલ્પપણામાં ભાગ થતો નથી. તેથી દિવસો લાવવા. તેમાં છેદરાશિ ૬૨-રૂપ, પરિપૂર્ણ નક્ષત્ર લાવવા માટે ૬૭ વડે ગુણતાં, પરિપૂર્ણ આ નક્ષત્ર ન આવે. તેથી મૂળ જ ૬૨- રૂપ છેદરાશિ, કેવળ ૫/૬૭ ભાગ વડે અહોરાત્ર થાય છે. પછી દિવસ લાવવાને ૬૨ને પાંચથી ગુણતાં-૩૧૦ થાય. તેના વડે ભાગાકાર કરાતા પાંચ દિવસ આવે છે. શેષ રહે છે - ૨૯૭. તેના મુહૂર્ત કરવાને ૩૦ વડે ગુણીએ - -

- - તેમાં ગુણાકાર-છેદ રાશિઓની શૂન્ય વડે અપવર્તના કરાતા ગુણાકાર રાશિત્રિક રૂપ છેદ રાશિ-૩૧, તેમાં ત્રિક વડે ઉપરની રાશિ વડે ગુણીએ, તો ૮૯૧ આવશે. તેમાં ૩૧ વડે ભાગાકાર કરીએ, તો ૨૮-મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૩/૩૧ ભાગ થાય. તેથી આવેલ પહેલું પર્વ આશ્લેષા નક્ષત્રના પાંચ દિવસ અને એક દિવસના ૨૮ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૨૩/૩૧ ભાગ ભોગવીને સમાપ્ત થાય છે - -

- - અથવા પુષ્ય શોધિત થતાં પછી ૧૮૪૭, તેના સૂર્ય મુહૂર્ત લાવવાને ૩૦ વડે ગુણીએ, તો થશે-૫૫૪૧, તેમાં પૂર્વે કહેલ છેદરાશિ ૪૧૫૪ વડે ભાગાકાર કરીએ, તો ૧૩-મુહૂર્તો આવે અને શેષ વધે છે - ૧૪૦૮. પછી એના ૬૨ ભાગ લાવવાને માટે ૬૨-વડે ગુણવા. ગુણાકાર-છેદ રાશિઓ વડે ૬૨થી અપવર્તના કરીએ. તેમાં ગુણાકાર રાશિ એક રૂપ અને છેદરાશિ-૬૭ રૂપ થાય. તેમાં એક વડે ગુણતાં તે જ રાશિ આવે. તેથી ૧૪૦૮ રહે. તેને ૬૭ વડે ભાગાકાર કરતાં પ્રાપ્ત થાય-૨૧ અને ૬૨ ભાગ

મુહૂર્તના ૧/૬૨ ભાગના ૧/૬૭ ભાગ. તેથી આવેલ યુગની આદિમાં પહેલું પૂર્વ અમાવાસ્ય લક્ષણ આશ્લેષા નક્ષત્રન ૧૩-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૨૧/૬૨ ભાગો, અને ૧/૬૨ ભાગના ૧/૬૭ ભાગ ભોગવીને સૂર્ય સમાપ્ત કરે છે તેથી જ કહે છે - X - X - X -

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્ર વડે યોગ કરે છે ? આશ્લેષા વડે કરે. આશ્લેષના એક મુહૂર્ત ૪૦/૬૨ મુહૂર્તના ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૬૬ ચૂર્ણિકા શેષ રહે છે.

તથા જો ૧૨૪-પર્વ વડે પાંચ સૂર્ય નક્ષત્ર પર્યાય પ્રાપ્ત થાય, પછી બે પર્વ વડે શું પ્રાપ્ત થાય ? અહીં અંત્ય રાશિ વડે મધ્યરાશિ ગુણવામાં આવે, તો ૨ X ૫ = ૧૦ થશે. તેમાં આદ્ય રાશિ વડે ભાગાકાર કરીએ, તો તે અલ્પ હોવાથી ભાગ ન દેવાય. તેથી નક્ષત્ર લાવવાને માટે ૧૮૩૦ વડે ગુણીને, ગુણાકાર-છેદક રાશિની અડધા વડે અપવર્તના કરીએ. તો ગુણાકાર રાશિ ૯૧૫-થશે અને છેદરાશિ-૬૨-થશે. તેમાં ૯૧૫ને ૧૦ વડે ગુણતાં-૯૧૫૦ આવશે. તેના વડે-૨૭૨૮ પુષ્યના શોધિત કરતાં, રહેશે ૬૪૨૨. છેદરાશિ ૬૨-રૂપને ૬૭ વડે ગુણીએ. તેથી આવશે-૪૧૫૪. તેના વડે ભાગાકાર કરતાં એક નક્ષત્ર આવે. તે આશ્લેષા રૂપ આશ્લેષા નક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્ર આટલું જતાં ૧૫-સૂર્યમુહૂર્તો અધિક જાણવા. - -

- - તેથી શેષ રહેશે-૨૨૬૮. તેના મુહૂર્ત લાવવાને માટે ૩૦ વડે ગુણીએ, તેથી ૬૮૦૪૦ આવશે. તેમાં છેદરાશિ વડે ૪૧૫૪ ભાગથી ભાગ દેતા, આવશે ૧૬-મુહૂર્ત. શેષ રહેશે-૧૫૭૬. તેના ૬૨-ભાગ લાવવાને માટે ૬૨ વડે ગુણવા. ગુણાકાર-છેદ રાશિઓને ૬૨ વડે અપવર્તના કરીએ તો ૧/૬૭ આવશે. તેમાં ઉપરની રાશિ એક વડે ગુણીએ તો તેટલાં જ આવશે. તેના ૬૭ વડે ભાગ આપતાં પ્રાપ્ત થાય - ૨૩/૬૨ ભાગ. તેમાં ૧/૬૨ ભાગના ૩૫/૬૭ ભાગ છે. તેમાં પ્રાપ્ત ૧૬-મુહૂર્તો ઉદ્ધિત કરતાં પછી ૧૫-મુહૂર્તો એકત્ર કરતાં થશે-૩૧. તેમાં ૩૦થી મઘા શોધિત થયું. પછી એક સૂર્યમુહૂર્ત આવે. ત્યારે આવેલ બીજું પર્વ શ્રાવણ માસભાવિ પૂર્ણિમા રૂપ પૂર્વ ફાલ્ગુની નક્ષત્રના એક મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૩/૬૨ ભાગોમાં ૧/૬૨ ભાગના ૩૫/૬૭ ભાગોને ભોગવી સૂર્ય પરિસમાપ્ત થયા છે.

તેથી કહે છે કે - આ પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલો પૂર્ણિમાસી ચંદ્ર કયા નક્ષત્રથી યોગ કરે છે ? ધનિષ્ઠાથી. ધનિષ્ઠા ત્રણ મુહૂર્ત અને ૧૯/૬૨ ભાગ મુહૂર્તના ૬૨/૬૭ છેદીને ૬૫ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે. તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રથી યોગ કરે છે ? તે પૂર્વા ફાલ્ગુનીથી, પૂર્વા ફાલ્ગુની ૨૮-મુહૂર્ત અને ૨૮/૬૨ ભાગ મુહૂર્તના ૬૨/૬૭ ભાગ છેદીને ૩૨-ચૂર્ણિકા ભાગ રહેતા.

જો ૧૨૪ પર્વથી પાંચ સૂર્ય નક્ષત્ર પર્યાયો પ્રાપ્ત થાય, તો ત્રણ વડે કેટલાં પ્રાપ્ત થાય ? અહીં અંત્યરાશિ ત્રણને મધ્યરાશિ પાંચ રૂપે ગુણીએ. તો થાય-૧૫. તેને આદ્ય રાશિ વડે ભાગ દેવાતા, રાશિના અલ્પપણાથી ભાગ પ્રાપ્ત ન થાય. તેથી નક્ષત્ર લાવવાને માટે ૧૮૩૦ વડે ૬૭ ભાગથી ગુણીએ. પછી ગુણાકાર-છેદ રાશિને અર્ધ

વડે અપવર્તના કરીએ. તેથી ગુણાકાર રાશિ થશે ૯૧૫ અને છેદરાશિ-૬૨. તેમાં ૯૧૫ને ૧૫ વડે ગુણીએ. તેથી આવશે - ૧૩,૭૨૫. તેના વડે ૨૭૨૮ પુષ્ય હોતાં શોધિત કરીએ, તો રહેશે ૧૦,૯૯૭. છેદરાશિ-૬૨ને ૬૭ વડે ગુણતાં થશે - ૪૧૫૪. તેના વડે ભાગદેવાતા પ્રાપ્ત થાય બે નક્ષત્ર-આશ્લેષા અને મઘા.

આશ્લેષા નક્ષત્ર અર્ધ ક્ષેત્ર જઈને ૧૫ સૂર્યમુહૂર્તો ઉદ્ધરિત જાણવા. બાકી રહે છે - ૨૬૮૮. તેના મુહૂર્ત લાવવાને માટે ૩૦ વડે ગુણીએ. તેનાથી આવશે - ૮૦,૬૭૦. તેમાં છેદરાશિ ૪૧૫૪ વડે ભાગ દેવાતા પ્રાપ્ત થાય - ૧૯, અને બાકી રહે છે - ૧૭૪૪. એના ૬૨-ભાગ લાવવાને માટે ૬૨ વડે ગુણવા. એ રીતે ગુણાકાર-છેદરાશિને ૬૨ વડે અપવર્તના કરતાં થશે ૧/૬૭ તેમાં ઉપરની રાશિ, એક વડે ગુણીએ, તેનાથી આવશે - ૧૪૪૪. તેને ૬૭ ભાગ દેવાતા, પ્રાપ્ત થાય ૨૬/૬૨ અને ૨/૬૭ ભાગ. તેમાં જે પ્રાપ્ત ૧૯-મુહૂર્ત, તે ઉદ્ધરિત થતાં પછી ૧૫-મુહૂર્તો એકત્ર મળે છે. તેથી આવશે ૩૦-મુહૂર્તો. તેમાં ૩૦ વડે પૂર્વાફાલ્ગુની શોધિત થાય. બાકી રહે છે ચાર મુહૂર્ત. તેથી આવેલ ત્રીજું પર્વ ભાદ્રપદગત અમાવાસ્યરૂપ ઉત્તરા ફાલ્ગુની નક્ષત્રના ચાર મુહૂર્ત. એક મુહૂર્તના ૨૬/૬૨ ભાગોના ૧/૬૨ ભાગના ૨/૬૭ ભાગ ભોગવીને સૂર્ય સમાપ્ત થાય.

તેથી કહે છે કે - આ પાંચમાં સંવત્સરની બીજી અમાસ ચંદ્ર કયા નક્ષત્ર વડે યોગ કરે છે ? તે ઉત્તરાફાલ્ગુની વડે. ઉત્તરા ફાલ્ગુની ૪૦ મુહૂર્ત અને મુહૂર્તના ૩૫/૬૨ ભાગ અને ૬૭ વડે છેદીને ૬૫-ચૂર્ણિકા ભાગો બાકી રહે. તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્ર વડે યોગ કરે ? ઉત્તરાફાલ્ગુની સાથે કરે. બાકી ચંદ્ર મુજબ. એ પ્રમાણે બાકીના પર્વ સમાપ્ત કરનારા સૂર્ય નક્ષત્રો આણવા.

અથવા આ પૂર્વમાં સૂર્યનક્ષત્રના પરિજ્ઞાન માટે પૂર્વાચાર્યે કહેલ કરણ ગાથાઓ આ પ્રમાણે છે - અહીં વૃત્તિકારશ્રીએ નોંધેલી સાત ગાથાઓની વ્યાખ્યા આ રીતે છે -

૩૩-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૨/૬૨ ભાગોમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૩૪-ચૂર્ણિકા ભાગો. આ બધાં પણ પર્વોમાં પર્વીકૃત્ - એક પર્વ વડે નિષ્પાદિત ઋક્ષદ્યુવ રાશિ - સૂર્ય નક્ષત્ર વિષયક દ્યુવરાશિ. તેની ઉત્પત્તિ કઈ રીતે છે ? તે કહે છે.

તે આ ત્રિરાશિ છે - જો ૧૨૪ પર્વ વડે પાંચ સૂર્ય-નક્ષત્ર પર્યાયો પ્રાપ્ત થાય, તો એક પર્વ વડે શું પ્રાપ્ત થાય ? અહીં અંત્ય રાશિ વડે મધ્ય રાશિને ગુણીએ. તો ૧ X ૫ = ૫ થશે. તેને ૧૨૪ પર્વ ભાગ વડે ભાગ દેતા ઉપરની રાશિ થોડી હોવાથી ભાગ પ્રાપ્ત થતો નથી. એક સૂર્ય નક્ષત્ર પર્યાયના ૧૨૪ ભાગો પ્રાપ્ત થાય. તેમાં નક્ષત્રો કરતા ૧૮૩૦/૬૭ ભાગ વડે પાંચને ગુણીએ. એ રીતે ગુણાકાર અને છેદ રાશિની અર્ધ વડે અપવર્તના થાય. તેનાથી ગુણાકાર રાશિ ૯૧૫ અને છેદરાશિ ૬૨ થાય. તેમાં ૯૧૫ને પાંચ વડે ગુણતાં આવે ૪૫૭૫. આ સંખ્યાના મુહૂર્તો લાવવાને માટે ૩૦ વડે ગુણીએ. તો થશે - ૧,૩૭,૨૫૦ અને ૬૨ રૂપ છેદરાશિ-૬૭ વડે ગુણતાં-૪૧૫૪ સંખ્યા આવશે. તેના વડે ભાગાકાર કરતાં ૩૩ મુહૂર્તો આવશે અને શેષ

વધશે-૧૬૮. તેના દર ભાગો લાવવા માટે દર વડે ગુણવા જોઈએ. ગુણાકાર અને છેદ રાશિઓ દર-વડે અપવર્તના કરાતા, પ્રાપ્ત થશે ૧/૬૭ એક વડે ગુણતાં તે જ આવે છે. પછી ૧૬૮ થાય. તેને ૬૭ વડે ભાગ દેવાતા, પ્રાપ્ત થશે ૨/૬૨ ભાગ. તેમાં ૧/૬૨ ભાગના ૩૪/૬૭ ભાગો થાય.

ઈચ્છા વિષય જે પર્વ સંખ્યાનું તે ઈચ્છા પર્વ. તેનો ગુણાકાર જે ધ્રુવરાશિથી છે તેનાથી. અર્થાત્ ઈચ્છિત જે પર્વ, તે સંખ્યા વડે ગુણતાં ધ્રુવરાશિના પુષ્યાદિ નક્ષત્રોના ક્રમથી શોધન કરવું, જે રીતે અનંતજ્ઞાની વડે કહેવાયેલ છે, કઈ રીતે કહેલ છે ? ૧૯ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૪૩/૬૨ ભાગોમાં ૧/૬૨ ભાગની-૩૩ ચૂર્ણિકા. આટલા પ્રમાણમાં પુષ્ય શોધનક, કઈ રીતે આટલા પુષ્ય શોધનકની ઉત્પત્તિ છે, તે કહે છે -

અહીં પાશ્ચાત્ય યુગની પરિસમાપ્તિમાં પુષ્યના ૨૩/૬૭ ભાગ જતાં ૪૪ રહે છે. તેથી તે મુહૂર્ત લાવવા માટે ૩૦ વડે ગુણીએ. તેથી આવશે ૧૩૨૦. તેમાં ૬૭ ભાગ વડે ભાંગતા, ૧૯ મુહૂર્ત આવે. બાકી રહે છે - ૪૭ તે દર-ભાગ લાવવાને દર વડે ગુણીએ. ૨૯૧૪ આવશે. તેને આ ૬૭ ભાગો વડે ભાગ દઈએ. ૪૩/૬૨ ભાગ આવશે. તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૩૩/૬૭ ભાગો થાય.

૧૩૯ ઉત્તરાફાલ્ગુની પર્યન્ત નક્ષત્રોને શોધવા. ૨૫૯ વિશાખા પર્યન્તમાં શોધવા. ૪૦૯ ઉત્તરાષાઠા સુધીના નક્ષત્રોને શોધવા. આ બધાં પણ શોધનમાં જે પુષ્યના મુહૂર્તો વડે બાકી - ૪૩/૬૨ ભાગ મુહૂર્તના ૧/૬૨ ભાગના ૩૩/૬૭ ભાગો, તે પ્રત્યેક એ રીતે શોધવા. તથા અભિજિત ૪૧૯ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૬/૬૨ ભાગના ૧/૬૨ ભાગના ૩૨/૬૭ ભાગો શોધવા. આટલી પુષ્યાદિથી અભિજિત સુધીના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે.

તથા ૫૬૯ મુહૂર્ત ઉત્તરભાદ્રપદ સુધીના શોધવા તથા ૭૧૯ રોહિણી પર્યન્તના શોધવા. પુનર્વસુ પર્યન્ત ૮૦૯ શોધવા.

૮૧૯ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ના ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગો, એ રીતે પુષ્યનું શોધનક છે. આટલો પરિપૂર્ણ એક નક્ષત્ર પર્યાય શુદ્ધ થયા છે, એ તાત્પર્યાર્થ છે. આ કરણગાથા અક્ષરાર્થ કહ્યો. હવે કરણભાવના કરાય છે-

તેમાં કોઈક પૂછે છે - પ્રથમ પર્વ કયા સૂર્યનક્ષત્રમાં પરિસમાપ્તિ પામે છે ? તેમાં ધ્રુવરાશિ-૩૩ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨/૬૨ ભાગમાં ૧/૬૨ ભાગના ૩૪/૬૭ ભાગ. એ પ્રમાણે ઘટાડાય છે. તેમ કરીને એક વડે ગુણીએ, એક વડે ગુણતાં તે જ થાય છે.

ત્યારપછી પુષ્ય શોધનક ૧૯ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૪૩/૬૨ ભાગો અને ૧/૬૨ ભાગના ૩૩/૬૭ ભાગો, એ પ્રમાણે શોધીએ. તેથી રહેશે ૧૩-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૨૧/૬૨ ભાગ અને ૧/૬૨ ભાગના ૧/૬૭ ભાગ. તેથી આવેલ આટલા આશ્લેષા નક્ષત્રના સૂર્ય ભોગવીને પહેલું પર્વ શ્રાવણમાસ ભાવિ અમાસને પરિસમાપ્ત કરે છે.

બીજા પર્વ ચિંતામાં તે જ ધ્રુવરાશિને બે વડે ગુણતા આવે છે ૬૬ મુહૂર્તો. એક મુહૂર્તના ૫/૬૨ ભાગોના ૧/૬૨ ભાગોના ૧/૬૭ ભાગ થાય. આટલાં યથોક્ત પ્રમાણ ૧૯/૪૬/૩૩ પુષ્ય શોધનક શોધિત કરાય છે. તેનાથી પછી રહેશે ૪૬ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૨૩/૬૨ ભાગો, તેમાં ૧/૬૨ ભાગના ૩૫/૬૭ ભાગો છે.

ત્યારપછી ૧૫-મુહૂર્ત વડે આશ્લેષા શોધિત થાય, ૩૦ વડે મઘા, પછી રહે છે, એક મુહૂર્ત. તેથી આવેલ બીજું પર્વ પૂર્વા ફાલ્ગુની નક્ષત્રના એક મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧/૬૨ ભાગોના ૩૫/૬૭ ભાગ ભોગવીને સૂર્ય સમાપ્ત થયા છે.

ત્રીજા પર્વની વિચારણામાં તે જ ધ્રુવરાશિ ૩૩/૨/૩૪ ત્રણ વડે ગુણીએ. તેથી થાય ૯૯ મુહૂર્તો. એક મુહૂર્તના ૭/૬૨ ભાગો અને ૧/૬૨ ભાગના ૩૫/૬૭ ભાગો. આ વડે પુષ્ય શોધન ૧૯/૪૩/૩૩ શોધિત કરાય છે. તેથી રહે છે ૬૯ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૨૬/૬૨ ભાગ, ૧/૬૨ ભાગના ૨/૬૭ ભાગમાં ૬૯/૨૬/૨.

ત્યારપછી ૧૫-મુહૂર્ત વડે આશ્લેષા, ૩૦ વડે મઘા, ત્રીશ વડે પૂર્વા ફાલ્ગુની. તેથી પછી રહે છે ચાર મુહૂર્ત આવેલ ત્રીજું પર્વ ભાદ્રપદ અમાસ રૂપ ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રના ચાર મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૬/૬૨ ભાગો. ૧/૬૨ ભાગના ૨/૬૭ ભાગો ભોગવીને સૂર્ય પરિસમાપ્ત કરે છે.

એ પ્રમાણે બાકીના પર્વોમાં સૂર્યનક્ષત્રો જાણવા.

તેમાં યુગ પૂર્વાર્ધ્ધ ભાવિ દર-પર્વગત સૂર્યનક્ષત્ર સૂચિકા આ પૂર્વાચાર્ય દર્શિત ગાથા. અહીં વૃત્તિકારશ્રીએ ચાર ગાથાઓ કહી છે, પછી તેની વ્યાખ્યા આ રીતે છે -

(૧) પહેલા પર્વની સમાપ્તિમાં સૂર્યનક્ષત્ર સર્પ દેવતા ઉપલક્ષિત આશ્લેષા, (૨) બીજામાં ભગદેવ ઉપલક્ષિત પૂર્વાફાલ્ગુની, (૩) પછી અર્ચમા-દ્વિક એ ત્રીજા પર્વની અર્ચમા દેવતા ઉપલક્ષિત ઉત્તરા ફાલ્ગુની, (૪) ચોથી પણ ઉત્તરાફાલ્ગુની. (૫) પાંચમાંની હસ્ત, (૬) છઠ્ઠાની ચિત્રા, (૭) સાતમાંની વિશાખા, (૮) આઠમાંની મિત્રદેવતા ઉપલક્ષિત અનુરાધા.

ત્યારપછી જ્યેષ્ઠાદિ છ ક્રમથી કહેવા. તે આ પ્રમાણે - (૯) જ્યેષ્ઠા, (૧૦) મૂલ, (૧૧) પૂર્વાષાઠા, (૧૨) ઉત્તરાષાઠા, (૧૩) શ્રવણ, (૧૪) ધનિષ્ઠા, (૧૫) અજદેવતા ઉપલક્ષિત પૂર્વભાદ્રપદ, (૧૬) અભિવૃદ્ધિ દેવતા ઉપલક્ષિત ઉત્તરા ભાદ્રપદ.

(૧૭) ઉત્તરા ભાદ્રપદ, (૧૮) પુષ્ય દેવતા ઉપલક્ષિત રેવતી, (૧૯) અશ્વદેવતા ઉપલક્ષિત અશ્વિની.

પછી કૃતિકાદિ છ, તેમાં (૨૦) કૃતિકા, (૨૧) રોહિણી, (૨૨) મૃગશિર, (૨૩) આર્દ્રા, (૨૪) પુનર્વસુ, (૨૫) પુષ્ય, (૨૬) પિતૃદેવતા ઉપલક્ષિત મઘા. (૨૭) ભગ દેવતા ઉપલક્ષિત પૂર્વાફાલ્ગુની, (૨૮) અર્ચમ દેવતા સંબંધી ઉત્તરાફાલ્ગુની, (૨૯) ઉત્તરાફાલ્ગુની.

(૩૦) ચિત્રા, (૩૧) વાયુદેવતા ઉપલક્ષિત સ્વાતિ, (૩૨) વિશાખા, (૩૩) અનુરાધા, (૩૪) જ્યેષ્ઠા, (૩૫) આશુદેવતા ઉપલક્ષિત પૂર્વાષાઠા (૩૬) વિષ્ણુ દેવ

સંબંધી ઉત્તરાષાઢા, (૩૭) પણ ઉત્તરાષાઢા, (૩૮) શ્રવણ, (૩૯) ધનિષ્ઠા, (૪૦) અંજદેવતા ઉપલક્ષિતા પૂર્વાભાદ્રપદા (૪૧) અભિવૃદ્ધિ દેવા-ઉત્તરા ભાદ્રપદા.

(૪૨) પણ ઉત્તરા ભાદ્રપદા, (૪૩) અશ્વદેવા સંબંધી અશ્વિની, (૪૪) યમદેવા સંબંધી ભરણી, (૪૫) બહુલા-કૃતિકા, (૪૬) રોહિણી, (૪૭) સોમ દેવતા ઉપલક્ષિત મૃગશિર, (૪૮) અદિતિ દ્વિક એટલે ૪૮મું અદિતિ દેવ ઉપલક્ષિત પુનર્વસુનક્ષત્ર (૪૯) તે પ્રમાણે જ એટલે કે પુનર્વસુ નક્ષત્ર જાણવું.

(૫૦) પુષ્ય, (૫૧) પિતૃદેવા-મઘા, (૫૨) ભગદેવતોપલક્ષિતા પૂર્વાફાલ્ગુની, (૫૩) અર્યમા દેવતા ઉપલક્ષિત ઉત્તરાફાલ્ગુની, (૫૪) હસ્ત. અહીંથી આગળ ચિત્રા આદિથી અભિજિત સુધી, જયેષ્ઠાને છોડીને આઠ નક્ષત્રો ક્રમથી કહેવા. તે આ – (૫૫) સ્વાતિ, (૫૬) ચિત્રા, (૫૭) વિશાખા, (૫૮) અનુરાઘા, (૫૯) મૂલ, (૬૦) પૂર્વાષાઢા, (૬૧) ઉત્તરાષાઢા, (૬૨) અભિજિત.

આટલા નક્ષત્રો યુગના પૂર્વાર્ધમાં દર-સંખ્યક પર્વમાં યથાક્રમે યુક્ત છે. એ પ્રમાણે કરણવશ યુગના ઉત્તરાર્ધમાં પણ દર-સંખ્યક પર્વમાં જાણવા જોઈએ.

કયું પર્વ ચરમદિવસમાં કેટલા મુહૂર્તો જતાં સમાપ્તિ પામે, આ વિષયમાં પૂર્વાચાર્ય વડે જે કરણ કહેવાયલ છે તે સંબંધે ત્રણ ગાથા વૃત્તિકારશ્રી નોંધે છે, તેની વ્યાખ્યા –

પર્વરાશિમાં ચાર ભક્ત હોતા જ્યારે એક શેષ રહે છે, ત્યારે તે રાશિ કલ્યોજ કહેવાય છે. બંને શેષમાં દ્વાપરયુગમ, ત્રણ શેષ વધે તો ત્રેતા, ચાર શેષ વધે તો કૃતયુગમ.

તેમાં કલ્યોજરૂપ રાશિમાં ૯૩ પ્રક્ષેપણીય રાશિ, દ્વાપર યુગમાં-દર, ત્રેતોજમાં ૩૧, કૃતયુગમાં પ્રક્ષેપ નથી.

એ પ્રમાણે પ્રક્ષિપ્ત પ્રક્ષેપ પર્વ રાશિના હોવાથી ૧૨૪ ભાગ વડે ભાગાકાર કરતાં જે શેષ વધે, તેની આ વિધિ છે—

શેષને ૧૨૪ ભાગ વડે ભાગ દેતાં અવશિષ્ટના અડધાં કરીએ. કરીને ત્રીશ વડે ગુણીએ, ગુણીને દર વડે ભાંગીએ. ભાંગતા જે પ્રાપ્ત થાય. તેને મુહૂર્તો જાણવા. શેષ મુહૂર્ત ભાગો પ્રાપ્ત થાય. તેથી એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને પ્રરૂપણા કરવી. તે વિવક્ષિત પર્વ છેલ્લ અહોરાત્રમાં સૂર્યોદયથી તેટલાં મુહૂર્તોમાં, તેટલા મુહૂર્ત ભાગો વ્યતીત થતાં પરિસમાપ્તિ થાય. આ કરણગાથાર્થ.

ભાવના આ પ્રમાણે છે – પહેલું પર્વ છેલ્લા અહોરાત્રમાં કેટલા મુહૂર્તો અતિક્રમીને સમાપ્ત થાય, એ જિજ્ઞાસામાં એક લઈએ આ કદાચ કલ્યોજ રાશિ, તેથી તેમાં ૯૩ ઉમેરીએ. તેથી ૯૪-થશે. આને ૧૨૪ ભાગ વડે ભાગ દઈએ. તે ભાગ સંખ્યા અલ્પ હોવાથી ભાગ ન થાય. પછી યથાસંભવ કરણ લક્ષણ કરવા.

તેમાં ૯૪નું અર્ધ કરીએ. તેથી ૪૭-આવશે. તેને ૩૦-વડે ગુણીએ. તેનાથી આવશે-૧૪૧૦. તેમાં દર ભાગ વડે ભાગ કરીએ. તેથી પ્રાપ્ત થશે - ૨૨, પછી શેષ

રહેશે-૪૬. પછી છેઘ-છેદક રાશિની અર્ધ વડે અપવર્તના કરવી. તેનાથી ૨૩/૩૧ સંખ્યા પ્રાપ્ત થશે. એ રીતે આવેલ પહેલું પર્વ, છેલ્લા અહોરાત્રમાં ૨૨-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૨૩/૩૧ ભાગોને અતિક્રમીને સમાપ્તિને પામે છે.

બીજા પર્વની જિજ્ઞાસામાં દ્વિક લઈએ. તે કદાચ દ્વાપરયુગમ રાશિ છે, તેથી ૬૨-ઉમેરીએ. તેથી ૬૪-આવશે. તેને ૧૨૪ વડે ભાગી ન શકાય. તેથી તેનું અર્ધ કરીએ. તેથી ૩૨-આવે. તેને ૩૦ વડે ગુણીએ. તો આવશે ૯૬૦. તેમાં દર ભાગ વડે ભાગ દઈએ. ૧૫-મુહૂર્ત પ્રાપ્ત થશે. પછી રહેશે-૩૦, પછી છેઘ-છેદક રાશિઓને અડધા કરી અપવર્તના કરીએ. તેથી ૧૫/૩૧ ભાગ થશે. આવેલ દ્વિતીય પર્વ ચરમ-અહોરાત્રમાં પંદર મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧૫/૩૧ ભાગ અતિક્રમીને બીજું પર્વ પૂરું થાય.

ત્રીજા પર્વની જિજ્ઞાસામાં ત્રણ લઈએ. તે કદાચ ત્રેતોજ રાશિ થાય, તેથી તેમાં ૩૧-ઉમેરીએ. તેથી ૩૪-સંખ્યા આવે તેને ૧૨૪ વડે ભાગ દઈ ન શકાય. તેથી તેનું અડધું કરીએ. તો આવશે-૧૭. તે સંખ્યાને ૩૦ વડે ગુણીએ. તેનાથી પ્રાપ્ત થશે-૫૧૦. તેમાં દર-ભાગ વડે ભાગ કરીએ. તેથી આઠ આવશે. બાકી રહેશે-૧૪. પછી છેઘ-છેદક રાશિની અર્ધ વડે અપવર્તના કરતાં આવશે ૭/૩૧ ભાગ. એ રીતે આવેલ ત્રીજું પર્વ, છેલ્લા અહોરાત્રમાં આઠ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૭/૩૧ ભાગોને અતિક્રમીને સમાપ્તિને પામે છે.

ચોથા પર્વની જિજ્ઞાસામાં ચાર લઈએ. તે કદાચ કૃતયુગમરાશિ છે, તેથી તેમાં કંઈ જ ન ઉમેરીએ. ચારને ૧૨૪ વડે ભાગ ન દઈ શકાય. તેથી તેનું અડધું કરીએ. તેથી બે આવશે તે બે ને ૩૦ વડે ગુણીએ, તો ૬૦ આવશે. તેને દર ભાગ વડે ભાગ દઈએ. ભાગ થઈ શકશે નહીં. એ રીતે છેઘ-છેદકરાશિની અડધાથી અપવર્તના કરતાં આવશે ૩૦/૬૧. એ રીતે આવેલ ચોથું પર્વ છેલ્લા અહોરાત્રમાં મુહૂર્તના ૩૦/૩૧ ભાગને અતિક્રમીને સમાપ્તિને પામે છે.

આ પ્રમાણે બાકીના પર્વોમાં પણ વિચારવું.

૧૨૪માં પર્વની જિજ્ઞાસામાં ૧૨૪ લઈએ. તેને કદાચ ચાર ભાગ વડે ભાંગીએ. કંઈપણ શેષ રહેશે નહીં. તેથી કૃતયુગમ રાશિ. તેથી આમાં કંઈપણ ન ઉમેરીએ. તેથી ૧૨૪ વડે ભાગ કરીએ તો રાશિ નિર્લેપ થશે. એ રીતે આવેલ પરિપૂર્ણ ચરમ અહોરાત્રને ભોગવીને ૧૨૪મું પર્વ સમાપ્તિ પામે.

તે પ્રમાણે જેમ પૂર્વાચાર્ય વડે આ જ પર્વસૂત્રને આશ્રીને પર્વ વિષય વ્યાખ્યાન કર્યું, તે રીતે મેં વિનેયજનના અનુગ્રહ માટે સ્વમતિ અનુસાર કહ્યું.

હવે પ્રસ્તુતને અનુસરીએ છીએ – તેમાં યુગ સંવત્સર કહ્યા, હવે પ્રમાણ સંવત્સર કહે છે –

● સૂત્ર-૭૮ :-

તે પ્રમાણ સંવત્સર પાંચ ભેદે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-નક્ષત્ર સંવત્સર,

ઋતુ સંવત્સર, ચંદ્ર સંવત્સર, સૂર્ય સંવત્સર અને અભિવર્ધિત સંવત્સર.

● વિવેચન-૭૮ :-

પ્રમાણ સંવત્સર પાંચ ભેદે કહેલ છે — નક્ષત્ર સંવત્સર, ઋતુસંવત્સર ઇત્યાદિ.

તેમાં નક્ષત્ર, ચંદ્ર અને અભિવર્ધિત સંવત્સરોનું સ્વરૂપ પૂર્વે કહેલ છે, હવે ઋતુ સંવત્સર અને સૂર્ય સંવત્સર, બંનેનું સ્વરૂપ કહીએ છીએ. તે આ છે —

બે ઘટિકાનું એક મુહૂર્ત, ૩૦-મુહૂર્તનું અહોરાત્ર, પરિપૂર્ણ પંદર અહોરાત્રનો એક પક્ષ, બે પક્ષનો માસ, બાર માસનો સંવત્સર. જે સંવત્સરમાં ૩૬૦ પરિપૂર્ણ અહોરાત્ર થાય તે ઋતુ સંવત્સર.

ઋતુઓ લોકપ્રસિદ્ધ વસંતાદિ છે. તે વડે પ્રધાન તે ઋતુ સંવત્સર. આના બીજા પણ બે નામો છે. તે આ પ્રમાણે — કર્મ સંવત્સર, સવન સંવત્સર.

તેમાં કર્મ સંવત્સર લૌકિક વ્યવહારથી પ્રધાન સંવત્સર છે, તે કર્મ સંવત્સર. લોકો જ પ્રાયઃ બધાં, આ જ સંવત્સર વડે વ્યવહાર કરે છે. તથા આમાં રહેલ માસને આશ્રીને બીજે પણ કહેલ છે કે — નિરંસતાથી કર્મ માસ વ્યવહારકારક લોકમાં છે, બાકીના સંસયથી વ્યવહાર દુષ્કર છે.

સવન - કર્મમાં પ્રેરણ, તેથી પ્રધાન સંવત્સર તે સવન સંવત્સર એવું. તેનું નામ છે. કહ્યું છે કે — બે નાલિકા મુહૂર્ત, ન્યૂન ૬૦ નાલિકા અહોરાત્ર, પંદર અહોરાત્રનો પક્ષ, ૩૦ દિવસનો માસ. બાર માસનો સંવત્સર. તેના ૨૪-પક્ષો થાય. ૩૬૦ અહોરાત્ર થાય. આ કર્મ કહેલ છે, નિયમા કર્મનો સંવત્સર છે. કર્મ, સાવણ અને ઋતુ એ તેના નામો છે.

તથા જેટલા કાળથી છ એ પ્રાવૃષ્ આદિ ઋતુ પરિપૂર્ણ પ્રાવૃત્ત થાય છે, તેટલો કાળ વિશેષ આદિત્ય [સૂર્ય] સંવત્સર છે. કહ્યું છે કે છ ઋતુ પરિવર્ત, આ સંવત્સર આદિત્ય છે. તેમાં જે કે લોકમાં ૬૦ અહોરાત્ર પ્રમાણ પ્રાવૃષ્ આદિ ઋતુ પ્રસિદ્ધ છે, તો પણ પરમાર્થથી તે ૬૧ અહોરાત્ર પ્રમાણ જાણવી. કેમકે તે પ્રમાણે ઉત્તરકાળનું અવ્યભિચાર દર્શન છે. તેથી આ સંવત્સરમાં ૩૬૬ રાત્રિ દિવસના બાર માસ વડે સંવત્સર થાય છે.

તથા બીજે પણ પાંચે સંવત્સરોમાં જે કહ્યું તે રાત્રિદિવસનું પરિમાણ કહેવું — ૩૬૬ અહોરાત્રનું ભાસ્કર વર્ષ થાય છે. ૩૬૦નું વળી કર્મ સંવત્સર થાય છે ૩૫૪ અહોરાત્રનું નિયમથી ચંદ્ર સંવત્સર ૧૨/૬૨ ભાગ અધિકથી છે. ૩૨૭ અહોરાત્રનું નક્ષત્ર સંવત્સર ૫૧/૬૭ ભાગથી અધિક છે. ૩૮૩ અહોરાત્ર અને ૪૪/૬૨ ભાગ અધિક અભિવૃદ્ધિ સંવત્સર થાય.

આ ચારે પણ ગાથા સુગમ છે.

આ પ્રત્યેક સંવત્સરનું અહોરાત્ર પ્રમાણ આગળ પણ કહીશું પરંતુ અહીં પ્રસ્તાવથી કહ્યું.

હવે શિષ્યજનના અનુગ્રહને માટે સંવત્સર સંખ્યાથી માસ સંખ્યા દર્શાવીએ

છીએ.

તેમાં સૂર્ય સંવત્સરના પરિમાણ ૩૬૬ અહોરાત્ર અને બારમાસ વડે સંવત્સર થાય. તેમાં ૩૬૬ને ૧૨ ભાગ વડે ભાગ દેવાથી પ્રાપ્ત થશે-૩૦. બાકી રહે છે છ. તેને અડધા કરતાં થશે બાર. તેથી પ્રાપ્ત એક દિવસના અર્ધ, એટલા પ્રમાણ સૂર્યમાસ.

કર્મ સંવત્સરનું પરિમાણ ૩૬૦ અહોરાત્ર. તેના બાર ભાગ કરાતા પ્રાપ્ત ૩૦-અહોરાત્ર, આટલું કર્મમાસ પરિમાણ છે.

ચંદ્ર સંવત્સરનું પરિમાણ ૩૫૪ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના ૧૨/૬૨ ભાગ છે. તેમાં ૩૫૪ને ૧૨ વડે ભાગ દેવાતા પ્રાપ્ત ૨૯ અહોરાત્ર અને શેષ વધે છે ૬-અહોરાત્ર. તેના ૬૨ ભાગ કરવાને ૬૨ વડે ગુણીએ, તેથી ૩૭૨ આવશે. જે ૧૨/૬૨ ભાગની ઉપરની રાશિ, તેમાં ઉમેરીએ, તેથી થશે ૩૮૪. તેમાં ૧૨ વડે ભાગ દેવાતા પ્રાપ્ત થશે ૩૨/૬૨ ભાગ. તે ચંદ્રમાસ પરિમાણ.

નક્ષત્ર સંવત્સરનું પરિમાણ ૩૨૭ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના ૫૧/૬૭ ભાગ. તેમાં ૩૨૭ને ૧૨ વડે ભાગ દેવાતા પ્રાપ્ત થશે ૨૭ અહોરાત્ર. શેષ વધે છે ત્રણ. તેથી તેના પણ ૬૭ ભાગ કરવાને ૬૭ વડે ગુણીએ, તો થશે ૨૦૧. જે પણ ઉપરના ભાગ ૫૧-છે, તેને તેમાં ઉમેરીએ, તો થશે ૨૫૨. તે પણ ૧૨ વડે ભાંગતા પ્રાપ્ત થશે ૨૧/૬૭ ભાગ. આટલું નક્ષત્ર માસ પરિમાણ છે.

અભિવર્ધિત સંવત્સરનું પરિમાણ ૩૮૩ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના ૪૪/૬૨ ભાગ. તેમાં ૩૮૩ને બાર વડે ભાગ દેવાતા પ્રાપ્ત થશે ૩૧-અહોરાત્ર અને શેષ રહેશે ૧૧ અહોરાત્ર. તેના ૧૨૪ ભાગ કરવાને માટે ૧૨૪ વડે ગુણીએ. તેથી આવશે ૧૩૬૪. જે પણ ઉપરના ૪૪/૬૨ ભાગ છે, તે પણ ૧૨૪ ભાગ કરવા માટે બે વડે ગુણીએ, તેથી થશે-૮૮. તે અનંતર રાશિમાં ઉમેરીએ. તેથી આવશે ૧૪૫૨. તેને ૧૨-વડે ભાગ કરીએ. તો ૧૨૧ સંખ્યા આવશે અને ૧૨૪ ભાગ થશે. આટલું અભિવર્ધિત માસ પરિમાણ છે.

તેથી કહ્યું છે — સૂર્ય માસ સાર્દ્ધત્રીશ, સાવણ ત્રીશ, ચંદ્ર-૨૯ અને ૩૨/૬૨ ભાગ. નક્ષત્ર માસ ૨૭-અહોરાત્ર અને ૨૧/૬૭. અભિવર્ધિત માસ ૩૧-અહોરાત્ર અને ૧૨૧/૧૨૪ ભાગ.

હવે આ પાંચ સંવત્સરથી પૂર્વોક્ત સ્વરૂપ યુગ-પાંચ સંવત્સરાત્મક માસને આશ્રીને મપાય છે.

તેમાં યુગ-પૂર્વોક્ત સ્વરૂપ જો સૂર્ય માસ વડે ભાગ કરાય, તેથી ૬૦ સૂર્ય માસનો યુગ થાય. કહે છે — સૂર્યમાસમાં આર્દ્ધ-૩૦ અહોરાત્રનો યુગ અને અહોરાત્ર ૧૮૩૦ થાય છે. આ કઈ રીતે જાણવું ? તે કહે છે —

આ યુગમાં ત્રણ ચંદ્ર સંવત્સર, બે અભિવર્ધિત સંવત્સર, એકેક ચંદ્ર સંવત્સરમાં અહોરાત્ર ૩૫૪ તથા એક અહોરાત્રના ૧૨/૬૨ ભાગ થાય. આને ત્રણ વડે ગુણીએ, તેનાથી ૧૦૬૨ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના ૩૬/૬૨ ભાગ.

અભિવર્ધિત સંવત્સરમાં એકેક અહોરાત્રમાં ૩૮૩-અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના ૪૪/૬૨ ભાગ. પછી આને બે વડે ગુણતાં થશે ૭૬૭ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના ૨૬/૬૨ ભાગ.

એ પ્રમાણે ત્રણ ચંદ્ર સંવત્સર અને બે અભિવર્ધિત સંવત્સરના અહોરાત્રના મળવાથી ૧૮૩૦ અહોરાત્ર થશે.

સૂર્યમાસના પૂર્વોક્ત રીતે સાર્દ્દગ્રીશ અહોરાત્રમાન થાય, તેનો ભાગ કરાતા સ્પષ્ટ ૬૦ની પ્રાપ્તિ. તે કહે છે - ૧૮૩૦નું અર્ધ કરવા માટે બે વડે ગુણતાં ૩૬૬૦ અને ૩૦ ને અર્ધકરણ માટે બે વડે ગુણતાં ૬૦ થાય. એક ઉમેરતાં ૬૧. તેના વડે પૂર્વોક્ત રાશિનો ભાગ કરાતા પ્રાપ્ત થાય-૬૦. તેથી એક યુગમાં સૂર્યમાસો સાઈઠ રહેશે.

સાવન માસના ૬૧, કેમકે ૩૦ દિનમાન છે. તેના ૧૮૩૦ના ૩૦ વડે ભાગ દેવાથી ૬૧ પ્રાપ્ત થાય.

ચંદ્રમાસ-૬૨. કેમકે ૧૯ અહોરાત્ર વડે ૨૯/૬૨ ભાગથી અધિકમાસ. કેમકે યુગદિનોના તે વડે ભાગના ૬૨-આવે. કઈ રીતે ? ૧૮૩૦ના ૬૨-ભાગ કરવા માટે ગુણાકારમાં ૧,૧૩,૧૬૬. ચંદ્રમાસના પણ ભાગ કરવાને માટે ૬૨ વડે ૨૯ ગુણતાં અને ઉમેરતાં ૧૮૩૦ થાય તે ભાવ છે ઈત્યાદિ - X -

નક્ષત્રમાસ-૬૭, કઈ રીતે ? નક્ષત્ર માસ ૨૭ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના ૨૧/૬૭ ભાગ વડે છે. તેમાં ૨૭-અહોરાત્રના ૬૭-ભાગ કરવાને માટે ૬૭ વડે ગુણીએ. તેથી થશે-૧૮૦૯. પછી ઉપરના ૨૧/૬૭ ભાગો તેમાં ઉમેરીએ. તેથી થશે ૧૮૩૦. યુગના પણ સંબંધી ૧૮૩૦ અહોરાત્રો ૬૭ વડે ગુણીએ. તેથી ૧,૨૨,૬૧૦ સંખ્યા આવશે. આ સંખ્યાને ૧૮૩૦ નક્ષત્ર માસ હોતા ૬૭ ભાગ વડે ભાગ દેતા, આવશે-૬૭ ભાગ.

તથા જો યુગને અભિવર્ધિત માસ વડે ભાંગીએ, ત્યારે અભિવર્ધિત માસ યુગમાં થાય છે ૭૫૭ અહોરાત્ર, ૧૧-મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૩/૬૨ ભાગ. તેથી કહે છે -

અભિવર્ધિત માસ પરિમાણ ૩૧-અહોરાત્ર, ૧૨૧/૧૨૪ ભાગ એક અહોરાત્રના અધિક. તથી કહે છે - અભિવર્ધિત માસ પરિમાણ જે કહ્યું - X -. તેના ૩૧ અહોરાત્રના ૧૨૪ ભાગ કરવા માટે ૧૨૪ વડે ગુણીએ. તેનાથી થશે-૩૮૪૪. પછી ઉપરના ૧૨૧ ભાગોને તેમાં ઉમેરીએ. તેથી આવશે-૩૯૬૫. જે એક યુગમાં ૧૮૩૦ અહોરાત્રો છે, તેને ૧૨૪ વડે ગુણીએ. તેનાથી આવશે ૨,૨૬,૯૨૦. પછી આ સંખ્યાને ૩૯૬૫ અભિવર્ધિત માસ હોતાં ૧૨૪ ભાગરૂપે ભાગ દઈએ. પ્રાપ્ત થશે-૫૭ માસ. બાકી રહેશે ૯૧૫. તેના અહોરાત્ર કરવા માટે ૧૨૪ વડે ભાગ દઈએ. પ્રાપ્ત થશે સાત રાત્રિદિવસ. શેષ રહેશે ૪૭/૧૨૪ ભાગ. તેમાં ચાર ભાગ વડે એક ભાગના ૪/૩૦ ભાગ વડે મુહૂર્ત થાય છે.

તેથી કહે છે - એક અહોરાત્રમાં ૩૦ મુહૂર્તો અને અહોરાત્રના ૧૨૪ ભાગો

કલ્પિત કરી, પછી તે ૧૨૪ને ૩૦ ભાગ વડે ભાગ દેતા પ્રાપ્ત ચાર ભાગ અને એક ભાગના ૪/૩૦ ભાગો. તેમાં ૪૫ ભાગ વડે એક ભાગના હોતાં ૧૪/૩૦ ભાગ વડે ૧૧-મુહૂર્તો પ્રાપ્ત થતા, બાકી રહેશે એક ભાગ અને એક ભાગના હોતા ૧૬/૩૦ ભાગ. અર્થાત્ શું કહે છે ?

૪૬/૩૦ ભાગમાં એક ભાગના હોતા શેષ રહે છે અને તે મુહૂર્તના ૧૨૪ ભાગરૂપ, પછી ૪૬/૧૨૪ ની બે વડે અપવર્તના કરીએ તો, મુહૂર્તના ૨૩/૬૨ ભાગ પ્રાપ્ત થશે.

અન્યત્ર પણ આ કહ્યું છે - તેમાં, પાંચ માન સંવત્સર-પ્રમાણ સંવત્સર વડે - સૂર્ય, ચંદ્ર સંવત્સરથી. પૂર્વે પ્રતિસંખ્યાત સ્વરૂપ વડે પ્રતિગણ્યમાન સૂર્યાદિ માસ વડે વિભાગ કરતા જે માસ થાય, તે કહેવો.

આદિત્ય સાઈઠ માસથી, ઋતુના ૬૧, ચંદ્રના-૬૨, નક્ષત્રના-૬૭, અભિવર્ધિતના ૫૭ માસ અને ૭-અહોરાત્ર તથા ૧૧-મુહૂર્તો, ૨૩/૬૨ ભાગ જાણવા.

હવે લક્ષણ સંવત્સર કહે છે -

● સૂત્ર-૭૯ થી ૮૫ :-

[૭૯] તે લક્ષણ સંવત્સર પાંચ ભેદે છે - નક્ષત્ર, ચંદ્ર, ઋતુ, આદિત્ય, અભિવર્ધિત.

તે નક્ષત્ર સંવત્સર પાંચ ભેદે કહેલ છે, તે આ -

[૮૦] સમગ્ર નક્ષત્ર યોગ કરે છે, સમગ્ર ઋતુ પરિણમે છે. અતિઉષ્ણ-અતિશીત નહીં એવા બહુદક નક્ષત્ર હોય છે.

[૮૧] ચંદ્ર સમગ્ર પૂર્ણમાસીમાં વિષમચારી નક્ષત્રથી યોગ કરે છે, કટુક બહુદક પણ, તેને ચંદ્ર સંવત્સર કહે છે.

[૮૨] વિષમ પ્રવાલ પરિણમે છે, ઋતુ રહિત પુષ્પફળ આપે છે, વર્ષા બધે સમ ન વરસે, તે કર્મ સંવત્સર છે.

[૮૩] આદિત્ય સંવત્સરમાં પૃથ્વી અને પાણીનો રસ તથા પુષ્પ-ફળ આપે છે. અલ્પ વર્ષાથી પણ સસ્યની સારી નિષ્પત્તિ થાય છે.

[૮૪] અભિવર્ધિત સંવત્સરમાં સૂર્યનો તાપ તેજ હોય છે. ક્ષણલવ દિવસમાં ઋતુ પરિવર્તિત થાય છે. નિમ્ન થલજની પૂર્તિ કરે છે, તેને અભિવર્ધિત જાણવું.

[૮૫] તે શનૈશ્વર સંવત્સર અઢાવીશ પ્રકારે છે. તે આ - અભિજિત્, શ્રવણ યાવત્ ઉત્તરાષાઢા, અથવા શનૈશ્વર મહાગ્રહ ૩૦-સંવત્સર વડે સર્વ નક્ષત્રમંડલને સમાપ્ત કરે છે.

● વિવેચન-૭૯ થી ૮૫ :-

લક્ષણ સંવત્સર પાંચ ભેદે કહેલ છે. તે પંચવિધત્વ પૂર્વે કહેલ જ જાણવું. તે આ પ્રમાણે - નક્ષત્ર સંવત્સર ઈત્યાદિ.

અહીં શું કહે છે ? કેવળ આ નક્ષત્ર આદિ સંવત્સરો જ યથોક્ત અહોરાત્ર

પરિમાણવાળા થતા નથી. પણ તેનાથી પૃથક્ભૂત બીજા પણ લક્ષણોથી યુક્ત છે. તેથી લક્ષણ સંવત્સર પૃથક્ પાંચ ભેદે થાય છે. તેમાં પહેલાં નક્ષત્ર સંવત્સર કહે છે—

તેમાં નક્ષત્ર સંવત્સરને આશ્રીને પાંચ ભેદે કહેલ છે અર્થાત્ નક્ષત્ર સંવત્સરના પંચવિધ લક્ષણો કહેલા છે. તે આ — જે સંવત્સરમાં સમક-એક કાળે જ ઋતુ સાથે જતાં ઉત્તરાષાઢા આદિ નક્ષત્રો ચંદ્રની સાથે યોગ કરે છે. એ રીતે તે પૂર્ણિમાને પરિસમાપ્ત કરે છે. તથા સમક-એક કાળે જ તેના-તેના વડે પરિસમાપ્ત કરતાં પૂર્ણિમા સાથે નિદાઘ આદિ ઋતુઓ પરિસમાપ્તિને લઈ જાય છે.

અહીં આ ભાવના છે - જે સંવત્સરમાં નક્ષત્ર માસ સદૃશનામક વડે તે-તે ઋતુનો પર્યન્તવર્તી માસ પરિસમાપ્ત થાય છે. તેમાં તે-તે પૂર્ણિમાને પરિસમાપ્તિમાં તે-તે પૂર્ણિમા સાથે ઋતુ પણ નિદાઘાદિને પરિસમાપ્ત કરે છે.

જેમ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર આષાઢી પૂર્ણિમાને પૂરી કરે છે, તે આષાઢીપૂર્ણિમા સાથે નિદાઘ ઋતુ પણ સમાપ્તિને પામે છે, તે નક્ષત્ર સંવત્સર, નક્ષત્રના અનુરોધથી તેના તથા તથા પરિણમમાનપણથી કહેલ છે. આના દ્વારા બે લક્ષણો કહેલા જાણવા. - તથા -

જેમાં ઉષ્ણરૂપ પરિતાપ વિદ્યમાન નથી, તે ન અતિ ઉષ્ણ તથા જેમાં અતિશય શીત વિદ્યમાન નથી, તે ન અતિશીત, ઘણું ઉદક જેમાં છે તે બહુદક, એ રૂપ પાંચ સમગ્ર લક્ષણ વડે યુક્ત નક્ષત્ર સંવત્સર થાય છે.

હવે ચંદ્ર સંવત્સર લક્ષણ કહે છે — જે સંવત્સરમાં નક્ષત્રો, વિષમચારી-માસ વિસદૃશનામો, ચંદ્રની સાથે યોગને પામે છે. તે-તે પૂર્ણિમાને પરિસમાપ્ત કરે છે. જે કટુક-શીત, આતપ રોગાદિ દોષ બહુલતાથી પરિણામ દારુણ અને બહુદક, તેને મહર્ષિઓએ ચંદ્ર સંબંધી સંવત્સર કહેલ છે. ચંદ્રના અનુરોધથી તેમાં માસોની પરિસમાપ્તિ ભાવથી છે, માસ સદૃશ નામના નક્ષત્રના અનુરોધથી નહીં.

હવે કર્મ સંવત્સર લક્ષણ કહે છે — જે સંવત્સરમાં વનસ્પતિઓ વિષમકાળ પલ્લવ અંકુર, તેની યુક્તતાથી પરિણામે છે તથા સ્વ-સ્વ ઋતુના અભાવમાં પણ પુષ્પ અને ફળને આપે છે. તથા જે સંવત્સરમાં મેઘ સમ્યક્ પાણી વર્ષાવતો નથી, તેને મહર્ષિઓએ કર્મ સંવત્સર કહેલ છે.

હવે સૂર્ય સંવત્સરલક્ષણ કહે છે — પૃથ્વીના ઉદકના તથા પુષ્પો અને ફળોના રસ, આદિત્ય સંવત્સર આપે છે, તથા થોડી પણ વર્ષા વડે સસ્ય [એક ધાન્ય]નું નિષ્પાદન કરે છે. - X - અર્થાત્ શું કહે છે ?

જે સંવત્સરમાં પૃથ્વી તથાવિધ ઉદકના સંપર્કથી અતીવ સ-રસ થાય છે, ઉદક પણ પરિણામે સુંદર રસયુક્ત પરિણામે છે, મધૂકાદિ સંબંધી પુષ્પો, ચૂત્કલાદિ ફળો પ્રચુર રસ સંભવે, થોડી જ વર્ષા વડે ધાન્ય બધે સમ્યક્ નિષ્પન્ન થાય, તે આદિત્ય સંવત્સર છે, તેમ પૂર્વ ઋષિ કહે છે.

અભિવર્ધિત સંવત્સર લક્ષણ કહે છે — જે સંવત્સરમાં ક્ષણલવ દિવસો

ઋતુઓ આદિત્યના તેજથી કરીને અતીવ તપ્તપણે પરિણમે છે અને જે બધાં જ નિમ્ન સ્થાનો છે, તે જળ વડે પૂરી દે છે. તે સંવત્સરને અભિવર્ધિત સંવત્સર જાણ, તેમ પૂર્વ ઋષિઓએ કહેલ છે.

એ પ્રમાણે લક્ષણ સંવત્સર કહ્યું.

હવે શનેશ્વર સંવત્સરને કહે છે — શનેશ્વર સંવત્સર અઢાવીસ ભેદે કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે — અભિજિત્ શનેશ્વર સંવત્સર, શ્રવમ શનેશ્વર સંવત્સર એ પ્રમાણે ચાવત્ ઉત્તરાષાઢા શનેશ્વર સંવત્સર. તેમાં જે સંવત્સરમાં અભિજિત નક્ષત્રની સાથે શનેશ્વર યોગને પામે છે, તે અભિજિત્ શનેશ્વર સંવત્સર, શ્રવણ નક્ષત્ર સાથે જે સંવત્સરમાં યોગને પામે છે, તે શ્રવણ શનેશ્વર સંવત્સર. એ પ્રમાણે બધે જ ભાવના કરવી જોઈએ.

‘વા’ શબ્દ બીજા પ્રકારને જણાવવા માટે છે. તે સર્વ નક્ષત્ર મંડલ શનેશ્વર મહાગ્રહ ત્રીશ સંવત્સર વડે પૂર્ણ કરે છે. આટલો કાળ વિશેષ ૩૦ વર્ષ પ્રમાણ શનેશ્વર સંવત્સર છે.

૦ પ્રાભૃતપ્રાભૃત-૨૦નો સટીક અનુવાદ પૂર્ણ ૦

❁ પ્રાભૃત-૧૦, પ્રાભૃતપ્રાભૃત-૨૧ ❁

૦ એ પ્રમાણે દશમાં પ્રાભૃતનું વીસમું પ્રાભૃતપ્રાભૃત કહ્યું. હવે એકવીસમાંનો આરંભ કરે છે. તેના આ અર્થાધિકાર છે. જેમકે “નક્ષત્રચક્રના દ્વારે કહેવા.” તે વિષયક સૂત્ર —

● સૂત્ર-૮૬ :-

ભગવન્ ! નક્ષત્ર જ્યોતિષ્ણા દ્વાર કઈ રીતે કહ્યા છે ? તેમાં આ પાંચ પ્રતિપત્તિઓ કહી છે —

તેમાં (૧) એક એ પ્રમાણે કહે છે કે — કૃતિકાદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વદારિકા કહેલા છે. (૨) બીજો વળી એમ કહે છે કે — મઘાદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વદારિકા કહેલા છે. (૩) ત્રીજો વળી એમ કહે છે કે — ઘનિષ્ઠા આદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વ દારિકા કહેલા છે. (૪) ચોથો વળી એમ કહે છે કે — અશ્વિની આદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વ દારિકા કહેલા છે અને (૫) પાંચમો વળી કોઈ કહે છે કે — ભરણી આદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વદારિકા અર્થાત્ પૂર્વદારવાળા કહેલા છે.

તેમાં જેઓ એ પ્રમાણે કહે છે કે — કૃતિકાદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વદારિકા કહેલા છે, તેઓ એમ કહે છે કે — કૃતિકા, રોહિણી, મૃગશિર, આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય અને આશ્લેષા.

સાત નક્ષત્રો દક્ષિણદારિકા કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે — મઘા, પૂર્વાષ્ણી,

ઉત્તરાફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, વિશાખા.

અનુરાધા આદિ સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમદ્વારિકા કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે - અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, મૂલ, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા, અભિજિત્ અને શ્રવણ.

ઘનિષ્ઠાદિ સાત નક્ષત્રો ઉત્તરદ્વારિકા કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે - ઘનિષ્ઠા, શતભિષજ, પૂર્વપ્રોષ્ઠપદા, ઉત્તરપ્રોષ્ઠપદા, રેવતી, અશ્વિની અને ભરણી.

તેમાં જેઓ એ પ્રમાણે કહે છે કે - મઘાદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વદ્વારિકા કહેલા છે, તેઓ એમ કહે છે કે - મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, વિશાખા, [ઉત્તરા ફાલ્ગુની]

અનુરાધાદિ સાત નક્ષત્રો દક્ષિણ દ્વારિકા કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે - અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, મૂલ, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા, અભિજિત્ અને સાતમું શ્રવણ નક્ષત્ર.

ઘનિષ્ઠાદિ સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમદ્વારિકા કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે - ઘનિષ્ઠા, શતભિષજ, પૂર્વા પ્રોષ્ઠપદા, ઉત્તરપ્રોષ્ઠપદા, રેવતી, અશ્વિની અને ભરણી.

કૃતિકાદિ સાત નક્ષત્રો ઉત્તરદ્વારિકા કહેલ છે. તે આ રીતે - કૃતિકા, રોહિણી, મૃગશિર, આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, આશ્લેષા.

તેમાં જેઓ એમ કહે છે કે - ઘનિષ્ઠાદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વદ્વારિકા કહેલ છે, તેઓ એમ કહે છે - ઘનિષ્ઠા, શતભિષજ, પૂર્વાભાદ્રપદા, ઉત્તરાભાદ્રપદા, રેવતી, અશ્વિની, ભરણી.

કૃતિકાદિ સાત નક્ષત્રો દક્ષિણ દ્વારિકા કહેલા છે, તે આ રીતે - કૃતિકા, રોહિણી, મૃગશિર, આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, આશ્લેષા.

મઘાદિ સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમદ્વારિકા કહેલા છે, તે આ રીતે - મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની, ઉત્તરાફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, વિશાખા.

અનુરાધાદિ સાત નક્ષત્રો ઉત્તરદ્વારિકા કહેલ છે, તે આ રીતે - અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, મૂલ, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા, અભિજિત્, શ્રવણ.

તેમાં જેઓ એમ કહે છે કે - અશ્વિની આદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વદ્વારિકા કહેલા છે, તેઓ આ પ્રમાણે કહે છે - અશ્વિની, ભરણી, કૃતિકા, રોહિણી, મૃગશિર, આર્દ્રા, પુનર્વસુ.

પુષ્ય આદિ સાત નક્ષત્રો દક્ષિણદ્વારિકા કહેલા છે, તે આ - પુષ્ય, આશ્લેષા, મઘા, પૂર્વા ફાલ્ગુની, ઉત્તરાફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા.

સ્વાતિ આદિ સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમદ્વારિકા કહેલા છે, તે આ રીતે - સ્વાતિ, વિશાખા, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, મૂલ, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા.

અભિજિત્ આદિ સાત નક્ષત્રો ઉત્તર દ્વારિકા કહેલા છે, તે આ - અભિજિત્, શ્રવણ, ઘનિષ્ઠા, શતભિષજ, પૂર્વાભાદ્રપદા, ઉત્તરા ભાદ્રપદા અને રેવતી.

તેમાં જેઓ એમ કહે છે કે - તે ભરણી આદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વદ્વારિકા કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે - ભરણી, કૃતિકા, રોહિણી, મૃગશિર, આર્દ્રા, પુનર્વસુ અને પુષ્ય.

આશ્લેષાદિ સાત નક્ષત્રો દક્ષિણ દ્વારિકા કહેલા છે, તે આ - આશ્લેષા, મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની, ઉત્તરાફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ.

વિશાખાદિ સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમદ્વારિકા કહેલા છે, તે આ - વિશાખા, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, મૂલ, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા, અભિજત.

શ્રવણાદિ સાત નક્ષત્રો ઉત્તરદ્વારિકા કહેલા છે, તે આ રીતે - શ્રવણ, ઘનિષ્ઠા, શતભિષજ, પૂર્વા-ઉત્તરા પ્રોષ્ઠપદ, રેવતી, અશ્વિની.

જ્યારે અમે [ભગવંત] એમ કહે છે કે - અભિજિત્ આદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વદ્વારિકા કહેલા છે - અભિજિત્, શ્રવણ, ઘનિષ્ઠા, શતભિષજ, પૂર્વપ્રોષ્ઠપદા, ઉત્તરપ્રોષ્ઠપદા, રેવતી. અશ્વિની આદિ સાત નક્ષત્રો દક્ષિણદ્વારિકા કહેલા છે - અશ્વિની, ભરણી, કૃતિકા, રોહિણી, મૃગશિર, આર્દ્રા, પુનર્વસુ. પુષ્ય આદિ સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમ દ્વારિકા કહેલા છે, તે આ રીતે - પુષ્ય, આશ્લેષા, મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની, ઉત્તરા ફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ આદિ સાત નક્ષત્રો ઉત્તરદ્વારિકા કહેલા છે - સ્વાતિ, વિશાખા, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, મૂલ, પૂર્વાષાઢા અને ઉત્તરાષાઢા.

● વિવેચન-૮૬ :-

ડ્યા કમથી જ્યોતિષ્-નક્ષત્ર ચક્રના દ્વારો કહેલા છે ? એમ પૂછતા ભગવંત આ વિષયમાં જેટલી પરતીર્થિકોની પ્રતિપત્તિઓ છે, તેટલી દર્શાવે છે - દ્વાર વિચાર વિષયમાં વક્ષ્યમાણ સ્વરૂપની પાંચ પરતીર્થિક પ્રતિપત્તિઓ કહી છે. તે કમથી કહે છે - તે પાંચ પરતીર્થિક સંઘાતમાં એક કહે છે - કૃતિકાદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વદ્વારક કહેલા છે. અહીં જે નક્ષત્રોમાં પૂર્વ દિશામાં જતાં પ્રાયઃ શુભ થાય, તે પૂર્વદ્વારો. એ પ્રમાણે દક્ષિણાદિ કહેવા.

અહીં ઉપસંહારમાં કહે છે - એક એ પ્રમાણે કહે છે.

વળી એક કહે છે - અનુરાધાદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વદ્વારવાળા કહેલા છે. - X - ઉપસંહાર વાક્ય બધે જોડવું. વળી એક એમ કહે છે - ઘનિષ્ઠાદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વદ્વારવાળા છે. વળી એક કહે છે - અશ્વિની આદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વદ્વારક છે. વળી એક કહે છે - ભરણી આદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વદ્વારવાળા છે. પાંચે મતોની ભાવનિક સુગમ છે.

ભગવંત સ્વમત કહે છે - તે પાઠસિદ્ધ છે.

o પ્રાભૂતપ્રાભૂત-૨૧-નો સટીક અનુવાદ પૂર્ણ o

✽ પ્રાભૃત-૧૦, પ્રાભૃતપ્રાભૃત-૨૨ ✽

એ પ્રમાણે દશમાં પ્રાભૃતનું ૨૧-મું પ્રાભૃતપ્રાભૃત કહ્યું. હવે બાવીશમું આરંભે છે - તેનો આ અર્થાધિકાર છે - “નક્ષત્રોનો વિષય કહેવો.” તેથી તે વિષયક પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે -

● સૂત્ર-૮૭ :-

તે નક્ષત્રવિષય કઈ રીતે કહેલ છે ? આ જંબૂદ્વીપ દ્વીપ યાવત્ પરિકોપથી છે. જંબૂદ્વીપ દ્વીપમાં ને ચંદ્રો પ્રભાસિત થયા, પ્રભાસિત થાય છે, પ્રભાસિત થશે. ને સૂર્યો તપ્યા, તપે છે, તપશે. ૫૬ નક્ષત્રોએ યોગ કર્યો - કરે છે - કરશે. તે આ પ્રમાણે -

ને અભિજિત, ને શ્રવણ, ને ઘનિષ્ઠા, ને શતભિષજ્, ને પૂર્વશ્રોષપદા, ને ઉત્તરાશ્રોષપદા, ને રેવતી, ને અશ્વિની, ને ભરણી, ને કૃતિકા, ને રોહિણી, ને મૃગશિર, ને આર્દ્રા, ને પૂનર્વસુ, ને પુષ્ય, ને આશ્લેષા, ને મઘા, ને પૂર્વાફાલ્ગુની, ને ઉત્તરાફાલ્ગુની, ને હસ્ત, ને ચિત્રા, ને સ્વાતિ, ને અનુરાધા, ને જ્યેષ્ઠા, ને મૂલ, ને પૂર્વાષાઢા, ને ઉત્તરાષાઢા.

આ ૫૬-નક્ષત્રોમાં એવા ૫૫ નક્ષત્રો છે, જે નવ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૭/૬૭ ભાગ ચંદ્ર સાથે યોગ કરે છે. એવા ૫૫ નક્ષત્રો છે, જે ૧૫ મુહૂર્ત ચંદ્ર સાથે યોગ કરે છે. એવા ૫૫ નક્ષત્રો છે, જે ત્રીશ મુહૂર્ત છે, જે ચંદ્ર સાથે યોગ કરે છે. એવા ૫૫ નક્ષત્રો છે જે ૪૫-મુહૂર્ત ચંદ્ર સાથે યોગ કરે છે.

આ ૫૬-નક્ષત્રોમાં કેટલા નક્ષત્રો છે, જે નવ મુહૂર્ત અને મુહૂર્તના ૨૭/૬૭ ભાગ ચંદ્ર સાથે યોગ કરે છે ? કેટલાં નક્ષત્રો પંદર મુહૂર્ત ચંદ્ર સાથે યોગ કરે છે ?, કેટલા નક્ષત્રો છે, જે ૩૦-મુહૂર્ત ચંદ્ર સાથે યોગ કરે છે ? કેટલાં નક્ષત્રો છે, જે ૪૫-મુહૂર્ત ચંદ્ર સાથે યોગ કરે છે ?

આ ૫૬-નક્ષત્રોમાં જે નક્ષત્રો ૮-૨૭/૬૭ મુહૂર્તથી ચંદ્ર સાથે યોગ કરે છે, તે નક્ષત્રો-ને અભિજિત છે.

જે નક્ષત્રો ૧૫-મુહૂર્તથી ચંદ્ર સાથે યોગ કરે છે, તેવા ૧૨-છે. તે આ પ્રમાણે - ને શતભિષજ્, ને ભરણી, ને આર્દ્રા, ને આશ્લેષા, ને સ્વાતિ અને ને જ્યેષ્ઠા.

જે નક્ષત્રો ૩૦ મુહૂર્તથી ચંદ્ર સાથે યોગ કરે છે, તે ૩૦-છે. તે આ રીતે - ને શ્રવણ, ને ઘનિષ્ઠા, ને પૂર્વભાદ્રપદ, ને રેવતી, ને અશ્વિની, ને કૃતિકા, ને મૃગશિર, ને પુષ્ય, ને મઘા, ને પૂર્વા ફાલ્ગુની, ને હસ્ત, ને ચિત્રા, ને અનુરાધા, ને મૂલ, ને પૂર્વાષાઢા.

જે નક્ષત્રો ૪૫-મુહૂર્ત ચંદ્ર સાથે યોગ કરે છે, તે બાર છે. તે આ રીતે

- ને ઉત્તરાશ્રોષપદા, ને રોહિણી, ને પુનર્વસુ, ને ઉત્તરાફાલ્ગુની, ને વિશાખા, ને ઉત્તરાષાઢા.

આ ૫૬-નક્ષત્રોમાં એવા નક્ષત્રો છે, જે ચાર અહોરાત્ર અને છ મુહૂર્તોમાં સૂર્યની સાથે યોગ કરે છે. એવા ૫૫ નક્ષત્રો છે, જે છ અહોરાત્ર અને ૨૧-મુહૂર્ત સૂર્ય સાથે યોગ કરે છે. એવા ૫૫ નક્ષત્રો છે, જે વીસ અહોરાત્ર અને ત્રણ મુહૂર્તમાં સૂર્ય સાથે યોગ કરે છે.

આ ૫૬-નક્ષત્રોમાં કેટલાં નક્ષત્રો છે, જે ઇત્યાદિ બધું પૂર્વવત્ કહેવું. - - - આ ૫૬-નક્ષત્રોમાં જે નક્ષત્રો ચાર અહોરાત્ર અને છ મુહૂર્તોમાં સૂર્ય સાથે યોગ કરે છે, તે ને અભિજિત છે. જે નક્ષત્રો છ અહોરાત્ર અને ૨૧-મુહૂર્તમાં સૂર્ય સાથે યોગ કરે છે તે બાર છે. તે આ રીતે - ને શતભિષજ્, ને આર્દ્રા, ને આશ્લેષા, ને સ્વાતિ, ને વિશાખા, ને જ્યેષ્ઠા. તેમાં જે નક્ષત્રો તેર અહોરાત્ર, બાર મુહૂર્તમાં સૂર્ય સાથે યોગ કરે છે, તે ત્રીશ છે. તે આ - ને શ્રવણ યાવત્ ને પૂર્વાષાઢા. તેમાં જે નક્ષત્રો ૨૦-અહોરાત્ર અને ત્રણ મુહૂર્તમાં સૂર્ય સાથે યોગ કરે છે, તે બાર છે - ને ઉત્તરા શ્રોષપદા યાવત્ ને ઉત્તરાષાઢા.

● વિવેચન-૮૭ :-

કયા નક્ષત્ર સ્વભાવથી સ્વરૂપ નિર્ણયમાં વર્તે છે બીજે ૫૫ કહ્યું છે - વિચય - તેના અર્થનો નિર્ણય. નક્ષત્રવિષય-નક્ષત્રોનો સ્વરૂપ નિર્ણય કહેલો છે, તેમ કહેવું ? ભગવંતે કહ્યું - આ જંબૂદ્વીપ વાક્ય પરિપૂર્ણ સ્વયં વિચારવું.

તેમાં જંબૂદ્વીપમાં ને ચંદ્રો પ્રભાસિત થયા - છે - થશે. ને સૂર્યો તપ્યા હતા - છે - તપશે. ૫૬ નક્ષત્રોએ ચંદ્રાદિ સાથે યોગ કરેલો - કરે છે - કરશે. તે ૫૬-નક્ષત્રો બતાવેલ છે.

આ ભરતક્ષેત્રમાં પ્રતિદિન ૨૮-નક્ષત્રો ચાર ચરે છે. તેથી પૂર્વે આ દશમા પ્રાભૃતના બીજા પ્રાભૃતપ્રાભૃતમાં ૨૮-નક્ષત્રોએ ચંદ્ર અને સૂર્ય સાથે યોગ પરિમાણ વિચારેલ. હવે સર્વ જંબૂદ્વીપને આશ્રીને નક્ષત્રોની વિચારણા વર્તે છે. તેની સંખ્યા-૫૬- છે.

તેથી તે બધાં ચંદ્ર, સૂર્ય સાથે યોગ કરીને મુહૂર્ત પરિમાણ વિચારતા આ કહ્યું છે - તે પૂર્વોક્ત બીજા પ્રાભૃતપ્રાભૃતત્વ વિચારવું. આ પ્રમાણે કાળને આશ્રીને ચંદ્ર અને સૂર્ય સાથે યોગ પરિમાણ વિચારવું.

હવે ક્ષેત્રને આશ્રીને તે વિચારવા પહેલાં સીમાવિષ્કંભ વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે -

● સૂત્ર-૮૮,૮૯ :-

[૮૮] તે સીમા વિષ્કંભ કઈ રીતે કહેલો છે, તેમ કહેવું ? આ ૫૬-નક્ષત્રોમાં એવા નક્ષત્રો છે, જેનો ૬૩૦ અને ૩૦/૬૭ ભાગ સીમા વિષ્કંભ છે. એવા નક્ષત્રો છે, જે ૧૦૦૫ અને ૩૦/૬૭ ભાગના સીમા વિષ્કંભવાળા છે. એવા

નક્ષત્રો છે, જેનો ૨૦૧૦ અને ૩૦/૬૭ ભાગ સીમાવિષ્કંભ છે. એવા નક્ષત્રો છે, જેનો ૩૦૧૫ અને ૩૦/૬૭ ભાગ સીમાવિષ્કંભ છે.

આ પદ-નક્ષત્રોમાં કેટલાં નક્ષત્રો છે, જે ૬૩૦ ઈત્યાદિ ઉપર મુજબ કહેવું. (યાવત્) આ પદ-નક્ષત્રોમાં કેટલાં નક્ષત્રો છે, જે ૩૦૧૫ અને ૩૦/૬૭ ભાગ સીમા વિષ્કંભવાળા છે ?

આ પદ-નક્ષત્રોમાં જે નક્ષત્રો ૬૩૦ અને ૩૦/૬૭ ભાગથી સીમા વિષ્કંભવાળા છે, તે બે અભિજિત છે. જે નક્ષત્રો ૧૦૦૫ અને ૩૦/૬૭ ભાગ સીમા વિષ્કંભવાળા છે, તે બાર છે. તે આ - બે શતભિષા યાવત્ બે જ્યેષ્ઠા. તેમાં જે નક્ષત્રો ૨૦૧૦ અને ૩૦/૬૭ ભાગ સીમાવિષ્કંભવાળા છે, તેવા-૩૦ છે. તે આ - બે શ્રવણ યાવત્ બે પૂર્વાષાઠા. તેમાં જે નક્ષત્રો ૩૦૧૫ અને ૩૦/૬૭ ભાગ સીમા વિષ્કંભવાળા છે, તે બાર છે - બે ઉત્તરપ્રૌષ્ઠપદા યાવત્ બે ઉત્તરાષાઠા.

[૮૮] આ પદ-નક્ષત્રોમાં સદા પ્રાતઃકાળે ચંદ્ર સાથે યોગ કરે છે તેવા નક્ષત્રો છે ? આ પદ-નક્ષત્રોમાં શું સદા સંધ્યાકાળે ચંદ્ર સાથે યોગ કરે છે, તેવા નક્ષત્રો છે ? આ પદ-નક્ષત્રોમાં શું સદા ઉભય કાળે પ્રવેશી-પ્રવેશીને ચંદ્ર સાથે યોગ કરે છે, એવા નક્ષત્રો છે ? આ પદ-નક્ષત્રોમાં શું સદા ઉભય કાળે પ્રવેશી-પ્રવેશીને ચંદ્ર સાથે યોગ કરે છે, એવા નક્ષત્રો છે ?

આ પદ-નક્ષત્રોમાં એવા કોઈ નક્ષત્ર નથી, જે સદા પ્રાતઃકાળે ચંદ્ર સાથે યોગ કરતાં કોઈ જ નક્ષત્ર નથી. સદા સંધ્યાકાળે ચંદ્ર સાથે યોગ કરતાં પણ કોઈ નથી. સદા ઉભયકાળે પ્રવેશી-પ્રવેશીને ચંદ્ર સાથે યોગ કરતાં નક્ષત્ર પણ કોઈ નથી. માત્ર અભિજિત સિવાય.

આ બે અભિજિત નક્ષત્ર પ્રાતઃકાળે - પ્રાતઃકાળે ૪૪-૪૪ અમાવાસ્યા સાથે યોગ કરે છે, પરંતુ પૂર્ણિમા સાથે નહીં.

● વિવેચન-૮૮,૮૯ :-

કયા પ્રકારે અર્થાત્ કેટલી વિભાગ સંખ્યાથી, ભગવન્ ! આપે સીમા વિષ્કંભ કહેલો છે, તેમ કહેવું ? ભગવંતે કહ્યું - આ ૨૮-નક્ષત્રો વડે સ્વગતિથી સ્વ સ્વ કાળ પરિમાણથી ક્રમશઃ યાવત્ ક્ષેત્રને બુદ્ધિથી વ્યાપ્યમાન સભવે, ત્યાં સુધી એક અર્ધ મંડલની કલ્પના કરવી. આટલાં પ્રમાણમાં જ બીજું અર્ધમંડલ છે, એ રીતે આ પ્રમાણને બુદ્ધિ પરિકલ્પિત એક પરિપૂર્ણ મંડલ છે.

તે મંડલના “મંડલને ૧ લાખ વડે ૧૯૮ થી છેદીને આ નક્ષત્ર ક્ષેત્ર પરિમાણ નક્ષત્ર વિચય પ્રાભૃતમાં કહેલ છે.” આ વક્ષ્યમાણ વચનથી ૧૯૮ને એક લાખ વિભાગથી વિભાગ કરાય. કઈ રીતે આ સંખ્યાના ભાગોની કલ્પનાનું નિબંધન છે ? તે કહે છે - અહીં નક્ષત્રો ત્રણ પ્રકારના છે, તે આ -

સમક્ષેત્ર, અર્ધક્ષેત્ર, દ્વ્યર્ધક્ષેત્ર. તેમાં જેટલાં પ્રમાણ ક્ષેત્ર અહોરાત્ર નક્ષત્ર વડે જણાય છે, તેટલું પ્રમાણ ચંદ્ર સાથે યોગ કરે છે, તેટલા નક્ષત્રો સમક્ષેત્ર જાણવા.

તે-૧૫-છે. તે આ પ્રમાણે - શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, પૂર્વભાદ્રપદા, રેવતી, અશ્વિની, કૃતિકા, મૃગશિર, પુષ્ય, મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિન્ના, અનુરાધા, મૂલ, પૂર્વાષાઠા.

જે અહોરાત્ર પ્રમિત ક્ષેત્રના અર્ધ ચંદ્ર સાથે યોગ કરે છે તે અર્ધ ક્ષેત્ર નક્ષત્ર. તે છ છે - તે આ, શતભિષજ્, ભરણી, આર્દ્રા, આશ્લેષા, સ્વાતિ, જ્યેષ્ઠા.

તથા બીજું અર્ધ જેનું છે, તે દ્વ્યર્ધ અર્થાત્ સાર્ધ દ્વ્યર્ધ - અર્ધ અધિક ક્ષેત્ર અહોરાત્ર પ્રમિત ચંદ્ર યોગ યોગ્ય જેના છે, તે દ્વ્યર્ધ ક્ષેત્ર, તેવા નક્ષત્રો છ છે. તે આ રીતે - ઉત્તરાભાદ્રપદા, ઉત્તરા ફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઠા, રોહિણી, પુનર્વસુ, વિશાખા.

તેમાં સીમા પરિમાણ વિચારણામાં અહોરાત્રના ૬૭ ભાગ કરાય છે, એ રીતે સમક્ષેત્રોના ક્ષેત્ર પ્રત્યેકના ૬૭-ભાગો પરિકલ્પવામાં આવે છે. અર્ધક્ષેત્રોના ૩૦ અને અર્ધ, દ્વ્યર્ધ ક્ષેત્રોના ૧૦૦ અને અર્ધઃ અભિજિત નક્ષત્રના ૨૧/૬૭ ભાગ, સમક્ષેત્ર નક્ષત્રો ૧૫/૬૭ તેને ૧૫-વડે ગુણીએ તો ૧૦૦૫ થશે.

અર્ધક્ષેત્ર છ છે, તેથી સાર્ધ ૩૩ને છ વડે ગુણીએ, તો ૨૦૧ થશે. દ્વ્યર્ધક્ષેત્ર છ છે, તેથી સાર્ધ-૧૦૦ને ૬ વડે ગુણતાં ૬૦૩ આવશે. અભિજિત નક્ષત્રના ૨૧. સર્વસંખ્યાથી ૧૮૩૦ થશે.

આટલા પ્રમાણનું એક અર્ધ મંડલ અને આટલાં જ ભાગ બીજું અર્ધ મંડલ, એ રીતે ૧૮૩૦ થશે, તેને બે વડે ગુણતાં થશે ૩૬૬૦, એકેક અહોરાત્રમાં જો ૩૦ મુહૂર્ત હોય. પ્રત્યેક આ ૩૬૬૦ ભાગોમાં ૩૦ ભાગની કલ્પનામાં ૩૦ વડે ગુણીએ. તો ૧,૦૯,૮૦૦ની ગુણક સંખ્યા આવશે. તેથી આ મંડલના ભાગોને કલ્પીને ભગવન્ પ્રતિવચન-ઉત્તર કહે છે -

તેમાં આ પદ-નક્ષત્રો મધ્યે - X - ૬૩૦ અને ૩૦/૬૭ ભાગ સીમા વિષ્કંભ-સીમા પરિમાણ. એવા નક્ષત્રો છે જેમાં પ્રત્યેક ૧૦૦૫ અને ૩૦/૬૭ ભાગ સીમા વિષ્કંભ છે. એવા નક્ષત્રો છે, જેમાં પ્રત્યેક ૨૦૧૦ અને ૩૦/૬૭ ભાગ સીમા વિષ્કંભ છે. એવા નક્ષત્રો છે, જેમાં પ્રત્યેક ૩૦૧૫ અને ૩૦/૬૭ ભાગ સીમા વિષ્કંભ છે.

એ પ્રમાણે ભગવંતે સામાન્યથી કહેતા, ગૌતમસ્વામી વિશેષ બોધ નિમિત્તે ફરી પ્રશ્ન કરે છે - તેમાં આ પદ-નક્ષત્રોમાં કેટલા નક્ષત્રો છે, જેનો ૬૩૦ - ૩૦/૬૭ ભાગ સીમા વિષ્કંભ છે. તે અનંતર કહેવાયેલ ઉક્ત પ્રકારથી ઉચ્ચારવા જોઈએ. તે આ રીતે - “કચરે નક્ષત્રા” ઈત્યાદિ, આ ત્રણે સૂત્રો સુગમ છે.

ભગવંતે કહ્યું - તે આ પદ-નક્ષત્રોમાં જે નક્ષત્રો ૬૩૦ - ૩૦/૬૭ વિષ્કંભવાળા છે, તેવા બે અભિજિત નક્ષત્ર છે. તે કઈ રીતે જાણવું ? અહીં એકેક અભિજિત નક્ષત્રના ૬૭ મંડીકૃત્ અહોરાત્ર ગમ્ય ક્ષેત્રના હોતાં ૨૧ ભાગ ચંદ્રયોગ યોગ્ય છે. એકેક ભાગમાં ૩૦-ભાગની પરિકલ્પનાથી ૨૧ને ૩૦ વડે ગુણીએ. તેથી ૬૩૦ થશે.

તથા તેમાં પદ-નક્ષત્રોની મધ્યે જે નક્ષત્રો પ્રત્યેક ૧૦૦૫ અને ૩૦/૬૭ ભાગો સીમા વિષ્કંભ છે, તે બાર છે - બે શતભિષા, બે ભરણી, બે આર્દ્રા, બે આશ્લેષા,

ને સ્વાતિ, ને જ્યેષ્ઠા. તેથી કહે છે - આ બાર નક્ષત્રોમાં પ્રત્યેકના ૬૭ ખંડીકૃત્ અહોરાત્ર ગમ્ય ક્ષેત્રના હોતા સાર્દ્ધ ૩૩-ભાગ ચંદ્ર યોગમાં યોગ્ય છે, તેને ૩૦ વડે ગુણીએ તેથી પ્રાપ્ત સંખ્યા છે - ૯૯૦ અડધાંને ૩૦ વડે ગુણતાં-૧૫ પ્રાપ્ત થાય, તેથી સર્વ સંખ્યા થશે ૧૦૦૫.

તેમાં ૫૬-નક્ષત્રો મધ્યે જે નક્ષત્રો ૨૦૧૦ - $30/૬૭$ ભાગ સીમા વિષ્કંભવાળા છે, તે ૩૦ છે. તે આ પ્રમાણે - ને શ્રવણ, ને ધનિષ્ઠા, ને પૂર્વભાદ્રપદા, ને રેવતી, ને અશ્વિની, ને કૃતિકા, ને મૃગશિર, ને પુષ્ય, ને મઘા, ને પૂર્વાફાલ્ગુની, ને હસ્ત, ને ચિત્રા, ને અનુરાધા, ને મૂલ, ને પૂર્વાષાઢા. તેથી કહે છે - આ નક્ષત્રો સમક્ષેત્ર છે. તેથી આના ૬૭ ખંડીકૃત્ અહોરાત્ર ગમ્ય ક્ષેત્રના હોતા પરિપૂર્ણ-૬૭ ભાગો છે. પ્રત્યેક ચંદ્રયોગ યોગ્ય છે. તે ૬૭ વડે ગુણીએ. તેથી આવશે ૨૦૧૦.

તથા તે ૫૬-નક્ષત્રોમાં જે નક્ષત્રો એવા છે, જેમાં પ્રત્યેક-૩૦૧૫ અને $30/૬૭$ ભાગ સીમાવિષ્કંભ છે, તેવા ૧૨-નક્ષત્રો છે. તે આ પ્રમાણે - ને ઉત્તરા પ્રૌષ્ઠપદા, ને રોહિણી, ને પુનર્વસુ, ને ઉત્તરાફાલ્ગુની ને વિશાખા, ને ઉત્તરાષાઢા. આટલા નક્ષત્રો જ દ્વયર્ધક્ષેત્ર છે. તેથી ૬૭-ખંડીકૃત્ અહોરાત્ર ક્ષેત્રના હોતાં ચંદ્રયોગ યોગ્ય ભાગો સાર્દ્ધ-૧૦૦ છે, તે પ્રત્યેકને જાણવા. તેમાં ૧૦૦ને ૩૦ વડે ગુણીએ, તો ૩૦૦૦ થશે. અર્ધને પણ ૩૦ વડે ગુણીને અર્થાત્ ને ભાગ કરતાં-૧૫ થશે. તેથી ૩૦૧૫ થશે.

તેમાં ૫૬-નક્ષત્રોમાં કયા નક્ષત્ર છે, જે સદા પ્રાતઃકાળે ચંદ્રની સાથે યોગ જોડે છે ? કયા નક્ષત્રો છે જે સદા સંધ્યાકાળે-દિવસના અવસાન સમયે ચંદ્ર સાથે યોગને જોડે છે. કયા નક્ષત્રો છે જે સદા દ્વિઘા-સવારે અને સાંજે પ્રવેશી-પ્રવેશીને ચંદ્રની સાથે યોગ જોડે છે ? ભગવંતે ઉત્તર આપ્યો -

આ ૫૬-નક્ષત્રોમાં એવું કોઈ નક્ષત્ર નથી કે જે સદા સવારે ચંદ્રની સાથે યોગને જોડે છે, શું સર્વથા નથી ? ના, તેમ નથી. આ નિષેધ ને અભિજિત નક્ષત્રને છોડીને કહેવો. કઈ રીતે ? તે ૫૬-નક્ષત્રો મધ્યે આ અનંતરોહિત ને અભિજિત નક્ષત્રમાં યુગે-યુગે સવારે-સવારે ૪૪-૪૪ અમાસમાં ચંદ્રની સાથે યોગ પામીને અમાસને પરિસમાપ્ત કરે છે, પૂર્ણિમાને નહીં.

હવે આ કઈ રીતે જાણવું ? જેમ યુગે યુગમાં ચુંમાલીશ-ચુંમાલીશમી અમાસમાં સદા પ્રાતઃકાળે અભિજિત નક્ષત્ર ચંદ્ર સાથે યોગ પામીને પરિસમાપ્ત કરે છે ? તે કહે છે - પૂર્વાચાર્ય ઉપદર્શિત કરણના વશથી, તેથી કહે છે - તિથિ લાવવાને માટે. તે કરણ આ પ્રમાણે - [વૃત્તિકારશ્રીએ નોંધેલ ગાથાની અક્ષર ગમનિકા આ રીતે છે-]

જે યુગમધ્યમાં ચંદ્રમાસ અતિકાંત છે, તે તિથિ રાશિ લાવવાને માટે ૩૦ વડે ગુણીએ. ગુણીને તે રાશિ ભાગ ૬૨-વડે ભાગ કરવામાં આવે. ત્યારપછી જે રહે, તેમાં ૬૧ વડે ગુણીને ૬૨-વડે વિભાગ કરતાં જે અંશો ઉદ્ધરિત થાય, તે વિવક્ષિત દિવસમાં વિવક્ષિત તિથિ પરિસમાપ્ત થાય છે.

તેથી ૪૪-મી અમાસમાં વિચારતાં ૪૩ ચંદ્રમાસ અને એક ચંદ્રમાસનું પર્વ પ્રાપ્ત થાય. તેથી ૪૩ને ૩૦ વડે ગુણીએ. તેથી ૧૨૯૦ આવશે. તેથી ઉપરિતન પર્વગત ૧૫-ઉમેરીએ. તેથી આવશે ૧૩૧૫ સંખ્યા. તેમાં ૬૨-ભાગ વડે ભાગ કરતાં ૨૧-આવશે. તેનો ત્યાગ કરતાં શેષ રહેશે ત્રણ. તેને ૬૧-વડે ગુણતાં ૧૮૩ સંખ્યા આવશે. તેને ૬૨ વડે ભાગ દેવાતા પ્રાપ્ત થશે-બે. તેને છોડીને શેષ રહેશે-૫૯. આવેલ $૫૯/૬૨$ ભાગ તે દિવસ અમાવાસ્યા.

અમાસ અને પૂર્ણિમામાં નક્ષત્ર લાવવાને માટે પૂર્વે કહેલ જ કરણ, તેમાં ધ્રુવરાશિ, ૬૬-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના $૫/૬૨$ ભાગ, તેમાંના $૧/૬૨$ ભાગના $૧/૬૭$ ભાગ.

તેમાં ૪૪-મી અમાવાસ્યાને વિચારવાનું આરંભીએ-તેથી ૪૪-વડે તે ગુણીએ. તેથી સંખ્યા આવશે ૨૯૦૪ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના બાસઠ ભાગોના ૨૨૦ અને $૧/૬૨$ ભાગના ૪૪/૬૭ આવે.

તેમાં પુનર્વસુ આદિ ઉત્તરાષાઢા પર્યન્ત ૪૪૨ મુહૂર્તોના એક મુહૂર્તના ૪૬/૬૨ ભાગ એ રીતે આ પ્રમાણ શોધિત થાય છે. તેથી મુહૂર્તો આવશે - ૨૪૬૨ અને એક મુહૂર્તના ૧૭૪/૬૨ થશે. તેથી અભિજિતાદિ સર્વ નક્ષત્ર મંડલ શોધનક ૮૧૯ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગ અને તે $૧/૬૨$ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગ. એ રીતે આ પ્રમાણ જ્યાં સુધી સંભવ હોય તે શોધવું.

તેમાં ત્રણગણાં પણ શુદ્ધિમાસથી આવે, એ રીતે ત્રણગણું કરીને શોધિત થાય. ત્યારપછી રહે છે - છ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૩૭/૬૨ ભાગ અને તેમાંના $૧/૬૨$ ભાગના ૪૭/૬૭ ભાગો છે. તેથી આવેલ ચુંમાલીશમી અમાસને અભિજિત નક્ષત્ર છ મુહૂર્તમાં અને સાતમાં મુહૂર્તના ૩૭/૬૨ ભાગોમાંના $૧/૬૨$ ભાગના ૪૭/૬૭ ભાગ જતાં પરિસમાપ્ત કરે છે. [તે પ્રમાણે જાણી લેવું.]

હવે અમાસ-પૂર્ણિમાના કમથી તેની પ્રરૂપણા -

● સૂત્ર-૯૦ :-

તેમાં આ ૬૨-પૂર્ણિમા અને ૬૨-અમાસો કહેલી છે.

આ પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર કયા દેશથી યોગ કરે છે ? જે દેશમાં ચંદ્ર છેલ્લી - બાસઠમી પૂર્ણિમાનો યોગ કરે છે, ત્યાંથી તે પૂર્ણિમા સ્થાનથી મંડલને ૧૨૪થી છેદીને ને બગીશ ભાગમાં લઈ જાય, અહીં તે ચંદ્ર પહેલી પૂર્ણિમાનો યોગ કરે છે, તે આ પંચ સંવત્સરાત્મક, બીજી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર કયા દેશથી યોગ કરે છે ? [તે કહે છે-]

જે દેશમાં ચંદ્ર પહેલી પૂર્ણિમાનો યોગ કરે છે. તે તે પૂર્ણિમા સ્થાનથી ૧૨૪ મંડલથી છેદીને, ને બગીશ ભાગમાં લી જાય. અહીં તે ચંદ્ર બીજી પૂર્ણિમાનો યોગ કરે છે.

તે આ પાંચ સંવત્સરોની ત્રીજી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર કયાં દેશમાં યોગ કરે છે ?

તે જે દેશમાં ચંદ્ર બીજી પૂર્ણિમાનો યોગ કરે છે. તે પૂર્ણિમા સ્થાનથી મંડલ ૧૨૪ છેદીને બે બ્રીશ ભાગમાં લઈ જાય છે. અહીં ત્રીજો ચંદ્ર પૂર્ણિમાનો યોગ કરે છે.

તે આ પંચ સંવત્સરની બારમી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર કયા દેશમાં જોડે છે ? તે જે દેશમાં ચંદ્ર ત્રીજી પૂર્ણિમાનો યોગ કરે છે. તે પૂર્ણિમા સ્થાન મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને ૨૮૮ ભાગમાં લઈ જાય છે. અહીં ચંદ્ર બારમી પૂર્ણિમાનો યોગ કરે છે.

આ પ્રમાણે આ ઉપાય વડે તે-તે પૂર્ણિમા સ્થાનથી મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને બે-બ્રીશ ભાગમાં લઈ જાય છે અને તે-તે દેશમાં તે-તે પૂર્ણિમાને ચંદ્ર યોગ કરે છે.

તે આ પાંચમાં સંવત્સરની છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર કયા દેશમાં યોગ જોડે છે ? તે જંબૂદ્વીની પૂર્વ-પશ્ચિમ તથા ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબી જીવાથી મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને દક્ષિણદિશાના ચતુર્ભાગ મંડલમાં ૪/૨૭ ભાગ લઈ જાય છે પછી અઢાવીસમાં ભાગમાં ૨૦ વડે છેદી, અઢારમાં ભાગમાં લઈ જાય છે. ત્રણ ભાગ અને બે કલા વડે પશ્ચિમ દિશામાં ચતુર્ભાગ મંડલને અસંપ્રાપ્ત રહે છે. અહીં ચંદ્ર છેલ્લી દર-મી પૂર્ણિમાનો યોગ કરે છે.

● વિવેચન-૯૦ :-

તે યુગમાં આ-વક્ષ્યમાણ સ્વરૂપ દર-પૂર્ણિમા અને દર-અમાવાસ્યા કહેલી છે. એમ ભગવંતે કહેતા. ગૌતમસ્વામી પૂછે છે - તે યુગમાં આ અનંતરોક્ત ચંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરો મધ્યે પહેલી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર કયા દેશમાં સમાપ્ત કરે છે ?

ભગવંતે કહ્યું - તેમાં જે દેશમાં ચંદ્ર ચરમ પાશ્ચાત્ય યુગના અંત સુધી વર્તતી દરમી પૂર્ણિમાને પરિસમાપ્ત કરે છે, તે પૂર્ણિમા સ્થાનથી - ચરમ દરમી પૂર્ણિમાના પરિસમાપ્તિ સ્થાનથી પછીના મંડલને ૧૨૪ વડે ભાંગીને તેમાં રહેલ ૩૨-ભાગ ગ્રહણ કરીને અહીં બ્રીશમાં ભાગરૂપ દેશમાં ચંદ્ર પહેલી પૂર્ણિમાને પરિસમાપ્ત કરે છે.

ફરી પ્રશ્ન કરે છે - X - તે યુગમાં આ અનંતરોક્ત પાંચ સંવત્સર મધ્યે જે બીજી પૂર્ણિમાને તે ચંદ્ર કયા દેશમાં પરિસમાપ્ત કરે છે ? ભગવંતે કહ્યું -

તેમાં જે દેશમાં ચંદ્ર પહેલી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, તે પૂર્ણિમા સ્થાનથી-પહેલી પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ સ્થાનથી પછી મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને તેમાં રહેલ બ્રીશ ભાગને ગ્રહણ કરીને આ પ્રદેશમાં ચંદ્ર બીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે.

એ પ્રમાણે ત્રીજી પૂર્ણિમા વિષયક સૂત્રની પણ વ્યાખ્યા કરવી. એ પ્રમાણે બારમાં પૂર્ણિમા વિષયક પણ. વિશેષ એ કે - ત્રીજી પૂર્ણિમાથી આગલ બારમી પૂર્ણિમા નવમી થાય છે. તેથી નવ વડે બ્રીશને ગુણતાં ૨૨૮ સંખ્યા આવે.

હવે અતિદેશ કહે છે - ઉક્ત પ્રકારથી નિશ્ચિત આ અનંતરોક્ત ઉપાયથી જે-જે પૂર્ણિમાને જે-જે દેશમાં સમાપ્ત કરે છે, તે - તે પૂર્ણિમાની પછી અનંતર પૂર્ણિમાને તેનાથી પાશ્ચાત્ય પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ સ્થાનથી મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને

પછીના તદ્ગત બ્રીશ-બ્રીશ ભાગો ગ્રહણ કરીને તે-તે દેશમાં ચંદ્ર પરિસમાપ્ત કરે છે. તે એ પ્રમાણે પરિસમાપ્ત કરતા ત્યાં સુધી કહેવું જ્યાં સુધી ફરી પણ છેલ્લી-દરમી પૂર્ણિમાને તે દેશમાં સમાપ્ત કરે છે, જે દેશમાં પાશ્ચાત્ય યુગમાં છેલ્લી-દરમી પૂર્ણિમાને પરિસમાપ્ત કરે છે.

આ કઈ રીતે જાણવું ? ગણિત ક્રમના વશથી. તેથી કહે છે - પાશ્ચાત્ય યુગની છેલ્લી દર-મી પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ સ્થાનથી આગળ મંડલને ૧૨૪ વડે વિભાગ કરતાં બ્રીશમો ભાગ અતિક્રમતા તે-તે પૂર્ણિમાની પરિસમાપ્તિ.

એક યુગમાં સર્વ સંખ્યાથી દર-પૂર્ણિમા છે, તેથી ૩૨ને દર વડે ગુણીએ. સંખ્યા આવશે - ૧૯૮૪. તેમાં ૧૨૪ વડે ભાગ કરાતા, પ્રાપ્ત ૧૬ સકલ મંડલ પરાવર્તના. સમસ્ત રાશિથી નિર્તેપી ભવનથી આવેલ જે દેશમાં પાશ્ચાત્ય યુગ સંબંધી છેલ્લી દર-મી પૂર્ણિમાની પરિસમાપ્તિ.

છેલ્લી દર-મી પરિસમાપ્તિ દેશને પૂછે છે - તે યુગમાં આ અનંતરોક્ત પાંચમા સંવત્સરોની મધ્યે છેલ્લી દર-મી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર કયા દેશમાં પરિસમાપ્ત કરે છે ?

ભગવંતે કહ્યું - જંબૂદ્વીપ દ્વીપની ઉપર પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબી, અહીં જ્ઞાનઘ્ન ગ્રહણથી “ઉત્તર પૂર્વ” લેવું. જ્ઞાનઘ્ન ગ્રહણથી “દક્ષિણ પશ્ચિમ” લેવું. તેનો આ અર્થ છે - ઈશાન નૈઋત્ય લાંબી, અગ્નિ-વાયવ્ય લાંબી જીવા વડે અર્થાત્ પ્રત્યંચા કે દવરિકા વડે એમ અર્થ કરવો.

મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને ફરી ચાર વડે વિભાગ કરીએ. તેથી દક્ષિણ દિશાના ચતુર્ભાગ મંડલમાં ૩૧-ભાગ પ્રમાણમાં ૨૭-ભાગ ગ્રહણ ન કરીને ૨૮ મા ભાગને ૨૦ ભેદે છેદીને, તદ્ગત ૧૮ ભાગ ગ્રહણ ન કરીને બાકીના ત્રણ ભાગ વડે ચોથા ભાગને બે કલા વડે પાશ્ચાત્ય ચતુર્ભાગ મંડલ અસંપ્રાપ્ત, આ પ્રદેશમાં ચંદ્ર દરમી ચરમા પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે.

એ પ્રમાણે ચંદ્રનો પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ દેશ કહ્યો. હવે સૂર્યનો પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ દેશ પ્રતિપાતિદ કરવા માટે તે વિષયમાં પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે -

● સૂત્ર-૯૧ થી ૯૩ :-

[૯૧] આ પાંચ સંવત્સરમાં પહેલી પૂર્ણિમાને સૂર્ય કયા દેશમાં પરિસમાપ્ત કરે છે ? જે દેશમાં સૂર્ય છેલ્લી-દરમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, તે પૂર્ણિમા સ્થાનથી મંડલને ૧૨૪થી છેદીને ૯૪ ભાગને ગ્રહણ કરીને, અહીં તે સૂર્ય પહેલી પૂર્ણિમા પરિસમાપ્ત કરે છે.

આ પાંચ સંવત્સરમાં બીજી પૂર્ણિમાને સૂર્ય કયા દેશમાં પરિસમાપ્ત કરે છે ? જે દેશમાં સૂર્ય પહેલી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, તે પૂર્ણિમા સ્થાનથી મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને બે-૯૪ ભાગમાં ગ્રહણ કરીને અહીં તે સૂર્ય બીજી પૂર્ણિમાને પૂર્ણ કરે છે.

આ પાંચ સંવત્સરોમાં ત્રીજી પૂર્ણિમાને સૂર્ય કયાં દેશમાં સમાપ્ત કરે છે ? જે દેશમાં સૂર્ય બીજી પૂર્ણિમાને પૂર્ણ કરે છે, તે પૂર્ણિમા સ્થાનથી મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને ચોરાણું ભાગ ગ્રહણ કરીને, અહીં સૂર્ય ત્રીજી પૂર્ણિમાને પૂર્ણ કરે છે.

આ પાંચ સંવત્સરમાં બારમી પૂર્ણિમાને પરિપૂર્ણ કરે છે ? તે પૂર્ણિમા સ્થાનથી મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને ૧૪૮ ભાગ ગ્રહણ કરવા. અહીં તે સૂર્ય બારમી પૂર્ણિમા પૂર્ણ કરે.

એ પ્રમાણે આ ઉપાયથી તે-તે પૂર્ણિમા સ્થાનથી મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને ચોરાણું-ચોરાણું ભાગ ગ્રહણ કરીને તે-તે દેશમાં તે-તે પૂર્ણિમાને સૂર્ય પરિસમાપ્ત કરે છે.

આ પાંચ સંવત્સરોમાં છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમાને સૂર્ય કયા દેશમાં સમાપ્ત કરે છે ? જંબૂદ્વીપની પૂર્વ-પશ્ચિમ તથા ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબી જીવા વડે મંડલને ૧૨૪ થી છેદીને પૂર્વના ચતુર્ભાગ મંડલમાં ૨૭ ભાગ ગ્રહણ કરીને ૨૮-માં ભાગને ૨૦ વડે છેદીને ૧૮માં ભાગને ગ્રહણ કરીને ત્રમ ભાગ અને બે કલા વડે દક્ષિણદિશાના ચતુર્ભાગ મંડલને અસંપ્રાપ્ત, અહીં સૂર્ય છેલ્લી ૬૨-મી પૂર્ણિમા સમાપ્ત કરે છે.

[૯૨] આ પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલી અમાવાસ્યાને ચંદ્ર કેટલા દેશમાં સમાપ્ત કરે છે ? જે દેશમાં ચંદ્ર છેલ્લી-૬૨મી અમાસને સમાપ્ત કરે છે, તે અમાવાસ્યા સ્થાનથી મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને બે-બત્રીશ ભાગ ગ્રહણ કરીને, અહીં તે ચંદ્ર પહેલી અમાસને પરિસમાપ્ત કરે છે.

એ પ્રમાણે જે આલાવાથી ચંદ્રનો પૂર્ણિમા સાથેનો યોગ કહ્યો, તે જ આલાવાથી અમાવાસ્યાનો પણ કહેવો. તેમાં બીજી, ત્રીજી, બારમી [અમાસ કહેવી.]

એ પ્રમાણે આ ઉપાયથી તે-તે અમાવાસ્યા સ્થાનથી મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને બે-વીશ વીશ ભાગો ગ્રહણ કરીને તે-તે દેશમાં તે-તે અમાસને ચંદ્ર સમાપ્ત કરે છે.

આ પાંચ સંવત્સરમાં છેલ્લી અમાસને ચંદ્ર કલા દેશમાં પરિસમાપ્ત કરે છે ? જે દેશમાં ચંદ્ર છેલ્લી-૬૨મી પૂર્ણિમાનું સમાપ્ત કરે છે, તે પૂર્ણિમા સ્થાનથી મંડલને ૧૨૪ ભાગ કરી ૧૬ ભાગ છોડીને અહીં ચંદ્ર ૬૨-મી અમાસને સમાપ્ત કરે છે.

[૯૩] આ પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલા સૂર્ય કયા દેશમાં [અમાસને] પરિસમાપ્ત કરે છે ? જે દેશમાં સૂર્ય છેલ્લી ૬૨-મી અમાસને પરિસમાપ્ત કરે છે, તે અમાવાસ્યા સ્થાનથી મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને ૯૪ ભાગ ગ્રહણ કરીને, અહીં તે સૂર્ય પહેલી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે.

એ પ્રમાણે જે આલાવાથી સૂર્ય પૂર્ણિમાને પરિસમાપ્ત કરે છે, તેના વડે

જ અમાવાસ્યાને કરે છે. તે આ પ્રમાણે - બીજી, ત્રીજી અને બારમી.

એ પ્રમાણે આ ઉપાય વડે તે અમાવાસ્યા સ્થાનથી મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને ચોરાણું-ચોરાણું ભાગ ગ્રહણ કરીને જે દેશમાં સૂર્ય છેલ્લી-૬૨મી અમાવાસ્યાને પરિસમાપ્ત કરે છે, તે પૂર્ણિમા સ્થાનથી [?] મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને ૪૭-ભાગ છોડીને, અહીં સૂર્ય છેલ્લી ૬૨-મી અમાવાસ્યાને પરિસમાપ્ત કરે છે.

● વિવેચન-૯૧ થી ૯૩ :-

તે યુગમાં આ અનંતરોક્ત સંવત્સરો મધ્યે પહેલી પૂર્ણિમાને સૂર્ય કયા દેશમાં રહીને પરિસમાપ્ત કરે છે ?

ભગવંતે કહ્યું - તે જે દેશમાં રહીને સૂર્ય છેલ્લી પાશ્ચાત્ય યુગવર્તી બાસઠમી પૂર્ણિમાને પરિસમાપ્ત કરે છે. તે પૂર્ણિમા સ્થાનથી - છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિના નિબંધન સ્થાનથી આગળ મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને-ભાગ કરીને તેમાંના ૯૪ ભાગોને ગ્રહણ કરીને સૂર્ય પહેલી પૂર્ણિમાને પરિસમાપ્ત કરે છે. અહીં શું કારણ છે ?

અહીં પરિપૂર્ણ ૩૦-અહોરાત્રમાં પરિસમાપ્ત કરતા, તે જ સૂર્ય, તે જ દેશમાં વર્તતો પ્રાપ્ત થાય છે, થોડાં પણ ન્યૂન ભાગમાં પ્રાપ્ત થતો નથી અને પૂર્ણિમા ચંદ્ર માસ પર્યન્તમાં પરિસમાપ્તિને પામે છે.

ચંદ્રમાસનું પરિમાણ ૨૯-અહોરાત્ર અને અહોરાત્રના- ૩૨/૬૨ ભાગ, પછી ત્રીશમાં અહોરાત્રમાં ૩૨/૬૨ ભાગ ગયા પછી સૂર્ય છેલ્લી-બાસઠમી પૂર્ણિમાની પરિસમાપ્તિના નિબંધન સ્થાનથી ૧૨૪ ભાગ અતિકાંત થતાં ૯૪-માં ભાગમાં પહેલી પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિને લાવે છે.

અહીં શું કહેવા માંગે છે ? ૩૦ ભાગ વડે તે જ દેશને અપ્રાપ્ત થઈ પામે છે. ૩૦/૬૨ ભાગ અહોરાત્રના હજી પણ સ્થિતત્વ થકી તેમ કહ્યું. ફરી પ્રશ્ન કરે છે - તે યુગમાં આ પાંચ સંવત્સરો મધ્યે બીજી પૂર્ણિમાને સૂર્ય કયા દેશમાં રહીને જોડે છે - અર્થાત્ - પરિસમાપ્ત કરે છે ?

ભગવંતે કહ્યું - તે જે દેશમાં રહીને સૂર્ય પહેલી પૂર્ણિમાને પરિસમાપ્ત કરે છે, તે પૂર્ણિમા સ્થાનથી - પહેલી પૂર્ણિમા-પરિસમાપ્તિ નિબંધન સ્થાનથી આગળ મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને તદ્દગત ૯૪ ભાગોને ગ્રહણ કરીને આ દેશમાં રહીને સૂર્ય બીજી પૂર્ણિમાને પરિસમાપ્ત કરે છે.

એ પ્રમાણે ત્રીજી પૂર્ણિમા વિષયક સૂત્ર કહેવું.

એ પ્રમાણે બારમી પૂર્ણિમા વિષયક પણ કહેવું. વિશેષ એ કે - X - ત્રીજી પૂર્ણિમાથી આગળ બારમી પૂર્ણિમા નવમી થાય. પછી ૯૪ને નવ વડે ગુણીએ. તેનાથી- ૮૪૬-સંખ્યા આવશે.

હવે બાકીની પૂર્ણિમા વિષયક અતિદેશને કહે છે - X - એ પ્રમાણે ઉક્ત

પ્રકારથી નિશ્ચિત આ અનંતરોક્ત ઉપાયથી જે-જે પૂર્ણિમાને જે-જે દેશમાં પરિસમાપ્ત કરે છે, તે-તે પૂર્ણિમાના તે-તે અનંતર-અનંતર પૂર્ણિમાને તે-તે પાછળ-પાછળની પૂર્ણિમા-પરિસમાપ્તિ નિબંધન સ્થાનથી મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને આગળ તેમાં રહેલ ૯૪ ભાગ ગ્રહણ કરીને તે-તે દેશમાં રહીને સૂર્યને પરિસમાપ્ત કરે છે. તે એ પ્રમાણે પરિસમાપ્ત કરતાં ત્યાં સુધી કહેવું જ્યાં સુધી ફરી પણ છેલ્લી-બાસઠમી પૂર્ણિમા તે દેશમાં પરિસમાપ્ત કરે છે, જે દેશમાં પાછળના યુગ સંબંધી છેલ્લી-૬૨-મી પૂર્ણિમા પરિસમાપ્ત થાય.

ઉક્ત કથન ગણિતના ક્રમને વશ થઈ જાણવું, તેથી કહે છે - પાછળના યુગની છેલ્લી-૬૨મી પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ નિબંધન સ્થાનથી આગળ મંડલના ૧૨૪ વડે ભાગ કરીને ચોરાણું-ચોરાણું ભાગ અતિક્રમીને તે-તે પૂર્ણિમાની પરિસમાપ્તિ છે. તેથી ૯૪ને ૬૨-વડે ગુણીએ. તેથી આવશે-૫૮૨૮. તેને ૧૨૪ ભાગથી ભાગાકાર કરતાં, પ્રાપ્ત થશે-૪૭ સકલ મંડલ પરાવર્તના. પણ તેના વડે પ્રયોજન નથી. કેવળ રાશિના નિર્લેપ થવાથી આવેલ જે દેશમાં રહીને પાછળના યુગ સંબંધી છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમા પરિસમાપ્ત તે જ દેશમાં વિવક્ષિત યુગની છેલ્લી-બાસઠમી પૂર્ણિમાને પરિસમાપ્ત કરે છે.

હવે છેલ્લી-બાસઠમી પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ નિબંધન દેશ વિશે પૂછે છે - X - તે સુગમ છે.

ભગવંતે કહ્યું - X - જંબૂદ્વીપ દ્વીપની પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબી, અહીં પણ 'પ્રાચીન' શબ્દના ગ્રહણથી 'ઉત્તર-પૂર્વ' દિશા ગ્રહણ કરવી. 'અપ્રાચીન' શબ્દના ગ્રહણથી 'દક્ષિણ-પશ્ચિમ' લેવી.

તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે - ઉત્તરપૂર્વથી દક્ષિણ પશ્ચિમ લાંબી, એ પ્રમાણે ઉત્તરદક્ષિણ લાંબી અર્થાત્ પશ્ચિમઉત્તરથી દક્ષિણપૂર્વ લાંબી જીવા-પ્રત્યંચા વડે મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને ફરી પણ ચાર વડે ભાંગીને પૂર્વ દિશાવર્તી ચતુર્ભાગ મંડલમાં ૩૧-ભાગ પ્રમાણમાં ૨૭-ભાગને ગ્રહણ ન કરીને અઢાલીસમાં ભાગને ૨૦ વડે છેદીને તેમાં રહેલ ૧૮-ભાગ ગ્રહણ ન કરીને બાકીના ત્રણ ભાગ વડે ચોથા ભાગની બે કળા વડે વીસમું, તેના વડે અને દક્ષિણ દિશા સંબંધી ચતુર્ભાગ મંડલ ન પામીને તે પ્રદેશમાં તે સૂર્ય છેલ્લી-બાસઠમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે.

એ પ્રમાણે સૂર્ય અને ચંદ્ર પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ દેશ કહ્યો. હવે તે બંને અમાવાસ્ય પરિસમાપ્તિ દેશને પ્રતિપાદિત કરવા માટે પહેલાં ચંદ્ર વિષયક પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે -

તે યુગમાં આ અનંતરોક્ત પાંચ સંવત્સરો મધ્યે પહેલી અમાવાસ્યામાં ચંદ્ર કયા દેશમાં રહીને પરિસમાપ્ત કરે છે ?

ભગવંતે કહે છે - તે જે દેશમાં રહીને ચંદ્ર છેલ્લી-બાસઠમી અમાવાસ્યાને પરિસમાપ્ત કરે છે. પછી અમાવાસ્યા સ્થાનથી અર્થાત્ અમાવાસ્ય પરિસમાપ્તિ સ્થાનથી

આગળ મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને તદ્ગત ૩૨-ભાગને ગ્રહણ કરીને, આ પ્રદેશમાં ચંદ્ર પહેલી અમાસને પરિસમાપ્ત કરે છે.

એ પ્રમાણે ઉક્ત પ્રકારથી જે આલાવા વડે ચંદ્રની પૂર્ણિમા કહી, તે જ આલાવાથી અમાવાસ્યા પણ કહેવી. તે આ રીતે - બીજી, ત્રીજી અને બારમી. તે આ પ્રમાણે - આ પાંચ સંવત્સરોમાં બીજી અમાવાસ્યાને ચંદ્ર કયા દેશમાં પૂર્ણ કરે છે ?

જે દેશમાં ચંદ્ર પહેલી અમાવાસ્યાને પૂર્ણ કરે છે, તે અમાવાસ્ય સ્થાનથી મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને બે-બત્રીશ ભાગ ગ્રહણ કરીને અહીં ચંદ્ર બીજી અમાસને પૂર્ણ કરે.

આ પાંચ સંવત્સરની ત્રીજી અમાવાસ્યાને ચંદ્ર કયા દેશમાં પરિસમાપ્ત કરે છે ? જે દેશમાં ચંદ્ર બીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, તે અમાવાસ્યસ્થાનથી મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને બે-બત્રીશ ભાગ ગ્રહણ કરીને, અહીં તે ચંદ્ર ત્રીજી અમાસને પૂર્ણ કરે છે.

આ પાંચ સંવત્સરમાં બારમી અમાસને ચંદ્ર કયા દેશમાં પરિસમાપ્ત કરે છે ? જે દેશમાં ચંદ્ર ત્રીજી અમાસને પરિસમાપ્ત કરે છે, તે અમાવાસ્યા સ્થાનથી મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને ૨૨૮ ભાગને ગ્રહણ કરીને, અહીં ચંદ્ર બારમી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે.

હવે બાકીની અમાવાસ્યાનો અતિદેશ કહે છે - X - તેની વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ કરવી.

હવે છેલ્લી-બાસઠમી અમાવાસ્યા પરિસમાપ્તિ નિબંધન દેશને પૂછે છે - X - તે સુગમ છે.

ભગવંતે કહે છે - તેમાં જે દેશમાં રહીને ચંદ્ર બાસઠમી છેલ્લી પૂર્ણિમાને પરિસમાપ્ત કરે છે, તે પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ સ્થાનથી મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને, પૂર્વના ૧૬- ભાગને છોડીને છેલ્લી-૬૨મી અમાવાસ્યા અને છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમા પશ્ચાત્ પદ્મથી અને વિવક્ષિત પ્રદેશથી ચંદ્ર ૧૬/૧૨૪ ભાગથી આગળ પ્રગ્ણા કરે છે. માસ વડે બત્રીશ ભાગથી આગળ વર્તમાનના પ્રાપ્ત થવાથી કહ્યું. પછી સોળ ભાગને પૂર્વે છોડીને કહેલ, આ પ્રદેશમાં રહીને ચંદ્ર છેલ્લી-બાસઠમી અમાવાસ્યાને પરિસમાપ્ત કરે છે.

હવે સૂર્યના અમાવાસ્યા પરિસમાપ્તિ નિબંધન દેશને પૂછવાની ઈચ્છાથી કહે છે - X - આની પૂર્વવત્ વ્યાખ્યા કરવી.

એ પ્રમાણે ઉક્ત પ્રકારે જે આલાવાથી સૂર્યની પૂર્ણિમા કહી, તે જ આલાવાથી અમાવાસ્યા પણ કહેવી. તે આ પ્રમાણે - બીજી, ત્રીજી અને બારમી. તે આ પ્રમાણે -

આ પાંચ સંવત્સરોમાં બીજી અમાવાસ્યાને સૂર્ય કયા દેશમાં પરિસમાપ્ત કરે છે ? જે દેશમાં સૂર્ય પહેલી અમાવાસ્યાને પરિસમાપ્ત કરે છે, તે અમાવાસ્યાસ્થાનથી મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને ૯૪ ભાગને ગ્રહણ કરીને, અહીં સૂર્ય બીજી અમાવાસ્યાને

પૂર્ણ કરે છે.

આ પાંચ સંવત્સરમાં ત્રીજી અમાવાસ્યાને સૂર્ય કયા દેશમાં પરિસમાપ્ત કરે છે ? જે દેશમાં બીજી અમાવાસ્યાને પૂર્ણ કરે છે, તે અમાવાસ્યાસ્થાનથી મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને ૯૪ ભાગ ગ્રહણ કરીને ત્રીજી અમાવાસ્યાને પૂર્ણ કરે છે.

આ પાંચ સંવત્સરમાં બારમી અમાવાસ્યાને સૂર્ય કયા દેશમાં પરિસમાપ્ત કરે છે ? જે દેશમાં સૂર્ય ત્રીજી અમાવાસ્યાને પરિસમાપ્ત કરે છે, તે અમાવાસ્યાસ્થાનથી મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને ૮૪૬ ભાગ ગ્રહણ કરીને, અહીં સૂર્ય બારમી અમાવાસ્યાને પરિસમાપ્ત કરે છે.

હવે બાકીની અમાવાસ્યામાં અતિદેશ કરે છે - X - તેની વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ કરવી.

હવે છેલ્લી-બાસઠમી અમાવાસ્યા પરિસમાપ્તિ નિબંધન દેશને પૂછે છે - X - પ્રશ્ન સુગમ છે. ભગવંત કહે છે - X - જે દેશમાં રહીને સૂર્ય છેલ્લી-બાસઠમી પૂર્ણિમાને પરિસમાપ્ત કરે છે. તે પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ નિબંધન દેશથી મંડલને ૧૨૪ વડે છેદીને, પૂર્વેના ૪૭-ભાગોને છોડીને, આ પ્રદેશમાં રહીને સૂર્ય છેલ્લી-બાસઠમી અમાવાસ્યાને પરિસમાપ્ત કરે છે.

હવે કઈ પૂર્ણિમા, કયા નક્ષત્રથી યુક્ત ચંદ્ર કે સૂર્ય પરિસમાપ્ત કરે છે, એમ પ્રશ્ન કરવાને કહે છે -

● સૂત્ર-૯૪ :-

આ પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર કયા નક્ષત્ર વડે યોગ કરે છે ? ધનિષ્ઠા વડે. ધનિષ્ઠા નક્ષત્રના ત્રણ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧૯/૬૨ ભાગ અને ૬૨- માં ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૬૫ ચૂર્ણિકા ભાગ બાકી રહેતા [જોડે છે.]

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રથી યોગ કરે છે ? તે પૂર્વાફાલ્ગુનીને ૨૮ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૮/૬૨ ભાગ તથા ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને બે-બીજી ચૂર્ણિકા ભાગ રહેતા

આ પાંચ સંવત્સરોમાં બીજી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર કયા નક્ષત્ર વડે સમાપ્ત કરે છે ? ઉત્તરઘૃષ્ઠપદા વડે. ઉત્તરઘૃષ્ઠપદા નક્ષત્ર ૨૭- મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧૪/૬૨ ભાગ અને ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૬૨- ચૂર્ણિકા ભાગ બાકી રહેતા [પૂર્ણ કરે]

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્ર વડે પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે ? ઉત્તરાફાલ્ગુની વડે. ઉત્તરાફાલ્ગુનીના સાત મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૩૩/૬૨ ભાગ અને ૬૨ ભાગને ૬૭ ભાગથી છેદીને ૨૧-ચૂર્ણિકા ભાગો બાકી રહેતા [પૂર્ણ કરે છે]

આ પાંચ સંવત્સરમાં ત્રીજી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રથી સમાપ્ત કરે છે ? અશ્વિની વડે. અશ્વિનીના ૨૧-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૯/૬૨ ભાગ તથા ૬૨/

૬૭ ભાગથી ૬૩ ચૂર્ણિકા ભાગો બાકી રહેતા [પૂર્ણ કરે છે.]

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રથી ત્રીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે ? ચિત્રા વડે. ચિત્રા નક્ષત્રનું એક મુહૂર્ત અને મુહૂર્તના ૨૮/૬૨ ભાગો અને ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૩૦-ચૂર્ણિકા ભાગ રહેતા.

આ પાંચ સંવત્સરોમાં બારમી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર કયા નક્ષત્ર વડે સમાપ્ત કરે છે ? ઉત્તરાષાઠા વડે. ઉત્તરાષાઠાના ૨૬ મુહૂર્તો અને મુહૂર્તના ૨૬/૬૨ ભાગ અને ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૫૪-ચૂર્ણિકા ભાગ બાકી રહેતા પૂર્ણિમાને પૂર્ણ કરે છે.

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રથી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે ? પુનર્વસુ વડે. પુનર્વસુ નક્ષત્રના ૧૬ મુહૂર્તો અને મુહૂર્તના ૮/૬૨ ભાગ તથા ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૨૦-ચૂર્ણિકા ભાગ રહેતા.

આ પાંચ સંવત્સરમાં છેલ્લી-બાસઠમી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રથી સમાપ્ત કરે છે ? ઉત્તરાષાઠા વડે. ઉત્તરાષાઠાના ચરમ સમયે [પૂર્ણ કરે છે.]

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રથી બાસઠમી પૂર્ણિમાને પૂર્ણ કરે છે ? પુનર્વસુ વડે. પુનર્વસુના ૧૬-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૮/૬૨ ભાગ અને ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૨૦ ચૂર્ણિકા ભાગ રહેતા.

આ પાંચ સંવત્સરોમાં છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર કયા નક્ષત્ર વડે સમાપ્ત કરે છે ? પુષ્યથી, પુષ્યના ૨૧-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૪૩/૬૨ ભાગ તથા ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૩૩-ચૂર્ણિકા ભાગ રહેતા પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે.

● વિવેચન-૯૪ :-

ત્યાં સુગમાં આ અનંતરોક્ત પાંચ સંવત્સરો મધ્યે પહેલી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર અને ઉપલક્ષણથી સૂર્ય કયા નક્ષત્ર સાથે યોગ કરીને પરિસમાપ્ત કરે છે ? ભગવંતે કહ્યું - ધનિષ્ઠા વડે. તેમાં તે પાંચ સંવત્સર મધ્યે પહેલી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર ધનિષ્ઠા વડે સમાપ્ત કરે છે. અહીં ધનિષ્ઠાના પાંચ તારાની અપેક્ષાએ બહુવચન છે, અન્યથા તો એકવચન જ જાણવું.

તે ધનિષ્ઠાના ત્રણ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૨૯/૬૨ ભાગ અને ૧/૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૬૫-ચૂર્ણિકા ભાગ બાકી રહેતા. તથા - પૂર્ણિમા વિષયક ચંદ્રનક્ષત્ર યોગના પરિજ્ઞાનાર્થે કરણ પૂર્વે કહેલ છે. તેમાં ૬૬ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૫/૬૨ ભાગ અને ૧/૬૭ ભાગ એટલે કે - ૬૬/૫/૬૨/૧/૬૭ એ પ્રમાણે ધ્રુવરાશિ લેવી.

પછી - પહેલી પૂર્ણિમામાં ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગ જાણવા માટે એક વડે ગુણીએ. એક વડે ગુણતાં તે જ સંખ્યા આવે. તેનાથી અભિજિત નવ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગ અને ૧/૬૨ ના ૬૬/૬૭ ભાગ, એ રીતે એ પ્રમાણે શોધનક

શોધિત કરાય છે.

તેમાં ૬૬માંથી નવ મુહૂર્ત શોધિત થતાં પછી રહેશે - ૫૭, તેમાંથી એક મુહૂર્ત લઈને ૬૨-ભાગી કરાતા અને ૬૨-ને પણ બાસઠ ભાગ રાશિમાં પાંચ રૂપે ઉમેરતાં થશે ૬૭ના ૬૨ ભાગો. તેમાંથી ૨૪ શોધિત કરાતા રહેશે-૪૩. તેમાં એક સંખ્યા લઈને ૬૭-ભાગ કરીએ અને તે ૬૭-ભાગો પણ ૬૭ ભાગમાં ઉમેરીએ તો ૬૮/૬૭ ભાગ થશે. તેમાંથી ૬૬ને શોધિત કરાતા રહેશે ૨/૬૭ ભાગ. પછી તે ૩૦-મુહૂર્તો વડે શ્રવણ નક્ષત્ર આવે.

ત્યારપછી રહેશે ૨૬-મુહૂર્ત. પછી આ આવેલ ધનિષ્ઠા નક્ષત્રના ત્રણ મુહૂર્તોમાં એક મુહૂર્તના ૧૮/૬૨ ભાગોમાં ૧/૬૨ ભાગના ૫૬/૬૭ ભાગ રહેતાં પહેલી પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિને પામે છે. હવે સૂર્ય નક્ષત્ર યોગ પૃચ્છા -

તે સમયમાં કે જે સમયે ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર ચંદ્ર વડે યુક્ત થઈ યથોક્ત શેષને પરિસમાપ્ત કરે છે, તે ક્ષણે. સૂર્ય કયા નક્ષત્ર વડે યુક્ત થઈ પહેલી પૂર્ણિમાને પરિસમાપ્ત કરે છે ? ભગવંતે કહ્યું - ત્યારે પૂર્વાફાલ્ગુની વડે - X - ત્યારે પૂર્વા ફાલ્ગુનીના ૨૮ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૩૮/૬૨ ભાગ અને ૧/૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને, તે રીતે ૩૨-ચૂર્ણિકા ભાગો રહેતા. તેથી કહે છે - તે જ ૬૬-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૫/૬૨ ભાગના ૧/૬૨ ભાગના ૧/૬૨ ભાગ, એ રીતે આ પ્રમાણે ધ્રુવરાશિ - ૬૬/૫/૧ લેવી. લઈને એક વડે ગુણીએ, એક વડે ગુણતાં તે જ થાય છે. પચી તેથી પુષ્ય શોધનક ૧૯ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૪૩/૬૨ ના ૧/૬૨ ભાગના ૩૩/૬૭ ભાગ - ૧૯/૪૩/૩૩ એ પ્રમાણે શોધિત થાય.

હવે આટલા પ્રમાણના પુષ્ય શોધનકની ઉત્પત્તિ કઈ રીતે છે, તે કહે છે - અહીં પૂર્વયુગ પરિસમાપ્તિ વેળામાં પુષ્યના ૨૩/૬૭ ભાગ પરિસમાપ્ત થયા અને ૪૪ બાકી રહ્યા. પછી તે ૪૪/૬૭ ભાગના મુહૂર્ત કરવા માટે ૩૦ વડે ગુણીએ. તેથી આવશે - ૧૩૨૦, તેને ૬૭ વડે ભાગાકાર કરતાં પ્રાપ્ત થાય-૨૧-મુહૂર્તો શેષ રહેશે - ૪૭. તેના ૬૨ ભાગ લાવવા માટે ૬૨ વડે ગુણીએ, તેથી આવશે - ૨૯૧૪. તેને ૬૭ વડે ભાંગતા પ્રાપ્ત થશે ૪૩/૬૨ તેમાં ૧/૬૨ ભાગના ૩૩/૬૭ ભાગ. આ ધ્રુવરાશિ શોધિત કરવી. તે આ રીતે -

૬૬-મુહૂર્તથી ૧૯ મુહૂર્ત શુદ્ધ થતાં પછી રહેલ ૪૭માંથી એક મુહૂર્ત લઈએ. પછી રહે છે - ૪૬. ગૃહિત મુહૂર્તના ૬૨-ભાગ કરીને ૬૨ ભાગ રાશિમાં પાંચક રૂપ ઉમેરીએ. થશે ૬૨/૬૭ તેમાંથી ૪૩ શોધિત કરતાં પછી રહેલ ૨૪માંથી એક સંખ્યા ગ્રહણ કરતાં રહે-૨૩. ગૃહિત સંખ્યાના ૬૭-ભાગો કરાય છે અને કરીને ૬૭-ભાગ એકમાં ઉમેરીએ. તેથી આવશે - ૬૮/૬૭ ભાગ. તેમાંથી ૩૩ શોધિત કર્યા. પછી રહેશે - ૩૫. ત્યારપછી ૧૫-મુહૂર્ત વડે આશ્લેષા અને ૩૦ મુહૂર્ત વડે મઘા શોધિત થાય છે. ત્યારપછી રહેલ એક મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૩/૬૨ ભાગો, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૩૫/૬૭ ભાગ. અર્થાત્ સંખ્યા આવશે - ૧/૨૩/૩૫.

ઉક્ત સંખ્યાથી આવેલ - પૂર્વા ફાલ્ગુનીનક્ષત્રના અઢાવીસ મુહૂર્તોમાં એક મુહૂર્તના ૩૮/૬૨ ભાગોમાં ૧/૬૨ ભાગના ૩૨/૬૭ ભાગ બાકી રહેતાં સૂર્ય પહેલી પૂર્ણિમાને પરિસમાપ્ત કરે છે.

આ સૂર્ય મુહૂર્ત છે, એવા સ્વરૂપના ૩૦-સૂર્ય મુહૂર્ત વડે તેર અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના બાર વ્યવહારિક મુહૂર્તો થાય. આ પ્રમાણે એક દિવસની ભાગ ગણના કરી, શેષ સ્થિત દિવસ ગણના પૂર્વા ફાલ્ગુની નક્ષત્રની સ્વયં કરવી જોઈએ. એ પ્રમાણે ઉત્તર સૂત્રોમાં પણ સૂર્ય નક્ષત્ર યોગની ભાવના કરવી.

પછીનું પ્રશ્નસૂત્ર સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - X - X - ઉત્તરાષ્ટ્રોષ્ઠપદા વડે. - X - તે પ્રોષ્ઠપદાના ૨૭ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧૪/૬૨ ભાગ અને ૧/૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને, તેનાથી ૬૪-ચૂર્ણિકા ભાગો શેષ રહે છે. તેથી કહે છે - તે જ ધ્રુવરાશિ ૬૬/૫/૧ થાય છે. હવે તેને બીજી પૂર્ણિમાની વિચારણામાં બે વડે ગુણવામાં આવે છે. તેથી મુહૂર્તો આવે છે - ૧૩૨. એક મુહૂર્તના ૧૦/૬૨ ભાગો અને ૧/૬૨ ભાગના ૨/૬૭ ભાગ. ત્યારપછી પૂર્વ રીતિથી અભિજિત નક્ષત્રના નવ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગ અને ૧/૬૨ ભાગના હોતા ૬૬/૬૭ ભાગો શોધિત કરાય છે. તેથી આવશે ૧૨૨ અને એક મુહૂર્તના ૪૭/૬૨ ભાગો અને ૧/૬૨ ભાગના ૩/૬૭ ભાગ આવશે.

ત્યારપછી ૩૦ મુહૂર્ત વડે શ્રવણ અને ૩૦ મુહૂર્ત વડે ધનિષ્ઠા, ૧૫-મુહૂર્ત વડે શતભિષા, ૩૦ મુહૂર્ત વડે પૂર્વાભાદ્રપદા શોધિત થાય છે. પછી રહે છે - ૧૭ મુહૂર્ત. બાકી પૂર્વવત્ ૧૭/૪૭/૩ અર્થાત્ ૧૭/૪૭/૬૨/૩/૬૭

તેથી આવેલ ઉત્તરભાદ્રપદા નક્ષત્રના ૨૭-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૧૪/૬૨ ભાગોમાં ૧/૬૨ ભાગના ૪૬/૬૭ ભાગ બાકી રહેતા બીજી પૂર્ણિમા પરિસમાપ્ત થાય છે.

હવે આ જ પૂર્ણિમાના સૂર્ય નક્ષત્ર યોગને વિશે પૂછે છે - તે પ્રશ્ન સુગમ છે. ભગવંતે કહે છે - X - ઉત્તરા ફાલ્ગુની વડે. ઉત્તરા ફાલ્ગુનીને તે દ્વિતીય પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ વેળામાં ૭-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૩૩/૬૨ ભાગ તથા ૧/૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને તેના ૩૧-ચૂર્ણિકા ભાગો બાકી રહે છે. તેથી કહે છે, તે જ ધ્રુવરાશિ લેવી - ૬૬/૫/૧, લઈને બીજી પૂર્ણિમાની હવે વિચારણા કરતાં બે વડે ગુણતાં, આવશે ૧૩૨ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧૦/૬૨ ભાગ અને ૧/૬૨ ભાગના ૨/૬૭ ભાગ. - ૧૩૨/૧૦/૨. પછી આનાથી પુષ્ય શોધનક ૧૯ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૪૩/૬૨ ભાગો અને ૧/૬૨ ભાગના ૩૩/૬૭ ભાગ - ૧૯/૪૩/૩૩. એ રીતે આ પરિમાણ પૂર્વની રીતિથી શોધિત કરવું.

ત્યારપછી રહેલ ૧૧૨ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૮/૬૨ ભાગ, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૩૬/૬૭ ભાગ - ૧૧૨/૨૮/૩૬.

ત્યારપછી ૧૫-મુહૂર્ત વડે આશ્લેષા, ૩૦-મુહૂર્ત વડે મઘા, ૩૦-મુહૂર્ત વડે પૂર્વાફાલ્ગુની શોધિત થશે. પછી મુહૂર્ત રહેશે-૩૭. તે પૂર્વવત્ જાણવું. પછી આવેલ

સૂર્ય વડે યુક્ત ઉત્તર ફાલ્ગુની નક્ષત્રને સાત મુહૂર્તોમાં અને એક મુહૂર્તના ૩૩/૬૨ ભાગોમાં ૧/૬૨ ભાગના ૩૧/૬૭ ભાગો બાકી રહેતા બીજી પૂર્ણિમાને પૂર્ણ કરે છે.

હવે ત્રીજી પૂર્ણિમા વિષયમાં ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગને પૂછે છે - X - પ્રશ્ન સુગમ છે. ભગવંત કહે છે - X - X - ત્રીજી પૂર્ણિમાની પરિસમાપ્તિવેળામાં અશ્વિની નક્ષત્રના ૨૧-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૯/૬૨ ભાગો, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગને ૬૭ ભાગથી છેદીને, તેના હોવાથી ૩૩-ચૂર્ણિકા ભાગ બાકી રહે છે. તેથી કહે છે - તે જ દ્યુવરાશિ ૬૬/૫/૧ ત્રીજી પૂર્ણિમાને વિચારતા વર્તે છે, તેથી ત્રણ વડે ગુણીએ, તેથી પ્રાપ્ત સંખ્યા થશે-૧૯૮ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧૫/૬૨ ભાગ અને ૧/૬૨ ભાગના ૩/૬૭ ભાગ - ૧૯૮/૧૫/૩. - X - પછી ૧૫૯ મુહૂર્ત વડે ૨૪/૬૨ ભાગ વડે અને ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગ વડે અભિજિતાદિથી ઉત્તર ભાદ્રપદા સુધીના છ નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે.

ત્યારપછી રહે છે - ૩૮ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૫૨/૬૨ ભાગ અને તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૪/૬૭ ભાગ - ૩૮/૫૨/૪. પછી ૩૦-મુહૂર્ત વડે રેવતી નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે. પછી આઠ મુહૂર્ત રહે છે. પછી આવેલ ચંદ્રયુક્ત અશ્વિની નક્ષત્ર ૨૧-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૯/૬૨ ભાગોમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૩/૬૭ ભાગમાં બાકીનાને પરિસમાપ્ત કરે છે.

હવે આ ત્રીજી પૂર્ણિમાને સૂર્ય નક્ષત્ર યોગને પૂછે છે - X - પ્રશ્ન સૂત્ર સુગમ છે. ભગવંત કહે છે - X - ચિત્રા વડે યુક્ત સૂર્ય પરિસમાપ્ત કરે છે. ત્યારે ત્રીજી પૂર્ણિમાની પરિસમાપ્તિ વેલામાં ચિત્રામાં એક મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૮/૬૨ ભાગ અને તેમાંના ૧/૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને તેના હોતા ૩૦-ચૂર્ણિકા ભાગ બાકી રહે છે. તેથી કહે છે - તે જ દ્યુવરાશિ - ૬૬/૫/૧.

હવે ત્રીજી પૂર્ણિમા વિચારણા છે, માટે ત્રણ વડે ગુણીએ. તેથી આવશે - ૧૯૮ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧૫/૬૨ ભાગ અને તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૩/૬૭ ભાગ - ૧૯૮/૧૫/૩. પછી આ પુષ્ય શોધનક - ૧૯/૪૩/૩૩ને પૂર્વોક્ત પ્રકારથી શોધિત થાય છે.

ત્યારપછી રહે છે - ૧૭૮ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૩૩/૬૨ ભાગ અને તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૩૭/૬૭ ભાગ - ૧૭૮/૩૩/૩૭. પછી ૧૦૫ મુહૂર્ત વડે આશ્વલેષાદિથી હસ્ત સુધીના પાંચ નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. બાકીના ૨૮ મુહૂર્તો રહે છે. બાકી પૂર્વવત્ ૨૮/૩૩/૩૭, પછી ચિત્રા નક્ષત્ર સૂર્ય સાથે યુક્ત થાય.

ચિત્રા નક્ષત્ર એક મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૮/૬૨ અને ૧/૬૨ ભાગના ૩૦/૬૭ ભાગ બાકી રહેતા ત્રીજી પૂર્ણિમા પૂરી થાય.

હવે બારમી પૂર્ણિમામાં ચંદ્ર નક્ષત્રયોગને પૂછે છે - X - ભગવંત ઉત્તર આવે છે - X - ઉત્તરાષાઠા વડે બારમી પૂર્ણિમા ચંદ્રને પરિસમાપ્ત કરે છે. તે ઉત્તરાષાઠાના ૨૬ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૨૬/૬૨ ભાગ અને તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૨/૬૭ ભાગ વડે ૫૪-ચૂર્ણિકા ભાગો બાકી રહે છે. તેથી કહે છે, તે જ દ્યુવરાશિ છે -

૬૬/૫/૧. અહીં બારમી પૂર્ણિમાને વિચારીએ છીએ તેથી બાર વડે ગુણીએ. તેથી આવશે ૭૯૨ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૬૦/૬૨ ભાગો અને તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૧૨/૬૭ ભાગો થતાં રાશિ આવશે - ૭૯૨/૬૦/૧૨.

પછી ૭૪૨ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગના ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગો વડે અભિજિત્ આદિથી મૂળ સુધીના નક્ષત્રો શોધિત થાય છે.

પછી ૩૦ મુહૂર્ત વડે પૂર્વાષાઠા શુદ્ધ થતાં શેષ રહે છે ૧૮-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૩૫/૬૨ ભાગો અને તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૧૩/૬૭ ભાગ. રાશિ આ છે - ૧૮/૩૫/૧૩.

પછી આવેલ ચંદ્ર સાથે યુક્ત ઉત્તરાષાઠા નક્ષત્ર બારમી પૂર્ણિમા ૨૬ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૨૬/૬૨ ભાગોમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૫૪/૬૭ ભાગ બાકી રહેતા પરિસમાપ્ત કરે છે.

હવે આ જ બારમી પૂર્ણિમામાં સૂર્ય નક્ષત્રનો યોગ પૂછે છે - તે સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - X - પુનર્વસુથી યુક્ત સૂર્ય પરિસમાપ્ત કરે છે. ત્યારે બારમી પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ વેળામાં પુનર્વસુનક્ષત્રના ૧૬-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૮/૬૨ ભાગ અને તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૨/૬૭ હોતા ૨૦ ચૂર્ણિકા ભાગ બાકી રહે છે. તેથી કહે છે - તે દ્યુવરાશિ ૬૬/૫/૧ને બાર વડે ગુણીએ. તેથી સંખ્યા આવશે - ૭૯૨ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૬૦/૬૨ ભાગ અને તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૧૨/૬૭ ભાગો અર્થાત્ તે રાશિ થશે - ૭૯૨/૬૦/૧૨.

પછી તેનાથી પુષ્ય શોધનક ૧૯/૪૩/૩૩, પૂર્વોક્ત પ્રકારથી શોધાય છે. પછી રહેશે - ૭૭૩ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧૬/૬૨ ભાગ. તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૪૬/૬૭ ભાગ. ૭૭૩/૧૬/૪૬. પછી આ ૭૪૪ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગ, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગ વડે આશ્વલેષાથી આદ્રા સુધીના નક્ષત્રો શોધિત થાય છે. પછી રહેશે ૨૮ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૫૩/૬૨ ભાગ, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૪૭/૬૭ ભાગો છે. તે રાશિ આવે છે - ૨૮/૫૩/૪૭.

તેથી આવેલ પુનર્વસુ નક્ષત્ર સૂર્યની સાથે યોગને પામીને ૧૬-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૮/૬૨ ભાગોમાં ૧/૬૨ ભાગના ૨૦/૬૭ ભાગો બાકી રહેતા બારમી પૂર્ણિમા સમાપ્ત થાય છે.

હવે આ જ બારમી પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગ પૂછે છે - તે સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - X - ઉત્તરાષાઠાથી યુક્ત ચંદ્ર છેલ્લી ૬૨મી પૂર્ણિમાને પરિણમે છે. ત્યારે છેલ્લી ૬૨-મી પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિવેળા ઉત્તરાષાઠાનો છેલ્લો સમય છે, તેથી કહે છે - તે જ દ્યુવરાશિ ૬૬/૫/૧ છે. છેલ્લી બારમી પૂર્ણિમા હાલ વિચારણામાં વર્તે છે. તેથી ૬૨ વડે ગુણીએ. તેનાથી આવશે - ૪૦૯૨ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૬૨ ભાગના ૩૧૦ અને ૧/૬૨ ભાગના ૬૨/૬૭ ભાગ.

ત્યારપછી આ વચન - ૮૧૯ શોધનક ઉત્તરાષાઠાના ૨૪ ભાગ અને ૬૬

સૂર્યિકાર્ષો. એવા પ્રમાણથી એક સર્વ નક્ષત્ર પર્યાય શોધનક પાંચ વડે ગુણીને શોધિત થાય છે અને તે પૂર્વોક્ત પ્રકારથી શોધિત થતાં પરિપૂર્ણ શુદ્ધિને પામે છે. પછી કંઈ જ રહેતું નથી. તેથી આવેલ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર ચંદ્ર સાથે યુક્ત છેલ્લા સમયે છેલ્લી-બાસઠમી પૂર્ણિમાને પરિસમાપ્ત કરે છે.

હવે આ જ બાસઠમી પૂર્ણિમા સૂર્ય નક્ષત્ર યોગને પૂછે છે - X - સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - પુષ્ય વડે યુક્ત સૂર્ય છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમાને પરિસમાપ્ત કરે છે.

ત્યારે આ બાસઠમી પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ વેલામાં ૧૯-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૪૩/૬૨ ભાગમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૨/૬૭ ભાગને લીધે ૩૩-સૂર્યિકા ભાગ બાકી રહે છે. તેથી કહે છે - તે જ ધ્રુવરાશિ - ૬૬|૫|૧ છે. તેને ૬૨ વડે ગુણતાં આવશે - ૪૦૯૨ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૬૨ ભાગોના ૩૧૦ અને ૧/૬૨ ભાગના ૬૨/૬૭ ભાગ. રાશિ આવશે - ૪૦૯૨|૩૧૦|૬૨ અહીં પુષ્યના ૧૦ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧૮/૬૨ ભાગોમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૨૪/૬૭ ભાગો અતિક્રાંત થતાં પાશ્ચાત્ય યુગને પરિસમાપ્ત કરે છે.

ત્યારપછી બીજો યુગ પ્રવર્તે છે. પુષ્ય પણ તેટલો જ માત્ર અતિક્રાંત થઈ આગલ ફરી પણ તેટલાં માત્ર પુષ્યના અતિક્રમ સુધી આટલા પ્રમાણમાં એક પરિપૂર્ણ નક્ષત્ર પર્યાય થાય અને તેનું પ્રમાણ ૮૧૯ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગ અને ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગો. રાશિ - ૮૧૯|૨૪|૬૬ પછી આને પાંચ વડે ગુણીને પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિને ૬૨ વડે ગુણીને શોધિત કરાય છે તેથી પરિપૂર્ણ શોધિત થાય અને ત્યારપછી રાશિ નિર્લેપ થાય છે.

ત્યારપછી આવેલ પુષ્યના સૂર્યથી યુક્ત ૧૦ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૧૮/૬૨ ભાગમાં ૧/૬૨ ભાગના ૩૪/૬૭ ભાગો અતિક્રાંત થતાં ૧૯ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૪૩/૬૨ ભાગોમાંના ૧/૬૨ ભાગમાંના ૩૩/૬૭ ભાગો બાકી રહેતા છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમા પરિસમાપ્ત થાય છે.

તે જ પૂર્ણિમા વિષય ચંદ્રનક્ષત્ર યોગ અને સૂર્ય નક્ષત્ર યોગ કહ્યો.

હવે અમાવાસ્યા વિષય સૂર્યનક્ષત્ર યોગ અને ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગને પ્રતિપાદિત કરવા મરાટે પહેલા પહેલી અમાવાસ્યા વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે -

● સૂત્ર-૯૫ :-

આ પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલી અમાવાસ્યા ચંદ્ર કયા નક્ષત્રથી પરિસમાપ્ત કરે છે ? આશ્વેષા વડે. આશ્વેષા એક મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૪૦/૬૨ ભાગ અને ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૬૨-સૂર્યિકા બાકી રહેતા.

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રથી અમાસને પરિસમાપ્ત કરે છે ? આશ્વેષા વડે. આશ્વેષાનું એક મુહૂર્ત અને મુહૂર્તના ૪૦/૬૨ ભાગ, ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૬૨-સૂર્યિકા ભાગ રહેતા.

આ પાંચ સંવત્સરોમાં બીજી અમાવાસ્યાને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રથી પરિસમાપ્ત

કરે છે ? ઉત્તરાફાલ્ગુનીથી. ઉત્તરાફાલ્ગુની ૪૦-મુહૂર્ત અને મુહૂર્તના ૩૫/૬૨ ભાગ અને ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૬૫-સૂર્યિકા ભાગો બાકી રહેતા.

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્ર વડે અમાસને પરિસમાપ્ત કરે છે ? ઉત્તરાફાલ્ગુની વડે. ચંદ્રવત્ કહેવું.

આ પાંચ સંવત્સરોની ત્રીજી અમાવાસ્યાને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રથી પરિસમાપ્ત કરે છે ? હસ્ત વડે. હસ્તના ચાર મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૩૦/૬૨ ભાગો અને ૬૨ ભાગને ૬૭વડે છેદીને ૬૨ સૂર્યિકા ભાગો બાકી રહેતા પૂર્ણ કરે.

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રથી અમાવાસ્યાને પૂર્ણ કરે છે ? હસ્ત વડે. હસ્તનક્ષત્રનું ચંદ્રવત્ જાણવું.

આ પાંચ સંવત્સરમાં બારમી અમાવાસ્યાને ચંદ્ર કયા નક્ષત્ર વડે પરિસમાપ્ત કરે છે ? આર્દ્રા વડે. આર્દ્રાના ચાર મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧૦/૬૨ ભાગ તથા ૬૨ને ૬૭ વડે છેદીને ૫૪-સૂર્યિકા ભાગ બાકી રહેતા પૂર્ણ કરે.

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રથી અમાવાસ્યાને પરિસમાપ્ત કરે છે ? આર્દ્રા વડે. બાકી ચંદ્રવત્.

આ પાંચ સંવત્સરોમાં છેલ્લી બાસઠમી અમાવાસ્યા ચંદ્ર કયા નક્ષત્રથી પરિસમાપ્ત કરે છે ? પુનર્વસુ વડે. પુનર્વસુના ૨૨-મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૪૨/૬૨ ભાગ બાકી રહેતા.

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રથી અમાવાસ્યાને પૂર્ણ કરે છે ? પુનર્વસુ વડે. શેષ ચંદ્રવત્ જાણવું.

● વિવેચન-૯૫ :-

પ્રશ્ન સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - X - આશ્વેષા સાથે યુક્ત ચંદ્ર પહેલી અમાવાસ્યાને પરિસમાપ્ત કરે છે. આશ્વેષા નક્ષત્રના છ તારા હોવાથી સૂત્રમાં બહુવચન છે, પહેલી અમાવાસ્યા પરિસમાપ્તિ વેળા આશ્વેષા નક્ષત્રના એક મુહૂર્ત અને મુહૂર્તના ૪૪/૬૨ ભાગ અને ૧/૬૨ ના ૬૨/૬૭ ભાગથી ૬૬-સૂર્યિકા ભાગો બાકી રહેતા. તેથી કહે છે - તે જ ધ્રુવરાશિ ૬૬|૫|૧. પહેલી અમાવાસ્યા વિશે હાલ વિચારણા ચાલે છે, તેથી એક વડે ગુણીએ. એક વડે ગુણતાં તે જ સંખ્યા રહે છે. પછી - X - X - ૨૨-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૪૬/૬૨ ભાગ, એ રીતે એ પ્રમાણથી પુનર્વસુ શોધનક શોધિત કરાય ચે. તેમાં ૬૬ મુહૂર્તની અપેક્ષાથી તેના ૬૨-ભાગો કર્યા. તે ૬૨-ભાગ રાશિ મધ્યે ઉમેરીએ. તેથી થશે ૬૭. તેમાંથી ૪૬ને શોધિત કરતાં બાકી રહેશે-૨૧. પછી ૪૩-મુહૂર્તમાંથી ૩૦ મુહૂર્ત વડે પુષ્ય શુદ્ધ થાય છે.

ત્યારપછી રહે છે - ૧૩ મુહૂર્તો. આશ્વેષાનક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્ર, એ રીતે ૧૫-મુહૂર્તપ્રમાણ. તેથી આ આવેલ - આશ્વેષા નક્ષત્રના એક મુહૂર્ત અને મુહૂર્તના ૪૦/૬૨ ભાગોમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૨/૬૭ ભાગોમાં ૬૬ ભાગો રહેતા પહેલી અમાસ પૂર્ણ થાય છે.

હવે આ જ પહેલી અમાવાસ્યા વિશે સૂર્યનક્ષત્ર પૂછે છે - પ્રશ્ન સૂત્ર સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - X - અહીં જે અમાવાસ્યામાં ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગમાં ધ્રુવરાશિનું જે શોધનક છે, તે જ સૂર્યનક્ષત્ર યોગ વિષયમાં પણ ધ્રુવરાશિ, તે જ શોધનક છે, તે જ સૂર્યનક્ષત્ર યોગમાં પણ નક્ષત્ર ત્યાં સુધી જ તે નક્ષત્રની શેષ છે. તેથી જ કહે છે - આશ્વેષા વડે ચુકત સૂર્ય પહેલા અમાવાસ્યાને પરિસમાપ્ત કરે છે. તે પરિસમાપ્તિ વેળાએ આશ્વેષાનું એક મુહૂર્ત અને મુહૂર્તના ૪૪/૬૨ ભાગોમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગ બાકી રહેતા.

બીજી અમાવાસ્યા વિષયક પ્રશ્ન સત્ર સુગમ છે. ભગવંત કહે છે - ઉત્તરાફાલ્ગુની વડે ચુકત ચંદ્ર બીજી અમાસને પરિસમાપ્ત કરે છે. ત્યારે - અમાવાસ્યા પરિસમાપ્તિ વેળાએ ઉત્તરાફાલ્ગુનીના ૪૪ મુહૂર્તો અને મુહૂર્તના ૩૫/૬૨ ભાગ તથા ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને તેના હોતાં ૬૫-ચૂર્ણિકા ભાગ બાકી રહેતા. તેથી જ કહે છે - તે જ ધ્રુવરાશિ - ૬૬/૫/૧. તેને બે વડે ગુણતાં થાય ૧૩૨ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧૦/૬૨ ભાગ અને તેમાંના ૧/૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૨-ચૂર્ણિકા ભાગો. તે આ રીતે રાશિ - ૧૩૨/૧૦/૨ થાય.

તેમાં પહેલા પુનર્વસુ શોધનક શોધિત થાય છે. ૧૩૨ મુહૂર્તથી ૨૨-મહૂર્તો શુદ્ધ થતાં પછી રહેશે-૧૧૦, તેમાંથી એક મુહૂર્ત લઈને ૬૨ ભાગ કરીએ. કરીને તે ૬૨ ભાગ, ૬૨-ભાગ રાશિમાં ઉમેરીએ. તેથી ૭/૬૨ ભાગો, તેમાંથી ૪૬ શુદ્ધ થતાં પછી રહેશે ૨૬, પછી ૧૦૮ મુહૂર્તથી ૩૦ વડે પુષ્ય શોધિત થાય. પછી રહેશે-૭૮. તેમાંથી પણ ૧૫- મુહૂર્ત વડે આશ્વેષા શોધિત થાય. તેથી રહેશે ૬૪. તેમાંથી પણ ૩૦ મુહૂર્ત વડે મઘા શોધિત થાય. તેથી રહેશે - ૩૪, તેમાંથી પણ ૩૦ મુહૂર્ત વડે પૂર્વાફાલ્ગુની શોધિત થાય. પછી રહેશે-ચાર. ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર દ્વયર્ધક્ષેત્ર છે અને તે ૪૫-મુહૂર્ત પ્રમાણ છે.

તેથી અહીં આવેલ-ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રના ચંદ્રયોગ ઉપાગતના ૪૦ મુહૂર્તોમાં એક મુહૂર્તના ૩૫/૬૨ ભાગોમાં ૧/૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને પછી ૫૬-ચૂર્ણિકા ભાગ બાકી રહેતા બીજી અમાસની પરિસમાપ્તિને પામે છે.

હવે આ જ બીજી અમાવાસ્યામાં સૂર્ય નક્ષત્ર પૂછે છે - પ્રશ્ન સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - X - ઉત્તરાફાલ્ગુની વડે ચુકત સૂર્ય બીજી અમાવાસ્યાને પરિસમાપ્ત કરે છે. ત્યારે - બીજી અમાવાસ્યા પરિસમાપ્તિ વેળામાં ઉત્તરાફાલ્ગુની વડે, જેમ ચંદ્રના વિષયમાં કહ્યું, તેમજ અહીં પણ કહેવું જોઈએ. તે આ પ્રમાણે-૪૪ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૩૫/૬૨ ભાગ અને ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૬૫-ચૂર્ણિકા ભાગો બાકી રહે છે. આ બંને ચંદ્ર-સૂર્યના નક્ષત્ર-પરિજ્ઞાન હેતુના કરણના સમાનત્વથી જાણવું.

ત્રીજી અમાવાસ્યા વિષયક પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે - X - તે સુગમ છે. ભગવંત કહે છે - X - હસ્ત વડે ચુકત ચંદ્ર ત્રીજી અમાવાસ્યાને પરિસમાપ્ત કરે છે. ત્યારે

હસ્તના ચાર મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૩૦/૬૨ ભાગ ૬૨ ભાગને ૧/૬૭ થી છેદીને તેના હોતા ૬૪ ચૂર્ણિકા ભાગ બાકી રહે છે. તેથી કહે છે - તે જ ધ્રુવરાશિ - ૬૬/૫/૧. હાલ ત્રીજી અમાવાસ્યાની વિચારણા છે માટે ત્રણ વડે ગુણીએ છીએ. તેથી પ્રાપ્ત સંખ્યા છે - ૧૯૮ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧૫/૬૨ ભાગમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૩/૬૭ ભાગ. તેથી સંખ્યા આવશે - ૧૯૮|૧૫|૩. પછી આનાથી ૧૭૨ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૪૬/૬૨ ભાગ વડે આશ્વેષાદિથી ઉત્તરાફાલ્ગુની સુધીના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. પછી રહે છે. ૨૫-મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૩૧/૬૨ ભાગ અને ૧/૬૨ ભાગના ૩/૬૭ ભાગ. તેથી પ્રાપ્ત રાશિ આ રીતે - ૨૫/૩૧/૩.

તે રીતે આવેલ હસ્તનક્ષત્રનો ચંદ્ર સાથે યોગ પામીને ચાર મુહૂર્તમાં એક મુહૂર્તના ૩૦/૬૨ ભાગોમાં ૧/૬૨ ભાગના ૪૬/૬૭ ભાગ બાકી રહેતા ત્રીજી અમાવાસ્યા પૂરી થાય છે.

અહીં જ સૂર્યવિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે - X - સુગમ છે. ભગવંત કહે છે - X - હસ્ત નક્ષત્ર વડે જ ચુકત સૂર્ય પણ ત્રીજી અમાવાસ્યાને પરિસમાપ્ત કરે છે. આ બંનેના પણ કરણની સમાનાર્થતાથી જાણવું.

બાકીના પાઠ વિષયમાં અતિદેશ કહે છે - જેમ ચંદ્રના વિષયમાં હસ્તનું શેષ કહ્યું, તેમ સૂર્યના વિષયમાં પણ કહેવું. તે આ પ્રમાણે હસ્તના ચાર મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૩૦/૬૨ ભાગ અને ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૬૨-ચૂર્ણિકા ભાગ રહેતા.

હવે ૧૨-મી અમાવાસ્યા વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે - X - તે સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - આદ્રા વડે ચુકત ચંદ્ર બારમી અમાવાસ્યાને પરિસમાપ્ત કરે છે. ત્યારે આદ્રાના ચાર મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧૦/૬૨ ભાગ અને ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૫૪ ચૂર્ણિકા ભાગ રહેતા. તેથી જ તે જ ધ્રુવરાશિ - ૬૬/૫/૧. બારમી અમાવાસ્યાની વિચારણા વર્તે છે, તેથી બાર વડે ગુણીએ. તો ૭૮૨ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૬૦/૬૨ ભાગ અને ૧/૬૨ ભાગના ૧૨/૬૭ ભાગ - ૭૮૨/૬૦/૧૨. આનાથી ૪૪૨ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૪૬/૬૨ વડે આશ્વેષાદિથી ઉત્તરાષાઠા પર્યન્તના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. પછી રહે છે - ૩૫૦ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧૪/૬૨ ભાગ, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૧૨/૬૭ ભાગ. તેથી આવશે - ૩૫૦|૧૪|૧૨. પછી ૩૦૮ મુહૂર્તોમાંના એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગ વડે અને ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગ વડે અભિજિતાદિથી રોહિણી પર્યન્તના નક્ષત્રો શોધિત થાય છે.

ત્યારપછી રહે છે - ૪૦ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૫૧/૬૨ ભાગ અને ૧/૬૨ ભાગના ૧૩/૬૭ ભાગ. તેથી થશે - ૪૦/૫૧/૧૩. તેમાંથી ૩૦ મુહૂર્ત વડે મૃગશિર શુદ્ધ થતાં પછી રહેશે ૧૫ મુહૂર્તો. બાકી પૂર્વવત્. ૧૦/૫૧/૧૩. તેથી આવેલ આદ્રાનક્ષત્રનો ચંદ્ર સાથે સંયુક્ત ચાર મુહૂર્તોમાં એક મુહૂર્તના ૧૦/૬૨ ભાગોમાં ૧/૬૨ ભાગના ૫૪/૬૭ ભાગોમાં અર્થાત્ ૪|૧૦|૫૪ રહેતા બારમી અમાસ પરિસમાપ્ત થાય છે.

હવે સૂર્યના વિષયમાં પ્રશ્ન કહે છે - X - તે સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - X - આદ્રા વડે યુક્ત સૂર્ય પણ બારમી અમાવાસ્યાને પરિસમાપ્ત કરે છે. બાકીના પાઠના વિષયમાં અતિદેશ કહે છે - જેમ ચંદ્રના વિષયમાં આદ્રાનું શેષ કથન છે, તેમ સૂર્યના વિષયમાં પણ કહેવું. તે આ પ્રમાણે - આદ્રા ચાર મુહૂર્ત અને મુહૂર્તના ૧૦/૬૨ ભાગમાં ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૫૪-ચૂર્ણિકા ભાગ રહે છે.

છેલ્લી બાસઠમી અમાવાસ્યાના વિષયમાં પ્રશ્ન કહે છે - X - તે સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - X - પુનર્વસુ યુક્ત ચંદ્ર છેલ્લી ૬૨-મી અમાવાસ્યાને પરિસમાપ્ત કરે છે. તે આ - ચરમ બાસઠમી અમાવાસ્યા પરિસમાપ્તિ વેલામાં પુનર્વસુ નક્ષત્રના ૨૨-મુહૂર્તો અને મુહૂર્તના ૪૬/૬૨ ભાગ મુહૂર્ત બાકી રહેતા. તેથી કહે છે - તે જ ધ્રુવરાશિ - ૬૬/૫૧ છે. તેને ૬૨ વડે ગુણીએ, તેથી મુહૂર્તોના ૪૦૯૨ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના બાસઠ ભાગોના ૩૧૦ અને ૧/૬૨ ભાગના ૬૨/૬૭ ભાગો - ૪૦૯૨/૩૧૦/૬૨. પછી આમાંથી ૪૦૪૨ મુહૂર્તમાંના એક મુહૂર્તના ૪૬/૬૨ ભાગ વડે પહેલું શોધનક શુદ્ધ થાય છે. - -

- - પછી રહેશે ૩૬૫૦ મુહૂર્તોમાંના એક મુહૂર્તના ૨૬૪/૬૨ માંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૨/૬૭ ભાગ - ૩૬૫૦/૨૬૪/૬૨. તેથી અભિજિત્ આદિથી ઉત્તરાષાઠા પર્યન્તના સર્વ નક્ષત્રપર્યાય વિષય શોધનક ૮૧૯ મુહૂર્તોના એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ માંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગે - ૮૧૯/૨૪/૬૬. એ પ્રમાણે આવા પ્રમાણને ચાર વડે ગુણીને શોધિત કરીએ. - -

- - ત્યારપછી ૩૭૪ મુહૂર્તોના એક મુહૂર્તના ભાગોમાંના ૧૬૪/૬૨ ભાગોમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગો - ૩૭૪/૧૬૪/૬૬. પછી ફરી પણ ૩૦૯ મુહૂર્તોના એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગે વડે અભિજિતાદિથી રોહિણી પર્યન્તના શોધિત થાય છે.

ત્યારપછી રહેશે - ૬૭ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૧૬/૬૨ ભાગ - ૬૭/૧૬/ . પછી ૩૦ મુહૂર્ત વડે મૃગશિર, ૧૫ મુહૂર્ત વડે આદ્રા પણ શોધિત થાય છે. પછી બાકી રહેશે - ૨૨ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૧૬/૬૨ ભાગ. તેથી આવેલ ચંદ્ર સાથે સંયુક્ત પુનર્વસુ નક્ષત્ર - ૨૨ મુહૂર્તોમાં અને એક મુહૂર્તના ૪૬/૬૨ ભાગો બાકી રહેતાં બાસઠમી અમાવાસ્યા પૂર્ણ કરે છે.

હવે સૂર્ય વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે - X - તે સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - X - સૂર્ય પણ પુનર્વસુની સાથે યોગ પામીને છેલ્લી બાસઠમી અમાવાસ્યાને પરિસમાપ્ત કરે છે. શેષ વિષયમાં અતિદેશ કહે છે - X - ચંદ્રના વિષયમાં પુનર્વસુ વિશે કહ્યું, તેમજ સૂર્યના વિષયમાં પણ કહેવું. તે આ પ્રમાણે - પુનર્વસુના ૨૨-મુહૂર્તો અને ૪૬/૬૨ મુહૂર્ત બાકી રહેતા.

● સૂત્ર-૯૬ :-

જે આઠ નક્ષત્ર સાથે જે દેશમાં ચંદ્ર યોગ કરે છે, તે આ ૮૧૯ મુહૂર્તો

અને મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગમાં ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૬૨-ચૂર્ણિકા ભાગ ગ્રહણ કરીને ફરી તે ચંદ્ર અન્ય સદેશ નક્ષત્ર સાથે અન્ય દેશમાં યોગ કરે છે.

જે આઠ નક્ષત્ર સાથે જે દેશમાં ચંદ્ર યોગ કરે છે, તે આ ૧૬૩૮ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૪૬/૬૨ ભાગમાં ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૬૫-ચૂર્ણિકા ભાગ ગ્રહણ કરીને ફરી પણ તે ચંદ્ર તે જ નક્ષત્ર સાથે અન્ય દેશમાં યોગ કરે છે.

જે આઠ નક્ષત્ર સાથે જે દેશમાં ચંદ્ર યોગ કરે છે, તે આ - ૫૪,૯૦૦ મુહૂર્તો ગ્રહણ કરીને ફરી પણ તે ચંદ્ર અન્ય તાદેશ એવા તે દેશમાં યોગ કરે છે.

જે આઠ નક્ષત્રમાં જે-જે દેશમાં ચંદ્ર યોગ કરે છે. તે આ છે ૧,૦૯,૮૦૦ મુહૂર્ત ગ્રહણ કરીને ફરી પણ તે ચંદ્ર તે નક્ષત્ર સાથે, તે દેશમાં યોગ કરે છે.

જે આજના નક્ષત્રથી જે દેશમાં સૂર્ય સાથે યોગ કરે છે, તે આ છે - ૩૬૦ અહોરાત્રને ગ્રહણ કરીને ફરી પણ તે સૂર્ય બીજા તેવા પ્રકારના નક્ષત્ર વડે તે દેશમાં યોગ કરે છે.

જે આજના નક્ષત્રથી સૂર્ય તે દેશમાં યોગ કરે છે, તે આ છે - ૭૨૦ અહોરાત્ર ગ્રહણ કરીને ફરી પણ તે સૂર્ય તે જ નક્ષત્ર વડે તે દેશમાં યોગ કરે છે.

જે નક્ષત્ર વડે સૂર્ય જે દેશમાં યોગ કરે છે, તે આ છે - ૧૮૩૦ અહોરાત્ર ગ્રહણ કરીને ફરી પણ સૂર્ય અન્ય નક્ષત્ર વડે તે દેશમાં યોગ કરે છે.

જે આજના નક્ષત્ર વડે સૂર્ય જે દેશમાં યોગ કરે છે, તે આ ૩૬૬૦ અહોરાત્ર ગ્રહણ કરીને ફરી પણ તે સૂર્ય તે જ નક્ષત્ર વડે તે દેશમાં યોગ કરે છે.

● વિવેચન-૯૬ :-

હવે જે નક્ષત્ર તેવા પ્રકારના નામનું કે તે જ દેશમાં અથવા બીજામાં જેટલાં કાળથી ફરી ચંદ્ર સાથે યોગ પામે છે. તેટલો કાળ દર્શાવવા માટે કહે છે -

જે નક્ષત્રની સાથે ચંદ્ર આવે - વિવક્ષિત દિવસે યોગ કરે છે, અને જે દેશમાં કરે છે, તે ચંદ્ર આ - વક્ષ્યમાણ સંખ્યક, તે જ કહે છે - ૮૧૯ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગોમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગોને ગ્રહણ કરીને - અતિક્રમીને. ફરી પણ તે ચંદ્ર અન્ય બીજા સદેશ નામના નક્ષત્ર વડે યોગ જે દેશમાં કરે છે. અહીં આ ભાવના છે -

અહીં ચંદ્ર, સૂર્ય નક્ષત્રો મધ્યે નક્ષત્રો સર્વ શીઘ્ર છે, તેનાંથી પણ મંદગતિવાળા સૂર્યો, તેનાથી પણ મંદગતિવાળા ચંદ્રો છે અને તે આગળ સ્વયં જ કહેશે.

૫૬-નક્ષત્રો પ્રતિનિયત તાપાંતરાલ દેશો ચક્રવાલ મંડલપણે વ્યવસ્થિત હંમેશાં એકરૂપપણે પરિભ્રમણ કરે છે તેમાં યુગની આદિમાં અભિજિત નક્ષત્ર સાથે ચંદ્ર યોગને પામે છે અને તે યોગ પામેલ એવો ધીમે-ધીમે પાછળ ખસતા તે નક્ષત્રથી અતિ મંદગતિપણથી જાય છે.

પછી નવ મુહૂર્તોમાંના એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગોમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૫૬/૬૭ ભાગોને અતિક્રમીને આગળ શ્રવણ સાથે યોગ કરે છે. ત્યારપછી પણ ધીમે ધીમે ઘટતા ૩૦-મુહૂર્તથી શ્રવણ સાથે યોગને સમાપ્ત કરીને આગળ ધનિષ્ઠા સાથે યોગને પામે છે.

એ પ્રમાણે સ્વ-સ્વ કાળને આશ્રીને બધાં પણ નક્ષત્રો સાથે યોગ ત્યાં સુધી કહેવો. જ્યાં સુધી ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર યોગ આવે આટલા કાળથી ૮૦૦ [૮૧૯ ?] મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગોમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગો થાય છે. તેથી કહે છે - છ નક્ષત્રો ૪૫ મુહૂર્તવાળા છે, તેથી ૬ને ૪૫ વડે ગુણતાં થાય છે - ૨૭૦.

છ નક્ષત્રો ૧૫-મુહૂર્તોવાળા છે ફરી છને ૧૫ વડે ગુણીએ એટલે થશે ૯૦ પંદર નક્ષત્રો ૩૦-મુહૂર્તવાળા છે, તેથી ૧૫ને ૩૦ વડે ગુણીએ, આવે છે - ૪૫૦.

અભિજિત્ નવ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગો અને તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગો થાય છે.

ઉક્ત બધી સંખ્યાને એકઠી કરતાં યથોક્ત મુહૂર્ત સંખ્યા થાય છે - ૮૧૯ - ૨૪/૬૨|૬૬/૬૭ આટલો નક્ષત્ર માસ થાય.

તેથી ત્યારપછી જે અભિજિત્ નક્ષત્રને અતિક્રાંત થઈને તે પછીના બીજા અભિજિત નક્ષત્ર સાથે નવ મુહૂર્તાદિકાળ યોગને પામે છે. પછી પરમ અપર બીજા ૨૮ સંબંધી શ્રવણ સાથે યોગ પામે. એ પ્રમાણે પૂર્વવત્ ઉત્તરાષાઢા સુધી કહેવું.

ત્યારપછી ફરી પ્રથમથી જ અભિજિત નક્ષત્ર સાથે યોગને પામે છે. તેથી પૂર્વોક્ત ક્રમથી શ્રવણાદિ વડે [યોગ થાય] એ પ્રમાણે સર્વકાળ પણ જાણવું.

તેથી વિવક્ષિત દિવસમાં જે દેશમાં જે નક્ષત્ર સાથે યોગ કરીને ચંદ્ર, તે યથોક્ત મુહૂર્ત સંખ્યાતિક્રમથી ફરી તેવા જ બીજા નક્ષત્ર સાથે બીજા દેશમાં યોગ કરે છે, પરંતુ તે જ નક્ષત્ર અને તે જ દેશમાં કરતો નથી - તથા -

અથ - વિવક્ષિત દિવસમાં જે નક્ષત્ર સાથે યોગ જે-જે દેશમાં ચંદ્ર જોડે છે. તે આ વક્ષ્યમાણ સંખ્યક છે. તે જ કહે છે - ૧૬૩૮ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૪૯/૬૨ ભાગમાંના ૧/૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને તેના હોતા ૫૬-સૂર્યિકા ભાગોને અતિક્રમીને ફરી પણ તે ચંદ્ર તે જ નક્ષત્ર સાથે યોગ કરે છે. પરંતુ બીજા દેશમાં, તે જ દેશમાં નહીં કઈ રીતે ? તેનો ઉત્તર આપે છે -

અહીં ફરી તે જ દેશમાં તે જ નક્ષત્ર સાથે યોગ બે યુગ કાળ અતિક્રમી યચાર્થ કેવળ વેદથી જ્યોતિષ્ ચક્રગતની પ્રાપ્તિ છે, જંબૂદ્વીપમાં ૫૬ જ નક્ષત્રો છે, તેથી વિવક્ષિત નક્ષત્ર યોગ હોતા, ત્યાંથી આરંભી ૫૬ નક્ષત્ર અતિક્રમીને તે જ નક્ષત્ર સાથે યોગ કરે છે. ૫૬-નક્ષત્ર અતિક્રમીને પૂર્વોક્ત ૨૮- નક્ષત્રમુહૂર્ત સંખ્યાદિ ગુણ સંખ્યાથી, તેથી કહ્યું - ૧૬૩૮ આદિ.

તેથી તેવા જ કે તે નક્ષત્ર સાથે બીજા દેશમાં જેટલા કાળથી ફરી પણ યોગ

થાય છે, તેટલો કાળ વિશેષ કહ્યો. હવે તે જ દેશમાં, તેવા પ્રકાર કે તે નક્ષત્ર સાથે ફરી પણ યોગ જેટલા કાળથી થાય છે, તેટલા કાળ વિશેષને કહે છે -

વિવક્ષિત દિવસમાં જે નક્ષત્ર સાથે યોગ જે દેશમાં ચંદ્ર કરે છે તે ચંદ્ર આ વક્ષ્યમાણ સંખ્યક છે, તેને કહે છે - ૫૪,૯૦૦ મુહૂર્ત અતિક્રમીને ફરી પણ તે ચંદ્ર અન્ય તેવા જ નક્ષત્ર સાથે તે જ દેશમાં યોગ કરે છે, અહીં આ ભાવના છે -

વિવક્ષિત યુગમાં વિવક્ષિત ૨૮-નક્ષત્રો મધ્યે જે નક્ષત્ર સાથે, જે દેશમાં જ્યારે ચંદ્રનો યોગ થાય, ફરી તે જ દેશમાં ત્યાં જ, તે નક્ષત્ર સાથે યોગ વિવક્ષિત યુગથી આરંભીને ત્રીજા યુગમાં, બીજામાં નહીં. કઈ રીતે ? પૂછતાં કહે છે -

અહીં યુગાદિથી આરંભીને પહેલાં નક્ષત્રમાસમાં જે એક આદિથી ૨૮-નક્ષત્રોને સમતિક્રમે છે, બીજા નક્ષત્ર માસથી, તેનાથી અપર દ્વિતીય, તેથી ફરી ત્રીજા નક્ષત્ર માસથી તે જ પ્રથમાદિ ૨૮-નક્ષત્રો ચોથા વડે ફરી તે જ બીજામાં, એ પ્રમાણે સર્વકાળ, યુગમાં ૬૭-નક્ષત્ર માસ છે, તે ૬૭-સંખ્યા વિષમા છે, તેથી વિવક્ષિત યુગ પરિસમાપ્તિમાં બીજા યુગના આરંભે જે વિવક્ષિત યુગની આદિમાં ભોગવેલ નક્ષત્રો, તેનાથી બીજા જ દ્વિતીયોને ભોગમાં લે છે, પણ તે જ નક્ષત્રો નહીં.

બે યુગમાં ૧૩૪ નક્ષત્રમાસ હોય છે. તે ૧૩૪ નક્ષત્ર માસ સંખ્યા સમ છે, તેથી બીજા યુગની પરિસમાપ્તિમાં ૫૬ નક્ષત્રો સમાપ્તિને પામે છે.

ત્યારપછી વિવક્ષિત યુગથી આરંભીને ત્રીજા યુગમાં તે જ નક્ષત્રથી તે જ દેશમાં ત્યારે ચંદ્રનો યોગ છે. યુગમાં ૧૮૩૦ અહોરાત્ર અને એકેક અહોરાત્રમાં ૩૦ મુહૂર્તો છે. તેથી ૧૮૩૦ ને ૩૦ વડે ગુણતાં યથોક્ત મુહૂર્ત સંખ્યા થાય છે. યથોક્ત મુહૂર્ત સંખ્યા અતિક્રમતા તેવા જ નક્ષત્ર સાથે યોગ, તે જ દેશમાં ચંદ્ર કરે છે. પણ તે નક્ષત્રથી બીજામાં કે બીજા દેશમાં નહીં.

તા જેણં ઈત્યાદિ. સૂત્ર અક્ષરાર્થને આશ્રીને સુગમ છે, ભાવના પૂર્વવત્ કરવી. વિશેષ આ - બે યુગકાળ ૩૬૬૦ અહોરાત્રોના એકેક અહોરાત્રમાં ૩૦-મુહૂર્ત, તે રીતે ૩૬૬૦ ને ૩૦ વડે ગુણતા યથોક્ત મુહૂર્ત સંખ્યા થાય છે.

તે જ તેવા પ્રકારના કે તે નક્ષત્ર સાથે બીજા કે તે જ દેશમાં ચંદ્રનું યોગકાળ પ્રમાણ કહેલ છે.

હવે સૂર્યના વિષયમાં તે કહે છે - x - અથ - વિવક્ષિત દિવસમાં જે નક્ષત્ર સાથે સૂર્ય જે દેશમાં યોગ કરે છે, તે આ ૩૬૬-અહોરાત્રને અતિક્રમીને ફરી પણ તે સૂર્ય, તે જ દેશમાં, તેવા પ્રકારે જ કે અન્ય નક્ષત્ર સાથે યોગ કરે છે, તેની સાથે જ નહીં. કઈ રીતે ? એમ પૂછતા ઉત્તર આપે છે -

અહીં ચંદ્ર નક્ષત્ર માસથી એકાદિ ૨૮ નક્ષત્રો ભોગવીને, સૂર્ય પણ ૩૬૬ અહોરાત્ર વડે એક સૂર્ય સંવત્સર છે. પછી બીજી ૩૬૬ અહોરાત્રો વડે અન્ય દ્વિતીયા-૨૮ નક્ષત્રોને ભોગવે છે ત્યારપછી ફરી તે જ પ્રથમા-૨૮ નક્ષત્રોને ત્યાં સુધી અહોરાત્ર સંખ્યા વડે ક્રમથી યોગ કરે છે.

ત્યારપછી ૩૬૬ અહોરાત્રને અતિક્રમીને સૂર્યના તે જ દેશમાં, તેવા પ્રકારે કે બીજા નક્ષત્ર સાથે યોગ કરે છે, તેની સાથે જ નહીં.

તા જેળં ઈત્યાદિ, આ સૂત્રનો અક્ષરાર્થ પ્રતીત અને સુગમ છે. ભાવના પણ પૂર્વવત્ કરવી. - X - અઘ - વિવક્ષિત દિને જે નક્ષત્ર સાથે સૂર્ય જે દેશમાં યોગ કરે છે, તે આ ૧૮૩૦ અહોરાત્ર અતિક્રમીને ફરી પણ તે જ દેશમાં અન્ય જ તેવા પ્રકારના નક્ષત્ર સાથે યોગ કરે છે, પણ તેની જ સાથે નહીં.

કઈ રીતે ? તે કહે છે - અહીં ૧૮૩૦ અહોરાત્રનો એક યુગ થાય છે. તેમાં સૂર્ય વિવક્ષિત દિવસથી આરંભીને તે જ દેશમાં તે જ દિવસે, તે જ નક્ષત્ર સાથે યોગમાં ત્રીજા સંવત્સરમાં આવે છે અને યુગમાં સૂર્ય વર્ષ પાંચ છે. તેથી ત્રીજા કે પાંચમાં સૂર્ય સંવત્સરમાં સૂર્યના તે જ નક્ષત્રથી, તે જ કાળમાં યોગ કરે છે, પણ યુગાતિક્રમીને છઠ્ઠા વર્ષમાં નહીં.

તા જેળં ઈત્યાદિ સુગમ છે. વિશેષ એ કે - ૩૬૬૦ અહોરાત્ર બે યુગમાં થાય છે. બે યુગમાં દશ સૂર્ય નક્ષત્રો, તેથી બે યુગ અતિક્રમીને અગિયારમાં વર્ષમાં સૂર્ય તે જ નક્ષત્ર સાથે, તે જ દેશમાં યોગ ઉત્પન્ન થાય છે.

આ જંબૂદ્વીપમાં બે ચંદ્ર અને બે સૂર્યો. એકેક ચંદ્ર ભિન્ન ગ્રહાદિ પરિવાર છે, એમ સાંભળીને કોઈ એમ પમ માને કે જેમ ભિન્નકાળ મંડલોમાં ચંદ્રાદિની ગતિ અને ભિન્નકાળ, તે નક્ષત્રાદિ સાથે યોગ કરે છે. તેથી તે આશંકાને દૂર કરવા કહે છે-

● સૂત્ર-૯૭ :-

જ્યારે આ ચંદ્ર ગતિ સમાપ્ત હોય છે, ત્યારે બીજો પણ ચંદ્ર ગતિસમાપ્ત થાય છે. જ્યારે બીજો પણ ચંદ્ર ગતિ સમાપ્ત થાય છે, ત્યારે આ ચંદ્ર પણ ગતિસમાપ્ત થાય છે.

જ્યારે આ સૂર્ય ગતિ સમાપ્ત થાય છે, ત્યારે બીજો પણ સૂર્ય ગતિ સમાપ્ત થાય છે. જ્યારે બીજો સૂર્ય ગતિસમાપ્ત હોય છે ત્યારે આ સૂર્ય પણ ગતિ સમાપ્ત હોય છે.

એ પ્રમાણે ગ્રહ અને નક્ષત્ર પણ જાણવા.

જ્યારે આ ચંદ્ર યુક્ત યોગથી થાય, ત્યારે બીજો ચંદ્ર પણ યુક્ત યોગથી થાય છે. બીજો ચંદ્રયુક્ત યોગથી થાય ત્યારે આ ચંદ્ર પણ યુક્ત યોગ થાય છે એ પ્રમાણે સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર પણ છે. સદાને માટે ચંદ્ર - X - સૂર્ય - X - ગ્રહ - X - નક્ષત્રો યોગ વડે યુક્ત હોય છે. બંને બાજુથી પણ ચંદ્ર - X - સૂર્ય - X - ગ્રહ - X - નક્ષત્ર યોગથી યુક્ત છે.

મંડલ, લાખને ૯૮૦૦ વડે છેદીને, આ નક્ષત્ર ક્ષેત્ર પરિભાગ નક્ષત્ર વિજય પ્રાભૂતમાં કહેલ છે - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન-૯૭ :-

જે કાળમાં આ પ્રત્યક્ષ ઉપલબ્ધમાન ભરતક્ષેત્રને પ્રકાશતા વિવક્ષિત ચંદ્ર,

વિવક્ષિત મંડલમાં ગતિયુક્ત હોય છે. તે કાળમાં બીજો ઐરાવત ક્ષેત્રને પ્રકાશતો વિવક્ષિત ચંદ્ર તે જ વિવક્ષિત મંડલમાં ગતિ સમાપ્ત થાય છે. એમ બીજા સૂત્રો પણ કહેવા. વિશેષ એ કે ઉક્ત પ્રકારે ગ્રહણ અને નક્ષત્રમાં પણ બઠ્ઠે આલાવાઓ કહેવા. - X - X - X - X - ઉભયથી-દક્ષિણ અને ઉત્તરના કે પૂર્વ અને પશ્ચિમના.

આ નક્ષત્ર વિચય નામના બાવીશમાં પ્રાભૂતપ્રાભૂતમાં આ નક્ષત્ર ક્ષેત્ર પરિભાગ કહેલ છે. મંડલને સ્વસ્વકાળથી ૫૬ નક્ષત્રો વડે જેટલું ક્ષેત્ર વ્યાપ્યમાન સંભાવ્યા છે, તેટલા માત્ર બુદ્ધિ પરિકલ્પિત લાખને ૯૮૦૦ વડે છેદીને વ્યાખ્યા કરેલ છે, તે પૂર્વવત્.

આ અનંતરોક્ત-ભગવંતના ઉપદેશથી કહું છું. આ ગ્રંથકારનું વચન છે, અથવા આ ભગવદ્વચન શિષ્યોને દંટતા ઉપજાવવા છે. તેથી આ બધું સત્ય છે, તેવો વિશ્વાસ રાખવો.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
પ્રાભૂત-૧૦-નો ટીકા સહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

❁ પ્રાબૃત-૧૧ ❁

— X — X —

૦ એ પ્રમાણે દસમું પ્રાબૃત કહ્યું, હવે અગિયારમું આરંભે છે, તેનો આ અર્થાધિકાર છે - “સંવત્સરોની આદિની વક્તવ્યતા”. તેથી તે વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે -

● સૂત્ર-૯૮ :-

તે સંવત્સરની આદિ કઈ રીતે કહી છે, તેમ કહેવું ? તેમાં નિશ્ચે આ પાંચ સંવત્સરો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે - (૧) ચંદ્ર, (૨) ચંદ્ર, (૩) અભિવર્ધિત, (૪) ચંદ્ર, (૫) અભિવર્ધિત. તો આ પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલા ચંદ્ર સંવત્સરની આદિ શું કહેલી છે ?

જે પાંચમાં અભિવર્ધિત સંવત્સરનું પર્યવસાન છે, તે પહેલા સંવત્સરની કે જે અનંતર પુરસ્કૃત્ સમય છે, તેની આદિ છે.

જે બીજા ચંદ્ર સંવત્સરની આદિ છે, તે પહેલા ચંદ્ર સંવત્સરનો અનંતર પશ્ચાત્કૃત્ સમયનું પર્યવસાન છે.

તે સમયે ચંદ્ર કયા નક્ષત્ર સાથે યોગ કરે છે ? ઉત્તરાષાઢા સાથે. ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના ૨૬ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૬/૬૨ ભાગ અને ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને જે ૫૪ ચૂર્ણિકા ભાગ બાકી રહે ત્યારે.

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્ર સાથે યોગ કરે છે ? પુનર્વસુ સાથે પુનર્વસુના સોળ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૮/૬૨ ભાગ અને ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદતા ૨૦ ચૂર્ણિકાભાગ બાકી રહેતા.

આ પાંચ સંવત્સરોના બીજા સંવત્સરની આદિ શું કહી છે તેમ કહેવું ? જે પહેલાં સંવત્સરનું પર્યવસાન, તે બીજા ચંદ્ર સંવત્સરની આદિ, પહેલાના અનંતર પશ્ચાત્કૃત્ સમયને કહેવી.

તો તેનું પર્યવસાન શું કહેલ છે, તેમ કહેવું ? જે ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરની આદિ છે, તે બીજા સંવત્સરનો અનંતર પશ્ચાત્કૃત્ સમયનું પર્યવસાન છે.

તે સમયે ચંદ્ર કયા નક્ષત્ર સાથે યોગ કરે છે ? પૂર્વાષાઢા સાથે. પૂર્વાષાઢાના સાત મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૫૩/૬૨ ભાગ અને ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદતા સાત ચૂર્ણિકા ભાગ રહેતા કરે છે.

આ પાંચ સંવત્સરોમાં ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરની આદિ શું કહેલી કહેવી ? જે બીજા ચંદ્ર સંવત્સરનું પર્યવસાન છે, તે અનંતર પશ્ચાત્કૃત્ સમય એ ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરની આદિ છે.

[ત્રીજા સંવત્સરનું] પર્યવસાન શું કહેલ છે, તેમ કહેવું ? જે ચોથા ચંદ્રસંવત્સરની આદિ છે, તે ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરના પર્યવસાનનો અનંતર

પશ્ચાત્કૃત્ સમય છે.

તે સમયે ચંદ્ર કયા નક્ષત્ર સાથે યોગ કરે છે ? ઉત્તરાષાઢા સાથે. ઉત્તરાષાઢાના ૧૩ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧૩/૬૨ ભાગ તથા તે ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને રહેતા ૨૭ ચૂર્ણિકા ભાગો કરે.

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્ર સાથે યોગ કરે છે ? પુનર્વસુ સાથે. પુનર્વસુના બે મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૫૬/૬૨ ભાગ તથા ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૬૦ ચૂર્ણિકા ભાગ બાકી રહેતા.

આ પાંચ સંવત્સરોમાં ચોથા સંવત્સરની આદિ શું કહી છે તેમ કહેવું ? જે ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરના પર્યવસાનનો અનંતર પશ્ચાત્કૃત્ સમય છે, તે ચોથા સંવત્સરની આદિ છે.

[ચોથા સંવત્સરનું] પર્યવસાન શું કહેવું ? જે છેલ્લા અભિવર્ધિત સંવત્સરની આદિ, તે ચોથા સંવત્સરના પર્યવસાનમાં અનંતર પશ્ચાત્કૃત્ સમય છે, તેમ કહેવું.

તે સમયે ચંદ્ર કયા નક્ષત્ર સાથે યોગ કરે છે ? ઉત્તરાષાઢાથી. ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના ૪૦-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૪૦/૬૨ ભાગ તથા ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદતા ૬૪ ચૂર્ણિકા ભાગ બાકી રહેતા.

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્ર સાથે યોગ કરે છે ? પુનર્વસુ સાથે પુનર્વસુના ૨૮-મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૧/૬૨ ભાગ તથા ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદતા ૪૭-ચૂર્ણિકા ભાગ બાકી રહેતા.

આ પાંચ સંવત્સરોમાં પાંચમાં અભિવર્ધિત સંવત્સરની આદિ શું કહેલી છે, તેમ કહેવું ? જે ચોથા ચંદ્ર સંવત્સરના પર્યવસાનનો અનંતરપશ્ચાત્કૃત્ સમય છે, તે પાંચમાં સંવત્સરની આદિ છે.

[પાંચમાં સંવત્સરનું] પર્યવસાન શું કહેલ છે ? જે પહેલા ચંદ્રસંવત્સરની આદિ છે, તે પાંચમાં અભિવર્ધિત સંવત્સરના પર્યવસાનનો અનંતર પશ્ચાત્કૃત્ સમય છે.

તે સમયે ચંદ્ર કયા નક્ષત્ર સાથે યોગ કરે છે ? ઉત્તરાષાઢા સાથે. ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના છેલ્લા સમયે.

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્ર સાથે યોગ કરે છે ? પુષ્ય સાથે. પુષ્યના ૨૧ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૪૩/૬૨ માં ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદતાં ૪૩-ચૂર્ણિકા ભાગ બાકી રહેતા.

● વિવેચન-૯૮ :-

કયા પ્રકારે ભગવન્ ! આપે સંવત્સરોની આદિ કહેલી છે ? ભગવંતે કહ્યું - X - સંવત્સરના વિચારના વિષયમાં નિશ્ચે આ પાંચ સંવત્સરો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે - ચંદ્ર, ચંદ્ર, અભિવર્ધિત, ચંદ્ર અને અભિવર્ધિત, આનું સ્વરૂપ પૂર્વે કહેલ છે.

ફરી પ્રશ્ન કરે છે - X - આ પાંચ સંવત્સરમાં પહેલાં ચંદ્ર સંવત્સરની શું આદિ કહેલી છે ? ભગવંતે કહ્યું - X - જે પાશ્ચાત્ય યુગવર્તી પાંચમાં અભિવર્ધિત સંવત્સરના પર્યવસાન સમય, તેથી અનંતર પુરસ્કૃત્-ભાવી જે સમય, તે પહેલાં ચંદ્ર સંવત્સરની આદિ છે, તે જ પ્રથમ સંવત્સરની આદિ જાણવી.

હવે પર્યવસાન સમય પૂછે છે - X - તે પ્રથમ ચંદ્ર સંવત્સરનું પર્યવસાન શું કહેલ છે ? ભગવંતે કહ્યું - X - જે બીજા ચાંદ્ર સંવત્સરની આદિ-આદિ સમય, તે અનંતર જે અતીત સમય, તે પહેલાં ચાંદ્ર સંવત્સરનો પર્યવસાન સમય છે.

તે ચાંદ્ર સંવત્સર પર્યવસાનરૂપ સમયમાં ચંદ્ર કયા નક્ષત્ર સાથે યોગ કરે છે ? ભગવંતે કહ્યું - ઉત્તરાષાઠા સાથે. આ બારમી પૂર્ણિમા વડે ચંદ્ર સંવત્સર થાય છે. તેથી જે પૂર્વે બારમી પૂર્ણિમામાં ચંદ્રનક્ષત્રયોગ પરિમાણ અને સૂર્યનક્ષત્ર યોગ પરિમાણ કહ્યો, તે જ અભ્યૂનારિક્ત અહીં પણ જાણવું. તે પ્રમાણેની જ ગણિતભાવના કરવી જોઈએ.

એ પ્રમાણે બાકીના સંવત્સરગત-આદિ પર્યવસાન સૂત્રોની ભાવના પ્રાભૃતની સમાપ્તિ સુધી કરવી. વિશેષ એ કે અહીં ગણિત ભાવના કરીએ છીએ.

તેમાં બીજા સંવત્સરની પરિસમાપ્તિ એ ચોવીશમી પૂર્ણિમાની પરિસમાપ્તિ છે. તેમાં ધ્રુવરાશિ-૬૬ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧/૬૨ ભાગ અને ૧/૬૨ ભાગના ૧/૬૭ ભાગ છે. આ પ્રમાણે ૨૪ વડે ગુણીએ તેથી આવશે ૧૫૮૪ મુહૂર્તો અને મુહૂર્તગત ૬૨ ભાગના ૧૨૦માં ૧/૬૨ ભાગના ૨૪/૬૭ ભાગ અર્થાત્ - ૧૫૮૪/૧૨૦|૨૪.

ત્યારપછી આ ૮૧૯ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગ વડે એક પરિપૂર્ણ નક્ષત્રપર્યાય શોધિત થાય છે. તેથી પછી ૭૬૫ મુહૂર્ત અને મુહૂર્તગત ૬૨-ભાગોના ૯૫ અને ૧/૬૨ ભાગના ૨૫/૬૭ ભાગ અર્થાત્ ૭૬૫/૯૫/૨૫ ત્યારપછી ૭૪૪ મુહૂર્તમાં એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગ વડે અભિજિતથી મૂળપર્યન્તના નક્ષત્રો શોધિત થાય છે.

પછી રહેશે-૨૨ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૯/૬૨ ભાગ, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૨૬/૬૭ ભાગ. તેથી આવેલ બીજા ચાંદ્રસંવત્સરના પર્યવસાન સમયે પૂર્વાષાઠા નક્ષત્રના સાત મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૫૩/૬૨ ભાગ. તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૪૫/૬૭ ભાગ શેષ રહે છે ત્યારે સૂર્ય વડે યુક્ત પુનર્વસુના ૪૨-મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૩૫/૬૨ ભાગ, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૭/૬૭ ભાગ રહે.

તેથી કહે છે, તે જ ધ્રુવરાશિ ૬૬/૫/૧ને ૨૪ વડે ગુણતા થશે ૧૫૮૪ મુહૂર્તો અને મુહૂર્તગત ૬૨ ભાગોના ૧૨૦ અને તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૨૪/૬૭ ભાગ. અર્થાત્ ૧૫૮૪/૧૨૦/૨૪. પછી આ ૮૧૯ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગ વડે એક પરિપૂર્ણ નક્ષત્રપર્યાય શોધિત થાય.

ત્યારપછી રહેશે - ૭૬૫ મુહૂર્તોમાં એક મુહૂર્તગત બાસઠ ભાગોના-૯૫, તેમાં ૧/૬૨ ભાગના ૨૫/૬૭ ભાગ, તેથી પ્રાપ્ત રાશિ - ૭૬૫/૯૫/૨૫. તેનાથી ૧૯ મુહૂર્ત વડે એક મુહૂર્તના ૩૦/૬૨ ભાગોમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૩૩/૬૭ ભાગ વડે પુષ્ય શોધિત થાય છે. તેથી પછી રહેશે - ૭૪૬ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૫૧/૬૨ ભાગ અને તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૫૯/૬૭ ભાગ.

પછી ફરી પણ આ ૬૭૪૪ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગોમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગો વડે આશ્લેષાદિથી આદ્રા સુધીના શોધિત થયા. પછી રહે છે, બે મુહૂર્તના એક મુહૂર્તના ૨૬/૬૨ ભાગ અને તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગો - ૨/૨૬/૬૦ રાશિ છે, આવેલ બીજા ચંદ્ર સંવત્સર પર્યવસાન સમયમાં પુનર્વસુ નક્ષત્રના ૪૨ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૩૫/૬૨ ભાગમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૭/૬૭ ભાગ રહેતા.

તથા ત્રીજા અભિવર્ધિત નામક સંવત્સરની સમાપ્તિ, ૩૭મી પૂર્ણિમા થાય. તેથી ધ્રુવરાશિ ૬૬/૫/૧ને ૩૭ વડે ગુણીએ. તેથી આવશે- ૨૪૪૨ મુહૂર્ત, મુહૂર્તના ૧૮૫/૬૨ ભાગ, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૩૭/૬૭ રાશિ. - ૨૪૪૨/૧૮૫|૩૭.

પછી આમાંથી ૮૧૯ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગ, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગ. એ રીતે એક નક્ષત્ર પર્યાય પરિમાણને બે વડે ગુણીને શોધિત કરાય છે.

પછી રહેલ ૮૦૪ મુહૂર્ત અને મુહૂર્તના ૧૩૫/૬૨ ભાગોના ૧/૬૨ ભાગના ૩૯/૬૭ ભાગ. - ૮૦૪/૧૩૫/૩૯ રાશિ આવે. પછી એમાંથી ૭૬૪ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગોમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગ વડે અભિજિતથી પૂર્વાષાઠા પર્યન્તના નક્ષત્રો શોધિત થતાં, પછી રહે છે - ૩૧ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૪૮/૬૨ ભાગ અને તેમાંના ૧/૬૨ ભાગમાંના ૪૦/૬૭ ભાગ. તેથી પ્રાપ્ત રાશિ - ૩૧/૪૮|૪૦.

તેથી આવેલ ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરના પર્યવસાન સમયમાં ઉત્તરાષાઠા નક્ષત્રના ૧૩ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧૩/૬૨ ભાગો, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૨૭/૬૭ ભાગ રહે.

ત્યારે સૂર્ય વડે સમ્પ્રયુક્ત પુનર્વસુ નક્ષત્રના બે મુહૂર્તના ૫૬/૬૨ ભાગો, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને તેના હોતાં ૬૦ ચૂંકાકા ભાગ રહેતા, તેથી કહે છે. તે જ ધ્રુવરાશિ - ૬૬/૫/૧. તેને ૩૭ વડે ગુણીએ. તેથી આવશે ૨૪૪૨ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૧૮૫/૬૨ ભાગમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૩૭/૬૭ ભાગો - ૨૪૪૨/૧૮૫|૩૭ રાશિ આવે.

તેથી એમાંથી પૂર્વવત્ સર્વ નક્ષત્ર પર્યાય પરિમાણને બમણા કરીને શોધિત કરાય છે. પછી રહેશે - ૮૦૪ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧૩૫/૬૨ ભાગમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૩૯/૬૭ ભાગ. તેથી પ્રાપ્ત રાશિ આવશે - ૮૦૪/૧૩૫|૩૯.

પછી એમાંથી ૧૯ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૪૩/૬૨ ભાગ, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૩૩/૬૭ ભાગ વડે પુષ્ય શુદ્ધ થાય. પછી રહેશે - ૭૮૫ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૯૨/૬૨ ભાગ અને તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬/૬૭ ભાગ - ૭૮૫/૯૨/૬૨.

પછી ફરી આ - ૭૪૪ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગ, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬/૬૭ તેથી રાશિ આવી - ૭૮૫/૯૨/૬૨. પછી ફરી પણ એમાંથી - ૭૪૪ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગ તથા તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગ વડે આશ્વેષાથી આદ્રા સુધીના નક્ષત્રો શોધિત થાય.

ત્યારપછી રહેશે - ૪૨ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૫/૬૨ ભાગ, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૭/૬૭ ભાગ. તેથી - ૪૨/૫/૭ રાશિ આવશે. તેથી આવેલ ત્રીજા અભિવર્ધિત નામના સંવત્સરનો પર્યવસાન સમય, સૂર્ય સાથે સંયુક્ત પુનર્વસુ બે મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૫૬/૬૨ ભાગમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૦ ચૂર્ણિકા ભાગ બાકી રહેતા. - તથા -

ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સર પર્યવસાન ૪૯મી પૂર્ણિમાની પરિસમાપ્તિમાં પછી તે જ દ્યુવરાશિમાં - ૬૬/૫/૧. તેને ૪૯ વડે ગુણીએ. તેનાથી ૩૨૩૪ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૪૫/૬૨ ભાગ, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૪૯/૬૭ ભાગ - ૩૨૩૪/૨૪૫/૪૯. પછી એથી પૂર્વોક્ત સર્વ નક્ષત્ર પર્યાય પરિમામ ત્રણ વડે ગુણીને શોધીએ.

પછી રહેલ ૭૭૭ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧૭૦/૬૨ ભાગ, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૫૨/૬૭ ભાગ. - ૭૭૭/૧૭૦/૫૨. પછી ૭૪૭ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગોમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગો વડે ફરી અભિજિત્થી પૂર્વાષાઠા સુધીના નક્ષત્રો શોધીત થાય છે - પછી રહેશે -

પાંચ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૧/૬૨ ભાગ અને ૧/૬૨ ભાગના ૫૩/૬૭ ભાગ. તેથી આવેલ ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરના પર્યવસાન સમયમાં ઉત્તરાષાઠા નક્ષત્રના ચંદ્રયુક્તના ૩૯ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૪૦/૬૨ ભાગ, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૧૪/૬૭ ભાગ બાકી રહેતા. ત્યારે સૂર્ય સાથે યુક્ત પુનર્વસુ નક્ષત્રના ૨૯-મુહૂર્તો, અને એક મુહૂર્તના ૨૧/૬૨ ભાગ, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદતા ૪૭ ચૂર્ણિકા ભાગ બાકી રહેશે.

તેથી કહે છે - તે જ દ્યુવરાશિ, ૪૯ વડે ગુણીએ. ગુણીને પછી પૂર્વોક્ત સર્વ નક્ષત્ર પર્યાય પરિમાણને ત્રણ વડે ગુણીને શોધિત કરાય છે. રહે છે - ૭૭૭ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧૭૦/૬૨ ભાગમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૫૨/૬૭ ભાગ.

પછી એમાંથી ૧૯ મુહૂર્ત અને મુહૂર્તના ૪૩/૬૨ ભાગના ૧/૬૨ ભાગના ૩૩/૬૭ ભાગથી પુષ્ય શુદ્ધ થાય. પછી રહે છે ૭૫૮ મુહૂર્ત અને ૧૨૭/૬૨ મુહૂર્ત, તેના ૧૯/૬૭ ભાગ. પછી ૭૪૪ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગના ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગો વડે આશ્વેષાથી આદ્રા સુધીના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે.

પછી રહે છે ૧૫-મુહૂર્ત અને ૪૪/૬૨ મુહૂર્ત. તેમાંના ૧/૬૨ ના ૨૦/૬૭ ભાગ.

તેથી આવેલ ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સર પર્યવસાન સમય, પુનર્વસુ નક્ષત્રના ૨૯ મુહૂર્ત અને ૨૧/૬૨ ભાગ, તેમાંના ૧/૬૨ ના ૪૭/૬૭ ભાગ બાકી રહેતા.

પાંચમો અભિવર્ધિત સંવત્સર પર્યવસાન બાસઠમી પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ સમયે જે રીતે પૂર્વે ૬૨-મી પૂર્ણિમાના પરિસમાપ્તિ સમયમાં ચંદ્ર-સૂર્ય નક્ષત્ર યોગ પરિમાણ કહેલ, તેજ અહીં અન્યૂનારિક્ત કહેવું.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
પ્રાભૃત-૧૧-નો ટીકા સહિત અનુવાદ પૂર્ણ

❁ પ્રાબૃત-૧૨ ❁
— X — X —

૦ એ પ્રમાણે અગિયારમું પ્રાબૃત કહ્યું. હવે બારમું કહે છે. તેનો આ અર્થાધિકાર છે - “કેટલાં સંવત્સરો હોય છે ?” તે વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે -

● સૂત્ર-૯૯ :-

કેટલાં સંવત્સરો કહેલા છે, તેમ કહેવું ? તેમાં આ પાંચ સંવત્સરો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે - નક્ષત્ર, ચંદ્ર, ઋતુ, સૂર્ય અને અભિવર્જિત.

તે આ પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલાં નક્ષત્ર સંવત્સરના નક્ષત્રમાસમાં ૩૦ મુહૂર્ત વડે અહોરાત્રથી માપતા કેટલાં અહોરાત્રથી કહેલ છે ? તે ૨૭ અહોરાત્ર, એક અહોરાત્રના ૨^૧/૬૭ ભાગ, અહોરાત્ર વડે કહેલ છે, તેમ કહેવું.

તે કેટલા મુહૂર્તાગ્રથી કહેલ છે ? તે ૮૧૯ મુહૂર્ત અને મુહૂર્તના ૨^૭/૬૭ ભાગ મુહૂર્તાગ્રથી કહેલ છે.

આ કાળને બાર ગણો કરવાથી નક્ષત્ર સંવત્સર થાય.

તે કેટલાં અહોરાત્રથી કહેલ છે ? તે ૩૨૭ અહોરાત્ર અને અહોરાત્રના ૫^૧/૬૭ ભાગ અહોરાત્રથી કહેલ છે.

તે કેટલાં મુહૂર્તાગ્રથી કહેલ છે ? તે ૯૮૩૨ મુહૂર્ત અને મુહૂર્તના ૫^૬/૬૭ ભાગ મુહૂર્તાગ્રથી કહેલ છે.

આ પાંચ સંવત્સરોમાં બીજા ચંદ્ર સંવત્સરના ચંદ્ર માસ ૩૦ મુહૂર્ત વડે - અહોરાત્રથી ગણવામાં આવતા કેટલાં અહોરાત્રથી કહેવા ? તે ૨૯ અહોરાત્ર અને અહોરાત્રના ૩^૨/૬૨ ભાગ અહોરાત્રથી કહેવા.

તે કેટલાં મુહૂર્તાગ્રથી કહેવા ? તે ૮૫૦ મુહૂર્ત અને મુહૂર્તના ૩^૩/૬૬ ભાગ મુહૂર્તાગ્રથી કહેવા.

આ કાળને બારગણો કરતાં ચંદ્ર સંવત્સર આવે.

તે કેટલાં અહોરાત્રથી કહેવું ? તે ૩૫૪ અહોરાત્ર અને અહોરાત્રના ૧^૨/૬૨ ભાગ અહોરાત્રથી કહેવું.

તે કેટલાં મુહૂર્તાગ્રથી કહેવું ? તે ૧૦,૬૨૫ મુહૂર્ત અને મુહૂર્તના ૫^૦/૬૨ ભાગથી કહેવું.

આ પાંચ સંવત્સરોમાં ત્રીજા ઋતુ સંવત્સરના ઋતુ માસમાં ત્રીસ-ત્રીસ મુહૂર્તથી ગણતા કેટલા અહોરાત્રથી કહેલ છે, તેમ કહેવું ? તે ૩૦ અહોરાત્રને અહોરાત્રથી કહેવું.

તે કેટલા મુહૂર્તાગ્રથી કહેલ છે, તેમ કહેવું ? તે ૯૦૦ મુહૂર્તને મુહૂર્તાગ્રથી કહેવું.

આટલા કાળને બાર ગણો કરતાં ઋતુ સંવત્સર આવે. તે કેટલા અહોરાત્રથી કહેલ કહેવું ? તે ૩૬૦ અહોરાત્રને અહોરાત્રથી કહેવું. તે

કેટલા મુહૂર્તાગ્રથી કહેલ છે તેમ કહેવું ? તે ૧૦,૮૦૦ મુહૂર્તાગ્રથી કહેવું કહેવું.

આ પાંચ સંવત્સરોમાં ચોથા આદિત્ય સંવત્સરનો સૂર્યમાસ ૩૦-૩૦ મુહૂર્તથી અહોરાત્ર વડે ગણતાં કેટલાં અહોરાત્ર કહેલા કહેવા ? તે ૩૦ અહોરાત્ર અને સાર્જ અહોરાત્રના અહોરાત્રથી કહેવું. તે કેટલા મુહૂર્તાગ્રથી કહેવું કહેવું ? તે ૯૧૫ મુહૂર્તાગ્રથી કહેવું. આ કાળને બારગણું કરતાં આદિત્ય સંવત્સર થાય. તે કેટલા અહોરાત્રથી કહેવું કહેવું ? તે ૩૬૬ અહોરાત્રથી કહેવું. તે કેટલા મુહૂર્તાગ્રથી કહેવું ? તે ૧૦,૯૮૦ મુહૂર્ત મુહૂર્તાગ્રથી કહેવા.

આ પાંચ સંવત્સરોમાં પાંચમા અભિવર્જિત સંવત્સરના અભિવર્જિત માસમાં ૩૦-૩૦ મુહૂર્ત ગણતાં કેટલાં અહોરાત્રથી કહેવું કહેવું ? તે ૩૧ અહોરાત્ર અને ૩૧ મુહૂર્ત તથા ૧^૭/૬૨ મુહૂર્તના અહોરાત્રથી કહેલ કહેવું. તે કેટલાં મુહૂર્તાગ્રથી કહેવું કહેવું ? તે ૯૫૯ મુહૂર્ત અને મુહૂર્તના ૧^૭/૬૨ ભાગ મુહૂર્તાગ્રથી કહેવું કહેવું. તે આ કાળને બારગણું કરી અભિવર્જિત સંવત્સર થાય.

તે કેટલાં અહોરાત્રથી કહેલ છે ? ૩૮૩ અહોરાત્ર અને ૨૧ ૧^૮/૬૨ મુહૂર્તના અહોરાત્રથી કહેલ છે. તે કેટલાં મુહૂર્તાગ્રથી કહેલ છે ? ૧૧,૫૧૧ મુહૂર્ત અને મુહૂર્તના ૧^૮/૬૨ ભાગ મુહૂર્તાગ્રથી કહેલ છે, તેમ કહેવું.

● વિવેચન-૯૯ :-

ભગવન્ ! આપે કેટલા સંવત્સર કહેલા છે, તેમ કહેવું ? ભગવંતે કહ્યું - સંવત્સર વિચાર વિષયમાં નિશ્ચે આ પાંચ સંવત્સરો કહેલાં છે, તે આ પ્રમાણે - નક્ષત્ર ઇત્યાદિ.

નક્ષત્ર સંવત્સરાદિ પાંચેમાં પણ સંવત્સરનું સ્વરૂપ પૂર્વે વર્ણવેલું જ છે. - X - આ પાંચ સંવત્સરોની મધ્યે પ્રથમ નક્ષત્ર સંવત્સરના જે નક્ષત્રમાસ, તે ૩૦-મુહૂર્ત પ્રમાણ અહોરાત્રથી ગણતાં કેટલાં અહોરાત્ર પરિમાણથી કહેલ છે ?

ભગવંતે કહ્યું - X - ૨૭ અહોરાત્ર અને અહોરાત્રના ૨^૧/૬૭ ભાગ અહોરાત્ર પરિમાણથી કહેલ છે. તેથી કહે છે - યુગમાં નક્ષત્રમાસ ૬૭-છે અને આ પૂર્વે જ કહેલ છે. યુગમાં ૧૮૩૦ અહોરાત્ર છે. પછી તે ૬૭-ભાગ વડે ભાગ કરતાં પ્રાપ્ત ૨૭ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના ૨^૧/૬૭ ભાગ - ૨૭/૨^૧/૬૭

તે નક્ષત્ર માસ કેટલાં મુહૂર્ત પરિમાણથી કહેલ છે ? ભગવંતે કહ્યું - ૮૧૯ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨^૭/૬૭ ભાગ - ૮૧૯ / ૨^૭/૬૭ મુહૂર્ત પરિમાણથી કહેલ છે. તેથી - નક્ષત્ર માસ પરિમાણને ૨૭ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના ૨^૧/૬૭ ભાગ. પછી સર્વાર્નાથે ૨૭ અહોરાત્રને ૬૭ વડે ગુણીએ. ગુણીને ઉપરના ૨^૧/૬૭ ભાગો ઊંચીએ. તેનાથી આવશે ૧૮૩૦/૬૭ ભાગ. તેના મુહૂર્ત લાવવા માટે ૩૦ વડે ગુણીએ તેથી આવશે ૫૪,૯૦૦. પછી તેને ૬૭ ભાગથી ભાગ દેતાં પ્રાપ્ત થશે - ૮૧૯ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨^૭/૬૭ ભાગ.

આ અનંતર કહેલ નક્ષત્ર માસ રૂપ કાળને બાર વખતથી ગુણતાં નક્ષત્ર

સંવત્સર થાય છે.

હવે સર્વ નક્ષત્ર સંવત્સરગત અહોરાત્ર પરિમાણમુહૂર્ત પરિમાણ વિષય પ્રશ્ન-ઉત્તર સૂત્રો કહે છે - X - સુગમ છે. વિશેષ એ કે - અહોરાત્રની વિચારણામાં નક્ષત્ર માસ અહોરાત્ર પરિમાણ, મુહૂર્ત વિચારણામાં નક્ષત્ર માસ મુહૂર્ત પરિમાણને બાર વડે ગુણતાં યથોક્ત અહોરાત્ર સંખ્યા અને મુહૂર્ત સંખ્યા થાય છે. - X -

ભગવંત કહે છે - ૩૧ અહોરાત્ર અને અહોરાત્રના $3^2/૬૨$ ભાગ, આટલું પરિમાણ ચંદ્રમાસ અહોરાત્ર વડે કહેવું. તેથી કહે છે - યુગમાં ૬૨ ચંદ્રમાસ છે અને તે પૂર્વે પણ ભાવિત છે. પછી યુગના ૧૮૩૦ અહોરાત્રને ૬૨ વડે ભાંગતા પ્રાપ્ત થશે - ૨૯ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના $3^2/૬૨$ ભાગો.

પછી પ્રશ્નસૂત્ર સુગમ છે. ભગવંત કહે છે - ૮૮૫ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના $3^0/૬૨$ ભાગ. આટલું પરિમાણ ચંદ્રમાસનું મુહૂર્ત પરિમાણથી કહેવું. તેથી કહે છે - ચંદ્રમાસ પરિમાણ ૨૯ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના $3^2/૬૨$ ભાગ. તેમાં સર્વર્થ ૨૯ અહોરાત્રને ૬૨ વડે ગુણીએ. ગુણીને ઉપરના $3^2/૬૨$ ઉમેરીએ. તેથી આવશે ૧૮૩૦, પછી તેને ૩૦ વડે ગુણીએ. આવશે - ૫૪,૯૦૦ મુહૂર્ત ગત ૬૨ ભાગો. એ રીતે ૫૪,૯૦૦ને ૬૨ ભાગ વડે ભાગ દેતાં, પ્રાપ્ત થશે - ૮૮૫ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના $3^0/૬૨$ આ અર્થાત્ પૂર્વવત્ કહેવું.

ત્રીજા ઋતુસંવત્સર વિષય પ્રશ્નપત્ર સુગમ છે. ભગવંત ઉત્તરમાં કહે છે - X - ૩૦ અહોરાત્ર પ્રમાણથી ઋતુમાસ કહે છે. તેથી કહે છે - ઋતુમાસ યુગમાં ૬૧ છે. પછી યુગ-૧૮૩૦ અહોરાત્રને ૬૧ વડે ભાંગતા પ્રાપ્ત થશે ૩૦ અહોરાત્ર. મુહૂર્ત વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર સુગમ છે. ભગવંત કહે છે - તે ૯૦૦ મુહૂર્તના મુહૂર્ત પ્રમાણથી કહેવું તે આ રીતે - ૩૦ અહોરાત્રના ઋતુમાસ પરિમાણ એક-એક અહોરાત્રમાં ૩૦-મુહૂર્ત છે, તે ૩૦ને ૩૦ વડે ગુણતાં ૯૦૦ થાય. - X - શેષ પૂર્વવત્ કહેવું.

ચોથા સૂર્ય સંવત્સર વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર, તે સુગમ છે ભગવંત કહે છે - X - ૩૦ અહોરાત્ર, એક અહોરાત્રનો એક અર્ધભાગ. આટલાં પ્રમાણ સૂર્યમાસ અહોરાત્ર પરિમાણથી કહેવું. તેથી કહે છે - સૂર્યમાસ યુગમાં ૬૦ છે, પછી યુગના અહોરાત્રો ૧૮૩૦ને ૬૦ ભાગ વડે ભાંગતા, રહેશે સાર્ધ-૩૦ અહોરાત્ર. મુહૂર્ત વિષય પ્રશ્ન સૂત્ર સુગમ છે, ભગવંત કહે છે - ૯૧૫ મુહૂર્ત પરિમાણથી કહેવા. તેથી કહે છે - સૂર્ય માસ પરિમાણ ૩૦ અહોરાત્ર અને અર્ધ અહોરાત્રાધિક. તેની ૩૦ વડે ગુણીએ. તેથી ૯૦૦ આવશે. અહોરાત્રનું અડધું એટલે ૧૫ મુહૂર્તો. - X - શેષ પૂર્વવત્. - X -

પાંચમા અભિવર્ધિત સંવત્સર પ્રશ્નસૂત્ર-સુગમ છે ભગવંતે કહ્યું - X - તે ૩૧ અહોરાત્ર, ૨૯ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના $1^0/૬૨$ ભાગ અહોરાત્ર પરિણામથી કહેવું. તેથી કહે છે - ૧૩ ચંદ્ર માસ વડે અભિવર્ધિત સંવત્સર છે. ચંદ્રમાસનું પરિમાણ ૨૯ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના $3^2/૬૨$ ભાગ છે. તેને ૧૩ વડે ગુણીએ. તેથી યથાસંભવ ૬૨ ભાગ અહોરાત્રમાં આ ૩૮૩ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના

$૪૪/૬૨$ ભાગ. આ અભિવર્ધિત સંવત્સરનું પરિમાણ છે. તેથી આને ૧૨-વડે ભાંગીએ. તેમાં ૩૮૩ અહોરાત્રને ૧૨-ભાગ વડે ભાંગતા આવશે ૩૧ અહોરાત્ર. પછી શેષ રહેશે-૧૧ તેના મુહૂર્ત કરવાને માટે ૩૦ વડે ગુણીએ. તેથી આવશે-૩૩૦ અને જે $૪૪/૬૨$ ભાગ અહોરાત્ર છે, તેના મુહૂર્તકરણને માટે-૩૦ વડે ગુણીએ. તેનાથી આવશે - ૧૩૨૦. તેને ૬૨ ભાગ વડે ભાંગતા, પ્રાપ્ત થશે-૨૧ મુહૂર્તો. શેષ રહે છે - ૧૮. તેમાં-૨૧ મુહૂર્તો, મુહૂર્તરાશિમાં ઉમેરીએ. તેનાથી મુહૂર્તો થશે - ૩૫૧. તેમાં ૧૨ વડે ભાગ દેવાતાં, પ્રાપ્ત થશે-૨૯ મુહૂર્તો અને શેષ વધે છે - ૩. તે ૬૨-ભાગ કરણને માટે ૬૨-વડે ગુણીએ. તેનાથી આવશે-૧૮૬. પછી પૂર્વોક્ત બાકી રહેલ મુહૂર્તના $1^0/૬૨$ ભાગ ઉમેરીએ. તેથી આવશે - ૨૦૪, તે ૧૨ ભાગ વડે ભાંગતા, પ્રાપ્ત મુહૂર્તના $1^0/૬૨$ ભાગ. - X -

તે અભિવર્ધિત માસ કેટલાં મુહૂર્ત પરિમાણથી કહેવો ? ભગવંત કહે છે - ૯૫૯ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના $1^0/૬૨$ ભાગ. તેથી કહે છે - ૩૧ અહોરાત્રને ૩૦ વડે ગુણીએ. તેથી આવે ૯૩૦ મુહૂર્તો. પછી ઉપરના ૨૯ મુહૂર્તો, તેમાં ઉમેરીએ. તેથી આવશે - મુહૂર્તોના ૯૫૯.

તા એસ ણં ઇત્યાદિ - પૂર્વવત્ કહેવા. અહોરાત્ર વિષયક પ્રશ્ન સૂત્ર સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - તે ૩૮૩ અહોરાત્ર, ૨૧ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના $1^2/૬૨$ ભાગ અહોરાત્ર પરિમાણથી કહેવા. તેથી કહે છે - ૩૧ અહોરાત્રને ૧૨-વડે ગુણીએ, તેથી આવશે - ૩૭૨ અહોરાત્ર. પછી ૨૯ મુહૂર્તને ૧૨-વડે ગુણીએ. તેથી આવશે ૩૮૪. તેના અહોરાત્ર કરવાને માટે ૩૦ વડે ભાગ દેવાતા, પ્રાપ્ત થશે ૧૧ અહોરાત્ર, અટાર રહ્યા. જે $1^0/૬૨$ ભાગ મુહૂર્ત, તેને પણ ૧૨-વડે ગુણીએ. તેથી આવશે ૨૦૪, તેમને ૬૨ ભાગ વડે ભાંગીએ. પ્રાપ્ત થશે-૩-મુહૂર્તો. તે પૂર્વે કહેલ ૧૮-માં ઉમેરીએ. તેથી આવશે-૨૧-મુહૂર્તો અને બાકી વધશે $1^0/૬૨$ ભાગ મુહૂર્ત.

તા સે ણં ઇત્યાદિ. પ્રશ્નસૂત્ર સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - ૧૧૫૧૧ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના $1^0/૬૨$ ભાગ, મુહૂર્ત પરિણામથી અભિવર્ધિત સંવત્સર કહેવું. તેથી કહે છે - અભિવર્ધિત સંવત્સર પરિમાણ ૩૮૩ અહોરાત્ર અને ૨૧ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના $1^0/૬૨$ ભાગ. તેમાં એક અહોરાત્રમાં ૩૦ મુહૂર્તો, એ રીતે ૩૮૩ અહોરાત્રોને ૩૦ વડે ગુણીએ, ગુણીને ઉપરના ૨૧-મુહૂર્તો, તેમાં ઉમેરીએ. તેથી યથોક્ત મુહૂર્ત સંખ્યા થાય.

હવે આ પાંચ સંવત્સરો ભેગા મળીને જેટલાં પ્રમાણમાં અહોરાત્ર પરિમાણથી થાય છે, તેટલાંનો નિર્દેશ કરવાને માટે પહેલાથી પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે -

● સૂત્ર-૧૦૦ :-

નોયુગ કેટલાં અહોરાત્રથી કહેલ છે, તેમ કહેવું ? તે ૧૭૯૧ અહોરાત્ર અને ૧૯ મુહૂર્ત તથા મુહૂર્તના $1^0/૬૨$ ભાગ, અને ૬૨-ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૫૫-ચૂલિકા ભાગથી અહોરાત્રનું પરિમાણ કહેલ છે, તેમ કહેવું.

તે કેટલાં મુહૂર્ત પરિમાણથી કહેલ છે, તેમ કહેવું? તે ૫૩,૭૪૯ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના $\frac{૫૭}{૬૨}$ ભાગ, તથા ૬૨-ભાગને ૬૭ વડે છેદીને-૫૫-ચૂર્ણિકા ભાગ મુહૂર્ત પરિમાણથી કહેલા છે, તેમ કહેવું.

તે યુગપ્રાપ્ત અહોરાત્ર પ્રમાણ કેટલું છે તેમ કહેવું? તે ૩૮-અહોરાત્ર અને ૧૦ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના $\frac{૪}{૬૨}$ ભાગ તેમજ ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૧૨-ચૂર્ણિકા ભાગ અહોરાત્ર પ્રમાણથી કહેલ છે, તેમ કહેવું.

તે કેટલા મુહૂર્ત પરિમાણથી કહેલ છે તેમ કહેવું? તે ૧૧૫૦ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના $\frac{૪}{૬૨}$ ભાગ અને ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને-૧૨-ચૂર્ણિકા ભાગ મુહૂર્ત પરિમાણથી કહેલ કહેવું.

તે યુગ કેટલા અહોરાત્રથી કહેલ છે, તેમ કહેવું? તે ૧૮૩૦ અહોરાત્રના અહોરાત્ર પ્રમાણથી કહેલ છે, તે કેટલાં મુહૂર્ત પરિમાણથી કહેલ છે, તે કહેવું? તે ૫૪,૯૦૦ મુહૂર્ત મુહૂર્ત પરિમાણથી કહેલ છે તે કેટલા ૬૨ ભાગ મુહૂર્ત પરિમાણથી કહેલ છે, તેમ કહેવું? તે ૩૪ લાખ અને ૩૮૦૦ બાસઠાંશ ભાગ, બાસઠ ભાગ મુહૂર્તગથી કહેલ છે.

● વિવેચન-૧૦૦ :-

કેટલાં પ્રમાણમાં આપે ભગવન્ ! નોયુગ - નો શબ્દ દેશ નિષેધ વચન છે, તેનો અર્થ છે કંઈક ન્યૂન. અહોરાત્રના પરિમાણથી કહેલ છે, તેમ કહેવું? ભગવંત કહે છે - X - નોયુગ જ કંઈક ન્યૂન યુગ છે, અને તે નક્ષત્રાદિ પાંચ સંવત્સર પરિમાણથી નક્ષત્રાદિ પાંચ સંવત્સર પરિમાણોના એકત્ર થવાથી થાય છે, યથોક્ત અહોરાત્ર સંખ્યા. તેથી કહે છે - નક્ષત્ર સંવત્સરનું પરિમાણ ૩૨૭ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના $\frac{૫૧}{૬૭}$ ભાગ.

ચંદ્ર સંવત્સરનું ૩૫૪ અહોરાત્ર અને અહોરાત્રના $\frac{૧૨}{૬૨}$ ભાગ. ઋતુ સંવત્સરના ૩૬૦ અહોરાત્ર. સૂર્ય સંવત્સરના ૩૬૬ અહોરાત્ર અને અભિવર્દિત સંવત્સરના ૩૮૩ અહોરાત્ર, ૨૧ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના $\frac{૧૮}{૬૨}$ ભાગ.

તેમાં બધાં જ અહોરાત્રના એકત્ર થવાથી થાય છે - ૧૭૦૯ અહોરાત્ર, જે અહોરાત્રના $\frac{૫૧}{૬૭}$ ભાગ, તેના મુહૂર્ત કરવાને માટે ૩૦ વડે ગુણીએ, તેથી થાય છે. ૧૫૩૦. તેને ૬૭ ભાગ વડે ભાંગતા, પ્રાપ્ત ૨૨-મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના $\frac{૫૨}{૬૭}$ ભાગ. તે લબ્ધ મુહૂર્તો ૨૧ મુહૂર્તમાં ઉમેરીએ. તેથી આવશે ૪૩-મુહૂર્તો, તેમાં ૩૦ અહોરાત્ર પ્રાપ્ત, એ રીતે થશે અહોરાત્રોના ૧૭૯૧, બાકી રહે છે - ૧૩ મુહૂર્ત.

અહોરાત્રના જે ૬૨-ભાગના-૧૨, તે પણ મુહૂર્ત કરવાને માટે-૩૦ વડે ગુણીએ. તેથી આવશે-૩૬૦. તેને ૬૨ ભાગ વડે ભાગ દેતાં, પ્રાપ્ત પાંચ મુહૂર્ત, તે પૂર્વોક્ત ૧૩-મુહૂર્તોમાં ઉમેરીએ, આવશે-૧૮. શેષ રહે છે - $\frac{૫૦}{૬૨}$ ભાગ મુહૂર્ત અને જે $\frac{૫૬}{૬૭}$ ભાગ ભાગ મુહૂર્ત, તેને ત્રિરાશિ વડે ૬૨ ભાગો એ પ્રમાણે કરીએ - જે $\frac{૬૭}{૬૨}$ ભાગો પ્રાપ્ત થાય, પછી $\frac{૫૬}{૬૭}$ ભાગ કરતાં કેટલાં ૬૨ ભાગો પ્રાપ્ત થાય ?

ત્રણ રાશિની સ્થાપના-૬૭|૬૨|૫૬. અહીં અંત્ય રાશિ વડે મધ્ય રાશિથી ગુણતાં થશે - ૩૪૭૨. તેમાં આદિ રાશિ વડે ૬૭ ભાગો વડે ભાંગતા - પ્રાપ્ત $\frac{૫૧}{૬૨}$ ભાગ. તે પૂર્વોક્ત $\frac{૫૦}{૬૨}$ ભાગોમાં અંદર ઉમેરીએ. તેથી આવશે-૧૦૧. પછી તેમાં અભિવર્દિત સંવત્સરના ઉપરના $\frac{૧૮}{૬૨}$ ભાગો ઉમેરીએ. તેથી આવશે ૧૧૯, શેષ રહે છે - $\frac{૫૫}{૬૨}$ ભાગના ૬૭ ભાગ. બાસઠ વડે અને બાસઠ ભાગથી એક મુહૂર્ત પ્રાપ્ત થાય. તે પૂર્વોક્ત ૧૮ મુહૂર્તોમાં ઉમેરીએ. તેથી આવશે-૧૯ મુહૂર્તો. બાકી રહેશે $\frac{૫૭}{૬૨}$ ભાગ.

મુહૂર્ત પરિમાણ વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર અને ઉત્તરસૂત્ર સુગમ છે. અહોરાત્ર પરિમાણને ૩૦ વડે ગુણીને, તેના ઉપર શેષ મુહૂર્ત ઉમેરતાં યથોક્ત મુહૂર્ત પરિમાણ આવવાથી કહ્યું. કેટલાં અહોરાત્ર પ્રમાણથી તે 'નોયુગ' યુગ પ્રાપ્ત કહેલ છે. તેમ કહેવું? કેટલાં અહોરાત્ર ઉમેરતાં, તે જ 'નોયુગ' પરિપૂર્ણ યુગ થાય છે એવું કહેવાનો ભાવ છે.

ભગવંતે કહ્યું - X - ૩૮ અહોરાત્ર, ૧૦ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના $\frac{૪}{૬૨}$ ભાગ, તેમાંના $\frac{૧}{૬૨}$ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને, તેના હોતા ૧૨-ચૂર્ણિકા ભાગો, એ પ્રમાણે આટલા અહોરાત્ર પરિમાણ વડે યુગપ્રાપ્ત કહેલ છે, તેમ કહેવું. આટલાં અહોરાત્રાદિમાં ઉમેરતા. તે 'નોયુગ' પરિપૂર્ણ યુગ થાય છે, એમ કહેવાનો ભાવ છે.

હવે તે જ નોયુગ મુહૂર્ત પરિમાણાત્મક જેટલાં મુહૂર્ત પરિમાણથી ઉમેરતાં પરિપૂર્ણ યુગ થાય છે. તે વિષયમાં પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે - પ્રશ્નસૂત્ર સુગમ છે. ભગવંત કહે છે - X - આ ૩૮-અહોરાત્રોને ૩૦ વડે ગુણતાં શેષ મુહૂર્તાદિ ઉમેરતાં યથોક્ત થાય છે. તેનો આ ભાવાર્થ છે - આટલાં મુહૂર્ત પરિમાણમાં ઉમેરતાં પૂર્વોક્ત નોયુગ મુહૂર્ત પરિમાણ પરિપૂર્ણ યુગ-મુહૂર્ત પરિમાણ થાય છે.

હવે યુગના જ અહોરાત્ર પરિમાણ અને મુહૂર્ત પરિમાણ પ્રતિપાદિત કરવાને માટે પ્રશ્ન અને ઉત્તર સૂત્રો કહે છે - પ્રશ્ન સૂત્ર સુગમ છે. હવે સમસ્ત યુગ વિષયમાં જ મુહૂર્તગત ૬૨-ભાગ પરિજ્ઞાનાર્થે પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે - જે સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - X - આ અક્ષરાર્થને આશ્રીને સુગમ છે. ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે - ૫૪,૯૦૦ ને ૬૨ વડે ગુણન કરતા, તેથી યથોક્ત ૬૨-ભાગ સંખ્યા થાય છે.

હવે આ ચંદ્રાદિ સંવત્સર, સૂર્યાદિ સંવત્સર સાથે ક્યારે સમ આદિ સમવપર્યવસાન થાય છે, એમ પ્રશ્ન કરે છે -

● સૂત્ર-૧૦૧ :-

આ સૂર્ય-ચંદ્ર સંવત્સરો ક્યારે સમ-આદિ, સમ-અંત કહેલા છે, તેમ કહેવું? આ ૬૦-સૂર્યમાસો અને ૬૨-ચંદ્રમાસો હોય છે, આ કાળને છ ગણો કરીને ૧૨ વડે વિભક્ત કરતાં ૩૦ આ સૂર્ય-સંવત્સર અને ૩૧-ચંદ્ર સંવત્સરો થાય છે. ત્યારે આ સૂર્ય-ચંદ્ર સંવત્સરો સમાન આદિ અને સમાન અંતવાળા થાય છે, તેવું કહેલ છે એમ [સ્વ શિષ્યોને] કહેવું.

ક્યારે આ સૂર્ય, ઋતુ, ચંદ્ર, નક્ષત્ર સંવત્સરો સમાન આદિ અને સમાન અંતવાળા કહેલા છે તેમ કહેવું ? આ ૬૦-સૂર્યમાસ, ૬૧-ઋતુમાસ, ૬૨-ચંદ્રમાસ, ૬૩-નક્ષત્રમાસ. આ કાળને ૧૨ ગણો કરીને ૧૨ વડે વિભક્ત કરતાં આ ૬૦-સૂર્ય સંવત્સર, આ ૬૧-ઋતુ સંવત્સર, આ ૬૨-ચંદ્ર સંવત્સર, આ ૬૩-નક્ષત્ર સંવત્સર, ત્યારે આ સૂર્યઋતુ-ચંદ્ર-નક્ષત્ર સંવત્સરો સમાન આદિ અને સમાન અંતવાળા કહેલ છે, તેમ [સ્વ શિષ્યોને] કહેવું.

આ અભિવર્ધિત, સૂર્ય, ઋતુ, ચંદ્ર, નક્ષત્ર સંવત્સર ક્યારે સમાન આદિ અને સમાન અંતવાળા કહેલા છે તેમ કહેવું ? તે ૫૭ માસ, સાત અહોરાત્ર, ૧૧-મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૩/૬૨ ભાગો આ અભિવર્ધિત માસ, આ ૬૦ આદિત્યમાસ, આ ૬૧-ઋતુમાસ, આ ૬૨-ચંદ્રમાસ, આ ૬૩-નક્ષત્ર માસ. આટલા કાળને ૧૫૬-વડે ગુણીને, ૧૨-વડે વિભક્ત કરતાં ૭૪૪ આવે, તે અભિવર્ધિત સંવત્સર, ૭૮૦ એ આદિત્ય સંવત્સરો, ૭૯૩ એ ઋતુ સંવત્સર, ૮૭૬ ચંદ્ર સંવત્સર, ૮૭૧ એટલા નક્ષત્ર સંવત્સરો થાય છે -

- ત્યારે આ અભિવર્ધિત, આદિત્ય, ઋતુ, ચંદ્ર, નક્ષત્ર સંવત્સરો સમાન આદિ અને સમાન અંતવાળા થાય છે, તેમ કહેલ છે, એમ [સ્વ શિષ્યોને] કહેવું.

તે ન્યાર્થપણે ચંદ્રસંવત્સર ૩૫૪ અહોરાત્ર, અહોરાત્રના ૧૨/૬૨ ભાગથી કહેલ છે, તેમ કહેવું. તે યથાતથ્યથી ચંદ્ર સંવત્સર ૩૫૪-અહોરાત્ર અને પાંચ મુહૂર્ત તથા ૫૦/૬૨ ભાગ મુહૂર્ત કહેલ છે, તેમ [સ્વ શિષ્યોને] કહેવું.

● વિવેચન-૧૦૧ :-

પ્રશ્ન સૂત્ર સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - X - આ એક યુગવર્તી ૬૦-સૂર્યમાસ, એક યુગાંતવર્તી ૪ ૬૨-ચંદ્રમાસ, આટલા કાળને છ વડે ગુણીએ, ત્યારપછી ૧૨-વડે ભાંગીએ, બાર ભાગ વડે ભાગ દેતા આ ૩૦-સૂર્ય સંવત્સરો થાય છે, આ ૩૧-ચંદ્ર સંવત્સરો થાય છે. ત્યારે આટલા કાળ અતિકાંત થતાં સૂર્ય-ચંદ્ર સંવત્સરો સમાદિ-સમાન પ્રારંભવાળા, સમાન પર્યવસાનવાળા કહેલ છે.

સમાન અંતવાળા કઈ રીતે કહેલ છે ? આ ચંદ્ર-સૂર્ય સંવત્સરો વિવક્ષિતની આદિમાં સમ પ્રારંભ-પ્રારંભવાળા છે. તેથી આરંભીને ૬૦-યુગના અંતે સમપર્યવસાન-વાળા છે.

તેથી કહે છે - એક યુગમાં ત્રણ ચંદ્ર સંવત્સર, બે અભિવર્ધિત સંવત્સર, તે બંને પ્રત્યેક ૧૩-ચંદ્ર માસાત્મક છે. તેથી - પહેલાં યુગમાં પાંચ ચંદ્રસંવત્સરો અને બે ચંદ્રમાસ, બીજા યુગમાં ૧૦-ચંદ્ર સંવત્સર અને ચાર ચંદ્રમાસ. એ પ્રમાણે પ્રત્યેક યુગમાં બે માસની વૃદ્ધિથી ૬૦-યુગપર્યન્તે પરિપૂર્ણ ૩૧-ચંદ્ર સંવત્સરો થાય છે.

ક્યારે આદિત્ય, ઋતુ, ચંદ્ર, નક્ષત્ર સંવત્સરો સમાન આદિ અને સમાન અંતવાળા કહેવા ? ભગવંતે કહ્યું - X - આ ૬૦ એક યુગાંતવર્તી આદિત્ય માસ, આ ૬૧-ઋતુમાસ, આ-૬૨ ચંદ્રમાસ, આ-૬૩ નક્ષત્રમાસ છે. આટલા પ્રત્યેક કાળને

૧૨ વડે ગુણીને, પછી સંવત્સર લાવવા માટે ૧૨-વડે ભાંગીને પછી આ ૬૦-આદિત્ય સંવત્સર, ૬૧-ઋતુ સંવત્સર, ૬૨-ચંદ્ર સંવત્સર, ૬૩-નક્ષત્ર સંવત્સરો થાય ત્યારે બાર યુગાતિક્રમ.

આ સૂર્ય, ઋતુ, ચંદ્ર, નક્ષત્ર સંવત્સરો સમાનાદિ અને સમાનાંતવાળા કહેલા છે. અર્થાત્ કહે છે - વિવક્ષિત યુગની આદિમાં આ ચારે પણ સમારંભ પ્રારંભવાળા થઈ , પછી આરંભીને ૧૨-યુગપર્યન્ત સમાનાંત વાળા હોય છે. પૂર્વે ચારેમાંના કોઈના અવશ્ય ભાગથી કેટલાં માસોના અધિકપણથી એકસાથે બધાં સમાન અંતપણાંના સંભવથી કહ્યું.

પછી પ્રશ્નસૂત્ર સુગમ છે. ભગવંતે કહે છે - તે ૫૭ માસ, સાત અહોરાત્ર, ૧૧-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૨૩/૬૨ ભાગો, આટલાં પ્રમાણમાં આ એક યુગાંતવર્તી અભિવર્ધિત માસ-૬૦-આ સૂર્યમાસ, ૬૧-આ ઋતુમાસ, ૬૨-આ ચંદ્રમા, ૬૩-આ નક્ષત્ર માસ. આટલાં પ્રત્યેક કાળ ૧૫૬ ગણો કરીએ. કરીને ૧૨ વડે ભાંગીએ. પછી ૧૨-વડે ભાગ દેવાતાં [આવે છે-]

૭૪૪-આ અભિવર્ધિત સંવત્સરો, ૭૮૦ એ આદિત્ય સંવત્સરો, ૭૯૩-એ ઋતુસંવત્સરો, ૮૦૬ એ ચંદ્ર સંવત્સરો, ૮૭૧-નક્ષત્ર સંવત્સરો, ત્યારે આ અભિવર્ધિત-આદિત્ય-ઋતુ-ચંદ્ર-નક્ષત્ર સંવત્સરો સમાન આદિ અને સમાન અંતવાળા કહેલા છે. કેમકે પૂર્વે કોઈના પણ કેટલાં માસ અધિકત્વથી એક સાથે બધાંના સમાન પર્યવસાનત્વનો સંભવ છે.

હવે યથોક્ત ૪ ચંદ્ર સંવત્સર પરિમાણ ગણિત ભેદને આશ્રીને બે પ્રકાર વડે કહે છે -

ન્યાર્થપણે - પરતીર્થિકોના પણ સંમત નયની ચિંતા વડે ચંદ્ર સંવત્સર ૩૫૪ અહોરાત્રો અને એક અહોરાત્રના ૧૨/૬૨ ભાગ કહેલા છે. યાથાતથ્યથી ફરી વિચારતાં ચંદ્ર સંવત્સર ૩૫૪ અહોરાત્ર, પાંચ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૫૦/૬૨ ભાગ. એટલા પ્રમાણને કહેલ છે. તેમાં અહોરાત્ર પરિમાણ બંને અહીં પણ એકરૂપ છે. જે ઉપરના ૧૨/૬૨ ભાગ અહોરાત્રના મુહૂર્ત કરવાને માટે ૩૦-વડે ગુણીએ. તેથી આવશે-૩૬૦. તેને ૬૨ ભાગ વડે ભાગ દેવાતાં, પ્રાપ્ત થશે પાંચ મુહૂર્ત. બાકી રહે છે ૫૦/૬૨ મુહૂર્ત.

એ પ્રમાણે સંવત્સરની વક્તવ્યતા પ્રપંચસહિત કહી, હવે ઋતુમાસ વક્તવ્યતા કહે છે -

● સૂત્ર-૧૦૨,૧૦૩ :-

[૧૦૨] તેમાં નિશ્ચે આ છ ઋતુઓ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે - પ્રાવૃષ્, વપરાત્ર, શરદ, હેમંત, વસંત, ગ્રીષ્મ.

તે સર્વે પણ આ ચંદ્ર, ઋતુ બંને માસ, પ્રમાણ થાય છે. ૫૪-૫૪ આદાન વડે ગણતાં સાતિરેક ૫૯-૫૯ અહોરાત્રને અહોરાત્ર પ્રમાણથી કહેલ છે, તેમ કહેવું.

તેમાં નિશ્ચે આ છ ઓમરાત્ર - ઘટતી રાત્રિ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે - ત્રીજા પર્વમાં, સાતમાં પર્વમાં, અગિયારમું પર્વ, પંદરમું પર્વ, ઓગણીસમું પર્વ, તેવીશમાં પર્વમાં.

તેમાં નિશ્ચે આ છ અતિરાત્ર-અધિકરાત્રિ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે - ચોથા પર્વમાં, આઠમાં પર્વમાં, બારમાં પર્વમાં, સોળમાં પર્વમાં, વીસમાં પર્વમાં, ચોવીશમાં પર્વમાં.

[૧૦૩] સૂર્યમાસની અપેક્ષાએ છ અતિરાત્ર અને ચંદ્ર માસની અપેક્ષાએ છ અવમરાત્રિના માનથી હોય છે.

● વિવેચન-૧૦૨,૧૦૩ :-

તેમાં આ મનુષ્યલોકમાં પ્રતિ સૂર્યાયન, પ્રતિ ચંદ્રાયન સંબંધી આ છ ઋતુઓ કહી છે, તે આ પ્રમાણે - પ્રાવૃષ્, વર્ષારાત્ર, શરદ્, હેમંત, વસંત અને ગ્રીષ્મ.

આ લોકમાં અન્યથા નામથી ઋતુઓ પ્રસિદ્ધ છે, તે આ પ્રમાણે - પ્રાવૃષ્, શરદ્, હેમંત, શિશિર, વસંત, ગ્રીષ્મ.

જિનમતમાં યથોક્ત નામથી જ ઋતુઓ છે, તેથી કહેલ છે - પ્રાવૃષ્, વર્ષારાત્ર, શરદ્, હેમંત, વસંત અને ગ્રીષ્મ. નિશ્ચે આ ઋતુ જિનેશ્વરે ઉપદેશેલ છે.

આ ઋતુઓ બે પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે - સૂર્ય ઋતુઓ અને ચંદ્ર ઋતુઓ. તેમાં પહેલાં સૂર્ય ઋતુની વક્તવ્યતા રજૂ કરે છે. તેમાં એકેક સૂર્યઋતુનું પરિમાણ બે સૂર્યમાસ અર્થાત્ ૬૧-અહોરાત્ર છે. એકેક સૂર્યમાસના સાર્દ્ધ ૩૦-અહોરાત્ર પ્રમાણપણાથી કહેલ છે. અન્યત્ર પણ કહેલ છે કે -

બે આદિત્ય માસ, ૬૧-અહોરાત્રથી થાય છે, આ ઋતુ પરિમાણને અવગતમાન જિનેશ્વરે કહ્યું. અહીં પૂર્વાચાર્ય વડે ઈચ્છિત સૂર્ય ઋતુ લાવા માટે કરણ કહ્યા. તે શિષ્ય જનોના અનુગ્રહને માટે દર્શાવાય છે -

અહીં બે + એક એમ ત્રણ ગાથા વૃતિકારશ્રીએ કહેલ છે. પછી તે ગાથાની વ્યાખ્યા કરી છે, તે આ છે -

સૂર્યસંબંધી ઋતુના લવાયેલ પર્વ સંખ્યાને નિયમા પંદર સંગુણ કરવી જોઈએ. પર્વના પંદર તિથિપણાથી આમ કહ્યું. અહીં ભાવના આ પ્રમાણે છે - જો કે ઋતુઓ આષાઠાદિ પ્રભવ છે, તો પણ યુગ શ્રાવણવદ પક્ષ એકમથી આરંભીને પ્રવર્તે છે. પછી યુગાદિથી પ્રવૃત્ત જેટલા પર્વો છે, તેની સંખ્યા ૧૫-ગુણી કરાય છે, કરીને પર્વની ઉપર જે વિવક્ષિત દિનને વ્યાપીને તિથિઓ છે, તે ત્યાં સંક્ષેપિત કરાય છે.

પ્રત્યેક અહોરાત્ર એકેકને બાસઠ ભાગ ઘટાડવા વડે જે નિષ્પન્ન અવમરાત્રિ છે, તે પણ ઉપચારથી ૬૨-ભાગ વડે ઘટાડવા વડે જે નિષ્પન્ન અવમરાત્ર છે, તે પણ ઉપચારથી-૬૨-ભાગો છે, તેના વડે પરીહીન પર્વસંખ્યા કરવી જોઈએ. પછી તેને બે વડે ગુણીએ, ગુણીને ૬૧-વડે યુક્ત કરાય છે. પછી ૧૨૨-વડે ભાંગાકાર કરાતા જે પ્રાપ્ત થાય, તે સંખ્યાને છ ભાગ વડે ભાગ દેવાતા, જે શેષ, તે ઋતુ અનંતર-અતીત

થાય છે. જે પણ શેષ અંશો ઉદ્ધરિત થાય, તેમને બે ભાગ વડે ભાગ દેવાતા, જે પ્રાપ્ત થાય, તે દિવસો પ્રવર્તમાન ઋતુને જાણવી. આ કરણગાથાનો અક્ષરાર્થ કહ્યો. હવે કરણ ભાવના કરીએ છીએ -

તેમાં યુગમાં પહેલા ઈપોત્સવમાં કોઈએ પણ પૂછ્યું - અનંતર અતીત સૂર્ય ઋતુ કઈ છે ? હાલ કઈ વર્તે છે ? તેમાં યુગની આદિથી સાત પર્વો અભિક્રાંત થયા, તેથી સાત લઈએ. તેને ૧૫-વડે ગુણીએ. તેથી આવશે-૧૦૫. આટલા કાળમાં બે અવમ-હીન રાત્રિ થયેલ હોય. તેથી બે દિવસ તેમાંથી ઘટાડતાં પ્રાપ્ત સંખ્યા થશે-૧૦૩. તેને બે વડે ગુણતાં આવશે-૨૦૬. તેમાં ૬૧ ઉમેરીએ. તેથી આવે-૨૬૭. તેમને ૧૨૨ ભાગ વડે ભાગ દેવાય છે. પ્રાપ્ત થશે-બે. તે બંને છ ભાગ વડે સહેવાતા નથી. તેથી તે બંને છ વડે ભાગ દેવાતો નથી. બાકી અંશો ઉદ્ધરતા ત્રેવીશ, તેના અડધાં કરાતાં સાડા અગિયાર આવે. આષાઠાદિક સૂર્ય ઋતુ આવે છે, બે ઋતુ અતિક્રમીને હવે ત્રીજી ઋતુ વર્તે છે અને તેના પ્રવર્તમાન ૧૧-દિવસ અતિક્રમતા બારમો વર્તે છે. [એ પ્રમાણે જાણવું.]

તથાયુગમાં પહેલી અક્ષયતૃતીયામાં કોઈએ પૂછ્યું - કેટલી ઋતુઓ પૂર્વે અતિક્રાંત થયેલી છે ? અત્યારે કઈ વર્તે છે ? તેમાં પહેલી અક્ષયતૃતીયાના પૂર્વે યુગની આદિથી આરંભને ૧૯-પર્વો અતિક્રાંત થયા. તેથી ૧૯ લઈને ૧૫-વડે ગુણીએ, તેથી આવે છે - ૨૮૫. અક્ષયતૃતીયામાં પૂછેલ, તેથી પર્વની ઉપર ત્રણ તિથિ ઉમેરતા-૨૮૮ થાય છે. તેટલા કાળમાં પાંચ અવમરાત્રિ થાય છે. તેથી પાંચ ઘટાડીએ. તેથી આવશે-૨૯૩. તેને બે વડે ગુણીએ, તેથી આવે છે - ૫૮૬. તેને ૬૧-સહિત કરાય છે, તેનાથી પ્રાપ્ત સંખ્યા આવશે-૬૪૭. તેમને ૧૨૨-વડે ભાગ દેતાં, પ્રાપ્ત તશે-પાંચ. તે છ વડે ભાગ દેવાતા નથી. તેથી તેનો છ વડે ભાગ કરાતો નથી. બાકીના અંશો ઉદ્ધરે છે - ૧૭. તેના અડધાં કરાતા થશે સાર્દ્ધ-આઠ. આવેલ-પાંચ ઋતુઓ અતિક્રાંત થતાં છઠ્ઠી ઋતુના પ્રવર્તમાનના આઠ દિવસ જતાં નવમો દિવસ વર્તે છે.

તથા યુગમાં બીજો ઈપોત્સવ કોઈએ પણ પૂછેલ - કેટલી ઋતુઓ અતિક્રાંત થઈ, કેટલી અત્યારે વર્તે છે ? તેમાં આટલા કાળમાં પર્વો અતિક્રાંત થયા-૩૧. તેને ૧૫-વડે ગુણીએ. તેથી પ્રાપ્ત સંખ્યા આવશે - ૪૬૫. અવમરાત્રિ આટલા કાળમાં આઠ વ્યતીત થાય છે. તેથી ૮-ઘટાડવામાં આવે, તેથી રહે છે - શેષ-૪૫૭. તેને બમણાં કરીએ. તેથી આવે છે - ૯૧૪. તેમાં ૬૧-ભાગ ઉમેરતાં આવે છે - ૯૭૫. તેમને ૧૨૨ વડે ભાગ દેવાતા, પ્રાપ્ત થશે સાત. ઉપરના ૧૮ ઉદ્ધરતાં આવે છે -૧૨૧. તેને બે ભાગ વડે ભાગ દેવાતાં પ્રાપ્ત સાર્દ્ધ-૬૦. સાત ઋતુને છ વડે ભાગ દેવાતાં પ્રાપ્ત થશે એક, ઉપર રહેશે એક. આવેલ એક, સંવત્સર અતિક્રાંત થતાં અને એક સંવત્સરની ઉપર પહેલી ઋતુ પ્રાવૃષ્, વીતી ગઈ અને બીજીના ૬૦ દિવસો અતિક્રાંત થયા, ૬૧-મો વર્તે છે, એ પ્રમાણે બીજે પણ ભાવના કરવી જોઈએ.

હવે આ ઋતુઓ મધ્યે કઈ ઋતુ કઈ તિથિમાં સમાપ્તિને પામે છે, એ પર

પ્રશ્નના અવકાશની આશંકાથી તેને જાણવાને માટે પૂર્વાચાર્યો વડે આ કરણ કહેલ છે – વૃત્તિકાર નિર્દિષ્ટ ગાથાની વ્યાખ્યા તેઓ પોતે કહે છે – જે ઋતુમાં જાણવાની ઈચ્છા છે, તે ઈચ્છાઋતુ, તે ઋતુ લેવી એવો અર્થ છે, પછી તેને બમણી કરીએ. અર્થાત્ બે વડે ગુણીએ. બમણી કરીને તેનો ઘટાડો કરીએ. પછી ફરી પણ તે બે વડે ગુણીએ, ગુણીને પ્રતિરાશિ કરીએ. બે વડે ગુણવાથી જે થાય છે, તેટલાં પર્વો જાણવા. તેને બમણાં કરીને પ્રતિરાશિના અડધાં કરીએ, તેનું અડધું જે થાય છે, તેટલી તિથિઓ જાણવી. જેમાં યુગભાવિની ૩૦ ઋતુઓ સમાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે ઋતુની સમાપ્તિનો કરણ ગાથા અક્ષરાર્થ કહ્યો.

હવે ભાવના કરાય છે – જો પહેલી ઋતુ જાણવાને ઈચ્છો, જેમકે યુગમાં કઈ તિથિમાં પહેલી પ્રાવૃષ્ ઋતુ સમાપ્તિને પામે છે ? તેમાં એક લેવા, તેને બે વડે ગુણવા. થયાં બે. તે બેનો ઘટાડો કરીએ. તેથી એક આવે તે ફરી પણ બે વડે ગુણીએ. તેથી બે આવશે. તે આ પ્રતિરાશિ. તેના અડધાં કરતાં થશે એક. તેથી આવેલ-યુગાદિમાં બે પર્વો અતિક્રમીને પહેલી તિથિ એકમમાં પહેલી ઋતુ-પ્રાવૃષ્ નામની છે, તે સમાપ્તિ પામે છે.

તથા બીજી ઋતુ જાણવાની ઈચ્છા છે, તો બે સ્થાપવા, તેને બે વડે ગુણવાથી થાય ચાર, તેનો ઘટાડો કરીએ, તેથી આવશે ત્રણ, ફરી બે વડે ગુણીએ, તેથી આવશે છ, તે પ્રતિરાશિને પ્રતિરાશિ વડે અડધાં કરીએ, તેથી આવશે ત્રણ. આવેલ-યુગાદિથી છ પર્વો અતિક્રમીને ત્રીજી તિથિમાં બીજી ઋતુ સમાપ્તિ પામે.

તથા ત્રીજી ઋતુ જાણવાને ઈચ્છે તો ત્રણ સંખ્યા લેવી. તેને બે વડે ગુણતાં, થાય છે - છ. તે ઘટાડો કરીએ. તેથી આવે છે - પાંચ, તે ફરી બે વડે ગુણતાં, આવે છે દશ, તે પ્રતિરાશિને પ્રતિરાશિ વડે અડધાં પ્રાપ્ત થતાં આવે પાંચ. આવેલ યુગાદિથી આરંભીને દશ પર્વોને અતિક્રમતાં પાંચમી તિથિમાં ત્રીજી ઋતુ સમાપ્તિને પામે છે.

તથા છઠ્ઠી ઋતુ જાણવાને ઈચ્છતા છ સ્થાપીએ, તેને બે વડે ગુમતાં, થાય છે - બાર. તેટલાનો ઘટાડો કરીએ. તો આવશે-૧૧, તેને બે વડે ગુણીએ, તેથી આવશે-૨૨. તે પ્રતિરાશિને પ્રતિરાશિતા વડે અડધાં કરાતા થશે-૧૧. આવેલ-યુગાદિથી આરંભીને બાવીશ પર્વોને અતિક્રમતા એકાદશીમાં છઠ્ઠી ઋતુ સમાપ્તિને લઈ જાય છે.

તથા યુગમાં નવમી ઋતુમાં જાણવાને ઈચ્છે છે, તો નવની સ્થાપના કરવી. તેને બે વડે ગુણીએ, તેથી ૧૮-થશે. તેટલો ઘટાડો કરતાં થશે-૧૭, તે ફરી બે વડે ગુણીએ, તેથી ૩૪ આવે. તે પ્રતિરાશિથી પ્રતિરાશિ કરીને તેના અડધાં કરાતા આવશે-૧૭. આવેલ-યુગાદિથી ૩૪ પર્વો અતિક્રમીને બીજા સંવત્સરમાં પૌષમાસમાં શુકલપક્ષમાં બીજી તિથિમાં નવમી ઋતુ પરિસમાપ્તિને પામે છે.

તથા ૩૦-મી ઋતુમાં જિજ્ઞાસા થાય, તો ૩૦ સંખ્યા લેવી. તેને બમણી કરીએ. આવશે-૬૦. તે રૂપ ઘટાડતાં આવશે ૫૯. તે ફરી બે વડે ગુણીએ, આવશે ૧૧૮. તે પ્રતિરાશિથી પ્રતિરાશિ કરતાં અને તેનું અડધું કરાતા આવશે-૫૯. આવેલ યુગાદિથી

૧૧૮માં પર્વને અતિક્રમીને ૫૯મી તિથિમાં, અર્થાત્ પાંચમાં સંવત્સરમાં પહેલાં અષાઢ માસમાં શુકલપક્ષમાં-ચૌદમી તિથિમાં ૩૦-મી ઋતુની સમાપ્તિ થાય છે. વ્યવહારથી પહેલાં અષાઢને અંતે, એમ અર્થ જાણવો.

આ જ અર્થને સુખેથી જાણવા આ પૂર્વાચાર્યે દર્શાવેલ ગાથા વૃત્તિકારે નોંધી, તેની વ્યાખ્યા કરતાં કહ્યું છે કે – આ સૂર્ય ઋતુની વિચારણામાં અષાઢાદિ માસો જાણવા. કેમકે અષાઢમાસથી આરંભીને ઋતુ પહેલાંથી પ્રવર્તે છે. તિથિઓ બધી જ ભાદ્રપદાદિ છે. ભાદ્રપદાદિ મહિનામાં પ્રથમાદિ ઋતુની પરિસમાપ્ત થવાથી આમ કહ્યું. તેમાં જે માસમાં, જે તિથિઓમાં સૂર્યની પ્રાવૃષ્ આદિ ઋતુઓ પરિ સમાપ્તિ પામે છે, તે આષાઢાદિ માસ અને તે ભાદ્રપદાદિ માસાનુગત તિથિઓ જાણવી. બધી એકાંતરિત કહેવી.

તેથી કહે છે – પહેલી ઋતુ ભાદ્રપદ માસમાં પૂર્ણ થાય છે, પછી એક માસ આસોને અપાંતરાલમાં મૂકીને કારતક માસમાં બીજી ઋતુ પરિસમાપ્તિને પામે છે. એ પ્રમાણે ત્રીજી પૌષ માસમાં, ચોથી ફાલ્ગુન માસમાં, પાંચમી વૈશાખ માસમાં, છઠ્ઠી અષાઢમાં, એ પ્રમાણે બાકીની પણ ઋતુઓ આ જ માસમાં એકાંતરિતમાં વ્યવહારથી પરિસમાપ્તિને પામે છે, પણ બીજા મહિનાઓમાં નહીં.

તથા પહેલી ઋતુ એકમે સમાપ્તિ પામે, બીજી ઋતુ ત્રીજે, ત્રીજી ઋતુ પાંચમે, ચોથી ઋતુ સાતમે પાંચમી નોમે, છઠ્ઠી ઋતુ અગિયારમે, સાતમી ઋતુ તેરમે, આઠમી પંદરમે. આ બધી જ ઋતુઓ કૃષ્ણ પક્ષમાં છે. તેથી નવમી ઋતુ શુકલપક્ષની બીજે, દશમી ચોથે, અગિયારમી છઠ્ઠે, બારમી આઠમે, તેરમી દશમે, ચૌદમી બારમે, પંદરમી ચૌદમે. આ સાતે ઋતુઓ શુકલ પક્ષમાં છે.

આ કૃષ્ણ-શુકલ પક્ષભાવી પંદરે ઋતુઓ યુગના અર્ધમાં થાય છે. તેથી ઉક્ત ક્રમે જ બાકીની પણ પંદર ઋતુઓ યુગના અર્ધમાં થાય છે, તે આ પ્રમાણે – સોળમી ઋતુ કૃષ્ણ પક્ષમાં એકમે, ૧૭-મી ત્રીજે, અઠારમી પાંચમે, ૧૯-મી સાતમે, વીસમી-નોમે, ૨૧-મી અગિયારમે, ૨૨-મી તેરમે, ૨૩-મી અમાસે. આ સોળથી તેવીશ સુધી આઠે ઋતુ કૃષ્ણ પક્ષમાં છે.

ત્યારપછી શુકલપક્ષની બીજે ચોવીસમી, પછી ૨૫મી ઋતુ ચોથે, ૨૬મી ઋતુ છઠ્ઠે, ૨૭-મી આઠમે, ૨૮-મી દશમે, ૨૯-મી બારમે, ૩૦-મી ચૌદમે. એ પ્રમાણે આ બધી ઋતુઓ યુગમાં એકાંતર માસની, એકાંતર તિથિમાં થાય છે.

આ ઋતુઓના સંદ્ર અને સૂર્ય નક્ષત્ર યોગને જાણવાને માટે પૂર્વાચાર્યો વડે કરણ કહેલ છે. તેથી તેને પણ શિષ્યજનના અનુગ્રહને માટે બતાવે છે –

અહીં વૃત્તિકારશ્રી ત્રણ ગાથા દર્શાવીને પછી વ્યાખ્યા રજૂ કરતાં કહે છે – ૩૦૫ અંશ-વિભાગ, કેટલી સંખ્યાથી છેદ કરેલ, તે કહે છે – છેદ ૧૩૪ અર્થાત્ ૧૩૪ છેદ વડે છેદતાં જે અહોરાત્ર, તેના હોતા-૩૦૫ અંશો. આ ધ્રુવરાશિ જાણવી. આ ધ્રુવરાશિ-ઈચ્છિત ઋતુ વડે એકાદિથી ૩૦-પર્યન્તથી બે ઉત્તર વડે એકથી આરંભીને

પછી આગળ દ્વિ-ઉત્તર વૃદ્ધિથી ગુણવામાં આવે. પછી આટલા શોધનકથી શોધિત કરવામાં આવે. તેમાં શોધનકને પ્રતિપાદન અર્થે બીજી ગાથા છે -

અહીં જે નક્ષત્રનું અર્ધક્ષેત્ર, તે ૬૭ વડે શોધિત કરીએ અને જે નક્ષત્ર સમક્ષેત્ર છે, તે બે-ગુણાં ૬૭ વડે ૧૩૪ થાય. તે શોધિત કરીએ. જે વળી નક્ષત્રને દ્વ્યર્ધક્ષેત્ર, તે ત્રણગુણાથી ૬૭-એટલે આવે ૨૦૧ વડે શોધિત કરીએ. અહીં સૂર્યના પુષ્યાદિ નક્ષત્રો શોધવા અને ચંદ્રના અભિજિતાદિ. તેમાં સૂર્યનક્ષત્રયોગ વિચારણામાં પુષ્ય વિષયક-૮૮ શોધવા. ચંદ્રનક્ષત્ર યોગ વિચારણામાં અભિજિતમાં ૪૨-શોધવા.

આટલાં અર્ધક્ષેત્ર, સમક્ષેત્ર, દ્વ્યર્ધક્ષેત્ર વિષય શોધનક શોધીને જે ઉક્ત પ્રકારથી નક્ષત્ર શેષ રહે છે - સર્વ પ્રકારે શુદ્ધિને પામતા નથી, તે નક્ષત્ર સૂર્યના અને ચંદ્રના નિયમથી જાણવા. ક્યાં ? ત્રીશે ઋતુ સમાપ્તિમાં. આ ત્રણે કરણગાથાનો અક્ષરાર્થ કહ્યો, હવે કરણ ભાવના કરાય છે -

તેમાં પહેલી ઋતુ ક્યા ચંદ્રનક્ષત્રમાં સમાપ્તિને પામે છે, એ જિજ્ઞાસામાં અનંતર કહેલ ૩૦૫ પ્રમાણ ધ્રુવરાશિ લેવી. તે એક વડે ગુણતાં તે જ થાય છે. તે જ ધ્રુવરાશિ થાય. તેમાં અભિજિત-૪૨થી શુદ્ધ થતાં. પછી રહે છે - ૨૬૩. પછી ૧૩૪ વડે શ્રવણ શુદ્ધ થાય. બાકી રહ્યા - ૧૨૯. તેના વડે ધનિષ્ઠા શુદ્ધ થતું નથી. તેથી આવેલ-૧૨૯ ના ૧૩૪ ભાગના ધનિષ્ઠાને અવગાહીને ચંદ્ર, પહેલી સૂર્યઋતુને પૂર્ણ કરે છે.

જે બીજી સૂર્ય ઋતુની જિજ્ઞાસામાં તે ધ્રુવરાશિ ૩૦૫ પ્રમાણ ત્રણ વડે ગુણીએ, તેથી આવશે-૯૧૫. તેમાં અભિજિત ૪૨-શોધિત થયા. પછી રહેશે-૮૭૩. પછી ૧૩૪ વડે શ્રવણ શુદ્ધિને પામે. બાકી રહેશે-૭૩૯. તે પણ ૧૩૪ વડે ધનિષ્ઠા શુદ્ધ થાય. તેથી આવે છે - ૬૦૫. તે પણ ૬૭-વડે શતભિષજ્ શુદ્ધ થાય. પછી રહેશે-૫૩૮. તેમાંથી પણ ૧૩૪-વડે પૂર્વાભાદ્ર-પદ શુદ્ધ થાય. તેથી રહેશે-૪૦૪. તેમાંથી પણ ૨૦૧ વડે ઉત્તરા ભાદ્રપદ શુદ્ધ થાય. બાકી રહેશે-૨૦૩. તેમાંથી પણ ૧૩૪થી રેવતી શુદ્ધ થાય છે. પછી રહે છે - ૬૯. પછી આવેલ અશ્વિની નક્ષત્રના ૬૯ને ૧૩૪ ભાગથી અવગાહીને બીજી સૂર્ય ઋતુને ચંદ્ર પરિસમાપ્ત કરે છે.

એ પ્રમાણે બાકીની ઋતુમાં પણ ભાવના કરવી.

૩૦મી સૂર્ય ઋતુની જિજ્ઞાસામાં તે જ ધ્રુવરાશિ ૩૦૫ સંખ્યાને ૬૯ વડે ગુણીએ. તેથી આવે છે - ૧૭,૯૯૫. તેમાં ૧૩૬ વડે ૬૧ નક્ષત્ર પર્યાય શુદ્ધ થાય છે. પછી ૩૬૬૦ને ચાર વડે ગુણીને પછી શોધિત કરીએ. પછી રહે છે - ૩૩૫૫. તેમાંથી ૩૨૨૫ વડે અભિજિતથી મૂળ પર્યન્તના નક્ષત્રો શુદ્ધ કરાતાં રહે છે ૧૩૦. તેના વડે પૂર્વાષાઢા શુદ્ધ થતું નથી. તેથી આવેલ $130/134$ ને પૂર્વાષાઢાના હોતા અવગાહીને ચંદ્ર ૩૦મી સૂર્યઋતુને પરિસમાપ્ત કરે છે. [તેમ જાણવું.]

હવે સૂર્યનક્ષત્ર યોગ ભાવના કરાય છે. તે જ ૩૦૫ પ્રમાણ ધ્રુવરાશિ, પહેલી સૂર્ય ઋતુ જિજ્ઞાસામાં એક વડે ગુણીએ તેથી તે જ સંખ્યા આવશે. તેથી પુષ્યના

હોતા ૮૮ શુદ્ધ થતાં રહેશે-૨૧૭. પછી ૬૭ વડે આશ્લેષા શુદ્ધ થતાં બાકી રહેશે-૧૫૦. તે પણ ૧૩૪-વડે મઘા શુદ્ધ થાય છે. પચી બાકી રહેશે-૧૬. પછી આવેલ પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રના-૧૬. તે ૧૩૪ ભાગ વડે અવગાહીને સૂર્ય પહેલી સ્વ ઋતુને પૂર્ણ કરે છે.

બીજી સૂર્ય ઋતુની જિજ્ઞાસામાં તે ધ્રુવરાશિ-૩૦૫ પ્રમાણને ત્રણ વડે ગુણીએ, આવશે-૯૧૫. તેથી ૮૮ વડે પુષ્ય શુદ્ધિને પામે છે. પછી રહેશે-૮૩૭. તેમાંથી ૬૭ વડે આશ્લેષા શુદ્ધ થાય છે. બાકી રહેશે-૭૬૦. તેમાંથી ૧૩૪ વડે મઘા શુદ્ધ થાય છે. પછી રહેશે-૬૨૬. તેમાંથી ૧૩૪ વડે પૂર્વા ફાલ્ગુની શુદ્ધ થતાં, પછી રહેશે-૪૯૨. તેમાં પણ-૨૦૧ વડે ઉત્તરા ફાલ્ગુની શુદ્ધ થાય છે. પછી રહેશે-૨૯૧. તેમાંથી પણ ૧૩૪ વડે હસ્ત શુદ્ધ થાય છે. પછી રહે છે - ૧૫૭. તેમાંથી પણ ૧૩૪ વડે ચિત્રા શુદ્ધ થાય છે. પછી રહેશે-૨૩. આવેલ સ્વાતિના - $23/67$ ભાગને અવગાહીને સૂર્ય બીજી ઋતુ પૂર્ણ કરે છે.

એ પ્રમાણે બાકીની ઋતુઓ પણ કહેવી.

ત્રીશમી સૂર્યઋતુની જિજ્ઞાસામાં તે જ ધ્રુવરાશિ-૩૦૫ પરિમાણને ૬૯ વડે ગુણતાં આવશે-૧૭,૯૯૫. તેમાં ૧૪,૬૪૦ વડે ચાર પરિપૂર્ણ નક્ષત્ર પર્યાય શુદ્ધ થતાં બાકી રહેશે ૩૩૫૫. તેમાંથી ૮૮ વડે પુષ્ય શોધિત થતાં, બાકી રહેશે - ૩૨૬૭. તેમાંથી ૩૨૫૮ વડે આશ્લેષાદિથી મૃગશિર સુધીના નક્ષત્રો શુદ્ધ થતાં બાકી રહેશે-૯. તેના વડે આર્દ્રા નક્ષત્ર શુદ્ધ ન થાય. તેથી આવેલ $9/134$ ભાગથી આર્દ્રાના હોતા નવને ગ્રહીને સૂર્ય ત્રીશમી સ્વ ઋતુ પૂર્ણ કરે છે.

એ પ્રમાણે સૂર્ય ઋતુ કહી.

હવે ચંદ્ર ઋતુના ૪૦૨, તેથી કહે છે - એક નક્ષત્ર પર્યાયમાં ચંદ્રની છ ઋતુઓ થાય છે અને ચંદ્રના નક્ષત્ર પર્યાયો એક યુગમાં-૬૭ સંખ્યક થાય છે. તે ૬૭ને છ વડે ગુણતાં, થાય ૪૦૨. આટલી ચંદ્રઋતુઓ એક યુગમાં થાય. કહ્યું છે કે - એક એક ચંદ્ર ઋતુનું પરિમાણ પરિપૂર્ણ ચાર અહોરાત્ર અને પાંચમાં અહોરાત્રના $37/67$ ભાગ - ૪ - $37/67$ છે.

આ પ્રમાણ કઈ રીતે જાણવું ? તે કહે છે - અહીં એક નક્ષત્ર પર્યાયમાં છ ઋતુઓ પૂર્વે જ અનંતર કહેલી છે. નક્ષત્ર પર્યાયનું ચંદ્ર વિષયનું પરિમાણ ૨૭ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના $27/67$ ભાગ છે. તેમાં અહોરાત્રને છ વડે ભાગ દેતાં ચાર અહોરાત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. બાકી રહે છે - ત્રણ. તેના ૬૭ ભાગ કરવાને માટે ૬૭ વડે ગુણતાં આવે છે - ૨૦૧. પછી ઉપરના $27/67$ ભાગો ઉમેરીએ. તેથી આવશે-૨૨૨. તેને છ ભાગ વડે ભાગ દેતાં પ્રાપ્ત થશે - $37/67$ ભાગ. તેની ચંદ્ર ઋતુ લાવવાને માટે પૂર્વાચાર્યો વડે આ કરણ કહેલ છે -

અહીં વૃત્તિકારશ્રીએ બે ગાથાઓ નોંધી પછી તેની વ્યાખ્યા કરેલી છે, તે વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે -

વિવક્ષિત ચંદ્રઋતુના આનયન કરવામાં યુગાદિથી જે પર્વ સંખ્યાન અતિ સંક્રાન્ત છે, તેને ૧૫ગણું નિયમથી કરવું જોઈએ. પછી તિથિ સંક્ષિપ્ત - જે તિથિઓ પર્વની ઉપર વિવક્ષિત દિવસથી પૂર્વે અતિક્રાન્ત હોય, તે તેમાં સંક્ષેપ કરાય છે. પછી ૬૨-ભાગ વડે - ૬૨ ભાગ નિષ્પન્ન અવમરાત્રિ વડે પરિહીન-ઘટતી જાણવી. પછી એ સ્વરૂપે ૧૩૪ વડે ગુણિત કરવી. પછી ૩૦૫ વડે સંયુક્ત થયેલ ૧૧૬ વડે વિભાગ કરવો. વિભક્ત કરતાં જે અંક પ્રાપ્ત થાય, તે ઋતુ જાણવી. આ બે કરણ ગાથાનો અક્ષરાર્થ કહ્યો.

હવે કરણ ભાવના કરીએ છીએ. કોઈક પણ પૂછે છે - યુગની આદિથી પહેલા પર્વમાં પાંચમીએ કઈ ચંદ્ર ઋતુપ્રવર્તે છે ? તેમાં એક પણ પર્વ પરિપૂર્ણ અહીં હજી સુધી હોતું નથી. યુગની આદિથી દિવસો ન્યૂન લેવાના છે. તે ચાર છે, પછી તે ૧૩૪ વડે ગુણીએ, તેથી થશે ૫૩૬. પછી ફરી ૩૦૫ ઉમેરીએ. એટલે થશે-૮૪૧. તેને ૬૧૦ ભાગ વડે ભાગ દેતાં પ્રાપ્ત પહેલી ઋતુના અંશો ઉદ્ધરે છે - ૨૩૧. તેમાં ૧૩૪ ભાગ દેતાં પ્રાપ્ત થશે એક. અંશોને ૧૩૪ વડે ભાગ દેતા, જે પ્રાપ્ત થાય, તેને દિવસો જાણવા. બાકીના અંશો ઉદ્ધરતાં-૯૭ આવશે. તેમાં બે વડે અપવર્તના કરતાં પ્રાપ્ત સાર્દ્ધ ૪૮/૬૭ ભાગો. આવેલ યુગાદિથી પંચમીમાં પહેલી પ્રાવૃટ્ ઋતુ.

આ ઋતુ અતિક્રાન્ત થતાં બીજી ઋતુનો એક દિવસ જાય અને બીજા દિવસના સાર્દ્ધ ૩૮/૬૭ ભાગ.

તથા કોઈ પણ પૂછે છે કે યુગની આદિથી બીજા પર્વમાં એકાદશીમાં કઈ ચંદ્ર ઋતુ છે ? તેમાં એક પર્વ અતિક્રાન્ત છે, તેથી એક લઈએ. તે ૧૫-વડે ગુણીએ. તેથી આવે-૧૫. એકાદશીમાં પૂછેલ છે, તેથી તેના પાશ્ચાત્ય દશ, તે દિવસો, તેમાં ઉમેરીએ. તેથી આવશે-૨૫, તેને ૧૩૪ વડે ગુણીએ, આવશે-૩૩૫૦. તેમાં ૩૦૫ ઉમેરીએ. તેથી આવશે-૩૬૫૫. તેમાં ૬૧૦ વડે ભાગ દઈએ. તેથી આવશે પાંચ અને અંશો રહેશે-૬૦૫. તેને ૧૩૪ વડે ભાગ કરતાં પ્રાપ્ત થશે-દિવસો ચાર. શેષ અંશો ઉદ્ધરતાં આવશે-૬૬. તેની બે વડે અપવર્તનામાં પ્રાપ્ત થશે સાર્દ્ધ ૩૪/૬૭ ભાગ.

એ રીતે આવેલ પાંચ ઋતુઓ અતિક્રાન્ત થઈ, છટ્ટી ઋતુના ચાર દિવસ, પાંચમાં દિવસના સાર્દ્ધ - ૩૪/૬૭ ભાગ. એ પ્રમાણે બીજા દિવસમાં ચંદ્ર ઋતુ જાણવી.

હવે ચંદ્ર ઋતુ પરિસમાપ્તિ દિવસ લાવવા માટે જે પૂર્વાચાર્ય વડે કરણ કહેવાયું છે, તે જણાવે છે. અહીં નોંધેલ એક ગાથાની વૃત્તિકારશ્રી વ્યાખ્યા આપે છે - અહીં જે પૂર્વે સૂર્ય ઋતુ પ્રતિપાદનમાં દ્યુવરાશિ કહી છે - ૩૦૫/૧૩૪ ભાગોને તે પૂર્વમાં ગુણવા. અર્થાત - ઈષ્ટિત એકાદિથી ૪૦૨માં પર્યન્તથી - દ્વિ ઉત્તર વૃદ્ધિથી એકથી આરંભીને પછી આગળ દ્વિઉત્તરની વૃદ્ધિથી વધતાં ગુણિત કરતાં આત્મીય છેદથી ૧૩૪ રૂપથી વિભાગ કરતાં જે પ્રાપ્ત છે. તે ચંદ્રની ઋતુની સમાપ્તિ જાણવી જોઈએ.-

- જેમ કોઈ પણ પૂછે, ચંદ્રની ઋતુ પહેલાં કઈ તિથિમાં પરિસમાપ્તિમને પામે છે ? તેમાં દ્યુવરાશિ લેવી-૩૦૫. તે એક વડે ગુણીએ. તેનાથી તે જ દ્યુવરાશિ આવે.

તેને સ્વકીય ૧૩૪ પ્રમાણ વડે છેદ કરીને ભાગ દેતાં, પ્રાપ્ત બે થાય. શેષ રહે છે - ૩૭, તેની બે વડે અપવર્તના કરતાં આવશે સાર્દ્ધ ૧૮/૬૭ ભાગ. આવેલ યુગાદિથી બે દિવસો અને ત્રીજા દિવસના સાર્દ્ધ - ૧૮/૬૭ ભાગો અતિક્રમીને પહેલી ચંદ્ર ઋતુ પરિસમાપ્તિને પામે છે.

બીજી ચંદ્રઋતુની જિજ્ઞાસામાં તે દ્યુવરાશિ-૩૦૫ છે. તેને ત્રણ વડે ગુણીએ. તેથી આવશે-૯૧૫. તેને ૧૩૪ ભાગ વડે ભાગ દેતા, પ્રાપ્ત થશે-૬, શેષ ઉદ્ધરે છે-૧૧૧. તેની બે વડે અપવર્તનામાં પ્રાપ્ત થશે. સાર્દ્ધ - ૫૫/૬૭ ભાગ. આવેલ યુગાદિથી છ દિવસો અતિક્રાન્ત થતાં, તેમાં સાતમાં દિવસના સાર્દ્ધ - ૫૫/૬૭ ભાગો જતાં બીજી ચંદ્રઋતુ પરિસમાપ્તિને પામે છે.

૪૦૨મી ઋતુની જિજ્ઞાસામાં તે જ દ્યુવરાશિ-૩૦૫ પ્રમાણને ૮૦૩ વડે ગુણીએ - બબ્બે ઉત્તર સંખ્યાની વૃદ્ધિ વડે જ ૪૦૨ના ૮૦૩ પ્રમાણ જ રાશિ થાય છે. તેથી કહે છે - જેના એકથી આગળ પચી બે સંખ્યાની વૃદ્ધિથી રાશિની વિચારણા કરતાં તેના 'બે' સંખ્યા ન્યૂન થાય છે. જેમ દ્વિકની ત્રણ, ત્રિકની પાંચ, ચતુષ્કની સાત, અહીં પણ ૪૦૨ પ્રમાણની રાશિથી ઉત્તર બે સંખ્યાની વૃદ્ધિથી રાશિ વિચારતાં પછી ૮૦૩ થાય છે. એવા પ્રકારની રાશિના ગુણનથી આવે - ૨૪૪૯૧૫. તેના ૧૩૪ વડે ભાગ દેવાતા પ્રાપ્ત-૧૮૨૭ અને અંશો ઉદ્ધરે છે - ૯૭. તેની બે વડે અપવર્તનાથી પ્રાપ્ત સાર્દ્ધ - ૪૮/૬૭. આવેલ યુગાદિથી ૧૮૨૭ દિવસ અતિક્રાન્ત થતાં પછીના દિવસના સાર્દ્ધ ૪૮/૬૭ સંખ્યક ભાગ જતાં ૪૦૨મી ચંદ્ર ઋતુ પૂર્ણ થાય છે.

આ ચંદ્રઋતુમાં ચંદ્રનક્ષત્ર યોગ પરિજ્ઞાનાર્થે પૂર્વાચાર્યનો આ ઉપદેશ છે - "તે જ દ્યુવરાશિ અને ગુણરાશિ પણ થાય છે. નક્ષત્ર શોધન પૂર્વે કહેલાં જાણવા. આ ગાથાની વ્યાખ્યા -

ચંદ્રઋતુના ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગાર્થે તે જ ૩૦૫ પ્રમાણ દ્યુવરાશિ જાણવી. ગુણાકાર રાશિ પણ એક આદિથી દ્વિઉત્તર વૃદ્ધિ, તે જ થાય છે, તેમ જાણવું - જે પૂર્વે ઉપદિષ્ટ નક્ષત્ર શોધન પણ જાણવાં. તે જ જે પૂર્વ ભણિત ઠર-આદિ. તેથી પૂર્વ પ્રકારથી વિવક્ષિત ચંદ્ર ઋતુ નિયત નક્ષત્રયોગ આવે છે.

તેમાં પ્રથમ ચંદ્રઋતુમાં કયો ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગ છે ? તે જિજ્ઞાસામાં તે જ ૩૦૫ દ્યુવરાશિ લેવી. તે એક વડે ગુણતાં તે જ રાશિ થાય છે. તેથી અભિજિતના ઠર શુદ્ધ થાય. પછી શેષ રહે છે - ૨૬૩.

પછી ૧૩૪ વડે શ્રવણ શુદ્ધ થાય. પછી બાકી રહે છે - ૧૨૯. તેની બે વડે અપવર્તના કરતા આવે છે - સાર્દ્ધ ૬૪/૬૭ ભાગ.

આવેલ ધનિષ્ઠાના સાર્દ્ધ ૬૪/૬૭ ભાગોને અવગાહીને ચંદ્રની પહેલી સ્વ ઋતુ પરિસમાપ્ત થાય છે.

બીજી ચંદ્રઋતુની જિજ્ઞાસામાં તે જ દ્યુવરાશિ - ૩૦૫ પ્રમાણ, તેને ત્રણ વડે ગુણવા. તેથી આવશે ૯૧૫, તેમાં અભિજિતના ઠર-શોધિત થતાં રહેશે-૮૭૩.

તેમાંથી ૧૩૪ વડે શ્રવણ શુદ્ધિને પામે છે. બાકી રહેશે - ૭૩૯. તેમાં પણ ૧૩૪ વડે ઘનિષ્ઠા શોધિત થાય. તેથી આવશે - ૬૦૫.

તેમાંથી પણ ૬૭ વડે શતભિષક શોધિત થતાં રહેશે - ૫૩૮. એમાંથી પણ ૧૩૪ વડે પૂર્વાભાદ્રપદ શોધિત થાય. તેથી રહેશે - ૪૦૪.

તેમાંથી પણ ૨૦૧ વડે ઉત્તરાભાદ્રપદ શુદ્ધ થતાં બાકી રહેલ-૨૦૩. તેમાંથી પણ ૧૩૪ વડે રેવતી શોધિત થતાં રહેશે-૬૯.

આવેલ અશ્વિની નક્ષત્રના ૬૯ ને ૧૩૪ ભાગોથી અવગાહીને બીજી સ્વ ઋતુને ચંદ્ર પરિસમાપ્ત કરે છે.

તથા ૪૦૨-મી ચંદ્રઋતુ જિજ્ઞાસામાં તે ધ્રુવરાશિ-૩૦૫ પ્રમાણ લેવી. લઈને ૮૦૩ વડે ગુણીએ. તેથી આવેલ-૨૪૪૯૧૫ સંખ્યા છે, તેમાં સર્વ નક્ષત્ર પર્યાય પરિમાણ-૩૬૬૦.

તેથી કહે છે - છ અર્ધદેશ નક્ષત્રમાં પ્રત્યેક ૬૭-અંશો દ્વ્યર્ધદેશ નક્ષત્રમાં પ્રત્યેક ૨૦૧ અંશોના-૧૫ સમક્ષેત્રોમાં પ્રત્યેક ૩૪ને ૬/૬૭ વડે ગુણીએ. તેથી આવે છે - ૪૦૨. તથા છ ને ૨૦૧ વડે ગુણતાં આવે છે - ૧૨૦૬. તથા ૧૩૪ને ૧૫-વડે ગુણીએ. તેથી આવશે - ૨૦૧૦. આ ત્રણે રાશિને એકઠી કરીએ અને કરીને, તેમાં અભિજિત્ના ૪૨-ને ઉમેરીએ. તેથી આવશે-૩૬૬૦.

આટલા એક નક્ષત્ર પર્યાય પરિમાણથી પૂર્વરાશિના ૨૪૪૯૧૫ ભાગો કરવામાં આવે છે. પ્રાપ્ત ૬૬ નક્ષત્ર પર્યાયો છે, પછી રહે છે - ૩૩૫૫. તેમાં અભિજિત્ના ૪૨-શોધિત થતાં બાકી રહે છે - ૩૩૧૩.

આ ૩૩૧૩ થી ૩૦૮૨ વડે અનુરાધા સુધીના નક્ષત્રો શોધિત થતાં બાકી રહેશે - ૨૨૧. પછી ૬૭-વડે જ્યેષ્ઠા શોધિત થતાં રહેશે-૧૬૪. તેમાંથી પણ ૧૩૪ વડે મૂલ નક્ષત્ર શોધિત થતાં, પછી રહેશે-૩૦. આવેલ પૂર્વાષાઠા નક્ષત્રના $30/134$ ભાગોને અવગાહીને ચંદ્ર ૪૦૨મી સ્વઋતુને પૂરી કરે છે.

એ પ્રમાણે સૂર્ય અને ચંદ્ર ઋતુ પરિમાણ કહ્યું.

હવે લોકરૂઢિથી એક-એક ચંદ્રઋતુનું પરિમાણ સુધી કહે છે - X - X - બધી પણ આ છ સંખ્યક પ્રાવૃટ્ આદિ ઋતુઓ પ્રત્યેક ચંદ્ર ઋતુઓ હોતા બબ્બે માસ જાણવા.

તે બબ્બે માસનું શું પ્રમાણ છે, તે કહે છે - X - ૩૫૪ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના $12/52$ ભાગો. બાકી રહે. અર્થાત્ એ પ્રમાણે આવા રૂપે આદાનથી આવા સ્વરૂપે સંવત્સર પ્રમાણ લેવું.

ગણવામાં આવનાર બે માસમાં કંઈક અધિક અહોરાત્રના $2/52$ ભાગો. એ ભાવ છે. ૫૯-૫૯ અહોરાત્ર, અહોરાત્ર પ્રમાણથી કહેવા.

તેથી કહે છે - બબ્બે માસ પ્રમાણની છ ઋતુઓ છે, એમ ૩૫૪ અહોરાત્રોને છ વડે ભાગ દેવાતાં પ્રાપ્ત ૫૯-અહોરાત્રોના $12/52$ ભાગોના છ વડે ભાગ કરતાં

$2/52$ ભાગ.

એ પ્રમાણે હોવાથી કર્મમાસ અપેક્ષાથી એક-એક ઋતુમાં લૌકિક એક-એક ચંદ્રઋતુને આશ્રિને વ્યવહારથી એકેક અવમરાત્ર થાય છે. સર્વ કર્મસંત્સરમાં છ અવમરાત્રિ થાય છે.

તેથી કહે છે - X - તે કર્મસંવત્સરમાં ચંદ્ર સંવત્સરને આશ્રીને વ્યવહારથી આ વક્ષ્યમાણ ક્રમે છ અવમરાત્રિ કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે - X - તે સુગમ છે.

અહીં આ ભાવના છે - આ કાળના સૂર્યાદિ ક્રિયા ઉપલક્ષિતના અનાદિ પ્રવાહ પતિત પ્રતિ નિયત સ્વભાવથી છે, સ્વરૂપથી કોઈ હાનિ પણ નથી કે કોઈ સ્વરૂપ ઉપચય પણ નથી. જે આ અવમરાત્ર કે અતિરાત્રનું પ્રતિપાદન છે, તે પરસ્પર માસ ચિંતાની અપેક્ષાથી છે. તેથી કહે છે - કર્મમાસની અપેક્ષાથી ચંદ્રમાસની વિચારણામાં અવમહીન રાત્રિનો સંભવ છે, કર્મમાસની અપેક્ષાથી સૂર્યમાસની વિચારણામાં અતિરાત્ર-અધિકરાત્રિની કલ્પના છે. તથા કહ્યું છે - કાળની હાનિ કે વૃદ્ધિ ન થાય, કાળ અવસ્થિત છે. એકેક માસની વૃદ્ધિ-હાનિ થાય છે.

તેમાં અવમ રાત્ર ભાવના કરવાને માટે આ પૂર્વાચાર્યોએ દર્શાવેલી બે ગાથાઓ છે. [વૃત્તિકારશ્રીએ આ બે ગાથા દર્શાવીને પછી તેની વ્યાખ્યા રજૂ કરેલ છે, તે વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે.]

કર્મમાસ પરિપૂર્ણ ૩૦-અહોરાત્ર પ્રમાણ છે, ચંદ્રમાસ ૨૯-અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના $32/52$ ભાગ છે. તેથી ચંદ્રમાસના પરિમાણનું અને ઋતુમાસના-કર્મમાસના પરિમાણનો, પરસ્પર વિશ્લેષ કરાય છે, વિશ્લેષ કરાતા જે અંશો ઉદ્ધરિત જણાય છે, તે $30/52$ ભાગરૂપ છે, તે અવમરાત્રના ભાગો છે. તે જ અવમરાત્રના પરિપૂર્ણ બે માસ પર્યન્ત થાય છે. તેથી તેના હોવાથી, તે ભાગો માસના અવસાનમાં જાણવા. -

- - જો ૩૦ દિવસમાં $30/52$ ભાગ અવમરાત્રનું પ્રાપ્ત થાય છે. તો એક દિવસમાં કેટલા ભાગો પ્રાપ્ત થાય ? અહીં રાશિની સ્થાપનતા આ રીતે છે - ૩૦/૩૦/૧. અહીં અંત્ય રાશિ વડે મધ્યમ રાશિને ગુણતાં- ૩૦ X ૧ = ૩૦ જ આવશે, કેમકે એક વડે ગુણતાં તે જ અંક આવે છે. તેનો આદિ રાશિ વડે ભાગ કરતાં ૩૦ને ૩૦ વડે ભાંગવાથી ૧-આવે. આવેલ પ્રતિદિવસના $1/52$ ભાગ પ્રાપ્ત થાય. તથા કહે છે - ૬૨ ભાગ એકેક દિવસે દિવસે અવમરાત્રિ થાય છે. - X - X -

એ પ્રમાણે જે એકેક દિવસમાં એકેક બાસઠ ભાગ જે અવમરાત્રિ સંબંધી પ્રાપ્ત થાય છે, તો ૬૨-દિવસ વડે એક અવમરાત્ર થાય છે અર્થાત્ શું કહે છે ? દિવસ દિવસમાં અવમરાત્રના હોવાથી એકેક બાસઠાંશ ભાગની વૃદ્ધિથી ૬૨મો ભાગ સંજાત થતાં ૬૨માં દિવસે મૂલથી જ ૬૩મી તિથિ પ્રવર્તે છે. એ પ્રમાણે હોવાથી જે ૬૧-મી અહોરાત્ર, તેમાં ૬૧મી અને ૬૨મી તિથિ નિઘન ઉપગત થતાં ૬૨-મી તિથિ લોકમાં ઘટે છે, તેમ વ્યવહાર થાય છે.

કહ્યું છે કે - એક અહોરાત્રમાં બે તિથિ જેમાં નિઘન પામે, તે તિથિની હાનિ

છે. એ પ્રમાણે વર્ષકાળ-ચતુર્માસ પ્રમાણના શ્રાવણાદિ ત્રીજા પર્વમાં પહેલી અવમરાત્ર છે.

તે જ વર્ષકાળના સંબંધી સાતમાં પર્વમાં બીજી અવમ રાત્રિ થાય. ત્યારપછી શીતકાળના ત્રીજા પર્વમાં મૂળ અપેક્ષાથી અગિયારમે દિવસે ત્રીજી અવમરાત્ર, તે જ શીતકાળની સાતમાં પર્વમાં મૂળ અપેક્ષાથી પંદરમાં દિને ચોથી, ત્યારપછી ગ્રીષ્મકાળના ત્રીજા પર્વમાં મૂળ અપેક્ષાથી ૧૯માદિને પાંચમી, તેજ ગ્રીષ્મકાળના સાતમાં પર્વમાં મૂળ અપેક્ષાથી ૨૩મા દિવસે છઠ્ઠી અવમરાત્રિ થાય છે.

તથા કહ્યું છે કે - ત્રીજી અવમ રાત્રિ સાતમાં પર્વમાં કરવી. - X - X - અહીં આષાઠાદિ ઋતુ લોકમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલ છે. તેથી લૌકિક વ્યવહાર અપેક્ષાથી અષાઠથી આરંભીને પ્રતિદિવસ એકેક બાસઠાંશ ભાગ હાનિથી વર્ષકાળાદિ ગત ત્રીજા આદિ પર્વમાં યથોક્ત અવમરાત્રિ પ્રતિપાદિત થાય છે. પરમાર્થથી તો વળી શ્રાવણ પદ એકમ રૂપ લક્ષણથી યુગની આદિથી આરંભીને ચાર-ચાર પર્વાતિક્રમે જાણવી.

હવે યુગની આદિથી કેટલાં પર્વના અતિક્રમમાં કઈ તિથિમાં અવમરાત્રિભૂતમાં તેની સાથે કઈ તિથિ પરિસમાપ્તિને પામે છે, તેની વિચારણામાં આ પૂર્વાચાર્યોએ દર્શાવેલ પ્રશ્ન-ઉત્તર રૂપ ગાથા ત્રણ વૃત્તિકારશ્રીએ નોંધીને પછી ગાથાની વ્યાખ્યા કરેલ છે તે વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે -

વ્યાખ્યા - અહીં એકમથી આરંભી પંદરમાં દિવસ સુધી આટલી તિથિઓમાં - તેની મધ્યમાં પ્રતિપદિ-અવમરાત્રિરૂપ ક્યાં પર્વમાં-પક્ષમાં બીજી તિથિ પૂર્ણ થાય છે - પ્રતિપદાની સાથે એક અહોરાત્રમાં સમાપ્તિને પામે છે ?

બીજી કે બીજી તિથિમાં અવમરાત્રિરૂપ ક્યા પર્વમાં ત્રીજી સમાપ્તિને પામે છે ? ત્રીજી કે ત્રીજી તિથિમાં અવમરાત્રિ સંપન્ન ક્યા પર્વમાં ચોથી અવમરાત્રિ નિઘનને પામે છે ?

એ પ્રમાણે બાકીની તિથિમાં વ્યવહારગણિત જોતાં - લોકપ્રસિદ્ધ વ્યવહારગણિત પરિભાવિતમાં પાંચમી, છઠ્ઠી, સાતમી, આઠમી, નવમી, દશમી, અગિયારમી, બારમી, તેરમી, ચૌદમી, પંદરમી રૂપમાં શિષ્ય પ્રશ્ન કરશે -

જેમ સૂક્ષ્મથી - પ્રતિદિવસ એકેકથી દર માં ભાગ્યરૂપ, શ્વક્ષણ ભાગથી ઘટતી તિથિમાં પૂર્વની-પૂર્વની અવમરાત્રિરૂપ તિથિથી અનંતરપણે પરા-પરા [આગળ-આગળ] ની તિથિ ક્યા પર્વમાં-પક્ષમાં સમાપ્તિને પામરે છે ?

અહીં એવું કહેવા માંગે છે કે - ચોથી તિથિ અવમરાત્રિ રૂપમાં ક્યા પર્વમાં પાંચમી સમાપ્તિને પામે ? પાંચમી કે છઠ્ઠી, એ પ્રકારે પંદરમી તિથિ સુધીમાં અવમરાત્રિ રૂપ ક્યા પર્વમાં એકમરૂપ તિથિ સમાપ્તિ પામે ?

શિષ્યના પ્રશ્નને અવધારીને આચાર્ય ઉત્તર કહે છે - અહીં જે શિષ્ય વડે પ્રશ્ન કરતાં તિથિઓ ઉદ્દિષ્ટ કરી, તે બે પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે - ઓજરૂપ અને યુગમરૂપ. ઓજ - વિષમ અને યુગ - સમ: તેમાં જે ઓજ રૂપ છે, તે પહેલાં રૂપાધિક કરવી. પછી બમણી કરવી, પછી તેની-તેની તિથિના યુગમ પર્વો નિર્વચનરૂપ સારી રીતે

આવેલા થાય છે.

જે પણ યુગમરૂપ તિથિઓ, તેમાં પણ એમજ - પૂર્વોક્ત પ્રકારથી કરણ પ્રવર્તાવવું. વિશેષ એ કે - બમણી કર્યા પછી ૩૧-યુક્ત થઈ પર્વો નિર્વચનરૂપ થાજ છે.

અહીં આ ભાવના છે - જે આ પ્રશ્ન - “ક્યા પર્વમાં એકમમાં અવમરાત્રિરૂપ બીજી સમાપ્ત થાય છે ?” ત્યારે એકમને ઉદ્દિષ્ટા, તે પ્રથમા તિથિ, એટલે કે લઈએ. તે રૂપાધિક કરીએ. તેથી બે થાય. તેને પણ બમણી કરીએ, એટલે ચાર થાય. આવશે ચાર પર્વ. તેનો આ અર્થ છે -

યુગની આદિથી ચોથા પર્વમાં પ્રતિપદા અવમરાત્રિરૂપ બીજી સમાપ્તિને પામે છે. આ યુક્ત છે, તેથી કહે છે - પ્રતિપદા ઉદ્દિષ્ટામાં ચાર પર્વો અને સમાગત પર્વ પંદર તિથ્યાત્મક છે. તેથી પંદરને ચાર વડે ગુણીએ, તો આવશે-૬૦. પ્રતિપદામાં દ્વિતિયા સમાપ્ત થાય, તેથી બે રૂપ તેમાં અધિક ઉમેરતાં થશે ૬૨. તે ૬૨ વડે ભાંગતા નિરંશ ભાગ આપે છે. પ્રાપ્ત થાય એક. એ રીતે આવેલ પહેલી અવમરાત્ર, એમ અવિસંવાદિ કરણ.

ક્યા પર્વમાં બીજી અવમરાત્રિ ભૂતમાં ત્રીજી સમાપ્ત થાય, એ પ્રશ્ન જ્યારે છે, ત્યારે છ, ૩૧ યુક્ત કરતાં થાય-૩૭. આવશે નિર્વચનરૂપ ૩૭-પર્વો. અર્થાત્ શું કહે છે ? યુગની આદિથી ૩૭-મું પર્વ જતાં બીજી અવમરાત્રિરૂપ ત્રીજી સમાપ્ત થાય. આનું પણ કરણ સમીચીન છે.

તેથી કહે છે - બીજીને ઉદ્દિષ્ટમાં ૩૭ પર્વો સમાગત છે. પછી ૧૫ને ૩૭ વડે ગુણીએ. તેથી આવશે-૫૫૫. બીજી નાશ પામી, ત્રીજી થઈ. તેથી ત્રણ રૂપ સંખ્યા તેમાં ઉમેરીએ તેથી આવશે-૫૫૮. આ પણ રાશિ ૬૨ વડે ભાંગતા નિરંશ ભાગ આપે છે, પ્રાપ્ત થાય છે નવ. એ રીતે આવેલ નવમી અવમરાત્રિ એ પ્રમાણે સમીચીન કરણ છે.

એ પ્રમાણે બધી જ તિથિમાં કરણભાવના કરણસમીચીનત્વ ભાવના અને અવમરાત્ર સંખ્યા સ્વયં વિચારવી.

પર્વ નિર્દેશ માત્ર કરીએ છીએ - તેમાં ત્રીજામાં ચોથીની સમાપ્તિ, આઠમું પર્વ જતાં ચોથામાં પાંચમી ૪૧માં પર્વમાં, પાંચમીમાં છટ્ટી બારમાં પર્વમાં, છટ્ટમાં સાતમી ૩૫માં પર્વમાં, સાતમામાં આઠમી સોળમામાં, આઠમામાં નવમી ૪૯માં પર્વમાં, નવમીમાં દશમી ૨૦માં પર્વમાં, દશમીમાં અગિયારમી ૫૩માં પર્વમાં, ઈત્યાદિ એ - X - X - X - રીતે યુગના પૂર્વાર્ધ-ઉત્તરાર્ધમાં જાણવી.

એ પ્રમાણે અવમરાત્રિ કહી.

હવે અતિરાત્રિ પ્રતિપાદનાર્થે કહે છે - તેમાં એક સંવત્સરમાં નિશ્ચે આ છ અતિરાત્રિ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે - અહીં કર્મ માસની અપેક્ષાથી સૂર્ય માસની વિચારણામાં એકેક સૂર્ય ઋતુ પરિસમાપ્તિમાં એકેક અધિક અહોરાત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી કહે છે - ૩૦ અહોરાત્ર વડે એક કર્મમાસ. સાર્ધ ૩૦-અહોરાત્ર વડે એક

સૂર્યમાસ. બે માસની એક ઋતુ, પછી એક સૂર્યઋતુ પરિસમાપ્તિમાં બે કર્મમાસની અપેક્ષાથી એક અધિક અહોરાત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. સૂર્ય ઋતુ આષાઢાદિક છે, તેથી અષાઢથી લઈને ચોથું પર્વ જતાં એક અધિક અહોરાત્રમાં થાય છે, આઠમું પર્વ જતાં બીજી, ત્રીજી બાર પર્વમાં, ચોથી સોળમાં, પાંચમી ૨૦માં પર્વમાં, છટ્ઠી ચોવીશમાં પર્વમાં.

અવમરાત્ર બે કર્મમાસ અપેક્ષાથી ચંદ્રમાસ વિચારણામાં અને ચંદ્રમાસ શ્રાવણાદિ છે, તેથી વર્ષાકાળના શ્રાવણ આદિ એમ પૂર્વે કહ્યું. હવે જે અપેક્ષાથી અતિરાત્ર અને જે અપેક્ષાથી અવમરાત્રિ થાય છે, તેનું પ્રતિપાદન કરે છે -

છ અતિરાત્ર આદિત્યના માનથી થાય છે. છ અવમરાત્ર ચંદ્રના માનથી થાય છે. - X - અર્થાત્ - સૂર્યની અપેક્ષાથી કર્મમાસ વિચારણામાં પ્રતિવર્ષ છ અતિરાત્રિ થાય છે, તેમ જાણવું. છ અવમરાત્રિ ચંદ્રની અપેક્ષાથી થાય છે - X - તેમ જાણવું.

એ પ્રમાણે અવમરાત્રિ અને અતિરાત્રિ કહી. હવે આવૃત્તિની વિવક્ષા માટે આમ કહે છે -

● સૂત્ર-૧૦૪ :-

તેમાં નિશ્ચે આ પાંચ વર્ષકાલિકી અને પાંચ હૈમંતિક એ દશ આવૃત્તિઓ કહેલી છે.

તે આ પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલી વર્ષકાલિકી આવૃત્તિને ચંદ્ર કયા નક્ષત્ર વડે યોગ કરે છે ? તે અભિજિત્ નક્ષત્ર સાથે. અભિજિત્ નક્ષત્રના પહેલાં સમય વડે, [યોગ કરે છે.]

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રથી યોગ કરે છે ? પુષ્યથી પુષ્યના ૧૯ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૪૩/૬૨ ભાગ તથા ૬૨-ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૩૩-ચૂર્ણિકા ભાગ બાકી રહેતા યોગ કરે છે.

આ પાંચ સંવત્સરોમાં બીજી વર્ષકાલિકી આવૃત્તિને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રથી યોગ કરે છે ? મૃગશિર્ષ નક્ષત્ર વડે. મૃગશિર્ષ નક્ષત્રના ૧૧-મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૩૯/૬૨ ભાગ, તથા ૬૨-ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૫૩-ચૂર્ણિકા ભાગ બાકી રહેતા યોગ કરે.

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્ર વડે યોગ કરે છે ? પુષ્યથી. પુષ્યનું વર્ણન પહેલી વર્ષકાલિકીવત્ કરવું.

આ પાંચ સંવત્સરોમાં ત્રીજી વર્ષકાલિકી આવૃત્તિને ચંદ્ર કયા નક્ષત્ર વડે યોગ કરે છે ? વિશાખા વડે. વિશાખાના ૧૩-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૫૪/૬૨ ભાગ અને ૬૨-ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૪૪ ચૂર્ણિકા ભાગ બાકી રહેતા યોગ કરે છે.

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્ર વડે યોગ કરે છે ? પુષ્ય વડે. પુષ્યસંબંધી યોગ પૂર્વવત્ જ કહેવો.

આ પાંચ સંવત્સરોમાં ચોથી વર્ષકાલિકી આવૃત્તિને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રથી યોગ કરે છે ? રેવતી વડે. રેવતીના ૨૫-મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૬૨-ભાગો તથા ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૩૨-ચૂર્ણિકા ભાગો રહેતા યોગ કરે છે.

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્ર સાથે યોગ કરે છે ? પુષ્ય વડે. પુષ્ય સંબંધી યોગ પૂર્વવત્ જ કહેવો.

આ પાંચ સંવત્સરોમાં પાંચમી વર્ષકાલિકી આવૃત્તિને ચંદ્ર કયા નક્ષત્ર વડે યોગ કરે છે ? પૂર્વાફાલ્ગુની વડે. પૂર્વા ફાલ્ગુનીના ૧૨-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૪૭/૬૨ ભાગના ૬૨ ભાગનો ૬૭ ભાગ વડે છેદીને ૧૩-ચૂર્ણિકા ભાગ બાકી રહેતા, યોગ કરે.

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રથી યોગ કરે છે ? પુષ્ય વડે. પુષ્ય સંબંધી યોગ પૂર્વવત્.

● વિવેચન-૧૦૪ :-

તે યુગમાં આ વક્ષ્યમાણ સ્વરૂપની પાંચ વર્ષકાળ ભાવિની અને પાંચ હૈમંતિકી-શીતકાળ ભાવિની. સર્વ સંખ્યાથી સૂર્યની દશ આવૃત્તિ કહેલી છે.

અહીં ભાવના આ પ્રમાણે છે - આવૃત્તિ એટલે ફરી-ફરી દક્ષિણ ઉત્તર ગમનરૂપ, તે બે ભેદે છે - તે આ પ્રમાણે - એક સૂર્યની આવૃત્તિઓ, બીજી ચંદ્રની આવૃત્તિઓ. તેમાં એક યુગમાં સૂર્યની આવૃત્તિઓ દશ હોય છે અને ચંદ્રની આવૃત્તિ-૧૩૪.

કહ્યું છે કે - એક યુગમાં સૂર્યની અચનસમ આવૃત્તિ દશ હોય છે, અને ચંદ્રની આવૃત્તિ-૧૩૪ હોય છે.

હવે એક યુગમાં સૂર્યની ૧૦-આવૃત્તિઓ અને ચંદ્રની ૧૩૪ આવૃત્તિઓ કઈ રીતે જાણવી ? તે કહે છે - કહેલી આવૃત્તિ-ફરી ફરી દક્ષિણોત્તર ગમનરૂપ છે, તેથી સૂર્યના કે ચંદ્રના જેટલાં અચનો છે, તેટલી આવૃત્તિઓ છે.

સૂર્યના અચનો દશ છે, આ ત્રૈરાશિક રાશિના બળથી જાણવું. તેથી કહે છે - જો ૧૮૩ દિવસોનું એક અચન થાય. તો ૧૮૩૦ દિવસના કેટલાં અચન થાય ? તેની રાશિ સ્થાપના આ રીતે છે - ૧૮૩|૧|૧૮૩૦ અહીં અંત્ય રાશિ વડે મધ્યમ રાશિને ગુણતાં એકના ગુણવાથી તે જ સંખ્યા આવે, તેથી ૧૮૩૦ X ૧ = ૧૮૩૦. તેમાં આઠ રાશિથી ૧૮૩ ૧૮૩ = ૧૦. આવેલ યુગમાં સૂર્યના ૧૦-અચનો થાય છે અને તેની આવૃત્તિઓ પણ-૧૦ [દશ] થાય છે.

તથા જો ૧૩ દિવસ અને ૪૪/૬૭ ભાગ વડે એક ચંદ્રનું અચન થાય તો ૧૮૩૦ દિવસ વડે કેટલાં ચંદ્ર અચનો થાય છે ? તેમાં આઠ રાશિમાં સર્વર્ણન કરવા માટે ૧૩ દિવસોને ૬૭-વડે ગુણીએ. ગુણીને ઉપરના ૪૪/૬૭ ભાગો ઉમેરીએ. તો પ્રાપ્ત સંખ્યા થશે ૯૧૫. જે ૧૮૩૦ સંખ્યા છે, તેને પણ સર્વર્ણન કરવા માટે ૬૭ વડે ગુણીએ. તેથી આવશે - ૧,૨૨,૬૧૦ અને તે આ સ્વરૂપની અંત્ય રાશિ વડે મધ્યમ

રાશિને એકરૂપે ગુણવી. એક વડે ગુણવાથી, તે જ રાશિ આવશે. ત્યારપછી તે પ્રાપ્ત રાશિને ૯૧૫ વડે ભાગ દેવાતાં પ્રાપ્ત રાશિ આવશે-૧૩૪. આટલાં ચંદ્ર અચનો એક યુગમાં થાય છે અને ચંદ્રની આવૃત્તિ પણ આટલી જ થાય છે.

હવે સૂર્યની કઈ આવૃત્તિ, કઈ તિથિમાં થાય છે, તે વિચારણામાં જે પૂર્વાચાર્યો વડે ઉપદર્શિત કરણ છે, તેને જણાવવા વૃત્તિમાં બે ગાથા છે. વૃત્તિકારશ્રી સ્વયં આ બે ગાથાની વ્યાખ્યા વૃત્તિમાં બે ગાથા છે. વૃત્તિકારશ્રી સ્વયં આ બે ગાથાની વ્યાખ્યા વૃત્તિમાં કરતાં કહે છે -

વ્યાખ્યા - આવૃત્તિ વડે એક ન્યૂન કરી ગુણતાં-૧૮૩ થાય. અહીં શું કહેવા માંગે છે ? જે આવૃત્તિ વિશિષ્ટ તિથિયુક્ત જાણવા ઈચ્છે છે, તે સંખ્યા એક ન્યૂન કરીએ. પછી તે ૧૮૩ને ગુણીએ. ગુણીને, જે અંક વડે ગુણિત-૧૮૩-છે, તે અંક સ્થાનને ત્રણ ગણાં કરીને રૂપાધિક કરી, તે પૂર્વ રાશિમાં ઉમેરીએ. પછી પંદર ભાગ વડે ભાગાકાર કરીએ, કરીને જે ભાગ પ્રાપ્ત થાય, તેટલી સંખ્યામાં પર્વ અતિકાંત થતાં તે વિવક્ષિતા આવૃત્તિ થાય છે. જે અંશો પછી ઉદ્ભવિત થાય, તે દિવસો જાણવા. તે દિવસમાં ચરમ દિવસે આવૃત્તિ થાય છે, તેવો ભાવ છે.

અહીં આવૃત્તિના જ ક્રમ-યુગમાં પહેલી આવૃત્તિ-શ્રાવણ માસમાં, બીજી-માઘમાસમાં, ત્રીજી-ફરી શ્રાવણ માસમાં, ચોથી-માઘ માસમાં, ફરી પણ પાંચમી-શ્રાવણમાં, છઠ્ઠી માઘ માસમાં, ફરી સાતમી શ્રાવણમાં, આઠમી માઘમાં, નવમી શ્રાવણમાં, દશમી માઘમાં. તેમાં પહેલી આવૃત્તિ કઈ તિથિમાં થાય છે, એ પ્રમાણે જો જિજ્ઞાસા થાય ત્યારે પહેલી આવૃત્તિ સ્થાનમાં એક લેવો. તે સંખ્યા ન્યૂન કરવી. એટલે કંઈપણ પશ્ચાદ્ગુણે પ્રાપ્ત ન થાય. - -

- - પછી પાશ્ચાત્ય યુગ ભાવિની જે દશમી આવૃત્તિ, તે સંખ્યા દશકરૂપ લેવી. તેના વડે ૧૮૩ને ગુણતાં પ્રાપ્ત સંખ્યા-૧૮૩૦, દશક વડે ગુણતાં-૧૮૩, તે દશને ત્રિગુણ કરતાં, થાય-૩૦, તે રૂપ અધિક કરતાં, થશે-૩૧, તેને પૂર્વ રાશિમાં ઉમેરતાં-થશે ૧૮૬૧. તેને ૧૫ ભાગ વડે ભાગ દેવાતાં, પ્રાપ્ત ૧૨૪ અને શેષ રહેશે-એક.

તે રીતે આવેલ ૧૨૪મું પર્વ પાશ્ચાત્ય યુગ અતિકાંત થઈ, અભિનવ યુગમાં પ્રવર્તમાન પહેલી આવૃત્તિ પહેલ તિથિમાં પ્રતિપદા અર્થાત્ એકમ થાય છે.

તથા કઈ તિથિમાં બીજી માઘમાસ-ભાવિની આવૃત્તિ થાય. એવી જો જિજ્ઞાસા છે, તો બે લેવા. તે રૂપ ન્યૂન કરવા, તેથી આવેલ એક, તેના વડે ૧૮૩ને ગુણીએ. એક વડે ગુણવાથી તે જ થાય છે. એ રીતે થયેલ ૧૮૩, એક વડે ગુણિત ૧૮૩ છે. એકને ત્રિગુણ કરીએ. તેથી આવે ત્રણ. તે રૂપાધિક કરીએ. તેથી ચાર થાય. તેને પૂર્વરાશિમાં ઉમેરીએ. તેથી પ્રાપ્ત સંખ્યા થશે - ૧૮૭. તેને ૧૫ વડે ભાગ દેતાં, પ્રાપ્ત-૧૨ અને શેષ વધે છે સાત. એ રીતે આવેલ યુગમાં બારમું પર્વ અતિકાંત થતાં માઘ વદમાં સાતમી તિથિમાં બીજી માઘમાસ ભાવિની મધ્યે પહેલી આવૃત્તિ થાય છે.

તથા ત્રીજી આવૃત્તિ કઈ તિથિમાં થાય છે, એ જિજ્ઞાસામાં ત્રણ સંખ્યા લઈએ.

તે રૂપ ન્યૂન કરવી જોઈએ, એ રીતે થશે-બે. તેના વડે ૧૮૩ વડે ગુણીએ. તેથી આવશે-૩૬૬. કેમકે બે વડે-૧૮૩ ગુણીએ છીએ. પછી બે સંખ્યાને ત્રણગુણી કરાય છે, તેથી આવે-૬. તેને રૂપાધિક કરીએ. તેથી આવશે-૭. તેને પૂર્વરાશિમાં ઉમેરીએ. તેથી આવશે-૩૭૩. તેને ૧૫-ભાગ વડે ભાગ દેતાં પ્રાપ્ત સંખ્યા-૨૪ છે અને શેષ બાકી રહે છે - ૧૩. આવેલ યુગમાં ત્રીજી આવૃત્તિ, શ્રાવણમાસ ભાવિનીની મધ્યે બીજી ચોવીશમી પર્વાત્મક પહેલો સંવત્સર અતિકાંત થતાં શ્રાવણ વદમાં ૧૩મી તિથિમાં થાય છે.

એ પ્રમાણે બીજી આવૃત્તિમાં કરણવશથી વિવક્ષિત તિથિ લાવવી. તેમાં આ યુગમાં માઘમાસ ભાવિનીની મધ્યે દ્વિતીયા, શુકલ પદમાં ચતુર્થીમાં પંચમી શ્રાવણ માસ ભાવિનીની મધ્યે ત્રીજી શુકલ પદમાં દશમીમાં છટ્ટી માઘ માસ ભાવિનીની મધ્યે ત્રીજી, માઘમાસ કૃષ્ણ પદમાં એકમમાં સાતમી શ્રાવણમાસ ભાવિની મધ્યે ચોથી, શ્રાવણ માસ કૃષ્ણ પદમાં સાતમામાં આઠમી માઘમાસ ભાવિનીની મધ્યમાં ચોથા માઘમાસ કૃષ્ણપદમાં તેરસમાં નવમી શ્રાવણમાસ ભાવિની મધ્યમાં પંચમી, શ્રાવણ માસમાં શુકલ પદમાં ચોથે દશમી માઘમાસ ભાવિની મધ્યે પાંચમ માઘમાસ શુકલ પદમાં દશમી.

તથા આ જ પાંચ શ્રાવણમાસ ભાવિનીમાં પાંચ માઘમાસ ભાવિનીમાં તિથિઓ બીજે પણ કહેલી છે -

પહેલી વદ એકમે, બીજી વદ તેરસમાં દિને, શુકલની દશમી અને વદની સાતમી, શુકલ ચોથે પાંચમી આવૃત્તિ પ્રવર્તે છે. આ બધી આવૃત્તિઓ શ્રાવણ માસમાં છે.

વદ સાતમે પહેલી, સુદની ચોથે, વદની એકમે અને વદની તેરસમાં દિવસે, સુદની દશમીએ પાંચમી આવૃત્તિ પ્રવર્તે છે. આ બધી આવૃત્તિઓ માઘમાસમાં જાણવી.

આ સૂર્ય આવૃત્તિમાં અને ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગ પરિજ્ઞાનાર્થે આ કરણ છે - [અહીં વૃત્તિકાર મહર્ષિએ સાત કરણ-ગાથા નોંધેલી છે, પછી સાત ગાથાની વ્યાખ્યા વૃત્તિકારશ્રીએ પોતેજ કહેલી છે. તે સાત ગાથાની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે -]

વ્યાખ્યા - ૫૭૩ પરિપૂર્ણ મુહૂર્તોના થાય છે - $\frac{36}{52}$ ભાગ અને છ ચૂર્ણિકા ભાગ, $\frac{1}{52}$ ભાગના હોતા $\frac{6}{52}$ ભાગો. આટલાં વિવક્ષિત કરણમાં ધ્રુવરાશિ છે. આની કઈ રીતે ઉત્પત્તિ છે ? એમ પૂછતાં, કહે છે - અહીં જો દશ સૂર્ય-અચન વડે - ૬૭ ચંદ્ર નક્ષત્ર પર્યાયો પ્રાપ્ત થાય છે. તો એક સૂર્ય અચન વડે શું પ્રાપ્ત થાય છે. અહીં રાશિ ત્રણની સ્થાપના - ૧૦|૬૭|૧.

અહીં અંત્ય રાશિ વડે એકથી મધ્યની રાશિના-૬૭-સંખ્યાના ગુણનને એક વડે ગુણિતથી તે જ સંખ્યા આવશે. ૬૭ X ૧ = ૬૭. તેના દશ વડે ભાગ દેવાતા પ્રાપ્ત છ પર્યાયો અને એક પર્યાયના $\frac{9}{10}$ ભાગો, તદ્ગત મુહૂર્ત પરિમાણને આશ્રીને ગાથામાં મૂકેલ છે, એ કઈ રીતે જાણવું કે આટલા મુહૂર્તો તેમાં છે ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ત્રૈરાશિક કર્માવતાર બળથી કહે છે - જો ૧૦ ભાગ વડે,

૨૭-દિવસો અને એક દિવસના ૨૧/૬૭ ભાગો પ્રાપ્ત થાય, તો ૭-ભાગ વડે કેટલા પ્રાપ્ત થાય ?

ત્રણ રાશિની સ્થાપના - ૧૦/૨૭ ૨૧/૬૭/૭. અહીં અંત્ય રાશિ વડે સાત સંખ્યાથી મધ્યની રાશિ ૨૭-દિવસને ગુણીએ, તેથી આવશે-૧૮૮, તેના આઠ રાશિ વડે દશક લક્ષણ વડે ભાગથી ભાગ દેતા આવશે ૧૮ દિવસો, તેના મુહૂર્ત લાવવાને માટે ૩૦ વડે ગુણીએ. તેથી આવશે-૫૪૦ મુહૂર્તો. બાકી ઉપર શેષ રહેશે-૮. તે નવના મુહૂર્ત કરવાને માટે ૩૦-વડે ગુણીએ, તેથી આવશે-૨૭૦. તેને ૧૦ વડે ભાગ દેવાતાં પ્રાપ્ત-૨૭ મુહૂર્તો. તેને પૂર્વની મુહૂર્તરાશિમાં ઉમેરીએ. તેનાથી આવશે-૫૬૭. અને જે પણ દિવસના ૨૧/૬૭ ભાગ છે, તે પણ મુહૂર્ત ભાગ કરવાથી ૩૦-વડે ગુણીએ. તેથી આવશે-૬૩૦. તેને સાત વડે ગુણીએ. તેનાથી પ્રાપ્ત સંખ્યા આવશે-૪૪૧૦. તેને ૧૦ વડે ભાગ દેવાતા પ્રાપ્ત સંખ્યા આવશે-૪૪૧. તેના ૬૭ વડે ભાગ દેવાતાં પ્રાપ્ત સંખ્યા આવશે-૬ મુહૂર્તો, તેને પૂર્વ મુહૂર્ત રાશિમાં ઉમેરીએ. તેનાથી સર્વ સંખ્યા વડે મુહૂર્તોના-૫૭૩. શેષ વધે છે - ૩૮. તે સંખ્યાને ૬૨-વડે ગુણીએ. તેથી આવશે-૨૪૧૮. તેને ૬૭ વડે ભાગ દેવાતા, પ્રાપ્ત થશે ૩૬/૬૭ ભાગ, પછી શેષ રહે છે - ૬, તે અને એકના બાસઠ ભાગના હોતા ૬૭ ભાગ, આ અતિશ્વલ્લક્ષણ ભાગો, એ પ્રમાણે ચૂંટાઈકા ભાગનો વ્યવહાર કરાય છે. એમ ધ્રુવરાશિ કહી.

હવે કરણ કહે છે - જે જે આવૃત્તિમાં નક્ષત્રયોગ જાણવા ઈચ્છે છે, તે-તે આવૃત્તિ વડે એકરૂપનીથી ગુણતાં અનંતરોક્ત સ્વરૂપ થાય છે. જેટલા આ મુહૂર્ત પરિમાણ છે, તેથી આગળ હું શોધનકને કહું છું, અહીં પહેલાં અભિજિત નક્ષત્રનું શોધનક કહે છે -

અભિજિત નક્ષત્રનું શોધનક- નવ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગ, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૭ છેદ કરતાં પરિપૂર્ણ ૬૬ ભાગ, એની ઉત્પત્તિ કઈ રીતે ? તે કહે છે -

આ અભિજિત અહોરાત્રના ૨૧/૬૭ ભાગ ચંદ્ર વડે યોગ થાય, પછી અહોરાત્રના ૩૦-મુહૂર્તો. એમ મુહૂર્ત કરવાને માટે તે ૨૧ને ૩૦ વડે ગુણીએ, તેથી આવશે-૬૩૦, તેને ૬૭ વડે ભાગ દેતા, પ્રાપ્ત થશે નવ મુહૂર્તો. બાકી રહેશે-૨૭. તેને ૬૨-ભાગ કરવાને માટે ૬૨ વડે ગુણીએ, તેથી પ્રાપ્ત સંખ્યા થશે-૧૬૭૪. તેને ૬૭ ભાગ વડે ભાગ દેતાં, પ્રાપ્ત થશે-૨૪/૬૭ ભાગ અને શેષ રહેશે ૬૬. તે - ૧/૬૨ ભાગના ૬૭ ભાગ.

હવે બાકીના નક્ષત્રોના શોધનક કહે છે - [આ વિષયક ત્રણ ગાથા છે-] ૧૫૮ ઉત્તરાભાદ્રપદા, શું કહે છે ? ૧૫૮ વડે અભિજિતથી લઈને ઉત્તરાભાદ્રપદ સુધીના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. તેથી કહે છે - અભિજિત નક્ષત્રના ૯ મુહૂર્તો, શ્રવણના-૩૦, ધનિષ્ઠાના-૩૦, શતભિષાના-૧૫, પૂર્વાભાદ્રપદાના-૩૦, ઉત્તરાભાદ્રપદાના-૧૫. એ પ્રમાણે ૧૫૮-વડે ઉત્તરાભાદ્રપદ સુધીના શુદ્ધ થાય છે.

તથા ૩૦૮માં રોહિણી સુધીના શુદ્ધ થાય છે. તેથી કહે છે - ૧૫૮ વડે ઉત્તરાભાદ્રપદા સુધીના શુદ્ધ થાય છે. પછી ૩૦-મુહૂર્ત વડે રેવતી નક્ષત્ર, ૩૦ વડે અશ્વિની, ૧૫ વડે ભરમઘ, ૩૦ વડે કૃત્તિકા, ૪૫ વડે રોહિણી નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય.

તથા ૩૮૮ મુહૂર્ત વડે પુનર્વસુ નક્ષત્ર સુધીના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. તેમાં ૩૦૮ વડે રોહિણી સુધીના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. પછી ૩૦-મુહૂર્ત વડે મૃગશિર, ૧૫ વડે આર્દ્રા, ૪૫-મુહૂર્તો વડે પુનર્વસુ નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે. [તેમ જાણવું]

તથા ૫૪૮ મુહૂર્તો વડે ઉત્તરા ફાલ્ગુની સુધીના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે, અર્થાત્ શું કહે છે ? ૫૪૮ મુહૂર્તો વડે ઉત્તરાફાલ્ગુની પર્યન્તના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે, તે આ રીતે - ૩૮૮ મુહૂર્તોથી પુનર્વસુ સુધીના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય. પછી ૩૦ મુહૂર્તો વડે પુષ્ય, ૧૫ વડે આશ્લેષા, ૩૦-વડે મઘા, ૩૦-વડે પૂર્વાફાલ્ગુની, ૪૫ મુહૂર્તો વડે ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે.

તથા ૬૬૮ મુહૂર્તો વડે વિશાખા સુધીના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. તે આ રીતે - ઉત્તરાફાલ્ગુની સુધીના ૫૪૮ શોધ્યા. પછી ૩૦ વડે હસ્ત, ૩૦ વડે ચિત્રા, ૧૫ વડે સ્વાતિ, ૪૫ વડે વિશાખા શુદ્ધ થાય.

તથા મૂલનક્ષત્રમાં ૭૪૪ શુદ્ધ થાય, તેમાં ૬૬૮ મુહૂર્તો સુધી વિશાખા સુધીના નક્ષત્રો શોધિત થયા. પછી ૩૦-મુહૂર્તોથી અનુરાધા, ૧૫ મુહૂર્તો વડે જ્યેષ્ઠા, ૩૦ મુહૂર્ત વડે મૂળ નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે. તથા ૮૨૧ મુહૂર્તો સમાહત થયા.

અહીં શું કહે છે ? ૮૨૧ મુહૂર્તો વડે ઉત્તરાષાઠા સુધીના નક્ષત્રોને શોધવા. તે આ રીતે - મૂલનક્ષત્ર સુધીના નક્ષત્રો શોધતાં ૭૪૪-મુહૂર્તો શુદ્ધ થયા. તેમાં ૩૦ મુહૂર્તો વડે પૂર્વાષાઠા નક્ષત્રની શુદ્ધિ, ૪૫-વડે ઉત્તરાષાઠાની શુદ્ધિ થઈ.

તથા બધાં જ આ શોધનકોની ઉપર અભિજિત સંબંધી ૨૪/૬૨ ભાગો શોધવા. ૧/૬૨ ભાગના ૬૬ ચૂંટાઈકા ભાગો.

આટલાં અનંતરોક્ત શોધનકો યથાસંભવ શોધીને જે શેષ ઉદ્ધરે છે, તેમાં યથાયોગ અપાંતરાલવર્તિ નક્ષત્રોમાં શોધિત કરવામાં જે નક્ષત્ર શુદ્ધ ન થાય, તે નક્ષત્ર ચંદ્ર વડે સમાયુક્ત વિવક્ષિત આયામ આવૃત્તિમાં જાણવું.

તેમાં પહેલી આવૃત્તિમાં પહેલાથી પ્રવર્તમાન કયા નક્ષત્ર વડે યુક્ત ચંદ્ર વિશે જો જિજ્ઞાસા હોય તો - પછી પ્રથમા વૃત્તિ સ્થાને એક લેવા, તે રૂપોન કરાય છે, એ પ્રમાણે પાછળ કંઈ જ રહેતું નથી.

તેથી પાશ્ચાત્ય યુગ ભાવિની આવૃત્તિ મધ્યે જે દશમી આવૃત્તિ છે, તે સંખ્યા દશકરૂપે લેવી. તેના વડે પ્રાચીન સમસ્ત પણ ધ્રુવરાશિ-૫૭૩ મુહૂર્તોમાં એક મુહૂર્તના ૩૬/૬૨ ભાગ, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬/૬૭ ભાગો - ૫૭૩/૩૬/૬/૬૭. એ રીતે આ પ્રકારના પ્રમાણમાં ૧૦ વડે ગુણીએ. તેમાં મુહૂર્ત રાશિમાં ૧૦ વડે ગુણતાં, પ્રાપ્ત સંખ્યા આવે છે - ૫૭૩૦. જે પણ ૩૬/૬૨ ભાગો છે, તે પણ ૧૦ વડે ગુણતાં પ્રાપ્ત સંખ્યા આવશે - ૩૬૦. તેમાં ૬૨-વડે ભાગ દેતાં, પ્રાપ્ત-પાંચ મુહૂર્તોને પૂર્વરાશિમાં

ઉમેરીએ. તેથી પૂર્વરાશિ થશે - ૫૭૩૫. પછી શેષ બાકી રહેશે $\frac{૫૦}{૬૨}$ ભાગ. જે પણ છ ચૂર્ણિકા ભાગો છે, તે પણ દશ વડે ગુણીએ, તેથી આવશે-૬૦, પછી આના વડે શોધનકોને શોધવા જોઈએ.

તેમાં ઉત્તરાષાઢા સુધીના નક્ષત્રોના શોધનક-૮૧૯. તે યથોક્ત રાશિમાં સાતગણા કરીને શુદ્ધિને પામે છે, તેથી સાત વડે ગુણીએ. તેથી પ્રાપ્ત સંખ્યા થશે - ૫૭૩૩. તે ૫૭૩૫ સંખ્યામાંથી ભાદ કરીએ. તેથી પછી રહેશે બે મુહૂર્ત તે બે મુહૂર્તના ૬૨ ભાગ કરણને માટે ૬૨-વડે ગુણીએ. તેથી આવશે-૧૨૪. તે પૂર્વોક્ત $\frac{૫૦}{૬૨}$ ભાગ રાશિમાં ઉમેરીએ. તેથી આવશે $\frac{૧૭૪}{૬૨}$ ભાગો.

તથા જે અભિજિત સંબંધી $\frac{૨૪}{૬૨}$ ભાગો શોધિત કર્યા, તે સાત વડે ગુણીએ, તેથી આવશે - ૧૬૮. તે ૧૭૪ વડે શોધિત કરાતા શેષ બાકી રહે છે - $\frac{૬}{૬૨}$ ભાગ. તે ચૂર્ણિકા ભાગ કરણને માટે ૬૭ વડે ગુણીએ, ગુણીને જે પૂર્વોક્ત $\frac{૬૦}{૬૭}$ ભાગો, તેમાં ઉમેરીએ. તેથી આવે ૪૬૨. પછી જે અભિજિત સંબંધી ૬૬-ચૂર્ણિકા ભાગો શોધિ કર્યા. તે પણ સાત વડે ગુણવા. તેથી આવશે-૪૬૨. તેને અનંતરોક્ત રાશિથી શોધિત કરતાં પછી રહેશે શૂન્ય.

તેથી આવેલ સાકલ્યથી ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમાં ચંદ્ર વડે ભોગવાતા ત્યારપછી અભિજિત નક્ષત્રના પહેલાં સમયમાં યુગમાં પહેલી આવૃત્તિ પ્રવર્તે છે. આ જ પ્રશ્ન-ઉત્તરની રીતિથી પ્રતિપાદિત કરે છે - “एएसि णं इत्यादि.”

આ અનંતરોદિત ચંદ્રાદિના પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલી વાર્ષિકી-વર્ષાકાળ સંબંધી અર્થાત્ શ્રાવણ માસ ભાવિની. આવૃત્તિને ચંદ્ર કયા નક્ષત્ર વડે જોડે છે ? કયા નક્ષત્ર સાથે યોગ પામીને પ્રવર્તે છે ? એમ ગૌતમે પૂછતાં, ભગવંતે કહ્યું -

અભિજિત નક્ષત્ર વડે જોડે છે, આજ વાતને વિશેષથી કહે છે - અભિજિત નક્ષત્રના પ્રથમ સમયે જોડે છે. તે જ ચંદ્ર નક્ષત્રને જાણીને પછી સૂર્ય નક્ષત્રના વિષયમાં પ્રશ્ન કરે છે -

તે સમયમાં, સૂર્ય કયા નક્ષત્રથી જોડે છે ? - કયા નક્ષત્ર સાથે યોગને પામીને તે પહેલી આવૃત્તિમાં પ્રવર્તે છે ? ભગવંતે કહ્યું - તે પુષ્ય નક્ષત્ર વડે યુક્ત થઈ પહેલી આવૃત્તિમાં યોગ કરે છે. આ જ સવિશેષ કહે છે -

ત્યારે પુષ્યના-૧૯ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના $\frac{૪૩}{૬૨}$ ભાગો, તેમાંના $\frac{૧}{૬૨}$ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને, તેના હોતા ૩૩-ચૂર્ણિકા ભાગો બાકી રહેશે. આ કઈ રીતે જાણવું, એવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે - ત્રૈરાશિકના બળથી. તે આ રીતે -જો-૧૦ અયન વડે પાંચ સૂર્યકૃત્ નક્ષત્રપર્યાયો પ્રાપ્ત થાય, તો એક અયન વડે શું પ્રાપ્ત થાય ?

રાશિત્રય સ્થાપના - ૧૦/૫/૧. અહીં અંત્ય રાશિ વડે એક સંખ્યાથી મધ્યની રાશિને પંચક રૂપનું ગુણન કરતાં પાંચ જ આવશે. તેને ૧૦ વડે ભાંગતા, અર્ધ પર્યાય પ્રાપ્ત થશે. તેમાં નક્ષત્ર પર્યાય ૬૭ ભાગરૂપ ૧૮૩૦. તે આ રીતે -

છ નક્ષત્રો શતભિષક આદિ અર્ધનક્ષત્રવાળા છે. તેથી તેના પ્રત્યેકના સાર્ધ ૩૩/૬૭ ભાગો. તે સાર્ધ ૩૩ને છ વડે ગુણીએ. તેથી આવશે-૨૦૧. છ નક્ષત્રો ઉત્તરાભાદ્રપદાદિ દ્વયર્ધકેત્ર છે, તેથી તેના પ્રત્યેકના $\frac{૧૦૦}{૬૭}$ ભાગોમાં $\frac{૧}{૬૭}$ ભાગના અડધાં, એ છ વડે ગુણીએ, તેથી આવશે-૬૦૩, બાકીના-૧૫ નક્ષત્રો સમકેત્ર છે. તેના પ્રત્યેકના ૬૭-ભાગો, તે ૬૭ને ૧૫ વડે ગુણીએ, તેથી આવશે-૧૦૦૫, ૨૧-અભિજિતના ૬૭ ભાગો. સર્વ સંખ્યાથી ૬૭ ભાગોના ૧૮૩૦. આ પરિપૂર્ણ ૬૭ ભાગાત્મક નક્ષત્રપર્યાય છે.

ઉક્ત સંખ્યાના અડધાં કરતાં-૯૧૫ થાય. તેમાંથી-૨૧ અભિજિત સંબંધી શુદ્ધ થયા, બાકી રહે છે - ૮૯૪. તેમાં ૬૭ ભાગથી ભાગો આપતાં, પ્રાપ્ત થશે-૧૩, શેષ વધે છે - ૨૩. તથા ૨૩-વડે પુનર્વસુ સુધીના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે અને જે બાકીના રહે છે તે ૨૩-ભાગો. તેના મુહૂર્ત કરવાને માટે ૩૦ વડે ગુણીએ. તેથી આવશે-૬૯૦. તેના ૬૭-ભાગ વડે ભાગ દેતાં, પ્રાપ્ત થશે-૧૦ મુહૂર્તો. - -

- - શેષ રહે છે - ૨૦, તે ૬૨ ભાગ કરવાને માટે ૬૨-વડે ગુણીએ, ત્યારે આવશે-૧૨૪૦. તેને ૬૭ વડે ભાગ દેતાં, પ્રાપ્ત થશે- $\frac{૧૮}{૬૨}$ ભાગ. શેષ વધે છે - $\frac{૩૪}{૬૨}$ ભાગના ૬૭ ભાગ.

તે રીતે આવેલ પુષ્યના દશ મુહૂર્તોમાં, એક મુહૂર્તના $\frac{૧૮}{૬૨}$ ભાગોમાંના $\frac{૧}{૬૨}$ ભાગના $\frac{૩૪}{૬૭}$ ભાગ જતાં ૧૯ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના $\frac{૪૩}{૬૨}$ ભાગોમાંના $\frac{૧}{૬૨}$ ભાગના $\frac{૨૩}{૬૭}$ ભાગો બાકી રહેતાં પહેલી શ્રાવણમાસ-ભાવિની આવૃત્તિ પ્રવર્તે છે.

હવે બીજી શ્રાવણમાસ ભાવિની આવૃત્તિ વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે - X - આ અનંતરોક્ત ચંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોની મધ્યે બીજી વાર્ષિકી શ્રાવણમાસ ભાવિની આવૃત્તિને ચંદ્ર કયા નક્ષત્ર વડે જોડે છે - કયા નક્ષત્ર વડે યુક્ત થઈ ચંદ્ર બીજી આવૃત્તિને આરંભે છે ? એમ પ્રશ્ન કરાતા ભગવંતે કહ્યું -

તે સંસ્થાન-મૃગશિર વડે. - X - સંસ્થાન શબ્દ વડે મૃગશિર નક્ષત્ર જાણવું. તે પ્રમાણે પ્રવચનમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેથી મૃગશિર નક્ષત્ર વડે યુક્ત ચંદ્રમાં બીજી શ્રાવણમાસ ભાવિની આવૃત્તિ પ્રવર્તે છે. ત્યારે આ મૃગશિર નક્ષત્રના ૧૧-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના $\frac{૩૯}{૬૨}$ ભાગમાંના $\frac{૧}{૬૨}$ ભાગના $\frac{૫૩}{૬૭}$ ભાગ બાકી રહે છે.

તે આ રીતે - આ જે બીજી શ્રાવણમાસ ભાવિની આવૃત્તિ, તે પૂર્વે પ્રદર્શિત કર્મ અપેક્ષાથી ત્રીજી, તેથી તે સ્થાનમાં ત્રણ લેવા. તે રૂપન્યૂન કરવા, તેથી આવેલ બે સંખ્યાને પૂર્વોક્ત દ્યુવરાશિ - ૫૭૩ મુહૂર્તોમાંના એક મુહૂર્તના $\frac{૩૬}{૬૨}$ ભાગો, તેમાંના $\frac{૧}{૬૨}$ ભાગના $\frac{૬}{૬૭}$ ભાગ અર્થાત્ ૫૭૩/ $\frac{૩૬}{૬૨}$ / $\frac{૬}{૬૭}$.

એ ઉક્ત પ્રમાણ ગુણીએ. તેથી આવશે-૧૧૪૬ મુહૂર્તો. ૭૨ના એક મુહૂર્તના ૬૨ ભાગો. $\frac{૧}{૬૨}$ ભાગના $\frac{૧૨}{૬૭}$ ભાગ. પછી આ મુહૂર્તોના ૮૧૯ના એક મુહૂર્તના $\frac{૨૪}{૬૨}$ ભાગ, તેમાંના $\frac{૧}{૬૨}$ ભાગના $\frac{૬૬}{૬૭}$ ભાગ વડે એક પરિપૂર્ણ નક્ષત્ર

પર્યાય શુદ્ધ થાય છે પછી રહેલા મુહૂર્તોના ૩૨૭માંના એક મુહૂર્તના નક્ષત્રપર્યાય શુદ્ધ થાય છે પછી રહેલા મુહૂર્તોના ૩૨૭માંના એક મુહૂર્તના ૪૭/૬૨ ભાગ, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૧૩/૬૭ ભાગ. પછી એમાંથી ૩૦૯ મુહૂર્તના એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગ વડે ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગ વડે અભિજિત્થી રોહિણી પર્યંતના નક્ષત્રો શુદ્ધ તથા.

પછી રહેલ ૧૮ મુહૂર્તોના એક મુહૂર્તના ૨૨/૬૨ ભાગો, એકના ૬૨ ભાગના ૧૪/૬૭ ભાગો અર્થાત્ ૧૮/૨૨/૬૨/૧૪/૬૭ આટલા વડે મૃગશિર શુદ્ધ ન થાય. તેથી આવેલ મૃગશિર નક્ષત્ર ૧૧-મુહૂર્તોમાં એક મુહૂર્તના ૩૯/૬૨ ભાગોમાં ૧/૬૨ ભાગના ૫૩/૬૭ ભાગ બાકી રહેતા બીજી શ્રાવણ માસ-ભાવિની આવૃત્તિ પ્રવર્તે છે.

હવે સૂર્યનક્ષત્ર વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર-નિર્વચનસૂત્ર કહે છે - તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્ર સાથે યોગ કરીને, તે બીજી વાર્ષિકી આવૃત્તિ ખેડે છે ? ભગવંતે કહ્યું - X - પુષ્ય વડે યુક્ત છે. - X - પુષ્યના ૧૯ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૪૩/૬૨ ભાગના ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૩૩-ચૂર્ણિકા ભાગો બાકી રહેતા. આ સૂર્યના ૬૨ અચન વડે પાંચ સૂર્યનક્ષત્ર પર્યાયો પ્રાપ્ત થાય છે. બે અચન વડે એક.

તેમાં ઉત્તરાયણ કરતાં બધાં જ અભિજિત્ નક્ષત્ર સાથે યોગ કરે છે. દક્ષિણાયન કરતાં પુષ્ય સાથે કરે છે. તે પુષ્યના ૧૯ મુહૂર્તોમાં એક મુહૂર્તના ૪૩/૬૨ ભાગોમાં ૧/૬૨ ભાગના ૩૩/૬૭ ભાગો બાકી રહેતા. તથા કહ્યું છે કે - સૂર્ય પુષ્ય યોગથી ઉપગતથી અભ્યંતર લઈ જાય છે, બધી આવૃત્તિઓને શ્રાવણ માસમાં કરે છે. તેથી પુષ્ય સાથે ઈત્યાદિ કહેલ છે.

હવે શ્રીજી શ્રાવણમાસ ભાવિ આવૃત્તિ વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે - તે સુગમ છે. ભગવંતે કહે છે - તે વિશાખાનક્ષત્ર સાથે ખેડાઈ ચંદ્ર શ્રીજી શ્રાવણમાસ ભાવિની આવૃત્તિને પ્રવતવિ છે.

ત્યારે શ્રીજી આવૃત્તિ પ્રવર્તન સમયે વિશાખા નક્ષત્રના ૧૩-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૫૪/૬૨ ભાગમાં એકના ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને તેના હોતાં ૪૪-ચૂર્ણિકા ભાગ બાકી રહે છે.

તે આ રીતે - શ્રીજી શ્રાવણમાસ ભાવિની આવૃત્તિ પૂર્વ-પ્રદર્શિત ક્રમની અપેક્ષાથી પાંચમી, તેથી તે સ્થાને પાંચ લેવા. તે રૂપન્યૂન કરવા. તેથી આવશે-ચાર, તેના વડે પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ ૫૭૩/૩૩/૬૨/૬/૬૭/ ગુણીએ. તેથી આવશે ૨૨૯૨ મુહૂર્તોના ૪૪ મુહૂર્તગત ૬૨ ભાગોમાં ૧/૬૨ ભાગના ૨૪/૬૭ ભાગ - ૨૨૯૨/૧૪૪ ૨૪/૬૭.

પછી આમાંથી ૧૬૩૮ મુહૂર્ત અને ૪૯/૬૨ મુહૂર્ત વડે ૬૨ ભાગ ગતના ૬૭ ભાગોના ૩૨૦૦ વડે બે પરિપૂર્ણ નક્ષત્ર પર્યાયો શુદ્ધ થાય છે. પછી રહે છે - ૬૫૪ મુહૂર્ત અને મુહૂર્તગતના ૬૨ ભાગોના ૯૪ના ૧/૬૨ ભાગના ૨૬/૬૭ ભાગ - ૬૫૪/૯૪/૨૬.

પછી આમાંથી ૫૪૯ મુહૂર્તોમાંના એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગમાંના ૧/૬૨

ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગો વડે અભિજિતાદિથી ઉત્તર ફાલ્ગુની સુધીના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે.

પછી રહે છે - ૧૦૫ મુહૂર્ત અને મુહૂર્તગતના ૬૨ ભાગોના ૬૯માંના ૧/૬૨ ભાગના ૨૭/૬૭ ભાગો. તેમાં ૬૨ વડે ૬૨ ભાગોથી એક મુહૂર્ત પ્રાપ્ત થાય છે, પછી રહે છે - ૭/૬૨ ભાગ. પ્રાપ્ત મુહૂર્ત મુહૂર્ત રાશિમાં ઉમેરીએ. તેથી આવશે ૧૦૬ મુહૂર્ત.

પછી ૭૫ મુહૂર્તો વડે હસ્તથી સ્વાતિ સુધીના ત્રણ નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. પચી બાકી રહે છે - ૩૧ મુહૂર્તો, આવેલ વિશાખાનક્ષત્રના ૧૩ મુહૂર્તોમાં એક મુહૂર્તના ૫૪/૬૨ ભાગોમાં ૧/૬૨ ભાગના ૪૪/૬૭ ભાગો બાકી રહેતા ચંદ્ર શ્રીજી શ્રાવણમાસ ભાવિની આવૃત્તિ પ્રવર્તે છે.

હવે સૂર્ય નક્ષત્ર વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર અને નિર્વચન સૂત્ર કહે છે - પ્રશ્ન અને ઉત્તર સૂત્ર બંને સુગમ છે.

હવે ચોથી આવૃત્તિના વિષયમાં પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે, તે સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - રેવતી વડે યુક્ત ચંદ્ર ચોથી શ્રાવણમાસ ભાવિની આવૃત્તિને પ્રવતવિ છે. ત્યારે રેવતીનક્ષત્રના ૨૫-મુહૂર્તો ૩૨/૬૨ ભાગ મુહૂર્તના ૧/૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને, તેના ૨૬-ચૂર્ણિકા ભાગો બાકી રહેતા યોગ કરે. તે આ રીતે -

પૂર્વે કહેલ ક્રમની અપેક્ષાથી શ્રાવણમાસ ભાવિની ચોથી આવૃત્તિ સપ્તમી છે. તેથી ૭ લઈએ. તે રૂપ ન્યૂન કરીએ. તેથી આવે છે. તેના વડે પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ - ૫૭૩/૩૬/૬. તેની સાથે ગુણીએ તેથી આવશે - ૩૪૩૮ મુહૂર્તોના, મુહૂર્તગતના ૬૨ ભાગોના ૨૧૬. તેમાં ૧/૬૨ ભાગના ૩૬/૬૭ ભાગો.

પછી આમાંથી ૩૨૬૭ મુહૂર્તોના અને મુહૂર્તગતના ૬૨-ભાગોના ૯૬/૬૨ ભાગના હોતા ૬૭ ભાગોના ૨૬૪ સહિતથી ચાર નક્ષત્ર પર્યાયો શુદ્ધ થાય. પછી રહેશે ૧૬૨ મુહૂર્ત અને મુહૂર્તગતના ૬૨ ભાગના ૧૧૬ અને ૧/૬૨ ભાગના ૪૪/૬૭ ભાગો. ૧૬૨/૧૧૬/૪૦.

પછી ૧૫૯ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગો વડે ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગો વડે - ૧૫૯/૨૪/૬૬ અભિજિત્થી ઉત્તર ભાદ્રપદા સુધીના નક્ષત્રો ફરી શુદ્ધ થાય છે.

પછી રહેશે - ત્રણ મુહૂર્ત અને મુહૂર્તગત ૯૧/૬૨ ભાગ, તેમાં ૧/૬૨ ભાગના ૪૧/૬૭ ભાગ. ૬૨ વડે ૬૨ ભાગથી એક મુહૂર્ત પ્રાપ્ત થાય. તે મુહૂર્ત રાશિમાં ઉમેરીએ. ચાર મુહૂર્ત થાય. એક મુહૂર્તના ૨૯/૬૨ ભાગ. તેમાં ૧/૬૨ ભાગના ૪૧/૬૭ ભાગો. ૪/૨૯/૪૧.

તેથી આવેલ રેવતી નક્ષત્ર-૨૫ મુહૂર્તોમાં અને એક મુહૂર્તના ૩૨/૬૨ ભાગોમાં ૧/૬૨ ભાગના ૨૬/૬૭ ભાગો બાકી રહેતાં ચોથી શ્રાવણમાસ ભાવિની આવૃત્તિ પ્રવર્તે છે.

તે સમયે સૂર્યનક્ષત્ર વિષય પ્રશ્ન-નિર્વચન બંને સૂત્રોને પૂર્વવત્ ભાવના કરી લેવી.

હવે પાંચમી શ્રાવણમાસ ભાવિ આવૃત્તિ વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે - તે સુગમ છે. ભગવાન્ કહે છે - તે પૂર્વાફાલ્ગુની વડે યુક્ત ચંદ્ર પાંચમી શ્રાવણમાસ ભાવિની આવૃત્તિ પ્રવર્તે છે. ત્યારે તે પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રના બાર મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૪૭/૬૨ ભાગો, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને, તેના હોતાં ૧૩-ચૂર્ણિકા ભાગો બાકી રહે છે.

તે આ રીતે - પાંચમી શ્રાવણમાસ ભાવિની આવૃત્તિ પૂર્વે દશવિલ કમની અપેક્ષાથી નવમી, તેથી તે સ્થાને નવ સંખ્યા લેવી. તેને રૂપ ન્યૂન કરવા જોઈએ. તેથી આવશે આઠ. તેના વડે પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ - ૫૭૩/૩૬/૬૨/૬/૬૭ ગુણવા જોઈએ. તેથી આવશે - ૪૫૮૪ મુહૂર્તો અને મુહૂર્તગત - ૨૮૮/૬૨ ભાગો, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૪૮/૬૭ ભાગો તેથી - ૪૫૮૪/૨૮૮/૪૮.

પછી આમાંથી ૪૪૮૫ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧૨૦/૬૨ ભાગોના ૧/૬૨ ભાગના હોતાં ૬૭-ભાગોના ૩૩૦ વડે પાંચ નક્ષત્ર - પર્યાયો શોધિત થાય. ત્યારપછી રહેશે - ૪૮૯ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧૬૩/૬૨ ભાગો, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૫૩/૬૭ ભાગ.

પછી એમાંથી ફરી ૩૯૦ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગોથી અને તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગ વડે અભિજિત્થી પુનર્વસુ સુધીના નક્ષત્રો શોધિત થાય છે.

પછી રહેશે - ૯૦ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૧૩૮/૬૨ ભાગ, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૫૪/૬૭ ભાગો - ૯૦/૧૩૮/૫૪. તેમાં ૧૨૪/૬૨ ભાગ વડે બે મુહૂર્તો પ્રાપ્ત થયા. પછી રહ્યા ૧૪/૬૨ ભાગ. લઘ્વ મુહૂર્તને મુહૂર્તરાશિમાં ઉમેરીએ, તેથી મુહૂર્ત આવશે - ૯૨/૧૨/૫૪ તેમાં ૭૫-મુહૂર્તો વડે પુષ્યથી મઘા સુધીના ત્રણ નક્ષત્રો શોધિત થાય છે. પછી રહે છે - ૧૭/૧૪/૫૪ મુહૂર્તો.

પરંતુ ઉક્ત મુહૂર્ત વડે પૂર્વાફાલ્ગુની શોધિત થતું નથી. તેથી આવેલ પૂર્વ ફાલ્ગુની નક્ષત્રના બાર મુહૂર્તોમાં અને એક મુહૂર્તના ૪૭/૬૨ ભાગોમાં ૧/૬૨ ભાગના ૧૩/૬૭ ભાગો બાકી રહેતા, પાંચમી શ્રાવણ માસ ભાવિની આવૃત્તિ પ્રવર્તે છે.

સૂર્ય નક્ષત્ર વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર અને ઉત્તરસૂત્ર બંને પૂર્વવત્ ભાવના કરવી જોઈએ.

તે રીતે ચંદ્રનક્ષત્રયોગ વિષયમાં અને સૂર્યનક્ષત્રયોગ વિષયમાં પાંચે પણ વર્ષાકાલિકી આવૃત્તિ પ્રતિપાદિત કરીને હવે હેમંતકાલિકી આવૃત્તિ પ્રતિપાદિત કરવાને માટે તદ્ગત પહેલી આવૃત્તિ વિષયક પ્રશ્નસૂત્રને કહે છે -

● સૂત્ર-૧૦૫ :-

તે આ પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલી હેમંતકાલિકી આવૃત્તિ ચંદ્ર કયા નક્ષત્ર વડે યોગ કરે છે ? હસ્ત વડે. હસ્તના પાંચ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૫૦/૬૨ ભાગ અને ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૬૦ ચૂર્ણિકા ભાગો બાકી રહેતા, [યોગ

કરે છે.]

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રથી યોગ કરે છે ? ઉત્તરાષાઠા વડે. ઉત્તરાષાઠાના છેલ્લા સમયે.

તે આ પાંચ સંવત્સરોમાં બીજી હેમંતિકી આવૃત્તિનો ચંદ્ર કયા નક્ષત્ર વડે યોગ કરે છે ? શતભિષા વડે. શતભિષા બે મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૨૮/૬૨ ભાગ અને ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને ૪૬-ચૂર્ણિકા ભાગો બાકી રહેતા યોગ કરે.

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રથી યોગ કરે છે ? ઉત્તરાષાઠા વડે. ઉત્તરાષાઠાના છેલ્લા સમયે કરે.

તે પાંચ સંવત્સરોમાં ત્રીજી હેમંતિકી આવૃત્તિને ચંદ્ર કયા નક્ષત્ર વડે યોગ કરે છે ? પુષ્ય વડે. પુષ્યના ૧૯ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૪૩/૬૨ ભાગો અને તે ૬૨ ભાગના ૬૭ ભાગ છેદીને-૩૩ ચૂર્ણિકા ભાગો બાકી રહેતા યોગ કરે.

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્ર સાથે યોગ કરે છે ? તે ઉત્તરાષાઠા વડે. ઉત્તરાષાઠાના છેલ્લા સમયે.

તે આ પાંચ સંવત્સરોમાં ચોથી હેમંતિકી આવૃત્તિને ચંદ્ર કયા નક્ષત્ર વડે યોગ કરે છે ? મૂલ વડે. મૂળના છ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૫૮/૬૨ ભાગો અને ૬૨-ભાગને ૬૭ વડે છેદતા ૨૦ ચૂર્ણિકા ભાગો બાકી રહેતા યોગ કરે છે.

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્ર વડે યોગ કરે છે ? ઉત્તરાષાઠા વડે. ઉત્તરાષાઠાના છેલ્લા સમયે.

આ પાંચ સંવત્સરોમાં પાંચમી હેમંતિકી આવૃત્તિને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રથી યોગ કરે છે ? કૃતિકા વડે. કૃતિકાના ૧૮-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૩૬/૬૨ ભાગો અને ૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદતાં છ ચૂર્ણિકા ભાગો બાકી રહેતા યોગ કરે છે.

તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્ર સાથે યોગ કરે છે ? ઉત્તરાષાઠા વડે. ઉત્તરાષાઠાના છેલ્લા સમયે.

● વિવેચન-૧૦૫ :-

- X - આ અનંતરોક્ત ચંદ્રાદિના પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલી હેમંતિકી આવૃત્તિને ચંદ્ર કયા નક્ષત્ર સાથે યોગ કરે છે ? કયા નક્ષત્ર સાથે યોગ પામીને પ્રવર્તે છે.

ભગવંતે કહ્યું - X - હસ્તનક્ષત્ર વડે યુક્ત ચંદ્ર પ્રવર્તે છે, ત્યારે હસ્તનક્ષત્રના પાંચ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૫૦/૬૨ ભાગો અને તેમાંના ૧/૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને તેના હોતા ૬૦ ચૂર્ણિકા ભાગો બાકી રહેતા, યોગ કરે છે.

તે આ રીતે - હેમંતિકી પહેલી આવૃત્તિ પૂર્વોક્ત કમની અપેક્ષાથી દ્વિતીયા. તેથી તે સ્થાને બે સંખ્યા લેવી. પછી એક ન્યૂન કરવો, તેથી આવશે એક. તેના વડે પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ - ૫૭૩/૩૬/૬૨/૬/૬૭ વડે ગુણીએ. એક વડે ગુણતાં તે ૪ સંખ્યા

રહે છે. તેથી તે જ ધ્રુવરાશિ પ્રાપ્ત થાય છે.

પછી એમાંથી ૫૪૯ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગ વડે ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગ વડે અભિજિત્થી ઉત્તરાષાઢાની પર્યન્તના નક્ષત્રો શોધિત થાય છે.

પછી રહે છે - ૨૪ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૧૧/૬૨ ભાગ, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૭/૬૭ ભાગો - ૨૪/૧૧/૭.

તેથી આવેલ હસ્તનક્ષત્રના પાંચ મુહૂર્તોમાં એક મુહૂર્તના ૫૦/૬૨ ભાગોમાં ૧/૬૨ ભાગના ૬/૬૭ ભાગો બાકી રહેતા પહેલી હૈમંતિકી આવૃત્તિમાં ચંદ્ર પ્રવર્તે છે.

સૂર્યનક્ષત્ર વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે - તે સમયમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્ર સાથે યુક્ત થઈ, તે પહેલી હૈમંતિકી આવૃત્તિને જોડે છે - અથવા તેમાં પ્રવર્તે છે ?

ભગવંતે કહ્યું - ઉત્તરાષાઢા વડે. ત્યારે ઉત્તરાષાઢાનો ચરમ સમય છે, સમકાલે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રને ભોગવીને અભિજિત્ નક્ષત્રના પહેલા સમયે પહેલી હૈમંતિકી આવૃત્તિને સૂર્ય પ્રવર્તે છે, [તેવું કહેવાનો] ભાવ છે, તે આ રીતે -

જો દશ અયન વડે પાંચ સૂર્યકૃત્થી નક્ષત્ર પર્યાયો પ્રાપ્ત થાય છે, તો એક અયન વડે કેટલાં પ્રાપ્ત થાય છે ? રાશિત્રય સ્થાપના - ૧૦/૫/૧. અહીં અંત્ય રાશિ વડે-એક સંખ્યા વડે મધ્યના પાંચ-રૂપ રાશિને ગુણતાં, પ્રાપ્ત થશે-પાંચ જ. તેને દશ ભાગ વડે ભાગ દેતાં, પ્રાપ્ત એક-અર્ધ પર્યાયના, અર્ધ પર્યાયના ૬૭ ભાગરૂપ-૯૧૫.

તેમાં જે ૨૦/૬૭ ભાગો પાશ્ચાત્ય અયનમાં પુષ્યના જતાં બાકી - ૪૪/૬૭ ભાગો રહેતા. તે વર્તમાનકાળે આ રાશિથી શોધિત કરતાં રહેશે - ૮૭૧. તેમને ૬૭ ભાગો વડે ભાગ દેતા, પ્રાપ્ત થશે - ૧૩, પછી કંઈપણ રહેતું નથી.

તેર વડે આશ્લેષાથી ઉત્તરાષાઢા સુધીના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. તેથી આવેલ-અભિજિત્ નક્ષત્રના પહેલા સમયે માઘમાસભાવિની પહેલી આવૃત્તિ પ્રવર્તે છે.

એ પ્રમાણે બધી પણ માઘમાસભાવિની આવૃત્તિઓ સૂર્ય નક્ષત્રયોગને આશ્રીને જાણવી. કહ્યું છે કે - બહાર પ્રવેશતો સૂર્ય અભિજિત્ યોગને પામીને સર્વે આવૃત્તિઓ કરે છે, તે માઘમાસમાં છે.

બીજી હૈમંતિક વૃત્તિ વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે - તે સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - X - X - શતભિષજ્ યુક્ત ચંદ્ર બીજી હૈમંતિકી આવૃત્તિને પ્રવર્તવે છે અને ત્યારે શતભિષજ્ નક્ષત્રના બે મુહૂર્તમાંના એક મુહૂર્તના ૨૮/૬૨ ભાગ અને ૧/૬૨ ભાગને ૬૭-વડે છેદીને, તેના હોતા-૪૬-ચૂર્ણિકા ભાગ રહેતા. -

તે આ રીતે - પૂર્વે કહેલ ક્રમની અપેક્ષાથી બીજી માઘ માસ ભાવિની આવૃત્તિ ચતુર્થી છે, તેથી તેના સ્થાને ચાર સંખ્યા લેવી, તેને એક ન્યૂન કરતાં, આવશે - ત્રણ. તેના વડે પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ-૫૭૩/૩૬/૬ને ગુણીએ. તેનાથી આવશે - ૧૭૧૯ મુહૂર્તો અને મુહૂર્તગત-૧૦૮/૬૨ ભાગ, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૧૮/૬૭ ભાગ.

પછી આમાંથી ૧૬૩૮ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૪૮/૬૨ ભાગ વડે ૧/૬૨

ભાગને લેતાં ૧૩૨/૬૭ ભાગો વડે બે નક્ષત્ર પર્યાયો શુદ્ધ થાય છે. પચી રહેશે-૮૧ મુહૂર્તોમાંના એક મુહૂર્તના ૫૮/૬૨ ભાગ અને તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૨૦/૬૭ ભાગો - ૮૧/૫૮/૨૦.

પછી ફરી નવ મુહૂર્તો વડે એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગથી ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગ વડે અભિજિત્ નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય.

પછી રહેશે-૭૨ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૩૩/૬૨ ભાગના ૧/૬૨ ભાગના ૨૧/૬૭ ભાગો - ૭૨/૩૩/૨૧.

પછી ૩૦ મુહૂર્ત વડે શ્રવણ શુદ્ધ થાય, ૩૦ મુહૂર્ત વડે ઘનિષ્ઠા નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય, પછી રહે છે - ૧૨ મુહૂર્ત.

શતભિષજ્ નક્ષત્ર અર્ધનક્ષત્ર છે, તેથી આવેલ શતભિષજ્ નક્ષત્રના બે મુહૂર્તોના એક મુહૂર્તના ૨૮/૬૨ ભાગમાં ૧/૬૨ ભાગના ૪૬/૬૭ ભાગો બાકી રહેતાં બીજી હૈમંતિકી આવૃત્તિ પ્રવર્તે છે.

સૂર્ય નક્ષત્ર યોગ વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર અને નિર્વચન-ઉત્તર સૂત્ર સુગમ છે, પૂર્વે કહેલ છે.

હવે ત્રીજી માઘમાસભાવિની આવૃત્તિ વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે. - X - તે સૂત્ર સુગમ છે.

ભગવંતે કહે છે - X - પુષ્ય વડે યુક્ત ચંદ્ર ત્રીજી માઘમાસભાવિની આવૃત્તિને પ્રવર્તવે છે. ત્યારે પુષ્યના ૧૯ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૪૩/૬૨ ભાગો, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને. તેના હોવાથી-૩૩-ચૂર્ણિકા ભાગો બાકી રહેતા.

તે આ રીતે - પૂર્વે દર્શાવેલ ક્રમની અપેક્ષાથી ત્રીજી માઘમાસ ભાવિની આવૃત્તિ-છઠ્ઠી. પછી તેના સ્થાનમાં છ સંખ્યા લેવી. તેમાં એક ન્યૂન કરવાથી આવશે-પાંચ, તેના વડે પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ-૫૭૩/૩૬/૬ ગુણીએ. તેનાથી પ્રાપ્ત - ૨૮૬૫ મુહૂર્તો, મુહૂર્ત ગત - ૧૮૦/૬૨ ભાગો અને એકના બાસઠ ભાગના ૩૦/૬૭ ભાગો - પ્રાપ્ત રાશિ આવશે - ૨૮૬૫/૧૮૦/૩૦.

પછી એમાંથી ૨૪૫૭ મુહૂર્તના એક મુહૂર્તગત બાસઠ ભાગોના ૭૨ અર્થાત્ ૭૨/૬૨ તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૧૮૮/૬૭ ભાગ અર્થાત્ ૨૪૫૭/૭૨/૧૮૮ વડે ત્રણે નક્ષત્રપર્યાયો શુદ્ધ થાય છે.

પછી રહે છે - ૪૦૮ મુહૂર્ત અને મુહૂર્તગત ૧૦૫/૬૨ ભાગ, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૩૪/૬૭ ભાવ - ૪૦૮/૧૦૫/૩૪, પછી એમાંથી-૩૯૯ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગ વડે અભિજિતાદિથી પુનર્વસુ સુધીના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે.

પછી રહેલા નવ મુહૂર્તો અને મુહૂર્તગત ૮૦/૬૨ ભાગમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૩૪/૬૭ ભાગો, ૬૨ વડે ૬૨ ભાગથી એક મુહૂર્ત પ્રાપ્ત થાય, તે મુહૂર્ત રાશિમાં ઉમેરીએ, તેથી આવે ૧૦-મુહૂર્તો, શેષ રહે છે ૧૮/૬૨ ભાગ - ૧૦/૧૮/૩૪. પછી

આવેલ પુષ્યના ૧૯ મુહૂર્તો એક મુહૂર્તના ૪૩/૬૨ ભાગોમાં ૧/૬૨ ભાગના ૩૩/૬૭ ભાગો બાકી રહેતા ત્રીજી માઘમાસ ભાવિની આવૃત્તિ પ્રવર્તે છે.

સૂર્યનક્ષત્રયોગ વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર અને નિર્વચનસૂત્ર બંને સુગમ છે. [પૂર્વે કહેલા છે]

ચોથી માઘમાસ ભાવિ આવૃત્તિ વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે - તે સુગમ છે. ભગવંત કહે છે - X - મૂલ વડે યુક્ત ચંદ્ર ચોથી હૈમંતિકી આવૃત્તિ પ્રવર્તે છે.

ત્યારે મૂલ નક્ષત્રના છ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૫૮/૬૨ ભાગો અને ૧/૬૨ ભાગના ૬૭ વડે છેદીને, તેના હોવાથી ૨૦-સૂર્યાંકા ભાગો બાકી રહેતા (યોગ કરે)

તે આ રીતે - ચોથી માઘમાસ ભાવિની આવૃત્તિ પૂર્વે કહેલ ક્રમની અપેક્ષાથી અષ્ટમી છે, તેના સ્થાને આઠ સંખ્યા લઈએ. તેમાં એક વ્યૂન કરીએ. તેથી આવશે- સાત. તેના વડે પૂર્વોક્ત દ્યુવરાશિ-૫૭૩/૩૬/૬૨/૬/૬૭ ને ગુણીએ. તેથી - ૪૦૧૧ મુહૂર્ત અને મુહૂર્તગત ૨૫૨/૬૨ અને તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૪૨/૬૭ ભાગો. પ્રાપ્ત સંખ્યારાશિ આવશે - ૪૦૧૧/૨૫૨/૪૨.

પછી એમાંથી - ૩૨૬૭ મુહૂર્ત અને મુહૂર્તગત - ૯૬/૬૨ થી ૬૨-ભાગોના હોવાથી - ૨૬૮/૬૭ ભાગો વડે ચાર નક્ષત્ર પર્યાય શોધિત થતાં, પછી બાકી રહેશે - ૭૩૫ મુહૂર્ત અને મુહૂર્તગત ૧૫૨/૬૨ ભાગો. તેમાંના ૧/૬૨ ભાગોના ૪૬/૬૭ ભાગ.

પછી એમાંથી ફરી - ૬૬૯ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગ વડે ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગો વડે અભિજિતાદિથી વિશાખા સુધીના નક્ષત્રો શોધિત થાય છે.

પછી રહે છે - ૬૬ મુહૂર્તો અને મુહૂર્તગત ૧૨૭/૬૨ ભાગોમાં ૧/૬૨ ભાગના ૪૭/૬૭ ભાગો. ૧૨૪/૬૨ ભાગ વડે બે મુહૂર્ત પ્રાપ્ત થાય. તે મુહૂર્તરાશિમાં ઉમેરતાં થશે-૬૮ મુહૂર્તો, બાકી રહે છે - ૩/૬૨ ભાગ. - ૬૮/૩/૪૭. પછી ૪૫ મુહૂર્ત વડે અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા શુદ્ધ થાય. પછી રહેશે ૨૩-મુહૂર્તો.

તેથી આવેલ મૂળના છ મુહૂર્તોમાં એક મુહૂર્તના ૫૮/૬૨ ભાગોમાં ૧/૬૨ ભાગના ૨૦/૬૭ ભાગો બાકી રહેતાં ચોથી માઘમાસભાવિની આવૃત્તિ પ્રવર્તે છે.

સૂર્ય નક્ષત્ર યોગ વિષયક પ્રશ્ન અને ઉત્તરસૂત્ર સુગમ છે.

પાંચમી માઘમાસ ભાવિની આવૃત્તિ વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે - X - તે સુગમ છે. ભગવંત કહે છે - X - કૃતિકા વડે યુક્ત ચંદ્ર પાંચમી હૈમંતિકી - માઘમાસ ભાવિની આવૃત્તિ પ્રવર્તે છે.

ત્યારે કૃતિકાનક્ષત્રના ૧૮-મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૩૬/૬૨ ભાગો અને ૧/૬૨ ભાગને ૬૭ વડે છેદીને, તેના હોવાથી છ-સૂર્યાંકા ભાગો, બાકી રહેતા.

તે આ રીતે - પાંચમી માઘમાસ ભાવિની આવૃત્તિ પૂર્વે દશવિલ ક્રમની

અપેક્ષાથી દશમી છે. તેથી તેના સ્થાને દશ સંખ્યા લેવી. તેમાં એક વ્યૂન કરવા, તેથી આવશે-નવ. તેના વડે પૂર્વોક્ત દ્યુવરાશિ - ૫૭૩/૩૬/૬૨ ને ગુણીએ. તેથી આવશે ૫૧૫૭ મુહૂર્તોના અને મુહૂર્તગત - ૩૨૪/૬૨ ભાગોમાં ૧/૬૨ ભાગના ૫૪/૬૭ ભાગ. તે આ રીતે આવે - ૫૧૫૭/૩૨૪/૫૪.

પછી એમાંથી ૪૯૧૪ મુહૂર્ત અને મુહૂર્તગત ૧૪૪/૬૨ ભાગોના ૬૨ ભાગના ૬૭ ભાગોને ૩૯૬ વડે છ નક્ષત્રપર્યાયો શુદ્ધ થાય. પછી રહે છે - ૨૪૩ મુહૂર્તોના અને મુહૂર્તગત ૧૭૪/૬૨ ભાગોના ૧/૬૨ ભાગના ૬૦/૬૭ ભાગો. ૨૪૩/૧૭૪/૬૦.

પછી ૧૬૯ મુહૂર્ત વડે અને એક મુહૂર્તના ૨૪/૬૨ ભાગ વડે, તેમાંના ૧/૬૨ ભાગના ૬૬/૬૭ ભાગોથી અભિજિત્થી લઈને ઉત્તરાભાદ્રપદ સુધીના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય.

પછી રહેલા ૮૪ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૧૪૯/૬૨ ભાગોના ૧/૬૨ ભાગના ૬૧/૬૨ ભાગો - ૮૪/૧૪૯/૬૧. પછી ૧૨૪/૬૨ વડે બે મુહૂર્ત પ્રાપ્ત થાય છે.

પછી રહેલા ૨૫/૬૨ ભાગો. પ્રાપ્ત બે મુહૂર્ત, મુહૂર્તરાશિમાં ઉમેરીએ. તેથી આવે ૮૬ મુહૂર્તો.

પછી ૭૫ મુહૂર્તો વડે રેવતી, અશ્વિની, ભરણી શુદ્ધ થાય.

પછી રહેલા ૧૧ મુહૂર્તો, બાકી પૂર્વવત્ ૧૧/૨૫/૬૧. તેથી આવેલ-કૃતિકા નક્ષત્રના ૧૮ મુહૂર્તમાં એક મુહૂર્તના ૩૬/૬૨ ભાગોમાં ૧/૬૨ ભાગના ૬/૬૭ ભાગો બાકી રહેતા, પાંચમી હૈમંતિક આવૃત્તિ પ્રવર્તે છે. (તેમ જાણવું)

સૂર્યનક્ષત્ર યોગ વિષયમાં પ્રશ્ન-નિર્વચન સૂત્રસુગમ છે.

એ પ્રમાણે દશે પણ નક્ષત્રયોગને આશ્રીને સૂર્યની આવૃત્તિઓ કહી. હવે ચંદ્રની વક્તવ્યતા -

તેમાં જે નક્ષત્રમાં વર્તતા સૂર્ય દક્ષિણ કે ઉત્તરમાં આવૃત્તિ કરે છે, તે જ નક્ષત્રમાં વર્તતો ચંદ્ર પણ દક્ષિણ અને ઉત્તરની આવૃત્તિ કરે છે. પછી જે ઉત્તરાભિમુખ આવૃત્તિઓ યુગમાં ચંદ્રની જોઈ, તે સર્વે પણ નિયત અભિજિત્ નક્ષત્ર સાથે યોગમાં કહેવી અને જે દક્ષિણાભિમુખ આવૃત્તિ છે, તે પુષ્ય વડે યોગમાં છે.

કહ્યું છે કે - ચંદ્રની પણ આવૃત્તિઓ યુગમાં જે દેખ છે. અભિજિત વડે, પુષ્ય વડે નિયમા નક્ષત્ર શેષથી જાણવું.

અહીં નક્ષત્રાર્દ્ર માસથી શેષ સુગમ છે. તેમાં અભિજિત્ ઉત્તરાભિમુખ આવૃત્તિઓ ભાવિત કરીએ છીએ. જો ૧૩૪ અચન વડે ચંદ્રના ૬૭-નક્ષત્ર પર્યાયો પ્રાપ્ત થાય છે, તો પહેલાં અચનમાં શું પ્રાપ્ત થાય છે ? રાશિ સ્થાપના - ૧૩૪/૬૭/૧.

અહીં અંત્ય રાશિ વડે - એક સંખ્યાની મધ્યની રાશિના ૬૭-રૂપનું ગુણન કરતાં ૬૭ જ આવશે. તેમાં ૬૭ને ૧૩૪ ભાગ વડે ભાગ દેતાં, પ્રાપ્ત થશે એક અર્દ્ર પર્યાય. તે અડધામાં ૯૧૫/૬૭ ભાગ થાય છે. તેમાં ૨૩/૬૭ ભાગમાં પુષ્ય નક્ષત્રને

ભોગવીને દક્ષિણાયન ચંદ્ર કરે છે. બાકીના ૪૪/૬૭ ભાગ વડે અનંતરોક્ત રાશિ શોધવી.

બાકી રહેલા-૮૭૧, તેમાં ૬૭ વડે ભાગ દેતાં, અહીં કેટલાંક નક્ષત્રો અર્ધક્ષેત્ર છે, તે સાર્ક ૩૩/૬૭ ભાગ પ્રમાણ કેટલાં સમક્ષેત્ર છે, તે પરિપૂર્ણ ૬૭ ભાગ પ્રમાણ છે. કેટલાંક દ્વ્યર્ધ ક્ષેત્ર છે, તે અર્ધ ભાગાધિક સો સંખ્યક ૬૭ ભાગ પ્રમાણ છે. ગાત્રને આશ્રીને ૬૭ વડે શુદ્ધ થાય છે, તેથી ૬૭ ભાગ લઈ લેતાં, પ્રાપ્ત થશે-૩૩. રાશિનો ઉપરનો ભાગ નિર્લેપ થઈ શુદ્ધ થયો. તે તેર વડે આશ્વેષાદિથી ઉત્તરાષાઢા સુધીના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે.

ત્યારે આવેલ અભિજિત્ નક્ષત્રના પહેલા સમયે ચંદ્ર ઉત્તરાયણ કરે છે. એ પ્રમાણે બધાં પણ ચંદ્રના ઉત્તરાયણો જાણવા. કહ્યું છે કે - પંદર મુહૂર્તમાં ઉત્તરાષાઢામાં ચુકત થઈને એક અહોરાત્રમાં ચંદ્ર અભ્યંતર પ્રવેશે છે.

હવે પુષ્યમાં દક્ષિણસંબંધી આવૃત્તિઓની ભાવના કરીએ છીએ. જો ૧૩૪ અયન વડે ચંદ્રના ૬૭ પર્યાયો પ્રાપ્ત થાય છે. પછી એક અયન વડે શું પ્રાપ્ત થાય છે ? રાશિ ત્રણની સ્થાપના - ૧૩૪/૬૭/૧. અહીં અંત્ય રાશિ વડે એક સંખ્યા વડે મધ્યની રાશિ-૬૭ સંખ્યાને ગુણીએ, તેથી પ્રાપ્ત ૬૭ સંખ્યા જ આવે. તેના ૧૩૪ વડે ભાગાકારથી એક અડધો પર્યાય પ્રાપ્ત થશે અને તે ૬૭ ભાગ રૂપ-૯૧૫, પછી અભિજિત્ સંબંધી - ૨૧/૬૭ ભાગ શોધે છે.

પછી રહે છે - ૮૯૪, તેમાં ૬૭ વડે ભાગ દેવાતા પ્રાપ્ત સંખ્યા છે-૧૩, તે તેર વડે પુનર્વસુ સુધીના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય, બીજા ૨૩-બાકી રહે છે. આ અહોરાત્રના ૬૭-ભાગ છે, પછી તેના મુહૂર્ત કરવાને માટે ૩૦ વડે ગુણીએ, તેથી પ્રાપ્ત થશે ૬૯૦, તેમાં ૬૭ વડે ભાગ દેવાતા પ્રાપ્ત મુહૂર્ત થશે-૧૦.

પછી બાકી રહે છે - ૨૦/૬૭ ભાગ. તેથી આવેલા આ પુનર્વસુ નક્ષત્રને સર્વપણે ભોગવીને પુષ્યના દશ મુહૂર્તમાં એક મુહૂર્તના ૨૦/૬૭ ભાગો ભોગવીને સર્વાભ્યંતર મંડલથી બહાર ચંદ્ર નીકળે છે.

એ પ્રમાણે બધાં પણ દક્ષિણાયનો ભાવવા.

કહ્યું છે કે - દશ મુહૂર્તમાં સર્વ મુહૂર્ત ભાગમાં ૨૦થી પુષ્ય વિષયક અભિગત ચંદ્ર બહાર નીકળે છે.

એ પ્રમાણે નક્ષત્ર યોગને આશ્રીને ચંદ્રની પણ આવૃત્તિ કહી, હવે યોગને જ સામાન્યથી પ્રરૂપે છે -

● સૂત્ર-૧૦૬ :-

તેમાં નિશ્ચે આ દશ ભેદે યોગ કહેલ છે, તે આ રીતે - વૃષભાનુજાત, વેણુકાનુજાત, મંચ, મંચાતિમંચ, છત્ર, છત્રાતિછત્ર, યુગનહ્ન, ઘનસંમર્દ, પ્રીલિત, મંડકપ્લુત.

આ પાંચ સંવત્સરોમાં છત્રાતિછત્ર યોગને ચંદ્ર કયા દેશમાં જોડે છે ? તે

જંબૂદ્વીપ દ્વીપના પૂર્વ-પશ્ચિમ તથા ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબી જીવા વડે ૧૨૪ મંડલ વડે છેદીને દક્ષિણ-પશ્ચિમ ચતુર્ભાગ મંડલમાં ૨૭ ભાગ ગ્રહણ કરીને ૧૨૮ વડે છેદીને-૧૮ ભાગ ગ્રહણ કરીને ત્રણ ભાગ ગ્રહણ કરીને ૧૨૮ વડે છેદીને-૧૮ ભાગ ગ્રહણ કરીને ત્રણ ભાગ અને બે કલા વડે દક્ષિણ પશ્ચિમમાં ચતુર્ભાગ મંડલ અસંપ્રાપ્તમાં, અહીં તે ચંદ્ર છત્રાતિછત્ર યોગને જોડે છે ઉપર ચંદ્ર, મધ્યમાં નક્ષત્ર અને નીચે સૂર્ય.

તે સમયે ચંદ્ર કયા નક્ષત્ર વડે યોગ કરે છે ? તે ચરમ સમયે ચિત્રા વડે યોગ કરે છે.

● વિવેચન-૧૦૬ :-

તે યુગમાં નિશ્ચે આ વક્ષ્યમાણ દશ ભેદે યોગ કહેવા. તે આ પ્રમાણે - વૃષભાનુ જાત. અહીં અનુજાત શબ્દ સદૈશવચન છે. વૃષભના અનુજાત-સદૈશ તે વૃષભાનુજાત. વૃષભ આકારથી ચંદ્ર-સૂર્ય-નક્ષત્રો, જે યોગમાં રહે છે, તે વૃષભાનુજાત, એમ ભાવના છે, એ પ્રમાણે બધે કહેવું.

વેણુ - વંશ, તદનુજાત-તેના જેવું. તે વેણુકાનુજાત. મંચ મંચસમાન. મંચથી-વ્યવહાર પ્રસિદ્ધ બીજી કે ત્રીજી ભૂમિકા ભાવથી અતિશાયી મંચ, તે મંચાતિમંચ, તેના સમાન યોગ પણ મંચાતિમંચ કહેવાય છે.

છત્ર-પ્રસિદ્ધ છે, તદાકાર યોગો પણ છત્ર. છત્રથી-સામાન્યરૂપથી ઉપર અન્યાન્ય છત્રના ભાવથી અતિશાયી છત્ર, તે છત્રાતિછત્ર, તેના આકાર યોગથી તે પણ છત્રાતિછત્ર.

યુગ માફક નહ્ન તે યુગનહ્ન, જેમ યુગ, વૃષભના સ્કંધ ઉપર આરોપિત વર્તે છે, તેની જેમ યોગ પણ દેખાય છે, તે યુગનહ્ન એમ કહેવાય છે. ઘન સંમર્દરૂપ જેમાં ચંદ્ર કે સૂર્ય ગ્રહ કે નક્ષત્ર મધ્યમાં જાય છે. પ્રીલિત-ઉપચયને નીત, તે પહેલાથી ચંદ્ર કે સૂર્યમાં એકના ગ્રહ કે નક્ષત્ર વડે એકતર થાય, ત્યારપછી બીજા સૂર્યાદિ વડે ઉપચયને પામે, તે પ્રીલિત.

મંડૂક પ્લુત નામક દશમો, તેમાં મંડૂક ગતિથી જે યોગ થાય તે મંડુકપ્લુત, તે ગ્રહ સાથે જાણવા. કેમકે બીજાના માંડુક પ્લુત ગતિગમન અસંભવ છે.

કહ્યું છે કે - ચંદ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્ર, પ્રતિનિયતગતિવાળા છે, જ્યારે ગ્રહો અનિયતગતિવાળા છે.

તેમાં અહીં યથાવબોધ દશે યોગોની સ્વરૂપમાત્ર-ભાવના કરી, અથવા સંપ્રદાય મુજબ અન્યથા કહેવું.

તેમાં યુગમાં છત્રાતિ છત્ર વર્ણને બાકીના નવે યોગો પ્રાયઃ ઘણાં દેશોમાં થાય છે. છત્રાતિછત્ર યોગ ક્યારેક કોઈક દેશમાં થાય, તેથી તે વિષયમાં પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે - આ અનંતરોક્ત ચંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં છત્રાતિછત્ર યોગ ચંદ્ર કયા દેશમાં જોડે છે ? ભગવંતે કહ્યું - જંબૂદ્વીપ ઉપર પૂર્વ-પશ્ચિમ અને ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબા -

X - X - X - જુવા અર્થાત્ પ્રત્યંચા વડે, ૧૨૪ મંડલ છેદીને,

અહીં આ ભાવના છે - એક જુવા વડે બુદ્ધિથી કલ્પિત પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબા અને એક દક્ષિણ-ઉત્તર લાંબા મંડલને સમકાળને વિભાગ કરે છે અને વિભક્ત સમાન ચતુર્ભાગપણે થાય. તે આ પ્રમાણે - એક ભાગ ઉત્તરપૂર્વમાં, એક ભાગ દક્ષિણ-પૂર્વમાં, એક ભાગ દક્ષિણ-પશ્ચિમમાં અને એક ભાગ પશ્ચિમ ઉત્તરમાં.

તેમાં દક્ષિણ પૂર્વ ચતુર્ભાગમાત્ર મંડલમાં અર્થાત્ મંડલનો ચતુર્ભાગ.

૩૧-ભાગ પ્રમાણમાં ૨૭-ભાગો ગ્રહણ કરીને આક્રમિત કરે, ૨૮માં ભાગને ૨૦ વડે છેદીને, તેના હોતા ૧૮ ભાગોને આક્રમીને બાકીના $3/3૧$ ભાગો વડે બે કળા અને $૧/૩૧$ ભાગના હોતા બે વડે ૨૦માં ભાગો વડે દક્ષિણપશ્ચિમ ચતુર્ભાગમંડલ અસંપ્રાપ્ત, જે પ્રદેશમાં તે ચંદ્ર છાત્રાતિછત્રરૂપ યોગને કરે છે. - X - ઉપર ચંદ્ર, મધ્યે નક્ષત્ર, નીચે આદિત્ય.

અહીં મધ્યે નક્ષત્ર કહ્યા, તેથી નક્ષત્ર વિશેષ પ્રતિપત્તિ માટે પ્રશ્ન કરે છે - તે સમયે ચંદ્ર કયા નક્ષત્રથી યોગ કરે છે ? ભગવંતે કહ્યું - તે સમયમાં ચિત્રા સાથે યોગ કરે છે.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
પ્રાભૂત-૧૨-નો ટીકા સહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

❁ પ્રાભૂત-૧૩ ❁
— X — X —

૦ એ પ્રમાણે બારમું પ્રાભૂત કહ્યું. હવે તેરમું આરંભે છે, તેનો આ અર્થાધિકાર છે - “ચંદ્રની વૃદ્ધિ-હાનિ વક્તવ્યતા” તેથી તે વિષયનું પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે -

● સૂત્ર-૧૦૭ :-

કઈ રીતે તે ચંદ્રમાની વૃદ્ધિ-હાનિ કહેલા છે, તેમ કહેવું ? તે ૮૮૫ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના $30/૬૨$ ભાગના શુકલપક્ષ થકી અંધકાર પક્ષમાં ગમન કરતો ચંદ્ર-૪૪૨ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના $૪૬/૬૨$ ભાગમાં જેટલો ચંદ્ર જાય છે, તે આ પ્રમાણે -

પહેલા દિવસે પહેલો ભાગ, બીજે દિવસે બીજો ભાગ ચાવત્ પંદરમે દિવસે પંદરમો ભાગ, છેલ્લા સમયે ચંદ્ર રક્ત થાય છે, બાકીના સમયમાં ચંદ્ર રક્ત અને વિરક્ત પણ થાય.

આ અમાવાસ્યા, આ અમાવાસ્યાનું પહેલું પર્વ છે. તે અંધાર અર્થાત્ કૃષ્ણપક્ષ છે.

તે જ્યોત્સના-શુકલ પક્ષમાં ગતિ કરતાં ચંદ્ર ૪૪૨-મુહૂર્ત અને મુહૂર્તના $૪૬/૬૨$ ભાગમાં ચંદ્ર વિરક્ત થાય છે, તે આ પ્રમાણે - પહેલા દિવસે પહેલો ભાગ, બીજા દિવસે બીજો ભાગ ચાવત્ પંદરમે દિવસે પંદરમો ભાગ. છેલ્લા સમયમાં ચંદ્ર વિરક્ત થાય છે, બાકીના સમયમાં ચંદ્ર રક્ત કે વિરક્ત થાય છે.

આ પૂર્ણિમા છે, આ પૂર્ણિમામાં બીજું પર્વ છે.

● વિવેચન-૧૦૭ :-

કયા પ્રકારે ભગવન્ ! આપે ચંદ્રમાની વૃદ્ધિ કે હાનિ કહેલી છે, તેમ કહેવું ? અર્થાત્ કટલો કાળ સુધી ચંદ્રમાની વૃદ્ધિ અને કેટલો કાળ સુધી હાનિ, આપ ભગવંત વડે કહેવાયેલ છે, તેમ [સ્વ શિષ્યોને] કહેવું ?

એમ પૂછતા ભગવંતે કહ્યું - X - ૮૮૫ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના $30/૬૨$ ભાગો સુધી વૃદ્ધિ-હાનિ સમુદાય વડે કહેલ છે - જેમકે એક ચંદ્રમાસની મધ્યે એક પક્ષમાં ચંદ્રમાની વૃદ્ધિ અને એક પક્ષમાં હાનિ થાય છે.

ચંદ્રમાસનું પરિમાણ ૨૯ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના $3૨/૬૨$ ભાગો અને અહોરાત્રના-૩૦ મુહૂર્ત કરણાર્થે ૩૦ વડે ગુણીએ, તેનાથી પ્રાપ્ત થશે-૮૭૦ મુહૂર્તો અને જે પણ $3૨/૬૨$ ભાગો અહોરાત્રના છે, તેના મુહૂર્ત ભાગ કરણાર્થે ૩૦ વડે ગુણીએ-તેનાથી પ્રાપ્ત થશે-૯૬૦.

ઉક્ત-૯૬૦ને ૬૨ વડે ભાગ દેવાતા, પ્રાપ્ત થયા-૧૫ મુહૂર્તો. તે પંદરને મુહૂર્ત રાશિમાં ઉમેરીએ. તેથી આવશે-૮૮૫ મુહૂર્તો અને શેષ ઉદ્ધરે છે - એક મુહૂર્તના $30/૬૨$ ભાગો.

આ જ વાત વિશેષ અવબોધને માટે વૈવિકલ્યથી સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે - X - X - જ્યોત્સ્ના પ્રધાન પક્ષ તે જ્યોત્સ્ના પક્ષ અર્થાત્ શુકલપક્ષ. ત્યાંથી અંધકારપક્ષ-કૃષ્ણ પક્ષ જતાં ચંદ્ર-૪૪૨ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૪૬/૬૨ ભાગો સુધી હાનિને પામે છે, એમ બાકી વાક્ય સમજવું.

જે યથોક્ત સંખ્યક સો મુહૂર્ત સુધી ચંદ્ર, રાહુવિમાન પ્રભા વડે રંજિત થાય છે. કઈ રીતે રંજિત થાય ?

એ પ્રમાણે તે જ રાગ પ્રકારને તે આ પ્રમાણે ઈત્યાદિ પ્રગટ કરે છે. પહેલામાં - “એકમ” રૂપ તિથિમાં પરિસમાપ્તિ કરીને પ્રથમ-પરિપૂર્ણ-પંદરમાં ભાગ સુધી રંજિત કરે છે.

બીજા દિવસે પરિસમાપ્તિ કરનારી તિથિમાં પરિપૂર્ણ બીજો પંદરમા ભાગ સુધી. એ પ્રમાણે પંદરમી તિથિ પરિસમાપ્તિ કરતાં પરિપૂર્ણ પંદર ભાગ સુધી રંજિત કરે છે.

તે પંદરમી તિથિથી છેલ્લા સમયે ચંદ્ર સર્વથારૂપે રાહુ વિમાનની પ્રભાથી રંગાઈ જાય છે. અર્થાત્ તિરોહિત થાય છે. [દેખાતો બંધ થઈ જાય છે.]

જે ૧૬-મો ભાગ ૨/૬૨ ભાગરૂપ અનાવૃત્ત રહેલ છે. તે અલ્પ હોવાથી કે અદૃશ્યત્વથી ગણેલ નથી.

તે પંદરમી તિથિનો છેલ્લો સમય છોડીને અંધકારપક્ષ-કૃષ્ણ પક્ષના પહેલાં સમયથી આરંભીને બાકી બધાં પણ સમયોમાં ચંદ્ર રંજિત કે વિરક્ત થાય છે અર્થાત્ કેટલાંક અંશો રાહુ વડે આવૃત્ત અને કેટલાંક અંશો અનાવૃત્ત થાય.

કૃષ્ણપક્ષની વક્તવ્યતાનો ઉપસંહાર - X - આ કૃષ્ણ પક્ષમાં પંદરમી તિથિ, અમાવાસ્યા નામે આ યુગમાં પહેલું પર્વ અમાવાસ્યા છે. અહીં મુખ્યવૃત્તિથી પર્વ શબ્દ નામથી અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમા છે. ઉપચારથી પક્ષમાં પર્વ શબ્દની પ્રવૃત્તિ છે. તેથી કહ્યું છે - X -

હવે કઈ રીતે ૪૪૨ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૪૬/૬૨ ભાગો છે? તેમ પૂછતા - કહે છે - અહીં શુકલપક્ષ કે કૃષ્ણપક્ષ ચંદ્રમાસનું અડધો છે. તેથી પક્ષનું પ્રમાણ ચૌદ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના - ૪૭/૬૨ ભાગ. અહોરાત્રનું પ્રમાણ ૩૦-મુહૂર્તો છે, તેથી ૩૦ વડે ગુણીએ. તેથી ૪૨૦ મુહૂર્તો છે. જે અહોરાત્રના ૪૭/૬૨ ભાગ છે, તે પણ મુહૂર્ત ભાગ કરણાર્થે ૩૦ વડે ગુણીએ, તેથી આવશે- ૧૪૧૦ તેને ૬૨ વડે ભાગ દેતાં પ્રાપ્ત થશે-૨૨ મુહૂર્તો. તેને મુહૂર્ત રાશિમાં ઉમેરીએ, તો આવશે-૪૪૨ મુહૂર્તો અને શેષ રહે છે મુહૂર્તના ૪૬/૬૨ ભાગ. એ પ્રમાણે જેટલો કાળ ચંદ્રમાની હાનિ, તેટલો કાળ પ્રતિપાદન કર્યું. હવે વૃદ્ધિનો કાળ કહે છે -

- X - અંધકાર પક્ષથી - X - જ્યોત્સ્ના પક્ષ-શુકલપક્ષે ગમન કરતો ચંદ્ર ૪૪૨ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ૪૬/૬૨ ભાગો સુધી વૃદ્ધિને પામે છે. તે વાક્ય

શેષ છે.

યથોક્ત સંખ્યક સો મુહૂર્ત સુધી ચંદ્ર ધીમે ધીમે વિરક્ત અર્થાત્ રાહુ વિમાનથી અનાવૃત્ત થાય છે.

વિરાગના પ્રકારો કહે છે - તે આ પ્રમાણે-વિરાગ પ્રકાર દર્શાવવામાં પહેલા દિવસમાં એકમ રૂપ તિથિમાં પહેલા ૧૫-ભાગ સુધી ચંદ્ર વિરક્ત થાય છે.

બીજા દિવસે બીજા પંદર ભાગ સુધી એ પ્રમાણે ૧૫-૧૫ ભાગ સુધી. તેમાં પંદરમી પૂર્ણિમા રૂપ તિથિના છેલ્લા સમયે ચંદ્ર વિરક્ત થાય છે. અર્થાત્ સર્વથા રાહુવિમાન વડે અનાવૃત્ત થાય છે, એમ કહેવાનો ભાવ છે.

તે પંદરમો ચરમ સમય છોડીને શુકલપક્ષને પહેલાં સમયથી આરંભીને બાકીના સમયોમાં ચંદ્ર રક્ત પણ હોય અને વિરક્ત પણ હોય. દેશથી રક્ત અને દેશતી વિરક્ત હોય છે, એવું કહેવાનો ભાવ છે. [તેમ જાણવું]

મુહૂર્તસંખ્યા ભાવના પૂર્વવત્ કરવી.

શુકલપક્ષ વક્તવ્યતાનો ઉપસંહાર કહે છે - આ અનંતર કહેલ પંદરમી તિથિ પૂર્ણિમા નામે આ યુગમાં છે, તે બીજી પર્વ પૂર્ણિમા જાણવી.

હવે એવા સ્વરૂપે યુગમાં કેટલી અમાવાસ્યા અને કેટલી પૂર્ણિમા છે, તેમાં રહેલ સર્વ સંખ્યા કહે છે -

● સૂત્ર-૧૦૮ :-

તેમાં નિશ્ચે આ ૬૨-પૂર્ણિમા અને ૬૨-અમાવાસ્યાઓ કહેલી છે. ૬૨ મી પૂર્ણિમા સંપૂર્ણ વિરક્ત અને ૬૨મી અમાસ સંપૂર્ણ રક્ત-અવરાયેલી છે.

આ ૧૨૪-પર્વ, આ ૧૨૪ સંપૂર્ણ રક્ત-વિરક્ત છે. જેટલા પાંચ સંવત્સરોના સમયો ૧૨૪-સમયથી ન્યૂન છે, એટલા પરિત અસંખ્યાતા દેશ રક્ત-વિરક્ત થાય છે.

અમાવાસ્યાથી પૂર્ણિમા ૪૪૨-મુહૂર્તો અને મુહૂર્તના ૪૬/૬૨ ભાગ કહેલ છે, તેમ કહેવું.

તે પૂર્ણિમાથી અમાવાસ્યા ૪૪૨ મુહૂર્તો અને મુહૂર્તના ૪૬/૬૨ ભાગ કહેલ છે, તેમ કહેવું.

તે અમાવાસ્યાથી અમાવાસ્યા ૮૮૫ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૩૦/૬૨ ભાગ કહેલ છે, તેમ કહેવું.

તે પૂર્ણિમાથી પૂર્ણિમા-૮૮૫ મુહૂર્ત અને મુહૂર્તના ૩૦/૬૨ ભાગ કહેલા છે, તેમ કહેવું.

આ આટલો ચંદ્રમાસ, આટલો સર્વ યુગ છે.

● વિવેચન-૧૦૮ :-

ત્યાં યુગમાં નિશ્ચે આ સ્વરૂપે ૬૨-પૂર્ણિમાઓ અને ૬૨-અમાવાસ્યાઓ કહેલી છે, તથા યુગમાં ચંદ્રમા આ - અનંતરોક્ત સ્વરૂપ પરિપૂર્ણ રંજિત ૬૨-મી અમાવાસ્યાના

યુગમાં દર-સંખ્યક પ્રમાણત્વથી આમ કહ્યું. કેમકે તેમાંજ ચંદ્રનો પરિપૂર્ણ રાગ સંભવે છે.

આ અનંતરોક્ત સ્વરૂપે યુગમાં ચંદ્રમા સંપૂર્ણ વિરાગરાગનો અભાવ, દર-યુગમાં પૂર્ણિમાની સંખ્યા-૬૨ હોવાથી કહ્યું. તેમાં જ ચંદ્રમાનો પરિપૂર્ણ વિરાગ હોય છે.

તથા યુગમાં સર્વસંખ્યાથી ૧૨૪-પર્વો છે, કેમકે અમાસ અને પૂર્ણિમાનો જ પર્વ શબ્દથી કહેલ છે. તેમના પૃથક્-પૃથક્ દર-સંખ્યાના એકત્ર સંયોગથી ૧૨૪ થાય છે. એ પ્રમાણે જ યુગની મધ્યમાં સર્વ સંકલનાથી ૧૨૪ પૂર્ણ રાગ-વિરાગ થાય છે.

જેટલા પાંચ-ચંદ્ર, ચંદ્ર, અભિવર્ધિત, ચંદ્ર અને અભિવર્ધિત રૂપ સમયો ૧૨૪ સમય વડે વ્યૂન, આટલા પરિમિત અસંખ્યાત દેશરાગ-વિરાગ સમયો થાય છે. કેમકે આ બધાં પણ ચંદ્રના દેશથી રાગ અને વિરાગના ભાવથી કહ્યું. જે ૧૨૪ સમયો છે, તેમાં દરમાં સમયમાં સંપૂર્ણ રંજિત અને દરમાં સમયમાં સંપૂર્ણ વિરક્ત છે, તેના વડે તેનું વર્જન છે, તેમ મારા વડે કહેવાયેલ છે.

આ ભગવંતના વચનની આથી સમ્યક્ શ્રદ્ધા કરવી.

હવે કેટલા મુહૂર્તો જતાં અમાવાસ્યાથી અનંતર પૂર્ણિમા, કેટલા મુહૂર્તો જતાં પૂર્ણિમા પછી અમાવાસ્યા આવે છે તેનું નિરૂપણ કરે છે -

ઉક્ત કથન સુગમ છે. વિશેષ એ કે - અમાવાસ્યાની પછી ચંદ્રમાસનું અડધું જતાં પૂર્ણિમા અને પૂર્ણિમા પછી ચંદ્રમાસના અર્ધમાસ વડે અમાવાસ્યા છે. અમાવાસ્યાથી અમાવાસ્યા પરિપૂર્ણ ચંદ્ર માસથી અને પૂર્ણિમાથી પૂર્ણિમા પણ પરિપૂર્ણ ચંદ્ર માસ વડે યથોક્ત મુહૂર્ત સંખ્યક થાય છે.

ઉપસંહાર કહે છે - X - આ ૮૮૫ મુહૂર્ત અને મુહૂર્તના ૩૨/૬૨ ભાગ આટલું પ્રમાણ ચંદ્રમાસ છે. આટલું પ્રમાણ ખંડરૂપ યુગ ચંદ્રમાસથી માપેલ પૂર્ણ યુગ છે.

હવે ચંદ્ર જેટલા મંડલો ચંદ્રાર્ધમાસથી ચરે છે-ગતિ કરે છે, તેનું નિરૂપણ કરે છે -

● સૂત્ર-૧૦૯ :-

ચંદ્ર અર્ધમાસ વડે કેટલા મંડલો ગતિ કરે છે ? તે ચૌદ અને પંદરમાં મંડલનો ચતુર્ભાગ ગતિ કરે છે અને મંડલના-૧૨૪-ભાગાં [તે ગતિ કરે છે.]

સૂર્ય-અર્ધમાસમાં ચંદ્ર કેટલાં મંડલો ગતિ કરે છે ? ૧૬-મંડલો ગતિ કરે છે. સોળ મંડલચારમાં ત્યારે અવરાતા નિશ્ચે બે અષ્ટકોમાં ચંદ્ર કેટલાં અસામાન્યકમાં સ્વયં જ પ્રવેશી-પ્રવેશીને ગતિ કરે છે ?

આ તે બે અષ્ટકો છે, જેમાં ચંદ્ર, કોઈ અસામાન્યકમાં સ્વયં જ પ્રવેશી-પ્રવેશીને ગતિ કરે છે. તે આ પ્રમાણે-અમાસના અંતેથી નિષ્ક્રમણ કરતાં અને પૂર્ણિમાસાંતમાં પ્રવેશ કરતાં.

નિશ્ચે આ બે અષ્ટકો જ્યારે ચંદ્ર કોઈ અસામાન્યમાં સ્વયં જ પ્રવેશી-

પ્રવેશીને ગતિ કરે છે, તે પ્રથમ અચનગત ચંદ્ર દક્ષિણના ભાગથી પ્રવેશ કરતા સાત અર્ધમંડલમાં જે ચંદ્ર દક્ષિણના ભાગથી પ્રવેશ કરતો ગતિ કરે છે, નિશ્ચે તે કેટલાં સાત અર્ધમંડલો છે, જેમાં ચંદ્ર દક્ષિણ ભાગથી પ્રવેશ કરતો ગતિ કરે છે ?

નિશ્ચે આ તે સાત અર્ધમંડલો જેમાં ચંદ્ર દક્ષિણ ભાગથી પ્રવેશ કરતાં ગતિ કરે છે, તે બીજું અર્ધમંડલ, ચોથું અર્ધમંડલ, છટકું અર્ધમંડલ, આઠમું અર્ધમંડલ, દશમું અર્ધમંડલ, બારમું અર્ધમંડલ, ચૌદમું અર્ધમંડલ છે.

નિશ્ચે આ સાત અર્ધમંડલો છે, જેમાં ચંદ્ર દક્ષિણ ભાગથી પ્રવેશ કરતો ગતિ કરે છે.

તે પહેલાં અચનગત ચંદ્ર ઉત્તરના ભાગથી પ્રવેશ કરતો છ અર્ધમંડલ અને અર્ધમંડલના ૧૩/૭૮ ભાગો જેમાં ચંદ્ર ઉત્તરના ભાગથી પ્રવેશ કરતો ચાર ચરે છે. નિશ્ચે કયા તે છ અર્ધમંડલો અને અર્ધમંડલના ૧૩/૭૮ ભાગો છે, જેમાં ચંદ્ર ઉત્તરના ભાગથી પ્રવેશ કરતો ગતિ કરે છે ?

નિશ્ચે આ તે છ અર્ધમંડલો અને અર્ધમંડલના ૧૩/૬૭ ભાગો છે, જેમાં ચંદ્ર ઉત્તરના ભાગથી પ્રવેશ કરતો ગતિ કરે છે, તે આ પ્રમાણે - ત્રીજા અર્ધમંડલમાં, પાંચમાં અર્ધમંડલમાં, સાતમા અર્ધમંડલમાં, નવમાં અર્ધમંડલમાં, અગિયારમાં અર્ધમંડલમાં, તેરમાં અર્ધમંડલમાં, પંદરમંડલના ૧૩/૭૮ ભાગ. તે આ છ અર્ધમંડલો અને અર્ધમંડલના ૧૩/૭૮ ભાગમાં જ્યાં ચંદ્ર ઉત્તર ભાગથી પ્રવેશ કરતો ચાર ચરે છે.

આટલા પ્રમાણમાં પહેલું ચંદ્ર-અચન સમાપ્ત થાય.

જે નક્ષત્ર અર્ધમાસ ચંદ્ર અર્ધમાસ નથી, ચંદ્ર અર્ધમાસ તે નક્ષત્ર અર્ધમાસ નથી.

તે નક્ષત્ર અર્ધમાસથી તે ચંદ્ર ચંદ્ર અર્ધમાસથી કેટલો અધિક ગતિ કરે છે ? એક અર્ધમંડલ અને અર્ધમંડલના ૪/૭૮ ભાગ, અને ૭૮ ભાગને ૩૧ વડે છેદીને નવ ભાગ [એટલા પ્રમાણમાં] ગતિ કરે છે.

તે બીજા અચનગત ચંદ્ર પૂર્વ ભાગથી નીકળતો સાત-ચોપન જઈને ચંદ્ર બીજાએ ચિર્ષ માગને પ્રતિચરે છે અને સાત તેરસ જઈને ચંદ્ર પોતાના ચિર્ષને ચરે છે.

તે બીજા અચનગત ચંદ્ર પશ્ચિમ ભાગથી નિષ્ક્રમણ કરતો પઠ ભાગ જઈ ચંદ્ર બીજાનો ચિર્ષ માર્ગ પ્રતિચરે છે અને છ-તેરસ જઈને ચંદ્ર સ્વયં ચિર્ષને પ્રતિચરે છે. અપરક નિશ્ચે બે-તેરસ ભાગ જેમાં ચંદ્ર કેટલાં અસામાન્ય માર્ગમાં સ્વયં જ પ્રવેશી-પ્રવેશીને ગતિ કરે છે ? નિશ્ચે કેટલાં તે બે-તેરસક છે, જેમાં ચંદ્ર કેટલાં અસામાન્ય માર્ગમાં પ્રવેશી-પ્રવેશીને ગતિ કરે છે - ચાર ચરે છે તેમ કહ્યું છે ?

નિશ્ચે આ તે બે-તેરસક છે, જેમાં ચંદ્ર કેટલાંક અસામાન્ય માર્ગમાં સ્વયં પ્રવેશીને-પ્રવેશીને ગતિ કરે છે - સર્વાભ્યંતર મંડલમાં અને સર્વ બાહ્ય મંડલમાં.

નિશ્ચે આ તે બે-તેરસ ભાગ છે, જેમાં ચંદ્ર કેટલાંક યાવત્ ચારને ચરે છે. આટલાં પ્રમાણમાં બીજું ચંદ્ર-અચન સમાપ્ત થાય છે. [તેમ જાણવું]

તે નક્ષત્રમાસ, ચંદ્રમાસ નથી અને ચંદ્રમાસ નક્ષત્રમાસ નથી. તે નક્ષત્ર માસથી ચંદ્ર માસ કેટલો અધિક ચરે છે ?

તે બે અર્ધમંડલો અને અર્ધમંડલના $\frac{6}{96}$ ભાગો તથા ૭૮ ભાગને ૨૧ વડે છેદીને ૧૮-ભાગ ગતિ કરે છે.

તે ત્રીજા અચનમાં રહેલ ચંદ્ર પશ્ચિમ ભાગથી પ્રવેશ કરતો બાહ્ય અનંતર પશ્ચિમના અર્ધમંડલના $\frac{81}{96}$ ભાગો જેમાં ચંદ્ર પોતાના કે બીજાના ચીર્ષ માર્ગને ચરે છે. $\frac{13}{96}$ ભાગ જેમાં ચંદ્ર બીજાના ચીર્ષને પ્રતિચરે છે. $\frac{13}{96}$ ભાગ ચંદ્ર સ્વયં ચીર્ષ માર્ગને પ્રતિચરે છે. આટલામાં બાહ્ય અનંતર પશ્ચિમી અર્ધમંડલ સમાપ્ત થાય છે.

તે અચનગત ચંદ્ર પૂર્વ ભાગથી પ્રવેશતા બાહ્ય ત્રીજા પૂર્વના અર્ધમંડલને $\frac{81}{96}$ ભાગ જેમાં ચંદ્ર પોતાના અને બીજાના ચીર્ષ માર્ગને પ્રતિચરે છે. $\frac{13}{96}$ ભાગ જેમાં ચંદ્ર બીજાનો ચીર્ષ માર્ગ પ્રતિચરે છે અને $\frac{13}{96}$ ભાગ, જેમાં ચંદ્ર પોતાના ચીર્ષ માર્ગ પ્રતિચરે છે. આટલામાં બાહ્ય ત્રીજા પૂર્વી અર્ધમંડલમાં સમાપ્ત થાય છે.

તે ત્રીજા અચનગત ચંદ્ર પશ્ચિમ ભાગથી પ્રવેશતો બાહ્ય ચોથા પશ્ચિમી અર્ધમંડલના અર્ધ-૭૮ ભાગ અને ૭૮ ભાગને ૨૧-વડે છેદીને-૧૮ ભાગો જેમાં ચંદ્ર પોતાના કે બીજાના ચીર્ષ માર્ગને પ્રતિચરે છે. આટલા કાળમાં બાહ્ય ચોથું પશ્ચિમી અર્ધમંડલ સમાપ્ત થાય છે.

એ પ્રમાણે ચંદ્રમાસથી ચંદ્ર તેર-ચોપન, બે-તેરસ જેમાં ચંદ્ર બીજાનો ચીર્ષ માર્ગ પ્રતિચરે છે. તેર-તેર જેમાં ચંદ્ર સ્વયં ચીર્ષ માર્ગને પ્રતિચરે છે.

બે-એકતાલીશ, આઠ-અઠ્યોતેર ભાગ, ૭૮-ભાગને ૨૧-વડે છેદીને ૧૮-ભાગો, જેમાં ચંદ્ર પોતાના અને બીજાના ચીર્ષ માર્ગને પ્રતિચરે છે.

બીજો ચંદ્ર પણ બે-તેરસ જેમાં ચંદ્ર કોઈ અસામાન્ય માર્ગમાં સ્વયં જ પ્રવેશી-પ્રવેશીને ગતિ કરે છે.

એ રીતે આ ચંદ્રમાસ અભિગમન-નિષ્ક્રમણ, વૃદ્ધિહાનિ, અનવસ્થિત સંસ્થાન સંસ્થિતિ, વિકુર્વણગૃહિ પ્રાપ્ત રૂપી ચંદ્ર દેવ ચંદ્ર દેવ કહેલ છે, તેમ કહેવું.

● વિવેચન-૧૦૯ :-

ચંદ્રના અર્ધમાસ વડે, પૂર્વોક્ત સ્વરૂપથી ચંદ્ર કેટલા મંડલ ગતિ કરે છે ? ભગવંતે કહ્યું - X - ચૌદ મંડલ સંપૂર્ણ અને પંદરમાં મંડલના ચતુર્ભાગ સહિત ગતિ કરે છે. મંડલના ૧૨૪ ભાગ. અહીં શું કહેવા માંગે છે ? પરિપૂર્ણ ચૌદ મંડલો અને

પંદરમાં મંડલનો ચોથો ભાગ અર્થાત્ ૧૨૪ મંડલના હોતાં ૩૧ ભાગ પ્રમાણ. સર્વ સંખ્યાથી બત્રીશ, પંદરમાં મંડલના ૧૨૪ ભાગોને ચરે છે.

આ કઈ રીતે જાણવું, એમ પૂછતાં કહે છે - ત્રૈરાશિક બળથી. તે આ રીતે - જો ૧૨૪ પર્વ વડે ૧૭૬૮ મંડલો પ્રાપ્ત થાય છે, તો એક પર્વ વડે કેટલા પ્રાપ્ત થાય છે ? ત્રણ રાશિની સ્થાપના-૧૨૪/૧૭૬૮/૧.

અહીં અંત્ય રાશિ વડે મધ્યરાશિને ગુણીએ. તો તે જ સંખ્યા રહેશે. ૧૭૬૮ X ૧ = ૧૭૬૮. તેમાં આઠ રાશિ વડે ભાગ દેતા - ૧૭૬૮ - ૧૨૪ = ૧૪ અને શેષ રહેશે-૩૨. તેથી ૧૪ $\frac{32}{128}$ થશે. તેમાં છેદ-છેદક રાશિઓને બે વડે અપવર્તના કરાય છે. તેથી આ સંખ્યા આવશે. ૧૪ મંડલ અને પંદરમાં મંડલના $\frac{14}{128}$ ભાગ.

બીજે પણ કહેલ છે કે - ચૌદ મંડલો અને $\frac{14}{128}$ ભાગો થાય છે, અર્ધમાસ વડે ચંદ્ર આટલાં ક્ષેત્રને ચરે છે.

આદિત્ય વડે અર્ધમાસથી ચંદ્ર કેટલાં મંડલો ચરે છે ? ભગવંતે કહે છે - X - ૧૬ મંડલો ચરે છે, સોળમંડલચારી ત્યારે બીજા બે અષ્ટક અર્થાત્ ૧૨૪ ભાગના અષ્ટક પ્રમાણથી જે કોઈપણ સામાન્ય અર્થાત્ કોઈ વડે પણ આચીર્ષપૂર્વ ચંદ્ર સ્વયં જ પ્રવેશીને ચાર ચરે છે અર્થાત્ ગતિ કરે છે.

પછી પ્રશ્નસૂત્ર સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - નિશ્ચે આ બે અષ્ટકો, જે કોઈના વડે પણ પૂર્વે આચીર્ષમાં ચંદ્ર સ્વયં જ પ્રવેશીને ચાર ચરે છે. તે આ પ્રમાણે - સર્વ અભ્યંતર મંડલથી બહાર નીકળીને અમાવાસ્યાને અંતે એક અષ્ટક કોઈના વડે પણ આચીર્ષ ચંદ્ર પ્રવેશીને ચાર ચરે છે. સર્વ બાહ્ય મંડલથી અભ્યંતર પ્રવેશતા જ પૂર્ણિમાને અંતે બીજું અષ્ટક કોઈના વડે આચીર્ષમાં ચંદ્ર પ્રવેશીને ચાર ચરે છે.

પછીનું ઉપસંહાર વાક્ય સુગમ છે.

અહીં પરમાર્થથી બે ચંદ્ર એક ચાંદ્ર અર્ધમાસ વડે ચૌદ મંડલો અને પંદરમાં મંડલના $\frac{32}{128}$ ભાગ ભ્રમણ વડે પૂરિત કરતો, પણ લોકરૂઢિથી વ્યક્તિભેદની અપેક્ષા ન કરીને જાતિભેદ જ કેવળ આશ્રિને ચંદ્ર ચૌદ મંડલો અને પંદરમાં મંડલના $\frac{32}{128}$ ભાગો ચરે છે, એ પ્રમાણે કહેલ છે.

હવે એક ચંદ્રમાં એક અચનમાં કેટલાં અર્ધમંડલો દક્ષિણ ભાગમાં, કેટલાં ઉત્તર ભાગમાં ભમીને પૂરિત કરે છે તે પ્રતિપાદિત કરવા ભગવંતે કહે છે - X - X -

પહેલાં અચનમાં પ્રવેશેલ ચંદ્ર દક્ષિણના ભાગથી અભ્યંતર પ્રવેશ કરે ત્યારે સાત અર્ધમંડલો થાય છે, જ્યારે ચંદ્ર દક્ષિણના ભાગથી અભ્યંતર પ્રવેશતો આક્રમીને ચાર ચરે છે.

પછી પ્રશ્નસૂત્ર સુગમ છે. ભગવંતે કહે છે - X - નિશ્ચે આ સાત અર્ધમંડલો,

જેમાં ચંદ્ર દક્ષિણના ભાગથી અભ્યંતર પ્રવેશતા આક્રમીને ચાર ચરે છે, તે આ પ્રમાણે - બીજું અર્ધમંડલ ઈત્યાદિ, સુગમ છે. વિશેષમાં અહીં આ ભાવના છે -

સર્વબાહ્ય પંદરમાં મંડલમાં પરિભ્રમણથી પૂરણને આશ્રીને પરિપૂર્ણ પાશ્ચાત્ય યુગ પરિસમાપ્તિ થાય છે. પછી બીજા યુગમાં પહેલાં અચન પ્રવૃત્તિમાં પહેલાં અહોરાત્રમાં એક ચંદ્ર દક્ષિણ ભાગથી અભ્યંતર પ્રવેશતો બીજા મંડલને સંક્રમીને ચાર ચરે છે, તે પાશ્ચાત્ય યુગ પરિસમાપ્તિ દિવસમાં ઉત્તર દિશામાં ચાર ચરે છે, ચાર ચરિતવાન્ જાણવો.

પછી તે બીજા મંડલથી ધીમે ધીમે અભ્યંતર પ્રવેશતો બીજા અહોરાત્રમાં ઉત્તર દિશામાં સર્વબાહ્ય મંડલથી અભ્યંતર ત્રીજા અર્ધમંડલને સંક્રમીને ચાર ચરે છે.

ત્રીજા અહોરાત્રમાં દક્ષિણ દિશામાં, ચોથા અર્ધમંડલને ચોથા અહોરાત્રમાં ઉત્તરદિશામાં, પાંચમું અર્ધમંડલ પાંચમાં અહોરાત્રમાં દક્ષિણ દિશામાં, છટું અર્ધમંડલ છટા અહોરાત્રમાં ઉત્તર દિશામાં, સાતમું અર્ધમંડલ સાતમાં અહોરાત્રમાં દક્ષિણ દિશામાં, આઠમું અર્ધમંડલ આઠમાં અહોરાત્રમાં ઉત્તર દિશામાં, નવમું અર્ધમંડલ નવમાં અહોરાત્રમાં દક્ષિણ દિશામાં, દશમું અર્ધમંડલ દશમાં અહોરાત્રમાં ઉત્તર દિશામાં, અગિયારમું અર્ધમંડલ અગિયારમાં અહોરાત્રમાં દક્ષિણ દિશામાં, બારમું અર્ધમંડલ બારમાં અહોરાત્રમાં ઉત્તર દિશામાં, તેરમું અર્ધમંડલ તેરમાં અહોરાત્રમાં દક્ષિણ દિશામાં, ચૌદમું અર્ધમંડલ ચૌદમાં અહોરાત્રમાં ઉત્તર દિશામાં, પંદરમું અર્ધમંડલ ૧૩/૭૯ ભાગોને સંક્રમીને ચાર ચરે છે.

આટલા કાળ વડે ચંદ્રનું અચન સમાપ્ત થાય છે.

ચંદ્રાચન જ નક્ષત્ર અર્ધમાસ પ્રમાણ છે, તે નક્ષત્ર અર્ધમાસ વડે ચંદ્રચારમાં સામાન્યથી ૧૩-મંડલો અને ચૌદમાં મંડલના ૧૩/૬૭ ભાગો પ્રાપ્ત થાય છે. તે આ રીતે -

જો ૧૩૪-અચન વડે ૧૭૬૮ મંડલો પ્રાપ્ત થાય છે, તો એક અચન વડે કેટલાં પ્રાપ્ત થાય ? ત્રણ રાશિ સ્થાપના - ૧૩૪/૧૭૬૮/૧ અહીં અંત્ય રાશિ વડે એક સંખ્યારૂપ મધ્યરાશિને ગુણતાં, આવે છે તે જ રાશિ - ૧૭૬૮ X ૧ = ૧૭૬૮. તેથી તેની આઠ રાશિ ૧૩૪ વડે ભાગ દેવાતાં ૧૩-સંખ્યા આવે અને શેષ વધે છે - ૨૬. તેમાં છેઘ-છેદક રાશિઓને બે વડે અપવર્તના કરતાં પ્રાપ્ત ૧૩/૬૭ પ્રાપ્ત થશે, એ પ્રમાણે જાણવું.

કહ્યું છે કે - ૧૩ મંડલો અને ૧૩/૬૭ ભાગ, ચંદ્ર નક્ષત્ર-અર્ધમાસથી અચન વડે ચાર ચરે છે.

આ પ્રમાણે સામાન્યથી કહ્યું, વિશેષ વિચારણામાં તો એક ચંદ્રના યુગના પહેલાં અચનમાં યથોક્ત પ્રકારથી દક્ષિણ ભાગ અભ્યંતર પ્રવેશમાં દ્વિતીયાદિ એકાંતરિત ચૌદ પર્યન્તના સાત અર્ધમંડલ પ્રાપ્ત થાય છે.

ઉત્તર ભાગથી અભ્યંતર પ્રવેશમાં તૃતીયાદિ એકાંતરિત તેર પર્યન્તના છ

પરિપૂર્ણ અર્ધમંડલ, સાતમાંના પંદરમંડલગતના અર્ધમંડલના ૧૩/૬૭ ભાગો છે. આટલામાં જે કહે છે - ઉત્તર ભાગથી અભ્યંતર પ્રવેશ વિચારણામાં “તૃતીય અર્ધમંડલમાં” ઈત્યાદિ સૂત્ર, તે પણ ભાવિત જ છે.

હવે દક્ષિણ ભાગથી અભ્યંતર પ્રવેશમાં જે સાત અર્ધમંડલો કહેલાં છે, તેનો ઉપસંહાર કહે છે - તે સુગમ છે.

હવે તે જ ચંદ્ર તે જ પહેલાં અચનમાં ઉત્તર ભાગથી અભ્યંતર પ્રવેશમાં જેટલાં અર્ધમંડલો થાય છે, તેટલાની વિવક્ષા કરતાં કહે છે - X - X - પહેલાં અચનગત-યુગની આદિમાં પહેલાં અચનમાં પ્રવેશેલ ચંદ્રમાં ઉત્તરભાગથી અભ્યંતર પ્રવેશે છે, (ત્યારે) છ અર્ધમંડલો થાય છે અને સાતમાં અર્ધમંડલના ૧૩/૬૭ ભાગો, જેમાં ચંદ્ર ઉત્તર ભાગથી અભ્યંતર પ્રવેશી સંક્રમીને ચાર ચરે ચે.

કચરાઈં ખલુ ઈત્યાદિ પ્રશ્ન અને ઉત્તર સૂત્ર સુગમ છે. તે પહેલાં કહેવાઈ ગયેલ છે. - X -

નિગમન વાક્ય પણ સિદ્ધ જ છે. આટલા કાળ વડે પહેલું ચંદ્ર અચન સમાપ્ત થાય છે. તે પણ પૂર્વે કહ્યું છે.

તે રીતે પાશ્ચાત્ય યુગ પરિસમાપ્તિના છેલ્લા દિવસમાં અને ઉત્તર દિશામાં ચાર ચરતા, તેના અભિનવ યુગ પક્ષમાં પહેલાં અચનમાં જેટલાં દક્ષિણ ભાગથી અભ્યંતર પ્રવેશમાં અર્ધમંડલો જેટલાં ઉત્તર ભાગથી અભ્યંતર પ્રવેશમાં અર્ધમંડલો છે, તેટલા સાક્ષાત્ કહ્યા. આ રીતે બીજા પણ ચંદ્રના તે જ પહેલાં ચંદ્ર અચનોમાં અર્ધમંડલો કહેવા જોઈએ. તે આ રીતે -

તે પાશ્ચાત્ય યુગની પરિસમાપ્તિના છેલ્લા દિવસમાં દક્ષિણ દિશા ભાગમાં સર્વ બાહ્ય મંડલમાં ચાર ચરીને અભિનવ યુગના પહેલાં અચનમાં પહેલાં અહોરાત્રમાં ઉત્તર દિશામાં બીજા અર્ધ મંડલમાં પ્રવેશીને ચાર ચરે છે.

બીજા અહોરાત્રમાં દક્ષિણ દિશામાં સર્વ બાહ્યથી ત્રીજા અર્ધમંડલમાં પ્રવેશીને ચાર ચરે છે.

ત્રીજા અહોરાત્રમાં ઉત્તર દિશામાં ચોથું અર્ધમંડલ ઈત્યાદિ પૂર્વે કહ્યા અનુસાર, બધું જ કહેવું જોઈએ.

એ પ્રમાણે આ ચંદ્રના પહેલાં અચનમાં ઉત્તર ભાગ થકી અભ્યંતર પ્રવેશ વિચારણામાં દ્વિતીયાદિ એકાંતરિત ચૌદ સુધીના સાત અર્ધમંડલો થાય છે. દક્ષિણ ભાગથી અભ્યંતર પ્રવેશ વિચારણામાં તૃતીયાદિ એકાંતરિત તેર સુધીના છ અર્ધમંડલો થાય છે. પંદરમાં અર્ધમંડલના ૧૩/૭૯ ભાગ, એ પ્રમાણે હોવાથી જેટલાં ચંદ્રના અર્ધમાસ છે, તેટલા નક્ષત્રના અર્ધમાસ થતાં નથી, પરંતુ તેથી ન્યૂન છે, એ સામર્થ્યથી જાણવું. - X - X -

જો એ પ્રમાણે એક અચનમાં નક્ષત્ર અર્ધમાસરૂપે સામાન્યથી ચંદ્રમાં ૧૩-મંડલો અને ચૌદમાં મંડલના ૧૩/૭૯ ભાગ. તેથી નાક્ષત્ર અર્ધમાસ ચંદ્ર અર્ધમાસ

યતો નથી. ચાંદ્ર અર્ધમાસમાં ચૌદ મંડલો અને પંદરમાં મંડલના ૩૨/૧૨૪ ભાગોના પ્રાપ્યમાનપણાથી છે.

આ નાક્ષત્ર અર્ધમાસ, ચંદ્ર અર્ધમાસ યતો નથી, એમ કહ્યું. જે ચાંદ્ર અર્ધમાસ તે કદાચિત્ નાક્ષત્ર અર્ધમાસ થાય છે. જેમ 'પરમાણુ-અપ્રદેશ' એમ કહેવાથી પરમ અણુ-અપ્રદેશ જ છે, જે અપ્રદેશ છે તે પરમાણુ પણ થાય છે અને અપરમાણુ થાય છે. ક્ષેત્ર પ્રદેશથી એ પ્રમાણે શંકા થાય, તો તેને દૂર કરવાને કહે છે -

ચાંદ્ર અર્ધમાસ, નાક્ષત્ર અર્ધમાસ યતો નથી. એમ કહેતા ગૌતમસ્વામી નાક્ષત્ર અર્ધમાસ અને ચાંદ્રાર્ધમાસ એ બંનેમાં વિશેષ પરિજ્ઞાનાર્થે કહે છે - X - નાક્ષત્ર અર્ધમાસથી આપના મતે ભગવન્! ચંદ્ર ચાંદ્ર અર્ધમાસથી શું અધિક ચરે છે?

ભગવંતે કહ્યું - એક અર્ધમંડલને બીજા અર્ધમંડલના ૪/૬૭ ભાગોમાંના ૧/૬૭ ભાગના ૩૧ ભેદે વિભક્ત યતાં નવ ભાગ અધિક ચરે છે. તે કેમ જાણવું?

ત્રૈરાશિકના બળથી. તે આ રીતે - જો ૧૨૪ વડે ૧૭૬૮ મંડલો પ્રાપ્ત થાય, તો એક પર્વ વડે કેટલાં પ્રાપ્ત થાય? ત્રણ રાશિ-સ્થાપના - ૧૨૪/૧૭૬૮/૧. અહીં અંત્ય રાશિ વડે મધ્યરાશિને ગુણીએ તો તેજ સંખ્યા આવશે. ૧૭૬૮ X ૧ = ૧૭૬૮. પછી આઠ રાશિ-૧૨૪ વડે ભાગ દેવાતા અને ત્યારપછી છેઘ-છેઠક રાશિઓની ચાર વડે અપવર્તના કરતાં પ્રાપ્ત થશે-ચૌદ મંડલો અને ૮/૩૧ ભાગો. આનાથી નક્ષત્રાર્ધમાસ ગમ્ય ક્ષેત્ર-૧૩મંડલ અને એક મંડલના ૧૩/૬૭ ભાગ. એ રીતે પ્રમાણ શોધિત કરવું.

તેમાં ચૌદમાંથી તેર મંડલો શોધિત કર્યા, પછી એક બાકી રહ્યું. હવે ૮/૩૧ ભાગોમાંથી ૧૩/૬૭ ભાગ શોધિત કરવા. તેમાં ૬૭ને ૮ વડે ગુણવાથી આવશે-૫૩૬ અને ૩૧ વડે ૧૩ને ગુણતાં આવશે-૪૦૩. આટલા ૫૩૬માંથી શોધવા. તેથી શેષ રહેશે-૧૩૩. પછી એના ૬૭ ભાગ લાવવા ૬૭-વડે ગુણવા. તેથી આવશે-૮૯૧૧. છેદરાશિ મૂળ-૩૧ છે, તે ૬૭ વડે ગુણીએ. તેથી આવે-૨૦૭૭. આ સંખ્યા વડે ભાગ દેતાં આવે છે - ૪/૬૭ ભાગ. શેષ રહે છે - ૬૦૩.

પછી તે છેઘ-છેઠક રાશિઓની ૬૭ વડે અપવર્તના કરતાં ઉપર-૯ અને નીચે ૩૧-પ્રાપ્ત થશે. ૧/૬૭ ભાગના ૮/૩૧ વડે છેદ કરાયેલ ભાગો. કહ્યું છે - એક મંડલ અને મંડલના ૪/૬૭ ભાગ, નવ-ચૂર્ણિકા ૩૧ કૃત્ છેદથી જાણવી.

આ ભાવનાને કરતાં મંડલને મંડલ એ પ્રમાણે જે કહ્યું. તે સામાન્યથી કે ગ્રન્થાંતરથી જે પ્રસિદ્ધ ભાવના છે, તેના ઉપરોધ વડે જાણવી. પરમાર્થથી વળી અર્ધમંડલ જાણવું. તેમાં સૂત્ર ભાવનાથી કોઈ વિરોધ આવતો નથી.

એ પ્રમાણે એક ચંદ્રાયણ વક્તવ્યતા કહી.

હવે બીજી ચંદ્રાયણ વક્તવ્યતા કહે છે. તેમાં જે પહેલાં ચંદ્રાયણમાં દક્ષિણ ભાગથી અભ્યંતર પ્રવેશતા સાત અર્ધમંડલો ઉત્તર ભાગથી અભ્યંતર પ્રવેશતા છ

અર્ધમંડલો અને સાતમાં અર્ધમંડલના ૧૩/૬૭ ભાગોને ચરેલા છે. તેને આશ્રીને બીજા અચનની ભાવના કરાય છે.

તેમાં અચનનું મંડલક્ષેત્ર પરિમાણ ૧૩-અર્ધમંડલો અને ચૌદમાંના અર્ધમંડલના ૧૩/૬૭ ભાગો.

તેમાં પૂર્વે કહેલ અચન ઉત્તર દિશામાં સર્વાભ્યંતર મંડલમાં ૧૩/૬૭ ભાગ પર્યન્તમાં પરિસમાપ્ત થાય છે.

પછી બીજા અચન પ્રવેશમાં ૫૪/૬૭ ભાગ વડે સર્વાભ્યંતર મંડલને પરિસમાપ્ત કરીને પછી બીજા મંડલમાં ચાર ચરે છે. તેમાં ૧૩માં ભાગ પર્યન્તમાં એક અર્ધમંડલને બીજા અચનને પરિસમાપ્ત કરે છે. બીજું અર્ધમંડલ ઉત્તરમાં સર્વાભ્યંતર ત્રીજા અર્ધમંડલમાં તેરમાં ભાગ પર્યન્તે ત્રીજા અર્ધમંડલને દક્ષિણ દિશામાં, ચોથું અર્ધમંડલ ઉત્તર દિશામાં સમાપ્ત કરે છે.

એ રીતે પાંચમાં અર્ધમંડલને દક્ષિણ દિશામાં, છઠ્ઠા અર્ધમંડલને ઉત્તર દિશામાં, સાતમા અર્ધમંડલને દક્ષિણ દિશામાં આઠમાં અર્ધમંડલને ઉત્તર દિશામાં, નવમાં અર્ધમંડલને દક્ષિણ દિશામાં દશમાં અર્ધમંડલને ઉત્તર દિશામાં, અગિયારમાં અર્ધમંડલને દક્ષિણ દિશામાં, બારમાં અર્ધમંડલને ઉત્તર દિશામાં, તેરમાં અર્ધમંડલને દક્ષિણ દિશામાં, ચૌદમાં અર્ધમંડલને તેરમાં ભાગપર્યન્તમાં પરિસમાપ્ત કરે છે. ત્યારપછી ૧૩/૬૭ ભાગો બીજા ચરે છે.

આટલા કાળમાં બીજું અચન સમાપ્ત થાય છે.

ચૌદમાં મંડલમાં સંક્રાંત થઈને પહેલી ધણથી આગળ સર્વ બાહ્યમંડલ અભિમુખ ચાર ચરે છે. પછી પરમાર્થથી કેટલા ભાગ ઉલ્લંઘીને પંદરમાં સર્વ બાહ્યમંડલમાં જાણવું.

તે જ આ અચનને પૂર્વભાગથી દ્વિતીયાદિ એકાંતરિત ચૌદ સુધીના સાત અર્ધમંડલો ચીર્ણ થાય છે અને પશ્ચિમ ભાગમાં તૃતીયાદિ એકાંતરિત મંડલ તેર મંડલ સુધી છ અર્ધમંડલો છે. તેમાં પૂર્વભાગમાં કે પશ્ચિમ ભાગમાં જે પ્રતિમંડલ સ્વયં ચીર્ણ કે અન્ય ચીર્ણ મંડલને ચરે છે, તેનું નિરૂપણ કરે છે.

બીજા અચનમાં રહેલ ચંદ્ર પૂર્વથી ભાગોને ઉલ્લંઘે છે. અર્થાત્ પૂર્વ ભાગમાં ચાર ચરે છે. સાત-ચોપન યતાં જે ચંદ્ર પરથી સૂર્યાદિ વડે ચીર્ણને પ્રતિચરે છે. સાત-તેર જે થાય છે, તે ચંદ્ર પોતા વડે ચીર્ણને પ્રતિ ચરે છે.

અહીં ભાવના આ છે - મેરુની પૂર્વ દિશામાં જે ભાગ, તે પૂર્વભાગ અને જે અપર દિશામાં છે, તે પશ્ચિમ ભાગ. તેમાં પૂર્વ ભાગમાં સાતમાં પણ દ્વિતીયાદિ એકાંતરિતમાં ચૌદ પર્યન્તમાં ૬૭ ભાગ પ્રવિભક્તમાં પ્રત્યેક ૫૪/૬૭ ભાગ ચંદ્ર બીજા-સૂર્યાદિ વડે ચીર્મ ક્ષેત્રને પ્રતિચરે છે. તેર-તેર સડસઠ ભાગ સ્વયં ચીર્ણ છે.

તે જ ચંદ્રમાં બીજા અચનગત પશ્ચિમ ભાગથી નીકળે છે - પશ્ચિમ ભાગમાં ચાર ચરે છે. છ-ચોપન યતાં જે ચંદ્ર પર વડે - સૂર્યાદિ વડે ચીર્ણને પ્રતિચરે છે. છ-

તેર જે ચંદ્ર તે સ્વયં ચીર્ણ પ્રતિચરે છે. અહીં પણ આ ભાવના-પશ્ચિમ ભાગમાં છ માં પણ તૃતીયાદિ એકાંતરિતમાં તેર પર્યન્તના અર્ધમંડલમાં ૬૭ ભાગ પ્રવિભક્તમાં પ્રત્યેક ૫૪-૫૪ સડસઠ ભાગો પરચીર્ણને ચરે છે. ૧૩/૬૭ ભાગોને સ્વયં ચીર્ણને ચરે છે.

બીજા બે-તેર, તે અચનમાં જે ચંદ્ર છે, તે કોઈ વડે પૂર્વ આચીર્ણમાં સ્વયં પ્રવેશીને ચાર ચરે છે.

કચરાઈ પ્રશ્નસૂત્ર સુગમ છે. ઇમાઈ - નિર્વચનવાક્ય પ્રાયઃ નિગદ સિદ્ધ છે. વિશેષ એ કે જે તેર સર્વાભ્યંતર મંડલમાં તે પાશ્ચાત્ય અચનગત તેરમાંથી આગળ જાણવું.

બીજું સર્વ બાહ્ય મંડલમાં તેનું પર્યન્તવર્તી જાણવું.

આઈ ખલુ આદિ નિગમન વાક્ય સુગમ છે. તે જ એક ચંદ્રને આશ્રીને બીજા અચનની વક્તવ્યતા કહી. આ રીતે જ બીજા પણ ચંદ્રને આશ્રીને બીજા અચનની વક્તવ્યતા વિચારવી. એ પ્રમાણે તેના પશ્ચિમ ભાગમાં સાત-૫૪માં પરચીર્ણ ચરણીય, સાત-તેરમાં સ્વયં ચીર્ણ ચરણીય વક્તવ્ય છે. પૂર્વ ભાગમાં છ-૫૪માં પરચીર્ણ ચરણીય, છ-તેરમાં સ્વયં ચીર્ણ પ્રતિ ચરણીય છે.

આટલા કાળ વડે દ્વિતીય ચંદ્રાચન સમાપ્ત થાય છે.

જો એ રીતે બીજું અચન પણ આટલું પ્રમાણ હોય તો તેથી નાક્ષત્ર માસ ચંદ્ર માસ થતો નથી કે ચાંદ્રમાસ નાક્ષત્રમાસ થતો નથી. હવે નક્ષત્રમાસથી ચંદ્રમાસ કેટલો અધિક છે, એમ જિજ્ઞાસુ પ્રશ્ન કરે છે - તેમાં નાક્ષત્ર માસથી ચંદ્ર ચંદ્રમાસથી કેટલો અધિક ચરે છે ? એમ પ્રશ્ન કરતાં ભગવંતે કહ્યું -

બે અર્ધમંડલમાં ત્રીજા અર્ધમંડલના ૯/૬૭ ભાગોના ૧/૬૭ ભાગને ૩૧ વડે છેદીને તેના હોવાથી ૧૮ ભાગ અધિક ચરે છે અને આ પૂર્વોક્ત એક અચનમાં અધિક એક મંડલ ઇત્યાદિ બમણું કરીને ભાવના ભાવવી.

હવે જેટલામાં ચંદ્રમાસ પરિપૂર્ણ થાય છે, તેટલા માત્રમાં ત્રીજા અચનની વક્તવ્યતા કહે છે - x - અહીં દ્વિતીય અચનપર્યન્તમાં ચૌદમાં અર્ધમંડલમાં ૨૬/૬૭ ભાગ માત્ર ઉલ્લંઘીને અને તે પરમાર્થ ચક્રી પંદરમું અર્ધમંડલ જાણવું.

ત્યારપછી નીલવત્ પર્વત પ્રદેશમાં સાક્ષાત્ પંદરમું અર્ધમંડલ, તેમાં પ્રવેશી-પ્રવેશીને પહેલી ક્ષણથી આગળ સર્વ બાહ્ય અનંતર પૂર્વના બીજા મંડલ અભિમુખ ચરે છે.

પછી તેમાં જ સર્વ બાહ્ય અનંતર પૂર્વના બીજા મંડલમાં ચાર ચરતો વિવક્ષિત છે. તેને આશ્રીને સૂત્ર-ઉપનિપાત છે. ત્રીજા અચનગત ચંદ્ર પશ્ચિમ ભાગમાં પ્રવેશે છે. બાહ્ય અનંતરના પૂર્વના ભાગમાં વર્તતો પાશ્ચાત્ય અર્ધમંડલના - ૪૧/૬૭ ભાગો વર્તે છે, જેમાં ચંદ્ર પોતાના અને બીજાના ચીર્ણ ક્ષેત્રને પ્રતિચરે છે. ૧૩/૬૭ ભાગો જે ચંદ્ર બીજાએ ચરેલને પ્રતિચરે છે. બીજા ૧૩/૬૭ ભાગો જે ચંદ્ર સ્વયં કે અન્યએ ચીર્ણ ક્ષેત્રને પ્રતિચરે છે.

આટલા પરિભ્રમણથી બાહ્ય અનંતર પૂર્વના પાશ્ચાત્ય અર્ધમંડલને પરિસમાપ્ત કરે છે.

ત્યારપછી તેમાં જ તૃતીય અચનગત ચંદ્ર પૂર્વભાગમાં પ્રવેશે છે. સર્વ બાહ્યથી પૂર્વના ત્રીજા અર્ધમંડલના ૪૧/૬૭ ભાગો, જેમાં ચંદ્ર પોતાના કે બીજાના ચીર્ણને પ્રતિચરે છે.

ત્યારપછી બીજા તેર ભાગો, જેમાં ચંદ્ર બીજાએ જ ચીર્ણ ક્ષેત્રને પ્રતિચરે છે અને અન્યમાં તે તેર ભાગો, જેમાં ચંદ્ર સ્વયં અને બીજા વડે ચીર્ણને પ્રતિચરે છે.

આટલા સર્વ બાહ્ય મંડલથી પૂર્વના તૃતીય પૂર્વ દિશાના અર્ધમંડલને પરિસમાપ્ત કરે છે. કેમકે સડસઠે પણ ભાગોને પરિપૂર્ણપણે થઈ ગયેલ હોવાથી કહેલ છે.

પછી તેમાં જ ત્રીજા અચનગત ચંદ્રમાં પશ્ચિમ ભાગમાં પ્રવેશે છે - સર્વ બાહ્ય મંડલથી પૂર્વના ચોથા પાશ્ચાત્યના અર્ધ મંડલના આઠ-સડસઠાંશ ભાગો અને તેમાંના એક-સડસઠાંશ ભાગને એકત્રીશ વડે છેદીને તેના હોવાથી અઠાર ભાગો વર્તે છે - તેમાં ચંદ્ર પોતાના કે બીજાના ચીર્ણને પ્રતિચરે છે.

આટલા પરિભ્રમણથી ચંદ્રમાસ પરિપૂર્ણ થાય છે.

હવે પૂર્વોક્ત જ સ્મરતા ચંદ્રમાસગત ઉપસંહાર કહે છે - એ રીતે - ઉક્ત પ્રકારથી નિશ્ચિત ચાંદ્રમાસથી ચંદ્ર ૧૩-ચોપનથી થાય છે, બે અને તેર, જેમાં ચંદ્ર બીજા વડે ચીર્ણ પ્રતિચરે છે. અહીં વર્તમાનકાળનો નિર્દેશ સર્વકાળ યુગના પહેલાં ચાંદ્રમાસ. આ રીતે જ કહેવું, તે જાણવા માટે છે.

તેમાં તે પણ ચોપન હોવાથી બીજા અચનમાં, તેમાં પણ સાત-પચાશથી પૂર્વભાગમાં, છ પાશ્ચાત્ય ભાગમાં, જે બે - તેર, તે દ્વિતીય અચનની ઉપર ચંદ્રમાસની અવધિની પૂર્વે જાણવા.

તેમાં એક-તેરશ સર્વ બાહ્યથી પૂર્વે દ્વિતીય પાશ્ચાત્યમાં અર્ધમંડલમાં, દ્વિતીય પૂર્વમાં ત્રીજા અર્ધમંડલમાં તથા તેર-તેરમાં - જેમાં ચંદ્ર પોતાના ચીર્ણને જ પ્રતિચરે છે.

- આ બધાં પણ દ્વિતીય અચનમાં જાણવા.

- તેમાં પણ સાત પૂર્વ ભાગમાં અને સાત પશ્ચિમ ભાગમાં

તથા બે - એકતાલીશ અને બે તેરવાળા આઠ-સડસઠાંશ ભાગો અને એક-સડસઠાંશ ભાગમાં એકત્રીશ વડે છેદીને, તેના હોવાથી અઠાર ભાગો, જેમાં આ ચંદ્ર પોતાના અને બીજાના ચીર્ણક્ષેત્રને પ્રતિચરે છે.

તેમાં એકતાલીશ તથા એક-તેર, બીજા અચન ઉપર સર્વબાહ્ય મંડલની પૂર્વે બીજા પાશ્ચાત્ય અર્ધમંડલમાં બીજા એકતાલીશના હોતા, બીજા-તેર, સર્વ બાહ્ય મંડલની પૂર્વે, ત્રીજા પૂર્વમાં બાકીના પાશ્ચાત્યમાં સર્વ બાહ્યથી પૂર્વના ચોથા અર્ધમંડલમાં, હવે ઉપસંહારને કહે છે -

એ પ્રમાણે આ ચંદ્રમાની સંસ્થિતિ એ પ્રમાણે યોગ કહેલો છે.

શું વિશિષ્ટ છે, તે કહે છે -

[હવે આ શબ્દોની વ્યાખ્યા કહે છે -]

જિ સર્વ બાહ્ય મંડલથી અભ્યંતર પ્રવેશન, જિ સર્વ અભ્યંતર મંડલથી બહાર ગમન, વૃદ્ધિ ચંદ્રમાનો પ્રગટતામાં ઉપયય. વૃદ્ધિ યથોક્ત સ્વરૂપ વૃદ્ધિ અભાવ. આના વડે અનવસ્થિત - સંસ્થાન, અભિગમન નિષ્ક્રમણને આશ્રીને અનવસ્થાન, વૃદ્ધિ, નિવૃદ્ધિની અપેક્ષાથી સંસ્થાન - આકાર જેનો છે, તે તથા રૂપ સંસ્થિતિ, તથા પરિદેશ્યમાન ચંદ્ર વિમાનના અધિષ્ઠાતા વિકુર્વણ ઋદ્ધિ-પ્રાપ્ત, રૂપવાન્, - X - ચંદ્ર દેવ કહેવો - X -

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
પ્રાભૂત-૧૩-નો ટીકા સહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

❁ પ્રાભૂત-૧૪ ❁
— X — X —

૦ એ પ્રમાણે તેરમું પ્રાભૂત કહ્યું. હવે ચૌદમું કહે છે. તેનો આ અર્થાધિકાર છે. જેમકે - “ક્યારે જ્યોત્સ્ના પ્રભૂત થાય છે” તેથી તે વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે -

● સૂત્ર-૧૧૦ :-

ક્યારે તે જ્યોત્સ્ના [ચંદ્ર પ્રકાશ] ઘણો કહેલ છે, તે કહેવું ? તે જ્યોત્સ્ના [શુક્લ]પક્ષમાં જ્યોત્સ્ના ઘણી હોય તેમ હેલ છે એવું કહેવું ? તે અંધકાર (કૃષ્ણ) પક્ષ કરતાં જ્યોત્સ્ના ઘણી હોય તેમ કહેલ છે, એમ કહેવું ? શું તે અંધકાર પક્ષથી જ્યોત્સ્ના પક્ષમાં જ્યોત્સ્ના [ચંદ્રપ્રકાશ] ઘણો હોય તેમ કહેલ છે, એવું [સ્વશિષ્યોને] કહેવું ? [ત્યારે કહે છે -]

અંધકાર [કૃષ્ણ] પક્ષથી જ્યોત્સ્ના [શુક્લ] પક્ષમાં ગમન કરતો ચંદ્ર ૪૪૨ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧૪૬/૬૨ ભાગમાં, જેમાં ચંદ્ર વિરક્ત થાય છે. તે આ રીતે -

પહેલા દિવસે પહેલો ભાગ, બીજા દિવસે બીજો ભાગ યાવત્ પંદરમાં દિવસે પંદરમો ભાગ, એ પ્રમાણે નિશ્ચે અંધકાર પક્ષથી જ્યોત્સ્ના પક્ષમાં જ્યોત્સ્ના અધિક કહેલી છે.

જ્યોત્સ્ના પક્ષમાં તે જ્યોત્સ્ના કેટલી અધિક કહેલી છે તેમ કહેવું ? તે પરિત્ત અસંખ્ય ભાગ છે.

તે અંધકારમાં કેટલો અધિક કહેલ છે, તેમ કહેવું ? તે અંધકાર પક્ષમાં ઘણો અંધકાર કહેલ છે.

તે અંધકાર પક્ષમાં અંધકાર કેટલો અધિક કેટલો છે, તેમ કહેવું ? તે જ્યોત્સ્ના પક્ષથી અંધકાર પક્ષમાં અંધકાર અધિક કહેલ છે, તેમ [સ્વ શિષ્યોને] કહેવું.

તે જ્યોત્સ્ના પક્ષથી અંધકાર પક્ષ અંધકારમાં કેટલો અધિક કહેલ છે, તેમ કહેવું ? તે જ્યોત્સ્ના પક્ષથી અંધકાર પક્ષમાં ગમન કરતો ચંદ્ર ૪૪૨ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૧૪૬/૬૨ ભાગમાં જ્યાં ચંદ્ર રંજિત થાય છે, તે આ પ્રમાણે -

પ્રથમ દિવસે પ્રથમ ભાગ, બીજા દિવસે બીજો ભાગ યાવત્ પંદરમાં દિવસે પંદરમો ભાગ.

એ પ્રમાણે નિશ્ચે જ્યોત્સ્ના પક્ષથી અંધકારપક્ષમાં અંધકાર અધિક કહેલો છે, તેમ કહેવો.

તે કેટલાં અંધકારપક્ષમાં અંધકાર કહેલ છે, તેમ કહેવું ? પરિત્ત, અસંખ્યાત ભાગમાં.

● વિવેચન-૧૧૦ :-

કયા કાળે ભગવન્ ! આપે જ્યોત્સ્ના ઘણી કહેલી છે, તેમ કહેવું ? ભગવંતે

કહ્યું - X - જ્યોત્સ્ના પદમાં જ્યોત્સ્ના અધિક કહેલ છે, તેમ કહેવું.

કયા પ્રકારે ભગવન્ ! આપે જ્યોત્સ્ના અધિક છે તેવું કહેલ છે, એમ કહેવું ? ભગવંતે કહ્યું - અંધકાર ઈત્યાદિ સુગમ છે. ફરી પણ પ્રશ્નસૂત્ર કહ્યું તે સિદ્ધ છે.

તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા કહે છે - ઈત્યાદિ - X - અંધકાર પદાથી જ્યોત્સ્ના પદમાં ગમન કરતો ચંદ્ર ચારસો બેતાલીશ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના છેતાલીશ બાસઠાંશ ભાગોને યાવત્ જ્યોત્સ્ના નિરંતર વધે છે.

તેથી કહે છે - જેટલામાં જે ચંદ્ર વિરક્ત થાય છે - ધીમે ધીમે રાહુ વિમાન વડે અનાવૃત સ્વરૂપનો થાય છે, મુહૂર્ત સંખ્યા ગણિત ભાવના પૂર્વાવૃત્ત કરવી.

કઈ રીતે અનાવૃત્ત થાય છે, એ પ્રમાણે હવે કહે છે - તે આ પ્રમાણે - જ એકમરૂપ તિથિમાં પહેલાં પંદર-બાસઠાંશ ભાગ અર્થાત્ ચતુષ્ટય પ્રમાણ સુધી અનાવૃત્ત થાય છે.

દ્વિતીયા-બીજ તિથિમાં બીજો ભાગ યાવત્ એ પ્રમાણે ત્યાં સુધી જાણવું, જ્યાં સુધી પંદરમી તિથિમાં પંદરમો ભાગ સુધી અનાવૃત્ત થાય છે. અર્થાત્ સર્વથા રાહુ વિમાનથી અનાવૃત્ત થાય છે, તેમ કહેવા માંગે છે. ઉપસંહારમાં કહે છે -

એ પ્રમાણે ઉક્ત પ્રકારથી નિશ્ચિત અંધકાર પદાથી જ્યોત્સ્ના પદમાં જ્યોત્સ્ના અધિક કહેલ છે.

અહીં આ ભાવના છે - શુકલ પદમાં જેમ એકમરૂપ પહેલી તિથિથી આરંભીને, પ્રતિમુહૂર્ત સુધી ધીમે ધીમે ચંદ્ર પ્રગટ થાય છે, તથા અંધકાર પદમાં એકમની પહેલી ક્ષણથી આરંભીને પ્રતિમુહૂર્ત તેટલું માત્ર - તેટલું માત્ર ધીમે-ધીમે ચંદ્ર આવૃત્ત થાય. તેથી જેટલી અંધકાર પદમાં જ્યોત્સ્ના, તેટલી જ શુકલ પદમાં પણ પ્રાપ્ત થાય. પરંતુ શુકલ પદમાં જે પંદરમી જ્યોત્સ્ના, તે અંધકાર પદાથી અધિક અને અંધકાર પદાથી શુકલ પદમાં જ્યોત્સ્ના અધિક છે, તેમ કહેવું.

કેટલાં જ્યોત્સ્ના પદમાં જ્યોત્સ્ના કહી છે ? ભગવંતે કહ્યું - પરિમિત અને અસંખ્યાત ભાગ નિર્વિભાગ. એ પ્રમાણે અંધકાર સૂત્રો પણ ઉક્તાનુસાર કહેવા. વિશેષ એ - અંધકાર પદમાં અમાવાસ્યામાં જે અંધકાર છે, તે જ્યોત્સ્ના પદાથી અધિક છે. જ્યોત્સ્ના પદાથી અંધકાર અધિક કહેવો.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
પ્રાભૂત-૧૪નો ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

પ્રાભૂત-૧૫
— X — X —

૦ એ પ્રમાણે ચૌદમું પ્રાભૂત કહ્યું. હવે પંદરમું આરંભે છે - તેનો આ અર્થાધિકાર છે - જેમકે - “કેટલા શીઘ્રગતિ કહેલ છે ભગવન્ !” એ રીતે તે વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે -

● સૂત્ર-૧૧૧ :-

ભગવન્ ! કઈ રીતે શીઘ્રગતિ વસ્તુ કહેલી છે, તેમ કહેવું ? તે આ ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહગણ-નક્ષત્ર-તારારૂપમાં ચંદ્ર કરતાં સૂર્ય શીઘ્રગતિ, સૂર્ય કરતાં ગ્રહો શીઘ્રગતિ, ગ્રહો કરતાં નક્ષત્રો શીઘ્રગતિ, નક્ષત્રો કરતાં તારાઓ શીઘ્રગતિ છે. સર્વ અલ્પ ગતિક ચંદ્ર, સર્વ શીઘ્રગતિક તારા છે.

તે એક-એક મુહૂર્તથી ચંદ્ર કેટલાં સો ભાગ થાય છે ? તે જે-જે મંડલમાં સંક્રમીને ચાર ચરે છે, તેના-તેના મંડલ પરિક્ષેપના ૧૭૬૮ ભાગ જાય છે, તે ૧,૦૯,૮૦૦ને છેદીને.

તે એક-એક મુહૂર્તથી સૂર્ય કેટલાં સો ભાગ જાય છે. તે જે-જે મંડલને સંક્રમીને ચાર ચરે છે. તે-તે મંડલ પરિક્ષેપના ૧૮૩૦ ભાગ જાય છે. ૧,૦૯,૮૦૦ મંડલને છેદીને.

તે એક-એક મુહૂર્તમાં નક્ષત્ર કેટલાં સો ભાગ જાય છે ? તે જે-જે મંડલમાં સંક્રમીને ચાર ચરે છે, તે-તે મંડલના પરિક્ષેપના ૧૮૩૫ ભાગ જાય છે. ૧,૦૯,૮૦૦ મંડલને છેદીને.

● વિવેચન-૧૧૧ :-

કઈ રીતે ભગવન્ ! આપે ચંદ્ર-સૂર્ય આદિ વસ્તુ શીઘ્ર ગતિ કહેલ છે ? ભગવંતે કહ્યું - X - આ ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારા પાંચેમાં ચંદ્રથી સૂર્ય શીઘ્રગતિ છે, સૂર્યથી ગ્રહો શીઘ્રગતિક છે. ગ્રહોથી નક્ષત્ર શીઘ્રગતિક છે, નક્ષત્રોથી તારા શીઘ્રગતિક છે.

તેથી આ પાંચેની મધ્યમાં સર્વ અલ્પગતિક ચંદ્ર છે, અને સર્વ શીઘ્રગતિક તારાઓ છે.

આ જ અર્થને સવિશેષ જાણવાને માટે પ્રશ્ન કરે છે - X - એક એક મુહૂર્ત વડે ચંદ્ર કેટલાં મંડલના સો ભાગ જાય છે ? ભગવંતે કહ્યું - X - જે-જે મંડલમાં સંક્રમીને ચંદ્ર ચાર ચરે છે, તે તે મંડલના સંબંધી પરિક્ષેપ-પરિધિના ૧૭૬૮ ભાગો જાય છે. મંડલ-મંડલ પરિક્ષેપને ૧,૦૯,૮૦૦ વડે છેદીને.

અહીં ભાવના આ છે. - અહીં પહેલાં ચંદ્રમાનો મંડલ કાળ નિરૂપિત કરવો. ત્યારપછી તદ્દનુસાર મુહૂર્તગતિ પરિમાણ ભાવના કરવી. તેમાં મંડલ કાળ નિરૂપણથી આ ત્રિરાશિ છે -

જો ૧૭૬૮ વડે સર્વ યુગવર્તી અર્ધમંડલો વડે ૧૮૩૦ અહોરાત્ર પ્રાપ્ત થાય, તો બે

અર્ધમંડલો વડે અર્થાત્ એક મંડલથી કેટલાં અહોરાત્ર પ્રાપ્ત થાય છે ?

ત્રણ રાશિ સ્થાપના - ૧૭૬૮/૧૮૩૦/૨. અહીં અંત્ય રાશિ બે - સંખ્યા વડે મધ્યરાશિને ગુણવી, તેનાથી આવશે - ૩૬૬૦. તેમાં આઠ રાશિ વડે ભાગ દેવામાં આવતા, પ્રાપ્ત થશે બે અહોરાત્ર અને શેષ રહેશે - એકસો ચોવીસ. [૧૨૪]

તેમાં એકેક અહોરાત્રમાં ૩૦-મુહૂર્તો છે, તેથી તેને ૩૦-વડે ગુણતાં આવશે- ૩૭૨૦. તેમાં ૧૭૮૬ વડે ભાગ દેવાતા, પ્રાપ્ત થશે-બે મુહૂર્તો. ત્યારપછી -

બાકી છેઘરાશિ અને છેદક રાશિઓની અપ્કથી અપવર્તના કરતાં છેઘ રાશિ-૨૩, છેદક રાશિ-૨૨૧ થતાં, આવેલ એક મુહૂર્તના બસો એકવીસ-તેવીસ ભાગ.

આટલા કાળથી બે અર્ધમંડલ પરિપૂર્ણ ચરે છે. અર્થાત્ આ કાળથી પરિપૂર્ણ એક મંડલ ચંદ્ર ચરે છે.

એ પ્રમાણે મંડલકાળ પરિજ્ઞાન કર્યું. હવે તેના અનુસાર મુહૂર્તગતિ પરિમાણને વિચારીએ -

તેમાં જે બે અહોરાત્ર, તેના મુહૂર્ત કરવાને ૩૦ વડે ગુણીએ, તેથી આવશે-૬૦ મુહૂર્તો. તેથી ઉપરના બે મુહૂર્તો ઉમેરતા થશે - ૬૨. તેને સવર્ણનાર્થે ૨૨૧ વડે ગુણીએ. ગુણીને ઉપરની સંખ્યામાં ૨૩-ઉમેરીએ, તેથી આવશે-૧૩૭૨૫.

આ એક મંડલકાલગત મુહૂર્તથી ૨૨૧ ભાગનું પરિમાણ કહ્યું. તેથી ત્રૈરાશિક કર્મ અવસરમાં - જો ૧૩૭૨૫ વડે ૨૨૧ ભાગોના મંડલ ભાગ ૧,૦૯,૮૦૦ પ્રાપ્ત થાય, તો એક મુહૂર્ત વડે કેટલાં થાય ? ત્રણ રાશિની સ્થાપના - ૧૩૭૨૫/૧૦૯૮૦૦/૧.

અહીં આઠ રાશિ મુહૂર્તગત ૨૨૧-ભાગ રૂપ છે, તેથી તેના સવર્ણનાર્થે અંત્ય રાશિ “એક”ને ૨૨૧ વડે ગુણીએ. તેથી પ્રાપ્ત થશે - ૨૨૧ X ૧ = ૨૨૧.

ઉક્ત સંખ્યા વડે મધ્ય રાશિને ગુણીએ. તેથી પ્રાપ્ત સંખ્યા આવશે - ૨,૪૨,૬૫,૮૦૦. તેને ૧૩,૭૨૫ વડે ભાગ દેવામાં આવે તો પ્રાપ્ત સંખ્યા આવશે - ૧૭૬૮.

આટલા ભાગો આ કે તે મંડલમાં ચંદ્ર એક મુહૂર્તથી જાય છે. - X - એક એક મુહૂર્તથી સૂર્ય કેટલા સો ભાગ જાય છે? ભગવંતે કહ્યું - X - તે જે-જે મંડલમાં સંક્રમીને સૂર્ય ચાર ચરે છે, તે - તે મંડલ સંબંધી પરિક્ષેપ-પરિધિના ૧૮૩૦ ભાગ અધિક જાય છે. તે મંડલને ૧,૦૯,૮૦૦ વડે છેદીને જાય છે. આ કઈ રીતે જાણવું? તે કહે છે -

ત્રૈરાશિક બળથી જાણવું. તે આ રીતે - જો ૬૦ મુહૂર્ત વડે ૧,૦૯,૮૦૦ મંડલ ભાગો પ્રાપ્ત થાય છે, તો એક મુહૂર્ત વડે કેટલાં ભાગો પ્રાપ્ત થાય છે ? “એક વડે ગુણવાથી તે જ થાય છે” એ વચનથી, તેથી તેની આઠ રાશિ વડે “૬૦” સંખ્યાથી ભાગ દેવો અને મધ્ય રાશિ - ૧,૦૯,૮૦૦ને ગુણવા અર્થાત્ ૧,૦૯,૮૦૦ X ૧ ૬૦, તેથી આવશે - ૧૮૩૦.

આટલા મંડલના ભાગોમાં સૂર્ય એકેક મુહૂર્તથી જાય છે.

એક-એક મુહૂર્ત વડે મંડલના કેટલા ભાગે નક્ષત્ર જાય છે ? ભગવંતે કહ્યું - જે

જે પોતાના કાળ પ્રતિનિયત મંડલને સંક્રમીને ચાર ચરે છે, તે - તે પોતાના મંડલ સંબંધી પરિધિથી - ૧૮૩૫ ભાગ તે જ છે. (કેવી રીતે ?) ૧,૦૯,૮૦૦ વડે મંડલને છેદીને જાય. અહીં પણ પહેલો મંડલકાળ નિરૂપિત કર્યો. કેમકે તદનુસારથી જ મુહૂર્તગતિ પરિમાણ ભાવના છે.

તેમાં મંડલકાળ પ્રમાણ વિચારણામાં આ ત્રિરાશિ જાણવી. જો ૧૮૩૫ વડે સકલ યુગ ભાવિ અર્ધમંડલથી ૧૮૩૦ અહોરાત્રોની પ્રાપ્તિ થાય છે, તો બે અર્ધમંડલો વડે - એકેક પરિપૂર્ણ મંડલથી કેટલા અહોરાત્રની પ્રાપ્તિ થાય ?

ત્રણ રાશિ સ્થાપના - ૧૮૩૫/૧૮૩૦/૨. અહીં અંત્ય રાશિ વડે મધ્ય રાશિને ગુણતાં પ્રાપ્ત સંખ્યા થશે - ૧૮૩૦ X ૨ = ૩૬૬૦. પછી આઠ રાશિ - ૧૮૩૫ - વડે ભાગ દેવામાં આવે તો - ૩૬૬૦ ૧૮૩૫ એટલે આવશે - એક અહોરાત્ર, શેષ વધે છે - ૧૮૨૫.

ત્યારપછી તેના મુહૂર્ત લાવવાને માટે આ ૧૮૨૫ને ૩૦ વડે ગુણીએ - ૧૮૨૫ X ૩૦ = પ્રાપ્ત સંખ્યા થશે - ૫૪૭૫૦. આ સંખ્યાને ૧૮૩૫ ભાગ વડે ભાગ દેતા આવશે - ૨૯ મુહૂર્તો.

ત્યારપછી શેષ રહેલ છેઘ-છેદક રાશિઓને પાંચ વડે અપવર્તના કરવી, તેથી ઉપરની રાશિ આવશે - ૩૦૭ અને આ છેઘ રાશિની છેદક રાશિ આવશે - ૩૬૭.

ત્યારે આવેલ એક અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના ૨૯ મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના ત્રણસો સાત - ત્રણસો સડસઠાંશ. અર્થાત્ - ૧/૨૯/ ૩૦૭/૩૬૭ થશે.

અહીં આ સંખ્યા રાશિ અનુસાર મુહૂર્ત ગતિ પરિમાણની વિચારણા કરીએ. તેમાં અહોરાત્રના ૩૦ મુહૂર્તો થાય છે. તેમાં ઉપરની રાશિમાં ૩૧-મુહૂર્તો ઉમેરીએ, તેથી આવશે - ૫૯ મુહૂર્તો. પછી તે સંખ્યાના સવર્ણનાર્થે ૩૬૭ વડે ગુણીએ. ૫૯ X ૩૬૭ = ૨૧૬૫૩ આવશે. આ ઉપરની સંખ્યા - ૨૧૬૫૩માં ૩૦૭ ઉમેરવામાં આવે તો પ્રાપ્ત સંખ્યા થશે-૨૧૯૬૦.

ત્યારપછી ત્રૈરાશિક ગણિત કરીએ - જો મુહૂર્તગત-૩૬૭ ભાગોના ૨૧૯૬૦ વડે ૧,૦૯,૮૦૦ મંડલ ભાગો પ્રાપ્ત થાય છે, તો એક મુહૂર્ત વડે કેટલાં પ્રાપ્ત થાય ?

રાશિ ત્રણની સ્થાપના - ૨૧૯૬૦/૧૦૯૮૦૦/૧. અહીં આઠ રાશિ મુહૂર્તગત ૩૬૭ ભાગ રૂપ છે. તેથી અંત્ય રાશિને પણ ૩૬૭ વડે ગુણીએ, તેથી ૩૬૭ X ૧ = ૩૬૭ આવશે. આવેલ ૩૬૭ વડે મધ્ય રાશિ ૧,૦૯,૮૦૦ને ગુણવામાં આવતા - ૧,૦૯,૮૦૦ X ૩૬૭ કરતાં - ૪,૦૨,૯૬,૬૦૦. [ચાર કરોડ, બે લાખ, છજી હજાર છસો] તેને આઠ રાશિ ૧,૦૯,૮૦૦ [એક લાખ નવ હજાર આઠસો] વડે ભાગ દેવાતા પ્રાપ્ત થશે. ૧૮૩૫. [૪,૦૨,૯૬,૬૦૦ - ૧,૦૯,૮૦૦ = ૧૮૩૫] આટલો ભાગ નક્ષત્ર પ્રતિ મુહૂર્ત જાય છે.

એ પ્રમાણે જે કારણે ચંદ્ર આ કે તે મંડલમાં એકેક મુહૂર્તથી મંડલ પરિક્ષેપના ૧૭૬૮ ભાગ જાય છે. સૂર્ય ૧૮૩૦ ભાગ જાય છે, નક્ષત્ર ૧૮૩૫ ભાગ જાય છે. તેથી ચંદ્ર કરતાં સૂર્ય શીઘ્રગતિ છે, સૂર્ય કરતાં શીઘ્રગતિ નક્ષત્રો છે, ગ્રહો વક્રાનુવક્રાદિ

ગતિ ભાવથી અનિયતગતિ પ્રસ્થાન હોવાથી તેની ઉક્ત પ્રકારે ગતિ પ્રમાણ પ્રરૂપણા કરેલી નથી. કહ્યું છે કે -

(૧) ચંદ્રથી શીઘ્રતર સૂર્ય હોય છે, સૂર્યથી શીઘ્રતર હોય છે - નક્ષત્ર, અનિયતગતિ પ્રસ્થાના બાકીના બધાં ગ્રહો હોય છે. [તેમ જાણવું.]

(૨) મુહૂર્તના ૧૮૩૫ ભાગ નક્ષત્ર જાય છે અને ચંદ્ર મુહૂર્તના ૧૭૬૮ ભાગ જાય છે.

(૩) ૧૮૩૦ ભાગ મુહૂર્તથી સૂર્ય જાય છે, નક્ષત્ર સીમણેદ તે પણ અહીં જાણવો જોઈએ.

આ ત્રણે ગાથા સુગમ છે. વિશેષ એ કે - નક્ષત્ર સીમા છેદ, તે જ અહીં પણ જાણવો જોઈએ. એમ કેમ કહ્યું ? અહીં પણ મંડલ-૧,૦૯,૮૦૦ વડે વિભક્ત કરવું.

હવે ઉક્ત સ્વરૂપ જ ચંદ્ર-સૂર્ય-નક્ષત્રોના પરસ્પર મંડલ ભાગ વિષયને વિશેષથી નિર્ધારિત કરે છે -

● સૂત્ર-૧૧૨ :-

જ્યારે ચંદ્ર ગતિ સમાપ્તક હોય, ત્યારે સૂર્ય ગતિ સમાપ્તક હોય છે, તે ગતિ માત્રાથી કેટલા વિશેષ હોય ? તે બાસઠ ભાગથી વિશેષ હોય.

જ્યારે ચંદ્ર ગતિ સમાપ્તક હોય ત્યારે નક્ષત્ર ગતિ સમાપ્તક હોય છે, તે ગતિમાત્રાથી કેટલા વિશેષ હોય ? તે સડસઠ ભાગથી વિશેષ હોય.

જ્યારે સૂર્ય ગતિ સમાપ્તક હોય ત્યારે નક્ષત્ર પણ ગતિ સમાપ્તક હોય છે, તો તે ગતિમાત્રાથી કેટલા વિશેષ હોય ? તે પાંચ ભાગ વિશેષ હોય.

જ્યારે ચંદ્ર ગતિ સમાપ્તક હોય, ત્યારે અભિજિત નક્ષત્ર ગતિ સમાપ્તક થઈ પૂર્વ ભાગથી યોગ કરે છે, પૂર્વ ભાગથી યોગ કરતાં નવ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના ૨૭/૬૭ ભાગ ચંદ્ર સાથે યોગ કરે છે, યોગ કરતાં, યોગ અનુપરિવર્તિત કરે છે, યોગ અનુપરિવર્તિત કરીને તેને છોડે છે, પછી વિગત યોગી થાય છે.

જ્યારે ચંદ્ર ગતિસમાપ્તક હોય, ત્યારે શ્રમણ નક્ષત્ર ગતિસમાપ્તક થઈ, પૂર્વ ભાગથી યોગ કરે છે, પૂર્વ ભાગથી યોગ કરતાં ૩૦ મુહૂર્ત ચંદ્ર સાથે યોગ કરે છે, યોગ કરીને યોગને અનુપરિવર્તિત કરે છે, યોગને અનુપરિવર્તિત કરીને તેને છોડે છે, વિગત યોગી થાય છે.

એ પ્રમાણે આ અભિલાપથી જાણવું - પંદર મુહૂર્તો, ત્રીશ મુહૂર્તો, પીસ્તાળીશ મુહૂર્તો ઉત્તરાષાઢા પર્યન્ત કહેવા.

જ્યારે ચંદ્ર ગતિ સમાપ્તક હોય ત્યારે ગ્રહો ગતિ સમાપ્તક હોય છે, તે પૂર્વ ભાગથી યોગ કરે છે, પૂર્વ ભાગથી યોગ કરીને ચંદ્રની સાથે યોગથી જોડાય છે, જોડાઈને યોગને અનુપરિવર્તિત કરે છે, અનુપરિવર્તિત કરીને તેને છોડે છે. પછી યોગરહિત થઈ જાય છે.

જ્યારે સૂર્ય ગતિ સમાપ્તક હોય ત્યારે અભિજિત નક્ષત્ર ગતિ સમાપ્તક થઈ પૂર્વના ભાગથી યોગ કરે છે, પૂર્વના ભાગથી યોગ કરીને ચાર અહોરાત્ર અને છ મુહૂર્ત સૂર્ય સાથે યોગ જોડે છે, જોડીને યોગને અનુપરિવર્તિત કરે છે, કરીને તેને છોડે છે, યોગરહિત થાય છે.

એ પ્રમાણે અહોરાત્ર છ અને એકવીશ મુહૂર્ત, તેર અહોરાત્ર અને બાર મુહૂર્ત, વીશ અહોરાત્ર અને ત્રણ મુહૂર્ત બધું કહેવું યાવત્ જ્યારે સૂર્ય ગતિસમાપ્તક હોય ત્યારે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર ગતિસમાપ્તક થઈ પૂર્વના ભાગથી યોગ કરે છે. પૂર્વના ભાગથી યોગ કરીને ૨૦ અહોરાત્ર અને ત્રણ મુહૂર્ત સૂર્યની સાથે યોગ જોડે છે, યોગ જોડીને યોગને અનુપરિવર્તિત કરે છે. યોગ અનુપરિવર્તિત કરીને છોડે છે - છોડે છે - છોડે છે અને યોગરહિત પણ થઈ જાય છે.

જ્યારે સૂર્ય ગતિસમાપ્તક હોય ત્યારે નક્ષત્ર [ગ્રહ] ગતિ સમાપ્તક થાય છે, પૂર્વના ભાગથી યોગ કરે છે, પૂર્વ ભાગે યોગ કરીને સૂર્યની સાથે યોગ જોડે છે, જોડીને યોગને અનુપરિવર્તિત કરે છે, અનુપરિવર્તિત કરીને યાવત્ છોડે છે, અને યોગરહિત થઈ જાય છે.

● વિવેચન-૧૧૨ :-

જ્યારે ચંદ્ર ગતિસમાપ્તક અપેક્ષાથી સૂર્ય ગતિ સમાપ્તક વિવક્ષિત હોય છે. અહીં શું કહેવા માંગે છે? પ્રતિમુહૂર્ત ચંદ્રગતિની અપેક્ષાથી સૂર્યગતિ વિચારે છે, ત્યારે સૂર્યગતિ માત્રા વડે - એક મુહૂર્તગત ગતિ પરિણામથી કેટલો ભાગ વિશેષ છે? એક મુહૂર્ત વડે ચંદ્ર આક્રમિત ભાગથી કેટલા અધિક ભાગોને સૂર્ય આક્રમે છે, તેવું કહેવાનો ભાવ છે.

ભગવંતે કહ્યું - બાસઠ ભાગોને વિશેષિત કરે છે. તે આ રીતે - ચંદ્ર એક મુહૂર્ત વડે - ૧૭૬૮ ભાગ જાય છે. જ્યારે સૂર્ય ૧૮૩૦ ભાગ જાય છે. તેથી બાસઠ ભાગ પરસ્પર વિશેષ થાય છે. [૧૮૩૦-૧૭૬૮ = ૬૨]

જ્યારે ચંદ્ર ગતિ સમાપ્તક અપેક્ષાથી નક્ષત્ર ગતિ સમાપ્તક વિવક્ષિત હોય છે, ત્યારે નક્ષત્ર ગતિમાત્રથી - એક મુહૂર્ત ગતિ પરિમાણથી કેટલો વિશેષિત કરે છે ? ચંદ્ર આક્રમિત ભાગ વડે કેટલાં ભાગ અધિક આક્રમે છે, તે ભાવ છે.

ભગવંત કહે છે - ૬૭ ભાગ. નક્ષત્ર એક મુહૂર્ત વડે ૧૮૩૫ ભાગ જાય છે, ચંદ્ર પણ ૧૭૬૮ ભાગ જાય છે. તેથી ૬૭ ભાગ એ રીતે વિશેષ કહ્યા. [૧૮૩૫-૧૭૬૮]

પ્રશ્ન સૂત્ર પૂર્વવત્ કહેવું, ઉત્તરમાં ભગવંત કહે છે - તે પાંચ ભાગોને વિશેષિ કરે છે - સૂર્ય આક્રાંત ભાગ કરતાં નક્ષત્ર આક્રાંત ભાગો પાંચ વડે અધિક છે. તે આ રીતે -

સૂર્ય એક મુહૂર્તમાં ૧૮૩૦ ભાગ જાય છે, નક્ષત્ર ૧૮૩૫ ભાગ જાય છે, તેથી પરસ્પર પાંચ ભાગ વિશેષ કહ્યા.

જ્યારે - X - ચંદ્ર ગતિ સમાપ્તક અપેક્ષાથી અભિજિત નક્ષત્ર ગતિસમાપ્તક

થાય છે, ત્યારે પૂર્વના ભાગથી પહેલાંથી અભિજિત્ નક્ષત્ર ચંદ્રમા સાથે યોગ કરે છે અને તે પૂર્વવત્ કહેવું. યોગ કરીને નવ મુહૂર્ત અને દશમાં મુહૂર્તના ૨૭/૬૭ ભાગોને ચંદ્ર સાથે યોગ જોડે છે - કરે છે. આ પણ પૂર્વે કહેલ જ છે. એ પ્રમાણે પ્રમાણ કાળ યોગ કરીને પર્યન્ત સમયમાં યોગને અનુપરિવર્તિત કરે છે, અર્થાત્ શ્રવણ નક્ષત્રને યોગ સમર્પિત કરે છે. પછી યોગને પરાવર્તિત કરીને પોતાની સાથેથી યોગને છોડે છે.

બીજું કેટલું કહીએ ? યોગરહિત પણ થાય છે.

જ્યારે ચંદ્ર ગતિસમાપ્તિ અપેક્ષાથી શ્રવણ નક્ષત્ર ગતિસમાપ્તિ હોય છે, ત્યારે તે શ્રવણનક્ષત્રને પ્રથમથી પૂર્વના ભાગથી - પૂર્વ ભાગ વડે ચંદ્રનો યોગ કરે છે. સમાસાદિત થઈ ચંદ્ર સાથે સાર્ધ ત્રીશ મુહૂર્તો યાવત્ યોગ જોડે છે. એટલા પ્રમાણ કાળને યાવત્ યોગ યુક્તિ વડે પર્યન્ત સમયે યોગને અનુપરિવર્તિત કરે છે, અર્થાત્ ધનિષ્ઠા નક્ષત્રના યોગને સમર્પણ કરવાનો આરંભ કરે છે, યોગનું અનુપરિવર્તન કરીને પોતાની સાથે યોગને છોડે છે.

બીજું કેટલું કહીએ ? યોગરહિત પણ થાય છે.

એ પ્રમાણે ઉક્ત પ્રકારથી આ અનંતર દશવિલા આલાવા વડે જે ૧૫ મુહૂર્તો શતભિષજ્ આદિ નક્ષત્રોનો જે ૩૦ મુહૂર્તો ધનિષ્ઠા વગેરે, જે પીસ્તાળીશ મુહૂર્તો ઉત્તરા ભાદ્રપદાદિ, તે બધાં પણ ક્રમથી ત્યાં સુધી કહેવા જ્યાં સુધી ઉત્તરાષાઢા આવે. તેનો આલાવો સુગમ હોવાથી સ્વયં કહેવો, ગ્રંથ ગૌરવ ભયથી કહેતા નથી.

હવે ગ્રહને આશ્રીને યોગ વિચારણા કરે છે - X - જ્યારે - X - ચંદ્ર ગતિ સમાપ્તિની અપેક્ષાથી ગ્રહ ગતિસમાપ્તિ થાય છે. ત્યારે તે ગ્રહ પૂર્વના ભાગથી - પૂર્વભાગ વડે પહેલાં ચંદ્રને સમાસાદિત થાય છે, થઈને યથા સંભવ યોગ કેર છે. યથાસંભવ યોગ જોડીને પર્યન્ત સમયે યથાસંભવ યોગને અનુપરિવર્તિત કરે છે, યથાસંભવ અન્ય ગ્રહને યોગ સમર્પિત કરવાને આરંભે છે. યોગને અનુવર્તિત કરીને પોતાની સાથે યોગને છોડે છે.

બીજું કેટલું કહીએ ? યોગરહિત પણ થાય છે.

હવે સૂર્યની સાથે નક્ષત્રની યોગ વિચારણા કરે છે - - X - X - જ્યારે સૂર્ય ગતિસમાપ્તિ અપેક્ષાથી અભિજિત્ નક્ષત્ર ગતિ સમાપ્તિ થાય છે, ત્યારે તે અભિજિત્ નક્ષત્ર પહેલાંથી પૂર્વના ભાગથી સૂર્યને સમાસાદિત કરે છે, સમાસાદિત કરીને ચાર પરિપૂર્ણ અહોરાત્ર અને પાંચમાં અહોરાત્રના છ મુહૂર્ત સુધી સૂર્યની સાથે યોગ કરે છે.

એવા પ્રમાણના કાળથી યાવત્ યોગને જોડીને પર્યન્ત સમયે યોગને અનુપરિવર્તિત કરે છે, અર્થાત્ શ્રવણ નક્ષત્રને યોગ સમર્પિત કરવાનું આરંભે છે. અનુપરિવર્તિત કરીને પોતા સહિત યોગને છોડે છે.

બીજું કેટલું કહીએ ? યોગરહિત પણ થાય છે.

એ પ્રમાણે ઉક્ત પ્રકારે પંદર મુહૂર્તો શતભિષજ્ આદિ છ અહોરાત્ર અને સાતમાં અહોરાત્રના ૨૧-મુહૂર્તો શતભિષજ્ આદિ શ્રવણાદિના તેર અહોરાત્ર અને ચૌદમાં અહોરાત્રના બાર મુહૂર્તો, પીસ્તાળીશ મુહૂર્તોના ઉત્તર ભાદ્રપદાદિના વીશ અહોરાત્ર અને એકવીશમાં અહોરાત્રના ત્રણ મુહૂર્તો ક્રમથી બધાં ત્યાં સુધી કહેવા, જ્યાં સુધી ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર છે.

તેમાં ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રગત અભિલાપને સાક્ષાત્ દર્શાવે છે - X - સુગમ છે. આ પ્રમાણે બાકીના પણ આલાવા સ્વયં કહેવા, સુગમ હોવાથી કહેતાં નથી.

હવે સૂર્ય સાથે ગ્રહના યોગની વિચારણા કરે છે - X - X - તે સુગમ છે.

હવે ચંદ્રાદિ નક્ષત્ર માસથી કેટલાં મંડલો ચરે છે, તે નિરૂપણ કરવાની ઈચ્છાથી કહે છે -

● સૂત્ર-૧૧૩ :-

તે નક્ષત્ર માસથી ચંદ્ર કેટલા મંડલગતિ કરે છે ? તે તેર મંડલો ગતિ કરે છે.

તે નક્ષત્ર માસથી સૂર્ય કેટલા મંડલ ગતિ કરે છે ? તેર મંડલ અને મંડલના ૪૪/૬૭ ભાગ ગતિ કરે છે.

તે નક્ષત્ર માસથી નક્ષત્ર કેટલા મંડલ ગતિ કરે છે ? તેર મંડલ અને અર્ધ ૪૪/૬૭ ભાગ મંડલ ગતિ કેર છે.

તે ચંદ્રમાસથી ચંદ્ર કેટલા મંડલ ગતિ કરે છે ? સવા ચૌદ મંડલ અને મંડલના ૧/૧૨૪ ભાગ ગતિ કરે છે.

તે ચંદ્ર માસથી સૂર્ય કેટલા મંડલ ગતિ કરે છે ? પોણા પંદર મંડલ અને મંડલના ૧/૧૨૪ ભાગ ગતિ કરે છે.

તે ચંદ્રમાસથી નક્ષત્ર કેટલાં મંડલ ગતિ કરે છે ? પોણા પંદર મંડલ અને મંડલના ૬/૧૨૪ ભાગ ગતિ કેર છે.

તે ઋતુમાસથી ચંદ્ર કેટલાં મંડલ ગતિ કરે છે ? ચૌદ મંડલ અને મંડલના ૩૦/૬૧ ભાગ ગતિ કરે છે.

તે ઋતુમાસથી સૂર્ય કેટલાં મંડલ ગતિ કરે છે ? પંદર મંડલ તે સૂર્ય ગતિ કરે છે.

તે ઋતુમાસથી નક્ષત્ર કેટલાં મંડલ ગતિ કરે છે ? તે પંદર મંડલ અને ૫/૧૨૨ ભાગ મંડલના, ગતિ કરે છે.

તે સૂર્યમાસથી ચંદ્ર કેટલાં મંડલ ગતિ કરે છે ? ચૌદ મંડલ અને મંડલના ૧૧-ભાગ ગતિ કરે છે.

તે સૂર્યમાસથી સૂર્ય કેટલાં મંડલ ગતિ કરે છે ? સવા પંદર મંડલ તે સૂર્ય ગતિ કરે છે.

તે સૂર્યમાસથી નક્ષત્ર કેટલાં મંડલ ગતિ કરે છે ? સવા પંદર મંડલ અને

મંડલના ૩૫/૧૨૪ ભાગ ગતિ કરે છે.

તે અભિવર્ધિત માસથી ચંદ્ર કેટલાં મંડલ ગતિ કરે છે ? ૧૫ મંડલ અને મંડલના ૮૩/૧૮૬ ભાગ ગતિ કરે છે.

તે અભિવર્ધિત માસથી સૂર્ય કેટલાં મંડલ ગિ કરે છે ? ૧૬-મંડલ અને ત્રિભાગન્યૂન ૨/૧૨૮ થી મંડલને છેદીને ગતિ કરે છે.

તે અભિવર્ધિત માસથી નક્ષત્ર કેટલાં મંડલ ગતિ કરે છે ? ૧૬-મંડલ અને ૪૭ ભાગ અધિક ૧૪૮૮ મંડલ છેદીને ગતિ કરે છે.

● વિવેચન-૧૧૩ :-

- X - નક્ષત્ર માસથી ચંદ્ર કેટલાં મંડલ ચરે છે, એમ ગૌતમે પ્રશ્ન કરતાં, ભગવંતે કહ્યું - ૧૩ મંડલ અને ચૌદમાં મંડલના ૧૩/૬૭ ભાગ, એ કેવી રીતે જાણવું ? તેના ઉત્તર આપે છે - ત્રૈરાશિક બળથી.

તે આ રીતે - જો ૬૭ નક્ષત્ર માસ વડે ૮૮૪ મંડલો પ્રાપ્ત થાય, તો એક નક્ષત્ર માસથી શું પ્રાપ્ત થાય ? ત્રણ રાશિની સ્થાપના-૬૭/૮૮૪/૧. અહીં અંત્ય રાશિ વડે ગુણતાં, તે ૪ આવે - ૮૮૪ X ૧ = ૮૮૪. તેને ૬૭ વડે ભાગ દેતા - ૮૮૪ ૬૭ = ૧૩ મંડલ અને ચૌદમાં મંડલના ૧૩/૬૭ ભાગ પ્રાપ્ત થાય છે.

- X - સૂર્ય વિષયક પ્રશ્ન સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - તેર મંડલ અને ચૌદમાં મંડલના ૪૪/૬૭ ભાગ. તે આ રીતે - જો ૬૭ નક્ષત્ર માસ વડે ૮૧૫ મંડલો સૂર્યના પ્રાપ્ત થાય, તો એક નક્ષત્ર માસ વડે કેટલાં મંડલો પ્રાપ્ત થાય ? રાશિ ત્રણની સ્થાપના - ૬૭/૮૧૫/૧. અહીં અંત્ય રાશિ વડે મધ્યરાશિને ગુણીએ, પછી આઠ રાશિ વડે ભાગ દર્શાવે તો - ૧ X ૮૧૫ - ૬૭ થશે. તે રીતે પ્રાપ્ત થશે - ૧૩ મંડલ અને ચૌદમાં મંડલના ૪૪/૬૭ ભાગ. - ૧૩/૪૪/૬૭ .

- X - નક્ષત્ર વિષયક પ્રશ્નસૂત્રસુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - તેર મંડલ અને ચૌદમાં મંડલના સાર્ધ - ૪૭/૬૭ ભાગ ચરે છે. તે આ રીતે - જો ૬૭ નક્ષત્ર માસ વડે ૧૮૩૫ અર્ધમંડલ નક્ષત્રના પ્રાપ્ત થાય, તો એક નક્ષત્ર માસથી કેટલાં પ્રાપ્ત થાય ? ત્રણ રાશિ સ્થાપના - ૬૭/૧૮૩૫/૧ અહીં અંત્ય રાશિ વડે મધ્ય રાશિને ગુણીએ, પછી આઠ રાશિ વડે ભાગ દેતા - ૧ X ૧૮૩૫ ૬૭. તેથી પ્રાપ્ત થશે ૨૭ અર્ધમંડલ અને ૨૮માં અર્ધમંડલના ૨૬/૬૭ ભાગ - ૨૭/ ૨૬/૬૭ . પછી બે અર્ધમંડલ વડે એક મંડલ થતાં, તેની રાશિના અડધાં કરતાં પ્રાપ્ત થશે ૧૩-મંડલ અને ચૌદમાં મંડલમાં સાર્ધ - ૪૬/૬૭ ભાગો.

હવે ચંદ્રમાસને આશ્રીને ચંદ્રાદિની મંડલ નિરૂપણને કરે છે - X - ચંદ્રમાસ વડે પૂર્વોક્ત સ્વરૂપથી ચંદ્ર કેટલાં મંડલ ગતિ કરે છે ? ભગવંતે કહ્યું - X - ચતુર્ભાગ સહિત ચૌદ મંડલો અને મંડલના ૧/૧૨૪ ભાગ. અહીં શું કહેવા માંગે છે ? પરિપૂર્ણ ચૌદ મંડલ અને પંદરમાં મંડલના ચતુર્ભાગ અર્થાત્ ૧૨૪ના ૩૧ ભાગ પ્રમાણ એક અને ૧૨૪ ભાગ - ૩૨, પંદરમાં મંડલના ૧૨૪ ભાગોમાં ચંદ્ર ગતિ કરે છે, તે આ

રીતે -

જો ૧૨૪-પર્વ વડે ૮૮૪ મંડલો પ્રાપ્ત થાય, તો બે પર્વો વડે કેટલાં પ્રાપ્ત થાય ? ત્રણ રાશિની સ્થાપના - ૧૨૪/૮૮૪/૨. અહીં અંત્ય રાશિ ૩૫-બે વડે મધ્યરાશિને ગુણતાં - ૮૮૪ X ૨ = ૧૭૬૮. સંખ્યા પ્રાપ્ત થશે. તેને ૧૨૪ વડે ભાગ દેતા - ૧૭૬૮ ૧૨૪ તેથી ૧૪-મંડલ અને પંદરમાં મંડલના ૩૨/૧૨૪ ભાગ પ્રાપ્ત થશે. તેથી તે રાશિ આવશે - ૧૪/૩૨/૧૨૪.

- X - સૂર્ય વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર સુગમ છે. - X - ચતુર્ભાગ ન્યૂન પંદર મંડલ અને મંડલના ૧/૧૨૪ ભાગ ચરે છે. અહીં શું કહે છે ? ચૌદ મંડલ પરિપૂર્ણ, પંદરમાં મંડલના ૯૪/૧૨૪ ભાગ ચરે છે.

તે આ રીતે - જો ૧૨૪ પર્વ વડે ૮૧૫ મંડલો પ્રાપ્ત થાય, તો બે પર્વ વડે કેટલાં પ્રાપ્ત થાય ? ત્રણ રાશિની સ્થાપના - ૧૨૪/૮૧૫/૨. અહીં અંત્ય રાશિ વડે મધ્ય રાશિને ગુણતાં ૮૧૫ X ૨ = ૧૬૩૦ની સંખ્યા પ્રાપ્ત થશે. આ સંખ્યાને આઠ રાશિ - ૧૨૪ વડે ભાગ દેતા - ૧૬૩૦ ૧૨૪. પ્રાપ્ત થશે ૧૪ મંડલ અને પંદરમાં મંડલમાં ૯૪/૧૨૪ ભાગ. અર્થાત્ ૧૪/૯૪/૧૨૪.

- X - નક્ષત્ર વિષયક પ્રશ્નસૂત્રસુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - X -ચતુર્ભાગ ન્યૂન પંદર મંડલ અને મંડલના ૬/૧૨૪ ભાગ ચરે છે. અહીં શું કહેવા માંગે છે ? પરિપૂર્ણ ચૌદ મંડલો અને પંદરમાં મંડલમાં ૯૯/૧૨૪ ભાગ અર્થાત્ ૧૪/ ૯૯/૧૨૪ ભાગ ચરે છે. તે આ રીતે -

જો ૧૨૪ પર્વો વડે ૧૮૩૫ અર્ધમંડલો પ્રાપ્ત થાય, તો બે પર્વો વડે કેટલાં પ્રાપ્ત થાય ? ત્રણ રાશિની સ્થાપના - ૧૨૪/૧૮૩૫/૨. અહીં અંત્ય રાશિ 'બે' વડે મધ્ય રાશિને ગુણવી - ૧૮૩૫ X ૨ = ૩૬૭૦ સંખ્યા પ્રાપ્ત થશે. આ સંખ્યાને આઠ રાશિ-૧૨૪ વડે ભાગ દેવાતાં પ્રાપ્ત સંખ્યા થસે-૨૯ અને શેષ વધશે-૭૪. આ અર્ધમંડલગત પરિમાણ છે. બે અર્ધમંડલ વડે એક પરિપૂર્ણ મંડલ થાય. તેથી આ રાશિને બે વડે ભાગ દેતાં પ્રાપ્ત થશે ચૌદ મંડલ અને પંદરમાં મંડલના ૯૯/૧૨૪ ભાગ. તેથી રાશિ - ૧૪/ ૯૯/૧૨૪ થાય.

હવે ઋતુમાસને આશ્રીને - કર્મમાસથી ચંદ્ર કેટલાં મંડલ ચરે છે ? ભગવંતે કહ્યું - ચૌદ મંડલ અને પંદરમાં મંડલના ૩૦/૬૧ ભાગ. તે આ રીતે - જો ૬૧-કર્મમાસ વડે ૮૮૪ મંડલો પ્રાપ્ત થાય, તો એક કર્મમાસ વડે કેટલાં મંડલ પ્રાપ્ત થાય ? ત્રણ રાશિની સ્થાપના આ રીતે - ૬૧/૮૮૪/૧. અહીં અંત્ય રાશિ એક વડે મધ્ય રાશિને ગુણીએ. ૮૮૪ X ૧ = ૮૮૪ જ પ્રાપ્ત થશે. તેને ૬૧ વડે ભાગ દેતાં ૮૮૪ ૬૧, તેનાથી પરિપૂર્ણ ૧૪ મંડલ અને પંદરમાં મંડલના ૩૦/૬૧ ભાગ પ્રાપ્ત થતાં-રાશિ આવશે - ૧૪/૩૦/૬૧.

- X - સૂર્ય વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - પંદર પરિપૂર્ણ મંડલો ચરે છે. તે આ રીતે - જો ૬૧-કર્મમાસ વડે ૮૧૫ સૂર્ય મંડલો પ્રાપ્ત થાય, તો એક

કર્મમાસ વડે કેટલાં મંડલ પ્રાપ્ત થાય ? ત્રણ રાશિની સ્થાપના - $૬૧/૯૧૫/૧$. અહીં અંત્ય રાશિ એક વડે મધ્ય રાશિને ગુણીએ - $૯૧૫ \times ૧ = ૯૧૫$, તે જ સંખ્યા આવે, તેને ૬૧ -વડે ભાગ દેતા પ્રાપ્ત થાય પરિપૂર્ણ-૧૫ મંડલ.

- X - નક્ષત્ર વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - તે ૧૫-મંડલ અને સોળમાં મંડલના $૫/૧૨૨$ ભાગો ચરે છે. તે આ રીતે - જો ૧૨૨-કર્મ માસ વડે ૧૮૩૫ નક્ષત્રમંડલો પ્રાપ્ત થાય, તો એક કર્મ માસ વડે કેટલાં મંડલ પ્રાપ્ત થાય ?

અહીં ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરતાં - $૧૨૨/૧૮૩૫/૧$ આવે છે. અહીં અંત્ય રાશિ એક વડે મધ્યરાશિને ગુણીએ, તો તે જ સંખ્યા આવશે - $૧૮૩૫ \times ૧ = ૧૮૩૫$. તેને આઠ રાશિ વડે ૧૨૨ વડે ભાગ દેતા થશે - $૧૮૩૫ - ૧૨૨$, તેથી આવશે ૧૫-મંડલ અને સોળમાં મંડલના - $૫/૧૨૨$ ભાગ. તેથી રાશિ થશે - $૧૫/૫/૧૨૨$.

હવે સૂર્યમાસને આશ્રીને ચંદ્રાદિ મંડલોને નિરૂપે છે - - X - સૂર્યમાસ વડે ચંદ્ર કેટલાં મંડલો ચરે છે ? ભગવંતે કહ્યું - ચૌદ મંડલ અને પંદરમાં મંડલના અગિયાર - પાંચ ભાગ.

તે આ રીતે - જો ૬૦ સૂર્યમાસ વડે - ૮૮૪ મંડલો ચંદ્રના પ્રાપ્ત થાય, તો એક સૂર્યમાસ વડે કેટલાં પ્રાપ્ત થાય? અહીં ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરીએ - $૬૦/૮૮૪/૧$. અહીં અંત્ય રાશિ - એક વડે મધ્યરાશિને ગુણતાં તે જ સંખ્યા આવશે - $૮૮૪ \times ૧ = ૮૮૪$. તેના ૬૦ વડે ભાગ દેવાતાં પ્રાપ્ત થશે ચૌદ મંડલ અને શેષ રહે છે - ૪૪.

ત્યારપછી તે છેદ-છેદક રાશિઓની ચાર વડે અપવર્તના કરતાં ઉપરની રાશિ-૧૧ અને નીચેની રાશિ-૧૫ પ્રાપ્ત થાય. $૪૪/૬૦$ છેદ ઉડાડતા - $૧૧/૧૫$ આવે. તેથી $૧૪/૧૧/૧૫$ થાય.

- X - સૂર્ય વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - ચતુર્ભાગ અધિક પંદર મંડલ અર્થાત્ સવા પંદર મંડલ ચરે છે. તે આ રીતે - જો ૬૦ સૂર્યમાસો વડે ૯૧૫ મંડલો સૂર્યના પ્રાપ્ત થાય, તો એક માસ વડે કેટલાં પ્રાપ્ત થાય ? ત્રણ રાશિની સ્થાપના - $૬૦/૯૧૫/૧$. અહીં અંત્યરાશિ એક વડે મધ્યરાશિને ગુણીએ. તો તે જ સંખ્યા પ્રાપ્ત થશે. $૯૧૫ \times ૧ = ૯૧૫$. તેને ૬૦ વડે ભાગ દેતાં $૯૧૫ - ૬૦$ તેથી પ્રાપ્ત થશે પંદર મંડલ અને સોળમાં મંડલમાં ૬૦ વડે ભાગ દેતાં પંદર ભાગરૂપ ચતુર્ભાગ - $૧૫/૧૫/૬૦ = ૧૫/૧/૪$ થશે.

- X - નક્ષત્ર વિષય પ્રશ્નસૂત્ર સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - પંદર મંડલ અને ચતુર્ભાગ અધિક એટલે કે સવાપંદર મંડલ અને $૩૫/૧૨૦$ ભાગ સોળમાં મંડલમાં ચરે છે. તે આ રીતે આવે -

જો ૧૨૦ સૂર્ય માસ વડે ૧૮૩૫ મંડલો નક્ષત્રના પ્રાપ્ત થાય, તો એક માસ વડે કેટલાં મંડલ પ્રાપ્ત થાય ? ત્રણ રાશિની સ્થાપના $૧૨૦/૧૮૩૫/૧$. અહીં અંત્ય રાશિ એક વડે મધ્ય રાશિને ગુણતાં તે જ રાશિ આવે - $૧૮૩૫ \times ૧ = ૧૮૩૫$. તેને ૧૨૦ વડે

ભાગ દેતાં પ્રાપ્ત થશે - પંદર મંડલ અને $૩૫/૧૨૦$ ભાગ.

હવે અભિવર્ધિત માસને આશ્રીને ચંદ્રાદિના મંડલોનું નિરૂપણ કરતાં કહે છે - X - X - અભિવર્ધિત માસ વડે ચંદ્ર કેટલાં મંડલો ચરે છે ? ભગવંતે કહે છે - X - પંદર મંડલ અને સોળમાં મંડલના $૮૩/૧૮૪$ ભાગોમાં ચરે છે. તે આ રીતે -

અહીં ત્રિરાશિ મૂકતાં - આ યુગમાં અભિવર્ધિત માસ-૫૭, સાત અહોરાત્ર અને અગિયાર મુહૂર્તો અને એક મુહૂર્તના $૨૩/૬૨$ ભાગો છે, આ રાશિ અંશ સહિત છે, તેથી ત્રૈરાશિક કર્મવિષય ન થાય. તેથી પરિપૂર્ણ માસ પ્રતિપત્તિ માટે આ રાશિને-૧૫૬ વડે ગુણીએ. તેથી આવે પરિપૂર્ણ ૮૯૨૮ અભિવર્ધિત માસના થાય છે. અહીં શું કહે છે ?

૧૫૬ સંખ્યામાં યુગમાં આટલાં પરિપૂર્ણ અભિવર્ધિતમાસ પ્રાપ્ત થાય છે અને આ બારમાં પ્રાબૃતમાં સૂત્રકારે જ સાક્ષાત્ કહેલ છે. તેથી ત્રૈરાશિક કર્માવતાર આ રીતે થશે -

જો ૮૯૨૮ અભિવર્ધિત માસ વડે ૧૫૬ સંખ્ય યુગભાવિ વડે ચંદ્રમંડલોમાં ૧,૩૭,૯૦૪ પ્રાપ્ત થાય તો એક અભિવર્ધિત માસ વડે કેટલા પ્રાપ્ત થાય ? રાશિ ત્રય સ્થાપના - $૮૯૨૮/૧૩૭૯૦૪/૧$.

અહીં અંત્યરાશિરૂપ એકને મધ્ય રાશિ વડે તાડનથી તે જ રાશિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી $૧,૩૭,૯૦૪ \times ૧ = ૧,૩૭,૯૦૪$ થશે. તેને ૮૯૨૮ વડે ભાગ દેવામાં આવે તો - $૧,૩૭,૯૦૪ - ૮૯૨૮$. તેનાથી પ્રાપ્ત થશે - પંદર મંડલો અને શેષ ઉદ્ધરે છે - ૩૯૮૪.

પછી છેદ-છેદક બંને રાશિઓને ૪૮ વડે અપવર્તના કરતાં $૩૯૮૪/૮૯૨૮$ બંનેને $૪૮/૪૮$ થી ભાંગતા ઉપરની રાશિ-૮૩ અને નીચેની રાશિ-૧૮૬ આવશે. તેથી $૮૩/૧૮૬$ થશે. એ રીતે આ સોળમાં મંડલની સૂત્રોક્ત રાશિ પ્રાપ્ત થશે.

- X - સૂર્ય વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર, તે સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - X - ૧૬ મંડલો ત્રણ ભાગ વડે ન્યૂન ચરે છે. મંડલને ૨૪૮ વડે છેદીને, તે આ રીતે જાણવું -

જો ૧૫૬ સંખ્યક યુગભાવિ ૮૯૨૮ વડે સૂર્ય મંડલોના ૧,૪૨,૭૪૦ પ્રાપ્ત થાય, તો એક અભિવર્ધિત માસ વડે શું પ્રાપ્ત થાય ? ત્રણ રાશિની સ્થાપના - $૮૯૨૮/૧૪૨૭૪૦/૧$.

અહીં અંત્ય રાશિ એક વડે મધ્યરાશિને ગુણીએ, તો તે જ રાશિ પ્રાપ્ત થશે - $૧,૪૨,૭૪૦ \times ૧ = ૧,૪૨,૭૪૦$. પછી આ રાશિને આઠ રાશિ-૮૯૨૮ વડે ભાગ દેવાતા - $૧૪૨૭૪૦ - ૮૯૨૮$, તેથી પ્રાપ્ત થશે પંદર મંડલો અને શેષ ઉદ્ધરે છે - ૮૮૨૦.

પછી છેદ-છેદક રાશિ - $૮૮૨૦/૮૯૨૮$ તેની ૨૬ વડે અપવર્તના કરતા અર્થાત્ $૨૬/૨૬$ વડે ભાગાકાર કરતાં આવશે ઉપરની રાશિ ૨૪૫ અને નીચેની રાશિ ૨૪૮ અર્થાત્ $૨૪૫/૨૪૮$

આવેલ સોળમું મંડલ ત્રણ ભાગ વડે ન્યૂન-૨૪૮ વડે પ્રવિભક્ત છે. [તેમ જાણવું]

- X - નક્ષત્ર વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - - X - સોળ મંડલો ૪૭ ભાગ વડે અધિક ૧૪૮૮ મંડલને છેદીને થાય. તે આ રીતે જાણવું -

જો ૧૫૬ સંખ્યક યુગભાવી અભિવર્ધિત માસ વડે ૮૯૨૮ નક્ષત્રમંડલોના ૧૪૩૧૩૦ મંડલો પ્રાપ્ત થાય, તો એક અભિવર્ધિત માસ વડે કેટલાં પ્રાપ્ત થાય ? રાશિ ત્રણની સ્થાપના - ૮૯૨૮|૧૪૩૧૩૦|૧.

અહીં અંત્ય રાશિ એક વડે મધ્ય રાશિ ૧,૪૩,૧૩૦ને ગુણવામાં આવે તો તે જ સંખ્યા પ્રાપ્ત થશે - ૧,૪૩,૧૩૦ X ૧ = ૧,૪૩,૧૩૦. આ રાશિને આઠ રાશિ - ૮૯૨૮ વડે ભાગાકાર કરવામાં આવતાં - ૧,૪૩,૧૩૦ - ૮૯૨૮ તેનાથી પ્રાપ્ત થશે સોળ મંડલ અને શેષ ઉદ્ધરે છે - ૨૮૨.

પછી છેદ - છેદક રાશિ - ૨૮૨/૮૯૨૮ છે. આ બંને રાશિને ૬/૬ અર્થાત્ ૬ વડે અપવર્તના કરતાં આવશે ઉપર ૪૭ અને નીચેની રાશિ આવશે - ૧૪૮૮ અર્થાત્ ૨૮૨/૧૪૮૮.

હવે એક-એક અહોરાત્ર વડે ચંદ્રાદિ પ્રત્યેક કેટલાં મંડલો ચરે છે, એ નિરૂપણાર્થે કહે છે -

● સૂત્ર-૧૧૪ :-

તે એક-એક અહોરાત્ર વડે ચંદ્ર કેટલાં મંડલોને ચરે છે ? તે એક અર્ધમંડલ અને ૩૧ ભાગ વડે ન્યૂન ૯૧૫ વડે અર્ધમંડલને છેદીને ચરે છે - ગતિ કરે છે.

તે એક-એક અહોરાત્ર વડે સૂર્ય કેટલા મંડલ ગતિ કરે છે ? તે એક અર્ધમંડલ ગતિ કરે છે.

તે એક-એક અહોરાત્ર વડે નક્ષત્ર કેટલા મંડલ ગતિ કરે છે ? તે એક અર્ધમંડલ અને બે ભાગ વડે અધિક ૭૩૨ અર્ધમંડલોને છેદીને ચરે છે - ગતિ કરે છે.

તે એક એક મંડલને ચંદ્ર કેટલા અહોરાત્ર વડે ગતિ કરે છે ? તે બે અહોરાત્ર વડે એકત્રીશ ભાગ અધિક વડે ૪૪૪ અહોરાત્ર વડે છેદીને ચરે છે - ગતિ કરે છે.

તે એક એક મંડલને સૂર્ય કેટલાં અહોરાત્ર વડે ગતિ કરે છે ? તે બે અહોરાત્ર વડે ગતિ કરે છે.

તે એક એક મંડલને નક્ષત્ર કેટલાં અહોરાત્ર વડે ગતિ કરે છે ? તે બે અહોરાત્ર વડે, બે ન્યૂન વડે ત્રણસો સડસઠ અહોરાત્ર વડે છેદીને ચરે છે - ગતિ કરે છે.

તે યુગમાં ચંદ્ર કેટલાં મંડલોમાં ગતિ કરે છે ? તે ૮૮૪ મંડલમાં ચરે છે - ગતિ કરે છે.

તે યુગમાં નક્ષત્ર કેટલા મંડલોમાં ગતિ કરે છે ? તે ૧૮૩૫ અર્ધમંડલમાં ચરે છે - ગતિ કરે છે.

આ મુદ્દર્તગતિ નક્ષત્ર, અતિમાસ, અહોરાત્ર, યુગ મંડલ પ્રવિભક્તા શીઘ્રગતિ

વસ્તુ કહેલ છે - તેમ હું કહું છું.

● વિવેચન-૧૧૪ :-

- X - X - એક એક અહોરાત્ર વડે ચંદ્ર કેટલાં મંડલોમાં ગતિ કરે છે ? ભગવંતે કહ્યું - X - એક અર્ધમંડલ અને ૩૧ ભાગો વડે ન્યૂન ૯૧૫ અર્ધમંડલોને છેદીને ચરે છે.

તે આ રીતે - અહોરાત્રોના-૧૮૩૦ વડે ૧૭૬૮ અર્ધમંડલો ચંદ્રના પ્રાપ્ત થાય છે. તો એક અહોરાત્ર વડે કેટલાં પ્રાપ્ત થાય ?

ત્રણ રાશિની સ્થાપના - ૧૮૩૦|૧૭૬૮|૧. અહીં અંત્ય રાશિ એક વડે મધ્યરાશિ-૧૭૬૮ને ગુણતાં તે જ રાશિ આવશે. ૧૭૬૮ X ૧ = ૧૭૬૮. તેને આઠ રાશિ ૧૮૩૦ વડે ભાગ દેવાતા ૧૭૬૮ - ૧૮૩૦ થશે. તેમાં ઉપરની રાશિ નીચેની રાશિથી અલ્પ હોવાથી ભાગ પ્રાપ્ત ન થાય.

તેથી છેદ-છેદક રાશિ બંનેને બે વડે અપવર્તના કરતાં ઉપરની રાશિ-૮૮૪ અને નીચેની રાશિ ૯૧૫ આવશે.

પછી આવેલ ૩૧-ભાગ વડે ન્યૂન એક અર્ધમંડલ-૯૧૫ વડે પ્રવિભક્ત, એમ જાણવું.

- X - સૂર્ય વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - એક અર્ધમંડલ ચરે છે, અને તે સુપ્રતીત જ છે.

- X - નક્ષત્ર વિષયક પ્રશ્નસૂત્રસુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - એક અર્ધમંડલ બે ભાગો વડે અને ૭૩૨ અર્ધમંડલને છેદીને ચરે છે - ગતિ કરે છે. તે આ રીતે -

જો એક અહોરાત્રના ૧૮૩૦ વડે ૧૮૩૫ નક્ષત્રોના અર્ધમંડલો પ્રાપ્ત થાય છે. તો એક અહોરાત્ર વડે શું પ્રાપ્ત થાય છે. ત્રણ રાશિની સ્થાપના-૧૮૩૦/૧૮૩૫|૧.

અહીં અંત્ય રાશિ “એક” વડે મધ્ય રાશિને ગુણતાં તે જ રાશિ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૮૩૫ X ૧ = ૧૮૩૫. તેને આઠરાશિ-૧૮૩૦ વડે ભાગ દેતા. ૧૮૩૫ - ૧૮૩૦ તો એક અર્ધમંડલ પ્રાપ્ત થશે અને શેષ વધે છે - પાંચ.

પછી છેદ-છેદક રાશિ - ૫/૧૮૩૦ તેની અર્ધવૃત્તીય [અટી] સંખ્યા વડે અપવર્તના કરતાં પ્રાપ્ત થાય છે - ઉપરની રાશિ-૨-અને નીચેની રાશિ-૭૩૨ અર્થાત્ ૨/૭૩૨ થશે.

હવે એક-એક પરિપૂર્ણ મંડલને ચંદ્ર આદિ પ્રત્યેક કેટલા અહોરાત્રો વડે ચરે છે, તેના નિરૂપણાર્થે કહે છે - X -

- X - એક એક મંડલને ચંદ્ર કેટલાં અહોરાત્ર વડે ચરે છે ? ભગવંતે કહ્યું - X - બે અહોરાત્રો વડે અને ૩૧-ભાગો વડે અધિક, ૪૪૨ અહોરાત્રોને છેદીને ચરે છે.

તે આ રીતે - જો ચંદ્રના મંડલો ૮૮૪ અહોરાત્રો વડે ૧૮૩૦ મંડલોની પ્રાપ્તિ થાય છે, તો એક મંડલ વડે કેટલાં અહોરાત્રોની પ્રાપ્તિ થાય છે ? ત્રણ રાશિની સ્થાપના - ૮૮૪|૧૮૩૦|૧.

અહીં અંત્ય રાશિ વડે મધ્યરાશિને ગુણતાં તે જ રાશિ આવશે. ૧૮૩૦ X ૧ = ૧૮૩૦. તેમાં આઠ રાશિ ૮૮૪ વડે ભાગાકાર કરતાં પ્રાપ્ત થશે બે અહોરાત્ર અને શેષ

વધશે-૬૨.

ત્યારપછી છેઘ-છેદક રાશિ - ૬૨/૮૮૪ ની બે વડે અપવર્તના કરતાં ઉપરની રાશિ આવશે ૩૧ અને નીચેની રાશિ આવશે-૪૪૨. તેથી પ્રાપ્ત સંખ્યા $3^9/842$ થશે. [જે પૂર્વોક્ત છે.]

- X - X - એક એક મંડલ સૂર્ય કેટલાં અહોરાત્ર વડે ચરે છે ? ભગવંત કહે છે

- X - બે અહોરાત્ર વડે ચરે છે. તે આ રીતે -

જો સૂર્યના મંડલોના ૯૧૫ વડે ૧૮૩૦ અહોરાત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. તો એક મંડલ વડે કેટલાં અહોરાત્રને પ્રાપ્ત કરે છે? ત્રણ રાશિની સ્થાપના - ૯૧૫|૧૮૩૦|૧. અહીં અંત્ય રાશિ વડે મધ્ય રાશિને ગુણતાં તે જ રાશિ પ્રાપ્ત થશે. ૧૮૩૦ X ૧ = ૧૮૩૦. તેને આઘ રાશિ વડે - ૯૧૫થી ભાગાકાર કરતાં પ્રાપ્ત થશે - $1830/915$ - બે અહોરાત્ર.

- X - X - તે એક એક આત્મીય મંડલને નક્ષત્ર કેટલાં અહોરાત્ર વડે ચરે છે ? ભગવંતે કહ્યું - X - બે અહોરાત્ર અને બે ભાગો વડે હીન અને ત્રણસો સડસઠ અહોરાત્ર વડે છેદીને ચરે છે.

તે આ રીતે - જો નક્ષત્રના મંડલોના ૧૮૩૫ વડે ૩૬૬૦ અહોરાત્રો - પ્રાપ્ત થાય છે, તો એક મંડલ વડે શું પ્રાપ્ત થાય ? ત્રણ રાશિ સ્થાપના - ૧૮૩૫|૩૩૬૦|૧.

અહીં અંત્ય રાશિ વડે મધ્યરાશિને ગુણતાં તે જ રાશિ પ્રાપ્ત થશે - પછી તેને ૧૮૩૫ વડે ભાગ દેતાં પ્રાપ્ત થશે એક અહોરાત્ર અને શેષ રહે છે - ૧૮૨૫. પછી છેઘ-છેદક રાશિની પાંચ વડે અપવર્તના કરતાં ઉપરની રાશિ ૩૬૫ અને નીચેની રાશિ-૩૬૭ આવે છે. તેથી આવેલ $365/367$. બે વડે ૩૬૭ ભાગોથી હીન દ્વિતીય અહોરાત્ર.

હવે ચંદ્રાદિ પ્રત્યેક કેટલાં મંડલો યુગમં ચરે છે, તે કહે છે - યુગ વડે કેટલાં મંડલો ચરે છે ? ભગવંત કહે છે - ૮૮૪ મંડલ ચરે છે. ચંદ્ર ૧,૦૯,૮૦૦ વડે પ્રવિભક્ત મંડલના ૧૭૬૮ સંખ્યક ભાગોમાં એક મુહૂર્ત વડે જાય છે અને યુગમાં મુહૂર્તની સર્વ સંખ્યા ૫૪,૯૦૦ છે. પછી ૧૭૬૮ને ૫૪,૯૦૦ વડે ગુણીએ. તેથી આવે ૯,૭૦,૬૩,૨૦૦. પછી આ રાશિથી ૧,૦૯,૮૦૦ મંડલ લાવવા માટે ભાગ કરાય છે. તેથી ૮૮૪ મંડલોની પ્રાપ્તિ થશે.

- X - સૂર્ય વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે, તે સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - X - તે ૯૧૫ મંડલોને ચરે છે. તે આ રીતે જો બે અહોરાત્રો વડે એક સૂર્ય મંડલ પ્રાપ્ત થાય, તો સકલ યુગ ભાવિ ૧૮૩૦ અહોરાત્રો વડે કેટલાં મંડલો પ્રાપ્ત થાય ? રાશિ ત્રણની સ્થાપના - ૨/૧/૧૮૩૦. અહીં અંત્ય રાશિ વડે મધ્યરાશિને ગુણતાં આવશે-૧૮૩૦. તેને આઘ રાશિ વડે ભાગ દેવાતાં પ્રાપ્ત થશે - ૯૧૫.

- X - નક્ષત્ર વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે - ભગવંતે કહ્યું તે ૧૮૩૫ અર્ધમંડલો વડે ચરે છે. તે આ રીતે - નક્ષત્ર ૧,૦૯,૮૦૦ વડે પ્રવિભક્ત મંડલના હોતાં ૧૮૩૫ સંખ્યા

ભાગો એક મુહૂર્ત વડે જાય છે. યુગમાં મુહૂર્તો સર્વ સંખ્યા વડે ૫૪,૯૦૦ છે. તેથી તે ૫૪,૯૦૦ વડે ૧૮૩૫ને ગુણવામાં આવતાં પ્રાપ્ત થશે - ૧૦,૦૭,૪૧,૫૦૦.

જો અર્ધમંડલો અહીં જાણવાની ઈચ્છા હોય તો ૧,૦૯,૮૦૦ ના અડધાં ૫૪,૯૦૦, તેના વડે ભાગ દેવાતાં, પ્રાપ્ત ૧૮૩૫ અર્ધમંડલો.

હવે આખાં પ્રાભૂતનો ઉપસંહાર કહે છે - એ રીતે ઉક્ત પ્રકારથી આ અનંતરોક્ત મુહૂર્તગતિ - પ્રતિમુહૂર્ત ચંદ્ર-સૂર્ય-નક્ષત્રોના ગતિ પરિમાણને તથા નક્ષત્રમાસ, ચંદ્રમાસ, સૂર્યમાસ, અભિવર્ધિત માસ તથા અહોરાત્ર, યુગને આશ્રીને મંડલ પ્રવિભાગ વૈવિક્ત્યથી મંડલ સંખ્યા પ્રરૂપણા, તથા શીઘ્રગતિરૂપ વસ્તુ કહી. - X - X -

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
પ્રાભૂત-૧૫-નો ટીકા સહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

❁ પ્રાભૃત-૧૬ ❁

— X — X —

૦ એ પ્રમાણે પંદરમું પ્રાભૃત કહ્યું. હવે સોળમાનો આરંભ કરે છે. તેનો આર્થાધિકાર છે - “કર્ષ રીતે જ્યોત્સ્ના લક્ષણ કહેલ છે.” તેથી આવા પ્રકારનાં પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે -

● સૂત્ર-૧૧૫ :-

તે જ્યોત્સ્ના લક્ષણ કર્ષ રીતે કહેલ છે, તેમ કહેવું ? તે ચંદ્ર લેશ્યાદિ અને જ્યોત્સ્નાદિ કે જ્યોત્સ્નાદિ અને ચંદ્રલેશ્યાદિનો શો અર્થ અને કયા લક્ષણ છે ? તે એકાર્થક અને એકલક્ષણ છે.

તે સૂર્યલેશ્યાદિ અને આતપાદિ કે આતપાદિ અને સૂર્ય લેશ્યાદિનો શો અર્થ અને કયા લક્ષણ છે ? તે એકાર્થક, એકલક્ષણ છે.

તે અંધકાર અને છાયા કે છાયા અને અંધકારનો શો અર્થ અને કયા લક્ષણ છે ? તે એકાર્થક-એકલક્ષણ છે.

● વિવેચન-૧૧૫ :-

કયા પ્રકારે ભગવન્ ! આપે જ્યોત્સ્ના લક્ષણ કહેલ છે ? એમ સામાન્યથી પૂછીને વિવક્ષિત પ્રષ્ટવ્યના અર્થને પ્રગટ કરવાને વિશેષ પ્રશ્ન કરે છે - X - ચંદ્ર લેશ્યા તે જ્યોત્સ્ના. આ બંને પદો કે જ્યોત્સ્ના તે ચંદ્રલેશ્યા એ બે પદો, અહીં અક્ષરોની અનાપૂર્વીભેદથી અર્થભેદ જાણવો. જેમકે વેદ-દેવ.

પદોના પણ અનાપૂર્વી ભેદ દર્શનથી અર્થ ભેદ દર્શન જાણવું. જેમકે પુત્રના ગુરુ, ગુરુનો પુત્ર. પછી અહીં પણ કદાચિત્ અનાપૂર્વીભેદથી અર્થભેદ થશે એવી આશંકાથી ચંદ્રલેશ્યા તે જ્યોત્સ્ના એમ કહીને જ્યોત્સ્ના તે ચંદ્રલેશ્યા એમ કહ્યું. આ બંને પદોના આનુપૂર્વીથી કે અનાનુપૂર્વીથી વ્યવસ્થિતમાં શો અર્થ છે ? શું તે બંને પરસ્પર ભિન્ન છે કે અભિન્ન છે ? તે કયા સ્વરૂપે લક્ષ્ય કરાય છે ? - તેનાથી અન્ય વ્યવસ્થેદ વડે જે જણાય તે લક્ષણ - અસાધારણ સ્વરૂપ તે લક્ષણ, એમ પ્રશ્નમાં ભગવંતે કહ્યું -

એકાર્થક એકલક્ષણ છે. ચંદ્રલેશ્યા તે જ્યોત્સ્ના, એ બંને પદો આનુપૂર્વી કે અનાનુપૂર્વીથી રહેલ હોય તો પણ અભિન્ન જ અર્થ છે. જે એક જ પદનો વાચ્ય અર્થ છે, તે જ બીજા પદનો અર્થ છે, તેમ કહેવાનો ભાવ છે. એકલક્ષણ - અભિન્ન અસાધારણ સ્વરૂપ લક્ષણ જેનું છે. તે અહીં શું કહેવા માંગે છે ? જે ચંદ્રલેશ્યા એ પદ વડે વાચ્યનું અસાધારણ સ્વરૂપ જણાય છે, તે જ જ્યોત્સ્ના એ પદનું પણ જણાય છે. જ્યોત્સ્ના એ પદ વડે તે જ ચંદ્રલેશ્યા પદ વડે છે.

એ પ્રમાણે આતપ એ સૂર્યલેશ્યા અથવા સૂર્યલેશ્યા એ જ આતપ તથા અંધકાર એ છાયા, અથવા છાયા એ અંધકાર. તે પદોના વિષયમાં પ્રશ્ન-ઉત્તર સૂત્રો કહેવા.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
પ્રાભૃત-૧૬નો ટીકા સહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

❁ પ્રાભૃત-૧૭ ❁

— X — X —

૦ એ પ્રમાણે સોળમું પ્રાભૃત કહ્યું. હવે સત્તરમાનો આરંભ કરે છે, તેના આર્થાધિકાર છે - “ચ્યવન-ઉપપાત” વક્તવ્યતા. તેથી તે વિષયમાં પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે -

● સૂત્ર-૧૧૬ :-

કર્ષ રીતે તે ચ્યવન અને ઉપપાત કહેલા છે, તેમ કહેવું ? તે વિષયમાં આ પચીસ પ્રતિપત્તિઓ કહેલી છે -

(૧) તેમાં એક એમ કહે છે કે - અનુસમય જ ચંદ્ર-સૂર્ય અન્ય સ્થાને ચ્યવી, અન્યત્ર ઉપજે છે.

(૨) એક વળી એમ કહે છે કે - અનુમુહૂર્ત જ ચંદ્ર-સૂર્ય અન્ય સ્થાને ચ્યવી, અન્યત્ર ઉપજે છે.

(૩ થી ૨૫) એ પ્રમાણે જેમ પૂર્વે કહેલ છે, તેમ યાવત્ એક વળી એમ કહે છે કે - તે અનુ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીમાં જ ચંદ્ર અને સૂર્ય અન્યત્ર ચ્યવે છે અને અન્યત્ર ઉપજે છે.

પરંતુ અમે [ભગવંત] એમ કહીએ છીએ કે - તે ચંદ્ર અને સૂર્ય દેવો મહર્ષિક, મહાદ્યુતિક, મહાબલી, મહાયશસ્વી, મહારૌણ્ય, મહાનુભાવ, ઉત્તમ વસ્ત્રધારી, ઉત્તમ માળાધારી, ઉત્તમ ગંધધારી, ઉત્તમ આભરણધારી, અવ્યવસ્થિત નયાર્થતાથી કાળની સમાપ્તિમાં અન્ય સ્થાને ચ્યવી, અન્યત્ર ઉપજે છે.

● વિવેચન-૧૧૬ :-

‘તા કહં તે’ ઇત્યાદિ. - X - કયા પ્રકારે ભગવન્ ! આપે ચંદ્ર આદિનો ચ્યવન અને ઉપપાત વ્યાખ્યાયિત કરેલ છે, તેમ [સ્વ શિષ્યોને અમારે] કહેવું ?

એ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરતાં ભગવંતે આ વિષયમાં જેટલી પ્રતિપત્તિઓ [અન્ય મતો] છે, તેટલાં દર્શાવેલ છે.

તેમાં અર્થાત્ ચ્યવન અને ઉપપાતના વિષયમાં નિશ્ચે વક્તવ્યમાણ સ્વરૂપમાં આ પચીસ પ્રતિપત્તિઓ - પરતીર્થિકોની માન્યતા રૂપ કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે -

તેમાં - પચીસ પરતીર્થિકોની મધ્યે એક-પરતીર્થિકોએ પ્રમાણે કહેલ છે કે - તેમાં પહેલાં સ્વ શિષ્યો પ્રતિ અનેક વક્તવ્યતા ઉપક્રમમાં ક્રમ ઉપદર્શનાર્થે કહેલ છે.

અનુસમય જ ચંદ્રો અને સૂર્યો અન્ય-પૂર્વોત્પન્ન ચ્યવે છે - ચ્યવમાન અન્યે - અપૂર્વ સ્થાને ઉત્પન્ન થાય છે - ઉત્પદમાન કહેલા છે, એમ કહેવું.

અહીં ઉપસંહાર કરતાં કહે છે, “એક એમ કહે છે.”

એક વળી એમ કહે છે કે - અનુમુહૂર્ત જ ચંદ્રો અને સૂર્યો પૂર્વોત્પન્નથી અન્ય સ્થાને ચ્યવે છે - ચ્યવમાન છે. અન્ય અપૂર્વ સ્થાને ઉત્પન્ન થાય છે, એમ કહેલ છે, તેમ કહેવું.

ઉપસંહાર કરતાં કહે છે - એક એમ કહે છે એ પ્રમાણે જેમ પહેલાં કહેલ છે,

તેમ યાવત્ ઇત્યાદિ.

એ પ્રમાણે ઉક્ત પ્રકારથી જેમ પૂર્વે છટ્ટા પ્રાભૃતમાં ઓજઃ સંસ્થિતિમાં વિચારતાં પચીશ પ્રતિપતિઓ કહેલી છે, તે પ્રમાણે જ અહીં પણ કહેવું જોઈએ.

યાવત્ અનુઅવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી જ૦ ઇત્યાદિ છેલ્લું સૂત્ર છે. તે આ રીતે કહેવું - (૩) એક વળી એમ કહે છે કે તે અનુ અહોરાત્ર ચંદ્ર અને સૂર્ય અન્યત્ર સ્યવી, અન્યત્ર ઉપજે છે, તેમ કહેલ છે, એમ કહેવું. એક એ પ્રમાણે કહે છે.

- (૪) એક વળી એમ કહે છે - તે અનુપદા જ ચંદ્ર અને સૂર્ય અન્ય સ્થાને સ્યવી, અન્યત્ર ઉપજે, તેમ કહેવું.

- (૫) એક વળી એમ કહે છે - તે અનુમાસ જ ચંદ્ર અને સૂર્ય અન્યત્ર સ્યવે છે, અન્યત્ર ઉપજે છે.

- (૬) એક વળી એમ કહે છે - તે ચંદ્ર અને સૂર્ય અનુઋતુ જ અન્યત્ર સ્યવે છે, અન્યત્ર ઉપજે છે.

- (૭) એ પ્રમાણે તે અનુઅયન જ૦

- (૮) અનુસંવત્સર જ૦

- (૯) અનુચુગ જ૦

- (૧૦) અનુ સો વર્ષ જ૦

- (૧૧) અનુ હજાર વર્ષ જ૦

- (૧૨) અનુ લાખ વર્ષ જ૦

- (૧૩) અનુ પૂર્વ જ૦

- (૧૪) અનુ સો પૂર્વ જ૦

- (૧૫) અનુ હજાર પૂર્વ જ૦

- (૧૬) અનુ લાખ પૂર્વ જ૦

- (૧૭) અનુ પત્યોપમ જ૦

- (૧૮) અનુ સો પત્યોપમ જ૦

- (૧૯) અનુ હજાર પત્યોપમ જ૦

- (૨૦) અનુ લાખ પત્યોપમ જ૦

- (૨૧) અનુ સાગરોપમ જ૦

- (૨૨) અનુ સો સાગરોપમ જ૦

- (૨૩) અનુ હજાર સાગરોપમ જ૦

- (૨૪) અનુ લાખ સાગરોપમ જ૦

- (૨૫) પચીશમી પ્રતિપતિ વિષયક સૂત્ર તો સાક્ષાત્ સૂત્રકારે જ દર્શાવેલ છે. એ

પ્રમાણે પરતીર્થિક પ્રતિપતિ કહી.

આ બધી પણ મિથ્યારૂપ છે. તેથી આ બધાંથી અલગ જ સ્વમતને ભગવંત દર્શાવે છે -

વયં પુળ૦ ઇત્યાદિ. અમે વળી ઉત્પન્ન કેવળજ્ઞાન વડે, એ પ્રમાણે - વક્ષ્યમાણ પ્રકારથી કહીએ છીએ.

તે આવા પ્રકારે કહે છે - “તા ચંદિમ” ઇત્યાદિ, ‘તા’ એ પૂર્વવત્ જાણવું. ચંદ્ર અને સૂર્ય, ણં એ વાક્યાલંકારથી છે.

દેવો [કેવા પ્રકારના તે ચંદ્ર અને સૂર્ય દેવો છે ? તે વિષયક વિશેષણો સૂત્રકારે જણાવેલા છે, તેની વ્યાખ્યા આ રીતે છે -]

o મહર્દ્ધિક - મહાન્ ઋદ્ધિ-વિમાનાદિ અને પરિવારાદિ જેમને છે.

o મહદ્યુતિક - મહાન્ ધ્યુતિ - શરીર અને આભરણ આશ્રિત જેમને છે.

o મહાબલ - મહા બલ-શરીર, પ્રાણ જેમને છે તે.

o મહાયસા - મહાન્ - વિસ્તીર્ણ, સર્વ પણ જગત્માં વિસ્તરેલ હોવાથી વિસ્તીર્ણ કહ્યું. યશ - શ્વાધા, જેમાં છે તે.

o મહાનુભાવ - મહાન્ અનુભાવ - વૈક્રિયકરણાદિ વિષયક અચિંત્ય શક્તિ વિશેષ છે જેમાં તે.

o મહાસૌખ્ય - મોટા અર્થાત્ ભવનપતિ, વ્યંતરથી અતિ પ્રભૂત, તેની અપેક્ષાથી, તેમાં પ્રશાંતત્વથી સૌખ્ય જેમાં છે તે.

o ઉત્તમ વસ્ત્રધારી-માળાધારી, ઉત્તમ ગંધધારી, ઉત્તમ આભરણધારી, અવ્યવસ્થિત્ત નચાર્યતા-દ્રવ્યાસ્તિકનયના મતથી.

કાલે - વક્ષ્યમાણ પ્રમાણ સ્વ-સ્વ આયુનો વ્યવસ્થેદ થવાથી પૂર્વોત્પન્નથી અન્યત્ર સ્યવે છે - સ્યવમાન અન્યત્ર, તેવા પ્રકારે જગત્ સ્વાભાવ્યથી છ માસથી, નિયમથી ઉત્પન્ન થાય છે. ઉત્પદમાન કહેલ છે, તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
પ્રાભૃત-૧૭-નો ટીકા સહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

❁ પ્રાભૃત-૧૮ ❁
— X — X —

૦ તો એ પ્રમાણે સત્તરમું પ્રાભૃત કહ્યું. હવે અઠારમાંનો આરંભ કરે છે, તેનો આ અર્થાધિકાર છે. “ચંદ્ર, સૂર્યાદિના ભૂમિથી ઉર્ધ્વ-ઉચ્ચત્વ પ્રમાણ-વકત્વવ્યતા.” તેથી તે વિષય પ્રશ્નસૂત્ર —

● સૂત્ર-૧૧૭ થી ૧૨૨ :-

[૧૧૭] કઈ રીતે તે ઉચ્ચાઈ કહેલી છે, તેમ કહેવું ? તેમાં નિશ્ચે આ પચીશ પ્રતિપતિઓ કહેલી છે —

(૧) તેમાં એક એ પ્રમાણે કહે છે કે — તે ૧૦૦૦ યોજન સૂર્ય ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી કહેલ છે અને ચંદ્ર ૧૫૦૦ યોજન છે.

(૨) એક વળી એમ કહે છે કે — સૂર્ય ૨૦૦૦ યોજન અને ચંદ્ર ૨૫૦૦ યોજન ઉપર ઉચ્ચત્વથી કહેલ છે.

(૩) એક વળી એમ કહે છે કે — સૂર્ય ૩૦૦૦ યોજન અને ચંદ્ર ૩૫૦૦ યોજન ઉપર ઉચ્ચત્વથી કહેલ છે.

(૪) એક વળી એમ કહે છે કે — સૂર્ય ૪૦૦૦ યોજન અને ચંદ્ર ૪૫૦૦ યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી કહેલ છે.

(૫) એક વળી એમ કહે છે કે — સૂર્ય ૫૦૦૦ યોજન અને ચંદ્ર ૫૫૦૦ યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી કહેલ છે.

(૬) એક વળી એમ કહે છે કે — સૂર્ય ૬૦૦૦ યોજન અને ચંદ્ર ૬૫૦૦ યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી કહેલ છે.

(૭) એક વળી એમ કહે છે કે — સૂર્ય ૭૦૦૦ યોજન અને ચંદ્ર ૭૫૦૦ યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી કહેલ છે.

(૮) એક વળી એમ કહે છે કે — સૂર્ય ૮૦૦૦ યોજન અને ચંદ્ર ૮૫૦૦ યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી કહેલ છે.

(૯) એક વળી એમ કહે છે કે — સૂર્ય ૯૦૦૦ યોજન અને ચંદ્ર ૯૫૦૦ યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી કહેલ છે.

(૧૦) એક વળી એમ કહે છે કે — સૂર્ય ૧૦,૦૦૦ યોજન અને ચંદ્ર ૧૦,૫૦૦ યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી કહેલ છે.

(૧૧) એક વળી એમ કહે છે કે — સૂર્ય ૧૧,૦૦૦ યોજન અને ચંદ્ર ૧૧,૫૦૦ યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી કહેલ છે.

ઉક્ત આલાવા વડે આગળ આ પ્રમાણે જાણવું.

- (૧૨) સૂર્ય-૧૨,૦૦૦ અને ચંદ્ર-૧૨,૫૦૦

- (૧૩) સૂર્ય-૧૩,૦૦૦ અને ચંદ્ર-૧૩,૫૦૦

- (૧૪) સૂર્ય-૧૪,૦૦૦ અને ચંદ્ર-૧૪,૫૦૦

- (૧૫) સૂર્ય-૧૫,૦૦૦ અને ચંદ્ર-૧૫,૫૦૦

- (૧૬) સૂર્ય-૧૬,૦૦૦ અને ચંદ્ર-૧૬,૫૦૦

- (૧૭) સૂર્ય-૧૭,૦૦૦ અને ચંદ્ર-૧૭,૫૦૦

- (૧૮) સૂર્ય-૧૮,૦૦૦ અને ચંદ્ર-૧૮,૫૦૦

- (૧૯) સૂર્ય-૧૯,૦૦૦ અને ચંદ્ર-૧૯,૫૦૦

- (૨૦) સૂર્ય-૨૦,૦૦૦ અને ચંદ્ર-૨૦,૫૦૦

- (૨૧) સૂર્ય-૨૧,૦૦૦ અને ચંદ્ર-૨૧,૫૦૦

- (૨૨) સૂર્ય-૨૨,૦૦૦ અને ચંદ્ર-૨૨,૫૦૦

- (૨૩) સૂર્ય-૨૩,૦૦૦ અને ચંદ્ર-૨૩,૫૦૦

- (૨૪) સૂર્ય-૨૪,૦૦૦ અને ચંદ્ર-૨૪,૫૦૦ એક એમ કહે છે.

- (૨૫) એક વળી એમ કહે છે — સૂર્ય ૨૫,૦૦૦ યોજન અને ચંદ્ર ૨૫,૫૦૦ યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી છે.

પરંતુ અમે [ભગવંત] એમ કહે છે કે — આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના બહુસમ રમણીય ભૂમિભાગથી ૭૯૦ યોજન ઉંચે જઈને નીચે તારા વિમાન ચાર ચરે છે. ૮૦૦ યોજન ઉંચે જઈને સૂર્ય વિમાન ચાર ચરે છે, ૮૮૦ યોજન ઉંચે જઈને ચંદ્ર વિમાન ચાર ચરે છે. ૯૦૦ યોજન ઉંચે જઈને ઉપર તારા વિમાન ચાર ચરે છે.

સૌથી નીચે તારા વિમાન, ત્યાંથી ૧૦ યોજન ઉપર જઈને સૂર્ય વિમાન ચાર ચરે છે, ૯૦ યોજન ઉપર જઈને ચંદ્રવિમાન ચાર ચરે છે, ૧૧૦ યોજન ઉંચે જઈને તારા ચાર ચરે છે.

સૂર્ય વિમાનથી ૮૦ યોજન ઉંચે જઈને ચંદ્ર વિમાન ચાર ચરે છે, ૧૦૦ યોજન ઉંચે જઈને સૌથી ઉપર તારા ચાર ચરે છે.

ચંદ્ર વિમાનથી ૨૦ યોજન ઉપર જઈને સૌથી ઉંચે તારા વિમાન ચાર ચરે છે. એ પ્રમાણે પૂર્વા-પરથી ૧૧૦ યોજન બાહ્યથી તીર્ણ અસંખ્ય જ્યોતિષ્ક વિષય જ્યોતિષ્ક ચાર ચરે છે, તેમ કહ્યું.

[૧૧૮] ચંદ્ર-સૂર્ય દેવોના નીચે તારા રૂપ અલ્પ છે, તુલ્ય છે? તે સમ તારારૂપ અણુ પણ છે કે તુલ્ય પણ છે? ઉપર પણ તારારૂપ અણુ પણ છે કે તુલ્ય પણ છે?

તે તારારૂપ દેવોનું જે પ્રકારે તપ-નિયમ-બ્રહ્મચર્ય પૂર્વભવમાં હોય, તેમ-તેમ તે દેવો આવા પ્રકારે થાય છે — અણુ કે તુલ્ય. એ પ્રમાણે નિશ્ચે ચંદ્ર-સૂર્ય દેવોના નીચે તારા રૂપ અણુ કે તુલ્ય હોય, એ પ્રમાણે યાવત્ ઉપર પણ તારારૂપ અણુ પણ હોય, તુલ્ય પણ હોય.

[૧૧૯] તે એક એક ચંદ્ર-દેવનો કેટલો ગ્રહ પરિવાર કહેલ છે ? કેટલો નક્ષત્ર પરિવાર કહેલ છે ? કેટલો તારા પરિવાર કહેલ છે ? કેટલો તારા પરિવાર

કહેલ છે ? તે એકમેક ચંદ્ર દેવના ૮૮ ગ્રહ પરિવાર કહેલ છે, ૨૮ નક્ષત્ર પરિવાર કહેલ છે. (તથા) -

[૧૨૦] એક ચંદ્રનો પરિવાર ૬૬,૯૦૫ કોડાકોડી તારા છે.

[૧૨૧] તે મેઠુ પર્વતને કેટલા અબાઘાથી જ્યોતિષક ચાર ચરે છે ? તે ૧૧૨૧ યોજન અબાઘાથી જ્યોતિષક ચાર ચરે છે. તે લોકાંતથી કેટલી અબાઘાથી જ્યોતિષક કહેલ છે ? તે ૧૧૧૧-યોજન અબાઘાથી જ્યોતિષક કહેલ છે.

[૧૨૨] તે જંબૂદ્વીપ દ્વીપ કેટલાં નક્ષત્ર સર્વાભ્યંતરથી ચાર ચરે છે ? કેટલાં નક્ષત્ર સર્વ બાહ્યથી ચાર ચરે છે ? કેટલાં નક્ષત્ર સૌથી નીચે ચાર ચરે છે ? અભિજિત્ નક્ષત્ર સર્વાભ્યંતરથી ચાર ચરે છે. મૂલ નક્ષત્ર સર્વ બાહ્યથી ચાર ચરે છે, સ્વાતિ નક્ષત્ર સર્વથી ઉપર ચાર ચરે છે, ભરણી નક્ષત્ર સૌથી નીચે ચાર ચરે છે.

● વિવેચન-૧૧૭ થી ૧૨૨ :-

કયા પ્રકારે ભગવન્ ! આપે ભૂમિથી ઉર્ધ્વ ચંદ્રાદિનું ઉચ્ચત્વ કહેલ છે ? એ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરતાં ભગવંતે આ વિષયમાં જેટલી પ્રતિપત્તિ છે, તેટલી દર્શાવે છે -

ઉચ્ચત્વના વિષયમાં વક્ષ્યમાણ સ્વરૂપે પચીસ પ્રતિપત્તિ-અન્યતીર્થિકોના મતરૂપ કહેલી છે.

તે પચીસ પરતીર્થિકો મધ્યે એક પરતીર્થિક એ પ્રમાણે કહે છે કે - ૧૦૦૦ યોજન ભૂમિથી ઉંચે સૂર્ય રહેલ છે. ૧૫૦૦ યોજન ચંદ્ર ભૂમિથી ઉંચે રહેલ છે, શું કહેવા માંગે છે ? ભૂમિથી ઉંચે ૧૦૦૦ યોજન ગયા પછી આટલા અંતરે સૂર્ય રહેલ છે અને ૧૫૦૦ યોજન ઉંચે જઈને ચંદ્ર રહેલ છે.

સૂત્રમાં યોજન સંખ્યા પદના અને સૂર્યાદિપદના તુલ્ય અધિકરણત્વ નિર્દેશ અભેદ ઉપચારથી છે. જેમ પાટલીપુત્રથી રાજગૃહ નવ યોજન છે, ઈત્યાદિ. એ પ્રમાણે આગળના સૂત્રોમાં પણ કહેવું. હવે ઉપસંહાર કરે છે - એક એમ કહે છે.

વળી એક એમ કહે છે કે - ભૂમિથી ઉંચે ૨૦૦૦ યોજન સૂર્ય રહેલ છે, ૨૫૦૦ યોજન ચંદ્ર રહેલ છે.

એ પ્રમાણે બાકીના સૂત્રો પણ કહેવા.

આ અનંતર કહેલ આલાવા વડે બાકીની પ્રતિપત્તિના સૂત્રો જાણવા. તે આ પ્રમાણે છે -

- ૦ એક એમ કહે છે - સૂર્ય ૩૦૦૦ યોજન, ચંદ્ર ૩૫૦૦ યોજન -
- ૦ એક એમ કહે છે - સૂર્ય ૪૦૦૦ યોજન, ચંદ્ર ૪૫૦૦ યોજન -
- ૦ એક એમ કહે છે - સૂર્ય ૫૦૦૦ યોજન, ચંદ્ર ૫૫૦૦ યોજન -
- ૦ એક એમ કહે છે - સૂર્ય ૬૦૦૦ યોજન, ચંદ્ર ૬૫૦૦ યોજન -
- ૦ એક એમ કહે છે - સૂર્ય ૭૦૦૦ યોજન, ચંદ્ર ૭૫૦૦ યોજન -
- ૦ એક એમ કહે છે - સૂર્ય ૮૦૦૦ યોજન, ચંદ્ર ૮૫૦૦ યોજન -

- ૦ એક એમ કહે છે - સૂર્ય ૯૦૦૦ યોજન, ચંદ્ર ૯૫૦૦ યોજન -
- ૦ એક એમ કહે છે - સૂર્ય ૧૦,૦૦૦ યોજન, ચંદ્ર ૧૦,૫૦૦ યોજન -
- ૦ એક એમ કહે છે - સૂર્ય ૧૧,૦૦૦ યોજન, ચંદ્ર ૧૧,૫૦૦ યોજન -
- ૦ એક એમ કહે છે - સૂર્ય ૧૨,૦૦૦ યોજન, ચંદ્ર ૧૨,૫૦૦ યોજન -
- ૦ એક એમ કહે છે - સૂર્ય ૧૩,૦૦૦ યોજન, ચંદ્ર ૧૩,૫૦૦ યોજન -
- ૦ એક એમ કહે છે - સૂર્ય ૧૪,૦૦૦ યોજન, ચંદ્ર ૧૪,૫૦૦ યોજન -
- ૦ એક એમ કહે છે - સૂર્ય ૧૫,૦૦૦ યોજન, ચંદ્ર ૧૫,૫૦૦ યોજન -
- ૦ એક એમ કહે છે - સૂર્ય ૧૬,૦૦૦ યોજન, ચંદ્ર ૧૬,૫૦૦ યોજન -
- ૦ એક એમ કહે છે - સૂર્ય ૧૭,૦૦૦ યોજન, ચંદ્ર ૧૭,૫૦૦ યોજન -
- ૦ એક એમ કહે છે - સૂર્ય ૧૮,૦૦૦ યોજન, ચંદ્ર ૧૮,૫૦૦ યોજન -
- ૦ એક એમ કહે છે - સૂર્ય ૧૯,૦૦૦ યોજન, ચંદ્ર ૧૯,૫૦૦ યોજન -
- ૦ એક એમ કહે છે - સૂર્ય ૨૦,૦૦૦ યોજન, ચંદ્ર ૨૦,૫૦૦ યોજન -
- ૦ એક એમ કહે છે - સૂર્ય ૨૧,૦૦૦ યોજન, ચંદ્ર ૨૧,૫૦૦ યોજન -
- ૦ એક એમ કહે છે - સૂર્ય ૨૨,૦૦૦ યોજન, ચંદ્ર ૨૨,૫૦૦ યોજન -
- ૦ એક એમ કહે છે - સૂર્ય ૨૩,૦૦૦ યોજન, ચંદ્ર ૨૩,૫૦૦ યોજન -
- ૦ એક એમ કહે છે - સૂર્ય ૨૪,૦૦૦ યોજન, ચંદ્ર ૨૪,૫૦૦ યોજન -

આ ચોવીશ પ્રતિપત્તિઓમાં વૃત્તિકારશ્રીએ સૂત્રકર્તા મહર્ષિને અનુસરીને એક વાક્ય બધી પ્રતિપત્તિઓમાં જોડેલ છે - “આ બધાં પરતીર્થિક માને છે કે - સૂર્ય અને ચંદ્ર ઉક્ત પ્રમાણથી ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી કહેલ છે.

પ્રત્યેક પ્રતિપત્તિના અંતે ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકારશ્રી મહર્ષિએ કહેલ છે કે - “એક પરતીર્થિક આમ કહે છે.”

આ ચોવીશ પ્રતિપત્તિઓને સંક્ષેપ કે અતિદેશરૂપે દર્શાવ્યા બાદ પચીશમી પ્રતિપત્તિ સાક્ષાત્ દર્શાવે છે - વળી એક એમ કહે છે કે ઈત્યાદિ.

આટલા સૂત્રો સુગમ હોવાથી સ્વયં વિચારવા.

આ પ્રમાણે પરપ્રતિપત્તિઓ કહીને, હવે ભગવંતે સ્વ મતને દર્શાવતા આમ કહે છે -

અમે વળી ઉત્પન્ન કેવળજ્ઞાનથી વક્ષ્યમાણ પ્રકારથી જે કહીએ છીએ તે જ પ્રકાર કહે છે - આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના બહુસમ રમણીય ભૂમિભાગથી ઉર્ધ્વ ૭૯૦ યોજન જઈને આ અંતરમાં નીચે તારા વિમાન ચાર ચરે છે - મંડલ ગતિથી પરિભ્રમણને પ્રતિપાદિત કરે છે - તથા -

આ જ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના બહુસમરમણીય ભૂમિભાગથી ઉર્ધ્વ ૮૦૦ યોજનો જઈને આ અંતરમાં સૂર્ય વિમાન ચાર ચરે છે.

આ જ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના બહુસમ રમણીય ભૂમિભાગથી ઉર્ધ્વ પરિપૂર્ણ ૯૦૦ યોજન જઈને આ અંતરમાં સૌથી ઉપર તારા વિમાન ચાર ચરે છે - ભ્રમણ કરે છે.

સૌથી નીચેના તારા વિમાનથી ઉર્ધ્વ ૧૦ યોજન જઈને આ અંતરમાં સૂર્ય વિમાન ચાર ચરે છે.

તે જ સૌથી નીચેના તારા વિમાનથી ૯૦ યોજન ઉર્ધ્વ જઈને આ અંતરમાં ચંદ્ર વિમાન ચાર ચરે છે.

તે જ સૌથી નીચેના તારા વિમાનથી ૧૧૦ યોજન ઉર્ધ્વ જઈને આ અંતરમાં સર્વોપરિ રહેલ તારાવિમાન ચાર ચરે છે.

સૂર્ય વિમાનથી ઉર્ધ્વ ૮૦ યોજન જઈને આ અંતરમાં ચંદ્રવિમાન ચાર ચરે છે. તે જ સૂર્ય વિમાનથી ઉર્ધ્વ ૧૦૦ યોજન જઈને આ અંતરમાં સૌથી ઉપર તારારૂપ જ્યોતિષ્ ચક્રચાર ચરે છે અર્થાત્ ભ્રમણ કરે છે.

ચંદ્ર વિમાનથી ઉર્ધ્વ ૨૦ યોજન જઈને આ અંતરમાં સૌથી ઉપર તારારૂપ જ્યોતિષ્ ચક્ર ચાર ચરે છે.

એ પ્રમાણે ઉક્ત પ્રકારથી પૂર્વ અને અપર સહિત અર્થાત્ સપૂર્વાપર-પૂર્વાપરના મળવાથી, ૧૧૦ યોજન બાહલ્યથી છે.

તે આ રીતે – સર્વ અઘસ્તન તારારૂપથી જ્યોતિષ્ ચક્રથી ઉર્ધ્વ ૧૦ યોજને સૂર્ય વિમાન, તેનાથી પણ ૮૦ યોજને ચંદ્રવિમાન, તેનાથી ૨૦ યોજને સૌથી ઉપર તારારૂપ જ્યોતિષ્ ચક્ર હોય છે. એ રીતે જ્યોતિષ્ ચક્રનું ૧૧૦ યોજન બાહલ્ય છે.

તે ૧૧૦ યોજન બાહલ્યમાં ફરી કેવા પ્રકારે છે, તે કહે છે – તિર્થુ અસંખ્યેય યોજન કોડાકોડી પ્રમાણ જ્યોતિર્વિષયક મનુષ્ય ક્ષેત્ર વિષય જ્યોતિષ્ ચક્ર ચાર ચરે છે. ચાર ચરતા મનુષ્ય ક્ષેત્રથી બહાર વળી અવસ્થિત છે, એમ કહેલ છે. તેવું [સ્વ શિષ્યોને] તમારે કહેવું.

ભગવન્! શું એવું છે કે – જે ચંદ્ર સૂર્ય દેવોના ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી નીચે પણ તારારૂપ વિમાનના અધિષ્ઠાતા દેવો ધૃતિ-વૈભવ-લેશ્યાદિની અપેક્ષાથી કેટલાંક અણુ-લઘુ પણ હોય છે, અર્થાત્ હીન પણ હોય છે, કેટલાંક તુલ્ય પણ હોય છે. તથા સમ પણ ચંદ્રવિમાન અને સૂર્ય વિમાનની ક્ષેત્ર અપેક્ષાથી સમશ્રેણિથી વ્યવસ્થિત તારારૂપ-તારાવિમાન અધિષ્ઠાતા દેવો પણ છે. ચંદ્ર સૂર્ય દેવોના ધૃતિ-વૈભવ આદિની અપેક્ષાથી કેટલાંક અણુ પણ હોય અને કેટલાંક અણુ પણ હોય અને કેટલાંક તુલ્ય પણ હોય?

તથા ચંદ્રવિમાન અને સૂર્ય વિમાનોની ઉપર પણ જે તારારૂપ - તારારૂપ વિમાનના અધિષ્ઠાતા દેવો પણ રહેલ છે. તેઓ પણ ચંદ્ર સૂર્યોના દેવોના ધૃતિ-વૈભવ આદિની અપેક્ષાથી કેટલાંક અણુ પણ હોય અને કેટલાંક તુલ્ય પણ હોય ?

એ પ્રમાણે ગૌતમ વડે પ્રશ્ન કરાતા ભગવંત કહે છે – જે આ પ્રમાણે તે પૂછ્યું, તે બધું તેમજ છે.

એમ કહેતા ફરી પ્રશ્ન કરે છે – તે સુગમ છે. ભગવંત કહ્યું – જેમ-જેમ તે દેવોના-તારારૂપ વિમાનોના અધિષ્ઠાતા પૂર્વ ભવમાં તપ-નિયમ-બ્રહ્મચર્ય ઉત્કટ હોય છે,

તેમ તેમ તે દેવોના, તે તારારૂપ વિમાનના અધિષ્ઠાતા ભવમાં એ પ્રમાણે તેમ અણુત્વ કે તુલ્યત્વ થાય છે.

અહીં શું કહેવા માંગે છે ? જેઓ વડે પૂર્વભવમાં તપ-નિયમ-બ્રહ્મચર્ય મંદ [અત્પ] કરાયેલા હોય, તેઓ તારારૂપ વિમાનાધિષ્ઠાતા દેવભવને પામીને ચંદ્ર-સૂર્ય દેવો કરતાં ધૃતિ-વૈભવાદિની અપેક્ષા થકી હીન હોય છે. જેઓ વડે ભવાંતરમાં તપ-નિયમ-બ્રહ્મચર્યને અતિ ઉત્કટપણે સેવેલા છે, તે તારારૂપ વિમાનાધિષ્ઠાતા દેવત્વને પામીને ધૃતિ-વૈભવ આદિની અપેક્ષાથી ચંદ્ર-સૂર્ય દેવો સાથે સમાન હોય છે. આ અનુત્પન્ન નથી. મનુષ્ય લોકમાં પણ કેટલાંક જન્માંતરથી ઉપચિત તથાવિધ પુન્ય પ્રાગભારા રાજત્વને ન પામીને પણ રાજાની સાથે તુલ્ય ધૃતિ વૈભવવાળા હોય છે.

“તા એવં ખલુ” નિગમનવાક્ય સુગમ છે.

ગ્રહાદિ પરિવાર વિષયક પ્રશ્ન-ઉત્તર સૂત્રો સુગમ છે.

મેરુ પર્વત, જંબૂદ્વીપમાં રહેલ અને સર્વ તીર્ણલોકનો મધ્યવર્તી છે, તેનું કેટલું ક્ષેત્ર અબાધાથી કરીને ચાર ચરે છે ?

ભગવંતે કહ્યું – તે ૧૧૨૧ - યોજનો અબાધાથી કરીને ચાર ચરે છે. અર્થાત્ શું કહેવા માંગે છે ? મેરુની ફરતાં ૧૧૨૧ યોજન છોડીને ત્યારપછી ચક્રવાલપણે જ્યોતિષ્ચક્રને ચાર ચરે છે.

તે લોકાંતની પૂર્વે કેટલાં ક્ષેત્રની અબાધા કરીને - અપાંતરાલ કરીને જ્યોતિષ્ક કહેલ છે ? ભગવંતે કહ્યું – ૧૧૧૧ યોજન અબાધા કરીને - અપાંતરાલ રાખીને જ્યોતિષ્ કહેલ ચે.

તે જંબૂદ્વીપદ્વીપમાં કેટલાં નક્ષત્રો ઈત્યાદિ સુગમ છે. વિશેષ એ છે કે અભિજિત્ નક્ષત્ર સર્વાભ્યંતર નક્ષત્ર મંડલને અપેક્ષાથી એ પ્રમાણે મૂલાદિ સર્વ બાહ્યાદિ જાણવા.

● સૂત્ર-૧૨૩,૧૨૪ :-

[૧૨૩] ચંદ્ર વિમાન કયા આકારે કહેલ છે ? તે અર્ધ કપિત્થક સંસ્થાન સંસ્થિત, સર્વ સ્ફટિકમય, અભ્યુદ્ગત ઉસિત પ્રહસિત વિવિધ મણિ-રત્ન વડે આશ્ચર્ય ચકિત યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. એ પ્રમાણે સૂર્ય વિમાન, ગ્રહવિમાન, નક્ષત્રવિમાન, તારાવિમાન જાણવા.

તે ચંદ્રવિમાન કેટલા આયામ-વિષ્કંભથી અને કેટલાં પરિક્ષેપથી, કેટલાં બાહલ્યથી કહેલ છે ? તે ૫૬/૬૧ ભાગ યોજન આયામ અને વિષ્કંભથી છે, તેનાથી ત્રિગુણ સવિશેષ પરિક્ષેપથી અને યોજનના ૨૮/૬૧ ભાગ બાહલ્યથી કહેલ છે.

તે સૂર્ય વિમાન આયામવિષ્કંભથી કેટલું છે, ઈત્યાદિ પ્રશ્નો - તે યોજનના ૨૮/૬૧ ભાગ આયામ વિષ્કંભથી, ત્રિગુણ સવિશેષ પરિક્ષેપથી, યોજનના ૨૪/૬૧ ભાગ બાહલ્યથી છે.

તે નક્ષત્ર વિમાન કેટલું આયામાદિથી છે, તે પૃથ્વા. તે એક કોશ આયામ-વિષ્કંભથી, તેનાથી ત્રિગુણ સવિશેષ પરિક્ષેપથી, અર્ધકોશ બાહલ્યથી કહેલ છે.

તે તારા વિમાન કેટલું આયામ આદિથી છે, તે પૃથ્થા. તે અર્ધ કોશ આયામ-વિષ્કંભથી, તેનાથી ત્રિગુણ સવિશેષ પરિધિથી અને ૫૦૦ ધનુષ્ જાહલ્યથી છે.

તે ચંદ્રવિમાન કેટલાં હજાર દેવો પરિવહે છે ? ૧૬,૦૦૦ દેવો આ વિમાનને પરિવહન કરે છે. તેમાં પૂર્વથી સીંહરૂપધારી ૪૦૦૦ દેવો પરિવહન કરે છે. દક્ષિણમાં હાથીરૂપધારી ૪૦૦૦ દેવો પરિવહન કરે છે. પશ્ચિમમાં વૃષભરૂપધારી ૪૦૦૦ દેવો પરિવહન કરે છે. ઉત્તરમાં અશ્વરૂપધારી ૪૦૦૦ દેવો પરિવહન કરે છે.

એ પ્રમાણે સૂર્યવિમાનને પણ જાણવું.

તે ગ્રહવિમાનને કેટલાં હજાર દેવો પરિવહન કરે છે ? તેને ૮૦૦૦ દેવો પરિવહન કરે છે. તે આ પ્રમાણે - પૂર્વથી સિંહરૂપધારી ૨૦૦૦ દેવો પરિવહન કરે છે. એ પ્રમાણે યાવત્ ઉત્તરથી અશ્વરૂપધારી ૨૦૦૦ દેવો પરિવહન કરે છે.

તે નક્ષત્ર વિમાનને કેટલાં હજાર દેવો પરિવહન કરે છે ? તે ૪૦૦૦ દેવો વહન કરે છે. તે આ પ્રમાણે - પૂર્વથી સિંહરૂપધારી એવા ૧૦૦૦ દેવો પરિવહન કરે છે. એ પ્રમાણે યાવત્ ઉત્તરથી અશ્વરૂપધારી ૧૦૦૦ દેવો પરિવહન કરે છે.

તે તારા વિમાનને કેટલાં હજાર દેવો પરિવહન કરે છે ? તેને ૨૦૦૦ દેવો પરિવહન કરે છે. તે આ પ્રમાણે - પૂર્વથી સીંહરૂપધારી ૫૦૦ દેવો પરિવહન કરે છે. એ પ્રમાણે યાવત્ ઉત્તરથી અશ્વરૂપધારી ૫૦૦ દેવો પરિવહન કરે છે.

[૧૨૪] આ ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારારૂપોમાં કોણ-કોનાથી શીઘ્રગતિ કે મંદગતિ છે ?

તે ચંદ્રથી સૂર્ય શીઘ્રગતિ છે. સૂર્યથી ગ્રહો શીઘ્રગતિ છે. ગ્રહોથી નક્ષત્ર શીઘ્રગતિ છે. નક્ષત્રોથી તારા શીઘ્રગતિ છે.

સર્વ અલ્પગતિ ચંદ્ર છે, સર્વ શીઘ્રગતિ તારા છે.

આ ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારારૂપ કોણ-કોનાથી અલ્પ ઋદ્ધિવાળા કે મહાઋદ્ધિવાળા છે ?

તારાથી મહાઋદ્ધિવાળું નક્ષત્ર, નક્ષત્રથી ગ્રહો મહદ્ધિક છે, ગ્રહોથી સૂર્યમહદ્ધિક છે, સૂર્યથી ચંદ્ર મહદ્ધિક છે.

સૌથી અલ્પઋદ્ધિક તારા છે, સૌથી મહદ્ધિક ચંદ્ર છે.

● વિવેચન-૧૨૩,૧૨૪ :-

સંસ્થાન વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - X - ઉલટું કરાયેલ અર્ધમાત્ર કપિત્ય, તેના જેવું સંસ્થાન જેનું છે, તેના વડે સંસ્થિત તે અર્ધકપિત્ય સંસ્થાન સંસ્થિત, કહે છે - જો ચંદ્ર વિમાન ઉલટા કરાયેલ અર્ધમાત્ર કપિત્ય ફળ સંસ્થાન સંસ્થિત છે, તો ઉદયકાળે કે અસ્તમયકાળે અથવા તિર્ણુ પરિભ્રમણ કરતાં પૂર્ણિમામાં કઈ રીતે અર્ધકપિત્ય ફળાકાર પ્રાપ્ત થતો નથી, મસ્તક ઉપર વર્તતુ એવું પૂર્ણ વર્તુળ પ્રાપ્ત થાય છે. અર્ધ કપિત્યની ઉપર દૂરે અવસ્થાપિતનો પર-ભાગદર્શનથી વર્તુળપણે દેખાવાથી તેમ છે ?

ઉત્તર આપતા કહે છે કે - આ અર્ધકપિત્ય ફળાકાર ચંદ્રના વિમાનને સામસ્ત્યથી ન જાણવો. પરંતુ તે ચંદ્રવિમાનની પીઠ અને તે પીઠની ઉપર ચંદ્રદેવ જ્યોતિષ્ ચક્રરાજનો પ્રાસાદ છે, તે પ્રાસાદ તે રીતે કંઈક પણ રહેલ છે, જે રીતે પીઠ સાથે ઘણો વર્તુળાકાર થાય છે. તે દૂરથી એકાંતે સમવૃત્તપણે લોકોને ભાસિત થાય છે. તેથી કંઈ દોષ નથી. આ અમે અમારી બુદ્ધિથી કહેતા નથી, પણ આ જ વાત જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ વડે વિશેષણવતીમાં આક્ષેપપૂર્વક કહેલ છે.

“અર્ધકપિત્ય આકાર ઉદય-અસ્તમાં કેમ દેખાતો નથી ? ચંદ્ર-સૂર્યના વિમાન તીર્ણા ક્ષેત્રસ્થિત છે ? ઉત્તાન અર્ધકપિત્યાકાર પીઠ, તેની ઉપર પ્રાસાદ, વૃતાલેખથી દૂરભાવથી સમવૃત્ત છે.

તથા બધું-નિરવશેષ સ્ફટિકમય-સ્ફટિક વિશેષ મણિમય તથા અભ્યુગત-આભિમુખ્યથી સર્વથા વિનિર્ગત પ્રબળપણે બધી દિશામાં પ્રસરેલ જે પ્રભા-દીપ્તિ, તેના વડે શુકલ, અભ્યુગત-ઉત્સૃત-પ્રભાસિત તથા વિવિધ - અનેક પ્રકારે મણી-ચંદ્રકાંતાદિ, રત્નકર્કેતનાદિ, તેમના ભિતમાં ચીતરેલ અનેક રૂપવત્ કે આશ્ચર્યવત્ વિવિધ મણિ રત્ન ચિત્ર.

સૂત્રમાં મૂકેલ યાવત્ શબ્દથી વાતોદ્ધૃતઃ ઈત્યાદિ પાઠ છે આ પાઠના શબ્દોનો અર્થ આ પ્રમાણે જાણવો -

તેમાં વાતોદ્ધૃત-વાયુ વડે કંપિત, વિજય-અભ્યુદય, તેને સંસૂચિકા વૈજયંતિ નામક પતાકા અથવા વિજયા તે વૈજયંતીની પાર્શ્વકર્ણિકા કહે છે, તેનાથી પ્રધાન વૈજયંતી એટલે વિજય વૈજયંતીની પતાકા, તેની જેમ વિજય વર્જિતા વૈજયંતી.

છત્રાતિચ્છત્રો-ઉપર-ઉપર રહેલ આતપત્રો, તેના વડે યુક્ત. એવી વાતોદ્ધૃત વિજય વૈજયંતી પતાકા.

તુંગ-ઉચ્ચ, તેથી જ ગગનતલ-આકાશનું તળ, અનુલિખત એટલે અભિલંઘન કરતું શિખર જેનું છે તે ગગનતલાનુલિખત શિખર.

જાલ-જાલક, તે ભવનોની ભિંતોમાં લોકમાં પ્રતિત છે, તેના અંતરમાં વિશિષ્ટ શોભા નિમિત્તે રત્નો જેમાં છે તે જાલાંતર રત્ન, - X - તથા પાંજરાથી બહિષ્કૃતની માફક તે પંજરોન્મીલિત. જેમ કોઈપણ વસ્તુ પંજરથી-વંશાદિમય પ્રચ્છાદાન વિશેષથી બહિષ્કૃત અત્યંત અવિનષ્ટ છાયાપણાથી શોભે છે, એવું તે વિમાન પણ છે. એવું કહેવાનો અર્હો ભાવ છે, તેમ જાણવું.

તથા મણિ-કનક સંબંધી સ્તૂપિકા શિખર જેને છે તે - મણિકનક સ્તૂપિકા, તથા વિકસિત જે શતપત્રો અને પુંડરીકો, દ્વાર આદિમાં પ્રતિકૃતિપણાથી સ્થિત અને તિલક, ભિંત આદિમાં પુંડ્રો અને રત્નમય અર્ધચંદ્ર દ્વારના અગ્ર ભાગાદિમાં તેના વડે ચિત્ર તે વિકસિત શતપત્ર પુંડરીક તિલકાર્દ્રચંદ્ર ચિત્ર.

તથા અંદર અને બહાર શ્લક્ષણ-મસૂણ.

તથા તપનીય-સુવર્ણવિશેષ, તેનાથી યુક્ત. વાલુકા-રેતી.

પ્રસ્તટ-પ્રતર જેમાં છે, તે તથા.

તથા સુખ સ્પર્શ કે શુભસ્પર્શ તથા સશ્રીક-શોભા સહિત રૂપો-મનુષ્ય યુગલાદિ જેમાં છે, તે સશ્રીકરૂપ.

તથા પ્રાસાદીય-મનને પ્રસાદના હેતુરૂપ, તથી જ દર્શનીય જોવાને યોગ્ય, તેના દર્શનથી તૃપ્તિના અસંભવણથી.

તથા પ્રતિવિશિષ્ટ-અસાધારણ રૂપ જેનું છે, તે.

૦ જેમ ચંદ્ર વિમાનનું સ્વરૂપ કહ્યું, એ પ્રમાણે સૂર્ય વિમાન અને તારા વિમાનની વક્તવ્યતા કહેવી. કેમકે પ્રાયઃ બધાં પણ જ્યોતિષક વિમાનોના એકરૂપણથી છે. તથા-

સમવાયાંગમાં પણ કહેલ છે - ભગવન્ ! જ્યોતિષક આવાસ કેવા કહેલા છે ? ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનાં બહુસમ રમણીય ભૂમિ ભાગથી ૭૯૦ યોજન ઉર્ધ્વ જઈને ૧૧૦ યોજનના બાહ્યથી અને તીર્થા અસંખ્યાત જ્યોતિષકવિષયમાં જ્યોતિષક દેવોના અસંખ્યાતા જ્યોતિષક વિમાનાવાસો કહેલા છે.

તે જ્યોતિષક વિમાનાવાસ અભ્યુદ્ગત-સમુસિત-પ્રદક્ષિત વિવિધ મણિરત્નથી આશ્ચર્યકારી આદિ પૂર્વવત્ ચાવત્ પ્રાસાદીય, દર્શનીય, અભિરૂપ, પ્રતિરૂપ છે.

તે ચંદ્રવિમાન ઇત્યાદિ, આયામ-વિષ્કંભાદિ વિષયક બધાં જ પ્રશ્ન અને ઉત્તર સૂત્રો સુગમ છે. વિશેષ એ કે - સર્વત્ર પણ પરિધિ પરિમાણ - વિષ્કંભ વર્ગને દશ ગણો કરણ-વૃત્ત પરિધિ હોય છે. તેથી કરણના વશથી સ્વયં જાણવું.

તથા જે તારાવિમાનના આયામ, વિષ્કંભ, પરિમાણ કહ્યું. અર્ધ ગાઉ ઉચ્ચત્વ પરિમાણ કોશ ચતુર્ભાગ તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિક તારા દેવની સંબંધી વિમાનના જાણવા. જે વળી જઘન્યસ્થિતિકના તારા દેવના સંબંધી વિમાન, તેના આયામ-વિષ્કંભ-પરિમાણ ૫૦૦ ધનુષ્, ઉચ્ચત્વ પરિમાણ અઢીસો ધનુષ્.

તથા તત્ત્વાર્થ ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે - યોજનના ૪૮/૬૧ ભાગ સૂર્ય મંડલનો વિષ્કંભ, ચંદ્રમાનો ૫૬, ગ્રહોનો અર્ધ યોજન, નક્ષત્રોનો ગાઉ, સર્વોત્કૃષ્ટ તારાનો અર્ધકોશ, જઘન્યથી ૫૦૦ ધનુષ્. વિષ્કંભ અર્ધબાહ્યથી થાય છે - X -

ચંદ્રવિમાનને કેટલાં હજાર દેવો પરિવહન કરે છે? ઇત્યાદિ વાહન વિષયક પ્રશ્ન અને ઉત્તર સૂત્રો સુગમ છે. વિશેષ એ કે અહીં આ પ્રમાણેની ભાવના જાણવી -

આ ચંદ્રાદિ વિમાનો તેવા પ્રકારના જગત્ સ્વાભાવ્યથી નિરાલંબ વહન કરાતા રહેલ છે. કેવળ જે આભિયોગિક દેવો છે, તે તથાવિધ નામકર્મોદયના વશથી સમાન જાતીય કે હીનજાતીય દેવોના પોતાની સ્ફાતિવિશેષ દર્શાવવા માટે આત્માને બહુ મન્યમાન પ્રસાદ ભૂત થઈ સતત વહનશીલ વિમાનોમાં નીચે રહી-રહીને કેટલાંક સિંહરૂપે, કેટલાંક હાથીરૂપે, કેટલાંક વૃષભરૂપે, કેટલાંક અશ્વરૂપે તે વિમાનોને વહન કરે છે, તે અનુત્પન્ન નથી.

તે આ રીતે - કોઈપણ તથાવિધ આભિયોગ્ય નામકર્મ ઉપભોગભોગી દાસ બીજા સમાનજાતીય કે હીનજાતીય પૂર્વ પરિચિતોના જ એ પ્રમાણે હું નાયકના આ સુપ્રસિદ્ધને સંમત-એ નિજ સ્ફાતિ વિશેષ પ્રદર્શન માટે બહું પણ સ્વોચિત કર્મ નાયક સામે પ્રમુદિત કરે છે. તથા આભિયોગિક દેવો પણ તથાવિધ આભિયોગ્ય નામ કર્મોપ-ભોગના ભાજક છે. સમાન જાતીય કે હીન જાતીય દેવોના બીજા જ - અમે સમૃદ્ધ છીએ - કે જેથી સર્વલોક પ્રસિદ્ધ ચંદ્રાદિના વિમાનોનું વહન કરીએ છીએ. એ પ્રમાણે પોતાની સ્ફાતિ વિશેષના પ્રદર્શન માટે પોતાને બહુ મન્યમાન, ઉક્ત પ્રકારથી ચંદ્રાદિના વિમાનોને વહન કરે છે.

તે ચંદ્રાદિ વિમાન વહનશીલ આભિયોગિક દેવોની આ સંખ્યા સંગ્રાહિકા જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞાપિમાં રહેલ ગાથા છે -

૧૬,૦૦૦ દેવો ચંદ્ર અને સૂર્યના વિમાનોનું વહન કરે છે, ૮૦૦૦ દેવો એકેક ગ્રહ વિમાનને વહે છે. ૪૦૦૦ દેવો નક્ષત્ર વિમાનોને એક-એકને વહન કરે છે. ૨૦૦૦ દેવો તારારૂપ એકેક વિમાનનું વહન કરે છે. [તેમ-ગાથાર્થને જાણવો.]

શીઘ્રગતિ વિષયક પ્રશ્ન અને ઉત્તરના સૂત્રો સુગમ છે. આ કથન પહેલાં પણ કરેલ છે, પછી ફરીથી પણ વિમાનવહનના પ્રસ્તાવથી કહેલ છે, તેથી તેમાં દોષ નથી. બીજું કોઈ કારણ હોય તો બહુશ્રુતો પાસેથી જાણવું.

● સૂત્ર-૧૨૫ થી ૧૨૮ :-

[૧૨૫] તે જંબૂદ્વીપ દ્વીપમાં એક તારારૂપથી બીજા તારારૂપનું કેટલું અબાધાથી અંતર કહેલ છે ?

અંતર બે પ્રકારે છે - વ્યાધાતિમ અને નિવ્યાધાતિમ.

તેમાં જે તે વ્યાધાતિમ અંતર છે, તે જઘન્યથી ૨૬૨ યોજન અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨૨૪૨ યોજન એક તારારૂપથી બીજા તારારૂપનું અબાધાથી અંતર કહેલ છે.

તેમાં જે નિવ્યાધાતિમ અંતર છે, તે જઘન્યથી ૫૦૦ ધનુષ્ અને ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધયોજન એક તારારૂપથી બીજા તારારૂપનું અબાધાથી અંતર કહેલ છે.

[૧૨૬] તે જ્યોતિષકેન્દ્ર જ્યોતિષ્ણાજ ચંદ્રની અગ્રમહિષીઓ કેટલી કહી છે ? તે ચાર અગ્રમહિષીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે છે - ચંદ્રપ્રભા, જ્યોત્સ્નાભા, અર્ચિમાલી, પ્રભંકરા.

તેમાં એક-એક દેવીનો ૪૦૦૦ દેવીઓનો પરિવાર કહેલ છે. તે દેવીઓ બીજા ૪૦૦૦ દેવીના પરિવારને વિકુર્વવા સમર્થ છે. એ પ્રમાણે બધી મળીને ૧૬,૦૦૦ દેવીઓ થાય. તેની એક ત્રુટિક જાણવી.

શું તે જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષ્ણાજ ચંદ્ર, ચંદ્રાવતંસક વિમાનમાં સુદમસિભામાં તે ત્રુટિક સાથે દિવ્ય ભોગોપભોગ ભોગવતો વિહરવાને સમર્થ છે ? ના, તેમ ન થાય.

તે જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષ્ણાજ ચંદ્ર ચંદ્રાવતંસક વિમાનમાં સુદમસિભામાં

દેવીઓની મુદિક સાથે દિવ્ય ભોગોપભોગ ભોગવતો વિહરવાને શા માટે સમર્થ નથી ?

તે જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષ્પ્રાજ ચંદ્રના ચંદ્રાવતંસક વિમાનમાં સુધર્માસભામાં માણવક ચૈત્ય સ્તંભોમાં વજ્રમય ગોલવૃત્ત સમસુદ્ગતમાં ઘણાં જિનસકિય સંનિક્ષિપ્ત રહે છે.

તે જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષ્પ્રાજ ચંદ્ર અને બીજા ઘણાં જ્યોતિષ્ક દેવો અને દેવીઓને અર્ચનીય, વંદનીય, પૂજનીય, સત્કારણીય, સન્માનનીય, કલ્યાણ-મંગલ-દૈવત-ચૈત્યરૂપ અને પર્યુપાસનીય છે. એવા કારણથી જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષ્પ્રાજ ચંદ્ર ચંદ્રાવતંસક વિમાનમાં સુધર્મા સભામાં દેવીમુદિક સાથે દિવ્ય ભોગોપભોગ ભોગવતો વિચરવાને સમર્થ થઈ શકતો નથી.

[પરંતુ] તે જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષ્પ્રાજ ચંદ્ર ચંદ્રાવતંસક વિમાનમાં સુધર્માસભામાં ચંદ્ર સીંહાસનમાં બેસીને ૪૦૦૦ સામાનિકો, સપરિવાર ચાર અગ્રમહિષીઓ, ત્રણ પર્ષદા, સાત અનિક, સાત અનિકાધિપતિઓ, ૧૬,૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો, બીજા પણ ઘણાં જ્યોતિષ્ક દેવો અને દેવીઓ સાથે સંપરિવરીને મોટી આહત-નૃત્ય-ગીત-વાજિંત-તંત્રી-તલ-તાલ-મુદિત-ઘન મૃદંગના કરાતા મધુર સ્વર વડે દિવ્ય ભોગોપભોગ ભોગવતો વિચરવાને સમર્થ છે, માત્ર પરિવારઋદ્ધિ વડે વિચારી શકે, પણ મૈથુન નિમિત્તે સમર્થ નથી.

તે જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષ્પ્રાજ સૂર્યની કેટલી અગ્રમહિષીઓ કહેલી છે ? તેની ચાર અગ્રમહિષીઓ કહેલી છે, તે આ પ્રમાણે - સૂર્યપ્રભા, આતપા, અર્ચિમાલા, પ્રભંકરા. બાકી બધું ચંદ્રની માફક જાણવું. વિશેષ એ કે - સૂર્યાવતંસક વિમાન યાવત્ મૈથુન નિમિત્તરૂપ ભોગ ભોગવવાને સમર્થ નથી.

[૧૨૭] જ્યોતિષ્ક દેવોની કેટલો કાળ સ્થિતિ કહેલી છે ? જઘન્યથી અષ્ટભાગ પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમ અને એક લાખ વર્ષ અધિક જાણવી.

તે જ્યોતિષ્ક દેવીની કેટલી કાળ સ્થિતિ કહેલી છે ? તે જઘન્યથી અષ્ટભાગ પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધપલ્યોપમ અને ૫૦,૦૦૦ વર્ષ અધિક જાણવી.

ચંદ્ર વિમાનમાં દેવોની કેટલો કાળ સ્થિતિ કહેલી છે ? જઘન્યથી ચતુર્ભાગ પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમ અને લાખ વર્ષ અધિક કહી છે, તેમ જાણવી.

ચંદ્રવિમાનમાં દેવીની કેટલો કાળ સ્થિતિ કહેલી છે ? જઘન્યથી ચતુર્ભાગ પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધપલ્યોપમ અને ૫૦,૦૦૦ વર્ષ અધિક કહી છે, તેમ જાણવી.

સૂર્ય વિમાનમાં દેવોની કેટલા કાળની સ્થિતિ કહેલી છે ? જઘન્યથી ચતુર્ભાગ પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમ અને ૧૦૦૦ વર્ષ અધિક જાણવી.

સૂર્યવિમાનમાં દેવીની કેટલા કાળની સ્થિતિ કહેલી છે ? જઘન્યથી ચતુર્ભાગ પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધ પલ્યોપમ અને ૫૦૦ વર્ષ અધિક જાણવી.

ગ્રહવિમાનમાં દેવોની કેટલા કાળની સ્થિતિ કહેલી છે ? જઘન્યથી ચતુર્ભાગ

પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધ પલ્યોપમ અને ૫૦૦ વર્ષ અધિક જાણવી.

ગ્રહવિમાનમાં દેવોની કેટલો કાળ સ્થિતિ કહેલી છે ? જઘન્યથી ચતુર્ભાગ પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમ.

ગ્રહ વિમાનમાં દેવીની કેટલી કાળ સ્થિતિ કહી છે ? જઘન્યથી ચતુર્ભાગ પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધ પલ્યોપમ.

નક્ષત્ર વિમાનમાં દેવોની કેટલો કાળ સ્થિતિ કહેલી છે ? જઘન્યથી ચતુર્ભાગ પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધપલ્યોપમ.

નક્ષત્ર વિમાનમાં દેવીની કેટલી કાળ સ્થિતિ કહી છે ? જઘન્યથી અષ્ટભાગ પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટથી ચતુર્ભાગ પલ્યોપમ.

તારાવિમાનમાં દેવોની પૃચ્છા. જઘન્યથી અષ્ટભાગ પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટથી ચતુર્ભાગ પલ્યોપમ.

તારા વિમાનમાં દેવીની પૃચ્છા. જઘન્યથી અષ્ટભાગ પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક અષ્ટભાગ પલ્યોપમ.

[૧૨૮] તે આ ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારારૂપમાં કોણ-કોનાથી અલ્પ, બહુ, તુલ્ય કે વિશેષાધિક છે ?

તે ચંદ્ર અને સૂર્ય આ બંને તુલ્ય છે અને સૌથી થોડાં છે, નક્ષત્રો તેનાથી સંખ્યાતગણાં છે, ગ્રહો તેનાથી સંખ્યાતગણાં છે અને તારા તેનાથી સંખ્યાતગણાં છે.

● વિવેચન-૧૨૫ થી ૧૨૮ :-

તારા વિમાન અંતર વિષય પ્રશ્નસૂત્ર સુગમ છે. ભગવંત કહે છે, અંતર બે પ્રકારે કહેલ છે - તે આ પ્રમાણે - વ્યાઘાતિમ અને નિર્વ્યાઘાતિમ. તેમાં વ્યાઘનન તે વ્યાઘાત-પર્વતાદિ સ્ખલન, તેના વડે નિર્વૃત્ત તે વ્યાઘાતિમ. નિર્વ્યાઘાત-વ્યાઘાતિમથી નિર્ગત એટલે કે સ્વાભાવિક. [એમ જાણવું.]

તેમાં જે વ્યાઘાતિમ છે, તે જઘન્યથી ૨૬૬ યોજન, આ નિષધકૂટાદિની અપેક્ષાથી જાણવું. તે આ રીતે -

નિષધ પર્વત સ્વભાવથી જ ઉંચો ૪૦૦ યોજન, તેના ઉપરી ૫૦૦ યોજન ઉંચો કૂટ. તે મૂલમાં ૫૦૦ યોજન આચામ-વિષ્કંભથી, મધ્યમાં ૩૭૫ યોજન અને ઉપર-૨૫૨ યોજન.

તેમાં ઉપરના ભાગે સમશ્રેણિ પ્રદેશમાં તથા જગત્સ્વાભાવ્ય થકી આઠ યોજન બંને બાજુએ અબાધા કરીને તારા વિમાનો પરિભ્રમણ કરે છે, તેથી જઘન્યથી વ્યાઘાતિમ અંતર ૨૬૬ યોજન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨,૨૪૨ યોજન છે.

ઉક્ત અંતર મેરુની અપેક્ષાથી જાણવું. તે આ રીતે - મેરુમાં ૧૦,૦૦૦ યોજન, મેરુની બંને બાજુ અબાધાથી ૧૧૨૧ યોજન છે. તેથી સર્વ સંખ્યાના મીલનથી થાય છે - ૧૨,૨૪૨ યોજન છે.

નિર્વ્યાઘાતિમ અંતર વિષય સૂત્ર-સુગમ છે.

અગ્રમહિષી વિષયક સૂત્ર સુગમ છે. વિશેષ એ - એક દેવીનો ૪૦૦૦નો પરિવાર છે. અર્થાત્ શું કહેવા માંગે છે ? એક એક અગ્રમહિષી ચાર-ચાર હજાર, દેવી પટ્ટરાણી છે. એક એક તે આવા પ્રકારની અગ્રમહિષી પરિચારણા અવસરમાં તથાવિદ્ય જ્યોતિષકારજ ચંદ્ર દેવની ઈચ્છાને પામીને સમર્થ છે કે - પોતાના સમાન રૂપવાળી ચાર-ચાર હજાર દેવીને વિકુર્વવા સમર્થ છે. - X -

એમ ઉક્ત પ્રકારે - X - પૂર્વાપરના મળવાથી સ્વાભાવિક ૧૬,૦૦૦ દેવી, ચંદ્રદેવની હોય છે. તે આ રીતે - ચાર અગ્રમહિષીઓ, એકેકને પોતાની સાથે ચાર હજાર દેવીનો પરિવાર છે. તેથી સર્વ સંકલના વડે ૧૬,૦૦૦ દેવી થાય છે. તે આટલી ચંદ્ર દેવની ત્રુટિક-અંત:પુર છે, જીવાભિગમ સૂર્યમાં ત્રુટિક-અંત:પુર કહ્યું છે -

ભગવંતે કહ્યું - ના આ અર્થ સમર્થ-ઉપપન્ન નથી, અર્થાત્ આ અર્થયુક્ત નથી. જેમકે ચંદ્રાવતંસક વિમાનમાં જે સુધર્મા સભા છે, તેમાં અંત:પુર સાથે દિવ્ય ભોગોપભોગ ભોગવતો વિચરવાને સમર્થ નથી. ભગવંત કહે છે કે -

ચંદ્રાવતંસક વિમાનમાં સુધર્માસભામાં માણવક નામનો ચૈત્ય સ્તંભ છે. તે માણવક સ્તંભમાં વજ્રમય સિક્કામાં વજ્રમય ગોળાકાર વૃત્ત સમુદ્ગકોમાં ઘણા જિન અસ્થિ રહેલા છે. - X -

તે જ્યોતિષેન્દ્ર ચંદ્રના બીજા ઘણાં જ્યોતિષક દેવો અને દેવીને અર્ચનીય-પુષ્પાદિથી, વેદનીય-સ્તોતવ્ય વિશિષ્ટ સ્તોત્ર વડે, પૂજનીય-વસ્ત્રાદિ વડે, સત્કારણીય-આદર પ્રતિપત્તિ વડે, સન્માનનીય-જિનોચિત્ત પ્રતિપત્તિ વડે, કલ્યાણ-કલ્યાણહેતુ, મંગલ-દૂરિતોપશમ હેતુ, દૈવત-પરમદેવતા, ચૈત્ય-ઈષ્ટ દેવતા પ્રતિમા, એ કારણે પર્યુપાસનીય છે, તે કારણે સમર્થ નથી.

કેવલ પરિચારણ ઋદ્ધિથી-આ બધાં મારા પરિચારકો છે અને હું આમનો સ્વામી છું ઈત્યાદિ - X - જ્યોતિષેન્દ્ર ચંદ્ર ચંદ્રાવતંસક વિમાનમાં સુધર્મા સભામાં ચંદ્રનામક સિંહાસનમાં ૪૦૦૦ સામાનિકો સાથે યાવત્ ૧૬,૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો સાથે, ઘણાં જ્યોતિષક દેવ-દેવી સાથે સંપરીવરીને મહા અવાજ સાથે આખ્યાનક પ્રતિબદ્ધ અથવા અવ્યાહત નાટ્ય-ગીત-વાજિંત્ર તથા વીણા, હસ્તતાલ, બાકીના તૂર્ણવાદ્ય તથા ઘનાકાર સામર્થ્યથી જે મૃદંગ, જે દક્ષપુરુષો વડે પ્રવાદિત છે. આ બધાંનો જે સ્વ, તેના વડે દિવ્ય અર્થાત્ સ્વર્ગમાં થયેલ એટલે કે અતિપ્રદાન, શબ્દાદિને ભોગવતો વિહરવાને સમર્થ છે. પણ મૈથુન નિમિત્તે સ્પર્શાદિ ભોગ ભોગવતો વિચરવા સમર્થ નથી.

સૂર્ય વિષયક પ્રશ્ન-ઉત્તર સૂત્રો સ્વયં વિચારવા. બાકી બધું પ્રાભૃત પરિસમાપ્તિ સુધી સુગમ છે. વિશેષ એ કે ચંદ્રવિમાનમાં ચંદ્રદેવ ઉત્પન્ન થાય છે. ઈત્યાદિ

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
પ્રાભૃત-૧૮નો ટીકા સહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

❁ પ્રાભૃત-૧૯ ❁
— X — X —

૦ એ પ્રમાણે અટારમું પ્રાભૃત કહ્યું. હવે ઓગણીસમાંનો આરંભ કરે છે, તેનો આ અર્થાધિકાર છે - “સર્વલોકમાં કેટલાં ચંદ્રો અને સૂર્યો કહેલાં છે ? તેથી તે વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે -

● સૂત્ર-૧૨૯ થી ૧૭૪ :-

[૧૨૯] સર્વલોકમાં કેટલાં ચંદ્રો અને સૂર્યો અવભાસે છે, ઉદ્યોત્ કરે છે, તપે છે, પ્રભાસે છે, તેમ કહેલ છે એમ કહેવું ?

તે વિષયમાં આ બા પ્રતિપત્તિઓ કહેલી છે. તેમાં -

(૧) એક એમ કહે છે - એક સૂર્ય, એક ચંદ્ર સર્વલોકને અવભાસે છે, ઉદ્યોત્ કરે છે, તપે છે, પ્રભાસે છે - એક એમ કહે છે.

(૨) એક એમ કહે છે - ત્રણ ચંદ્રો, ત્રણ સૂર્યો સર્વલોકને અવભાસે છે યાવત્ પ્રભાસે છે - એક એમ કહે છે.

(૩) એક કહે છે કે - સાડા ત્રણ ચંદ્રો, સાડા ત્રણ સૂર્યો સર્વલોકને અવભાસે છે યાવત્ પ્રભાસે છે - એક એમ કહે છે.

(૪-૧૨) એક વળી એમ કહે છે કે - એ આલાવાથી જાણવું કે - સાત ચંદ્રો અને સાત સૂર્યો.. દશ ચંદ્રો અને દસ સૂર્યો.. બાર ચંદ્રો અને બાર સૂર્યો.. ૪૨ ચંદ્રો અને ૪૨-સૂર્યો.. ૭૨ ચંદ્રો અને ૭૨-સૂર્યો.. ૧૪૨ ચંદ્રો અને ૧૪૨ સૂર્યો.. ૧૭૨ ચંદ્રો અને ૧૭૨ સૂર્યો.. ૧૦૪૨ ચંદ્રો અને ૧૦૪૨ સૂર્યો.. ૧૦૭૨ ચંદ્રો અને ૧૦૭૨ સૂર્યો સર્વલોકને અવભાસે છે, ઉદ્યોત્ કરે છે, તપે છે, પ્રભાસે છે.

અમે વળી એમ કહીએ છીએ કે - આ જંબૂદ્વીપ દ્વીપ યાવત્ પરિક્ષેપથી છે. તે જંબૂદ્વીપ દ્વીપમાં કેટલો ચંદ્રો પ્રભાસિત થયા, પ્રભાસિત થાય છે, પ્રભાસિત થશે ? કેટલાં સૂર્યો તપ્યા, તપે છે, તપશે ? કેટલાં નક્ષત્રોએ યોગ કર્યો, યોગ કરે છે, યોગ કરશે ? કેટલાં ગ્રહો ચાર ચર્યા, ચાર ચરે છે, ચાર ચરશે ? કેટલાં તારાગણ કોડાકોડી શોભ્યા હતા, શોભે છે અને શોભશે ?

તે જંબૂદ્વીપમાં બે ચંદ્રો પ્રભાસે છે, બે સૂર્યો છે તપે છે, ૫૬-નક્ષત્રો યોગ કરે છે, ૧૭૨ ગ્રહો ચાર ચરે છે, ૧,૨૩,૯૫૦ તારાગણ કોડાકોડી શોભ્યા, શોભે છે, શોભશે.

[૧૩૦,૧૩૧] બે ચંદ્રો, બે સૂર્યો, ૫૬ નક્ષત્રો નિશ્ચે હોય છે, ૧૭૨ ગ્રહો અને ૧,૩૦,૯૫૦ કોડાકોડી તારાગણ જંબૂદ્વીપમાં જાણવા.

[૧૩૨] તે જંબૂદ્વીપ દ્વીપને લવણ નામે સમુદ્ર વૃત્ત, વલયાકાર સંસ્થાન સંસ્થિત, સર્વથા સમંત સંપરિક્ષિત રહેલ છે.

તે લવણસમુદ્ર શું સમયકવાલ સંસ્થિત છે કે વિષમયકવાલ સંસ્થિત છે ?

તે લવણસમુદ્ર સમયકવાલ સંસ્થિત છે, વિષમ ચક્રવાલ સંસ્થિત નથી.

તે લવણસમુદ્ર કેટલાં ચક્રવાલ વિષ્કંભથી, કેટલા પરિક્ષેપ વડે કહેલો છે, તેમ કહેવું ? તે બે લાખ યોજન વિષ્કંભતી અને ૧૫ લાખ, ૮૧ હજાર, ૧૩૯થી કંઈક વિશેષ ન્યૂન પરિધિથી કહેવો.

તે લવણ સમુદ્રમાં કેટલાં ચંદ્રો પ્રભાસે છે ? એમ પ્રશ્ન. યાવત્ કેટલાં કોડાકોડી તારાગણ શોભે છે ?

તે લવણ સમુદ્રમાં ચાર ચંદ્રો પ્રભાસિત થાય છે, ચાર સૂર્યો તપે છે, ૧૧૨ નક્ષત્રો યોગ કરે છે, ૩૫૨ મહાગ્રહ ચાર ચરે છે, ૨,૬૭,૯૦૦ કોડાકોડી તારાગણ શોભે છે.

[૧૩૩] ૧૫,૮૧,૧૩૯થી કંઈક વિશેષ. ન્યૂન લવણસમુદ્રનો પરિક્ષેપ છે, તેમ કહેવું.

[૧૩૪,૧૩૫] ચાર ચંદ્રો, ચાર સૂર્યો, ૧૧૨-નક્ષત્રો, ૩૫૨ ગ્રહો, ૨,૬૭,૯૦૦ કોડાકોડી તારાગણ લવણ સમુદ્રમાં છે.

[૧૩૬] તે લવણ સમુદ્રને ઘાતકીખંડ નામે દ્વીપ વૃત વલય આકાર સંસ્થિતાદિ પૂર્વવત્ યાવત્ વિષમ ચક્રવાલ સંસ્થિત નથી.

ઘાતકીખંડદ્વીપ કેટલાં ચક્રવાલ વિષ્કંભથી, કેટલાં પરિક્ષેપથી કહેલ છે, તેમ કહેવું ? તે ચાર લાખ ચક્રવાલ વિષ્કંભથી ૪૧,૧૦,૯૬૧ યોજનથી કંઈક વિશેષ ન્યૂન પરિધિથી કહેલ છે.

ઘાતકીખંડ દ્વીપમાં કેટલાં ચંદ્રો પ્રભાસે છે એ પ્રશ્ન. પૂર્વવત્ ઘાતકીખંડ દ્વીપમાં ૧૨-ચંદ્રો પ્રભાસિત થયા, ૧૨-સૂર્યો તપેલા છે, ૩૩૬ નક્ષત્રો યોગ કરેલ છે, ૧૦૫૬ મહાગ્રહો ચાર ચર્યા છે.

[૧૩૭] ૮,૩૦૭૦૦ કોડાકોડી તારાગણ એક ચંદ્રનો પરિવાર છે.

[૧૩૮] ઘાતકીખંડ પરિક્ષેપથી ૪૧,૧૦,૯૬૧ યોજનથી કંઈક વિશેષ પરિહીન છે, તેમ જાણવું.

[૧૩૯,૧૪૦] ૨૪-સૂર્ય, ૨૪-ચંદ્ર, ૩૩૬-નક્ષત્રો, ૧૦૫૬ નક્ષત્રો અને ૮,૩૦,૭૦૦ કોડાકોડી તારાગણ ઘાતકીખંડ દ્વીપમાં છે.

[૧૪૧] તે ઘાતકીખંડ દ્વીપને કાલોદ નામનો સમુદ્ર વૃત, વલયાકાર સંસ્થાન સંસ્થિત છે, યાવત્ વિષમચક્રવાલ સંસ્થાન વડે સંસ્થિત નથી.

તે કાલોદ સમુદ્ર કેટલાં ચક્રવાલ વિષ્કંભથી, કેટલાં પરિક્ષેપથી કહેલ છે તેમ કહેવું ? તે કાલોદ સમુદ્ર આઠ લાખ યોજન ચક્રવાલ ચક્રવાલ વિષ્કંભ વડે કહેલ છે, ૯૧,૭૦,૬૦૫ યોજનથી કિંચિત્ વિશેષાધિક પરિક્ષેપથી કહેલ છે, તેમ કહેવું.

તે કાલોદ સમુદ્રમાં કેટલાં ચંદ્રો પ્રભાસિત છે એ પ્રશ્ન છે. તે કાલોદ સમુદ્રમાં ૪૨ ચંદ્રો પ્રભાસેલ છે, ૪૨-સૂર્યો તપેલ છે, ૧૧૭૨ નક્ષત્રો યોગ કરેલ

છે, ૩૬૯૬ મહાગ્રહો ચાર ચરે છે, અને ૨૮,૧૨,૯૫૦ કોડાકોડી તારાગણ શોભે છે.

[૧૪૨] કાલોદધિ સમુદ્રની પરિધિ સાધિક ૯૧,૭૦,૬૦૫ યોજન.

[૧૪૩ થી ૧૪૫] કાલોદ સમુદ્રમાં ૪૨-ચંદ્રો, ૪૨-સૂર્યો દિપ્ત છે, કાલોદધિમાં આ સંબંધ લેશ્યાકા ચરે છે. ૧૧૭૬ નક્ષત્રો છે અને ૩૬૯૬ મહાગ્રહો છે. ૨૮,૧૨,૯૫૦ કોડાકોડી તારાગણ કાલોદધિ સમુદ્રમાં [શોભે છે-શોભ્યા-શોભશે.]

[૧૪૬] તે કાલોદ સમુદ્રને પુષ્કરવર નામે વૃત વલયાકાર સંસ્થાન સંસ્થિત દ્વીપ ચોતરફથી સંપરિક્ષિત રહેલ છે.

તે પુષ્કરવરદ્વીપ શું સમયકવાલ સંસ્થિત છે કે વિષમ ચક્રવાલ સંસ્થિત છે ? તે સમયકવાલ સંસ્થિત છે, પરંતુ વિષમચક્રવાલ સંસ્થિત કહેલો નથી.

તે પુષ્કરવર દ્વીપ કેટલાં સમયકવાલ વિષ્કંભથી કહેલ છે ? કેટલો પરિધિથી છે ? તે ૧૬-લાખ યોજન ચક્રવાલ વિષ્કંભથી છે અને ૧,૯૨,૪૯,૮૪૯ યોજન પરિધિથી કહેલ છે.

તે પુષ્કરવરદ્વીપ કેટલાં ચંદ્રો પ્રભાસે છે ? ઈત્યાદિ પૂર્વવત્ પૂરણ કરવી. તેમાં ૧૪૪ ચંદ્રો પ્રભાસિત થયા છે. ૧૪૪-સૂર્યો તપે છે, ૪૦૩૨ નક્ષત્રો યોગ કરેલ છે, ૧૨,૬૭૨ મહાગ્રહો ચાર ચરે છે, ૯૬,૪૪,૪૦૦ કોડાકોડી તારાગણ શોભે છે.

[૧૪૭] પુષ્કરવર દ્વીપની પરિધિ ૧,૯૨,૪૯,૮૪૯ યોજન છે.

[૧૪૮ થી ૧૫૦] પુષ્કરવર દ્વીપમાં ૧૪૪-ચંદ્રો અને ૧૪૪-સૂર્યો ચરે છે અને પ્રભાસિત થાય છે. ૪૦૩૬ નક્ષત્રો છે અને ૧૨,૬૭૨ મહાગ્રહો છે. ૯૬,૪૪,૪૦૦ કોડાકોડી તારાગણ છે.

[૧૫૧] પુષ્કરવરદ્વીપના બહુ મધ્યેદેશ ભાગમાં માનુષોત્તર નામક વલયાકાર સંસ્થાન સંસ્થિત પર્વત છે. જેના કારણે પુષ્કરવર દ્વીપ બે ભાગમાં વિભાજિત થયેલો રહે છે. તે આ પ્રમાણે અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધ અને બાહ્ય પુષ્કરાર્ધ.

તે અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધ શું સમયકવાલ સંસ્થિત છે કે વિષમ ચક્રવાલ સંસ્થિત છે ? તે સમયકવાલ સંસ્થિત છે, વિષમ ચક્રવાલ સંસ્થિત નથી. [તેમ જાણવું.]

તે અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધ કેટલા ચક્રવાલ વિષ્કંભથી અને કેટલાં પરિક્ષેપથી કહેલ છે, તેમ કહેવું ? તે આઠ લાખ યોજન ચક્રવાલ વિષ્કંભથી છે અને ૧,૪૨,૩૦,૨૪૯ યોજન પરિક્ષેપથી છે.

તે અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધમાં કેટલાં ચંદ્રો પ્રભાસિત છે ? કેટલાં સૂર્યો તપે છે ? ઈત્યાદિ પૂરણ. ૭૨-ચંદ્રો પ્રભાસિત છે, ૭૨-સૂર્યો તપે છે, ૨૦૧૬ નક્ષત્રો યોગ કરે છે, ૬૩૩૬-મહાગ્રહો ચાર ચરેલ છે, ૪૮,૨૨,૨૦૦ કોડાકોડી તારાગણ શોભિત છે.

તે સમય ક્ષેત્રમાં કેટલાં આચામ-વિષ્કંભથી, કેટલી પરિધિ વડે કહેલ છે,

તેમ કહેવું ? તે ૪૫-લાખ આયામ વિષ્કંભથી છે અને પરિધિ - ૧,૦૦,૪૨,૨૪૯ યોજન છે.

તે સમય ક્ષેત્રમાં કેટલાં ચંદ્રો પ્રભાસે છે ઇત્યાદિ પ્રશ્નો પૂર્વવત્ કરવા. તેમાં ૧૩૨-ચંદ્રો પ્રાભાસિત થયા છે, ૧૩૨-સૂર્યો તપેલા છે, ૩૬૯૬ નક્ષત્રોએ યોગ કરેલ છે, ૧૧,૬૧૬ મહાગ્રહોએ ચાર ચરેલ છે, ૮૮,૪૦,૭૦૦ કોડાકોડી તારાગણ શોભિત છે.

[૧૫૨] અભ્યંતર પુષ્કરાક્ષ્ણો વિષ્કંભ આઠ લાખ યોજન છે, અને ૪૫-લાખ મનુષ્ય ક્ષેત્રનો વિષ્કંભ છે.

[૧૫૩] મનુષ્ય ક્ષેત્રની પરિધિ-૧,૦૦,૪૨,૨૪૯ છે.

[૧૫૪ થી ૧૫૬] પુષ્કરવરદ્વીપાક્ષમાં ૭૨-ચંદ્રો અને ૭૨-સૂર્યો ચરે છે અને પ્રભાસિત છે.. ૬૩૩૬ મહાગ્રહો અને નક્ષત્રો-૨૦૧૬ છે.. તેમજ પુષ્કરાક્ષ્ણમાં - ૪૮,૨૨,૨૦૦ કોડાકોડી તારાગણ છે.

[૧૫૭ થી ૧૫૯] સકલ મનુષ્યલોકમાં ૧૩૨-ચંદ્રો અને ૧૩૨-સૂર્યો ચરે છે અને પ્રભાસિત કરે છે.. ૧૧,૬૧૬ મહાગ્રહો અને ૩૬૯૬ નક્ષત્રો.. ૮૮,૪૦,૭૦૦ કોડાકોડી તારાગણ છે.

[૧૬૦] મનુષ્યલોકમાં આ તારાપિંડ સર્વ સમાસથી કહેલ છે, મનુષ્યલોકની બહાર અસંખ્યાત તારાગણ જિનેશ્વરે કહેલ છે.

[૧૬૧] મનુષ્યલોકમાં આટલો તારાગણ જે કહેલ છે, તે કદંબ પુષ્પના આકારે છે અને જ્યોતિષ્ ચાર ચરે છે.

[૧૬૨] મનુષ્યલોકમાં સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્રો આટલાં પ્રમાણમાં કહ્યા, જેના નામ-ગોત્ર પ્રાકૃત પુરુષોએ બતાવેલ નથી.

[૧૬૩] બે ચંદ્ર અને બે સૂર્યની એક પિટક થાય છે. એવી ૬૬-પિટક ચંદ્ર-સૂર્યની મનુષ્યલોકમાં છે.

[૧૬૪] ૫૬-નક્ષત્રોની એક-એક પિટક થાય છે. એવી ૬૬-પિટક ચંદ્ર-સૂર્યની મનુષ્યલોકમાં છે.

[૧૬૫] ૧૭૬-ગ્રહોની એક-એક પિટક થાય છે એવી ૬૬-૬૬ પિટક ગ્રહોની મનુષ્યલોકમાં છે.

[૧૬૬] બે ચંદ્ર અને બે સૂર્યની એવી ચાર પંક્તિઓ થાય છે, મનુષ્યલોકમાં આવી ૬૬-૬૬ પંક્તિઓ હોય છે.

[૧૬૭] ૫૬-નક્ષત્રોની એક પંક્તિ થાય, મનુષ્યલોકમાં આવી છાસઠ-છાસઠ પંક્તિઓ થાય છે.

[૧૬૭] ૧૭૬-નક્ષત્રોની એક પંક્તિ થાય, મનુષ્યલોકમાં આવી છાસઠ-છાસઠ પંક્તિઓ થાય છે.

[૧૬૮] ૧૭૬-ગ્રહોની એકએક પંક્તિ થાય, મનુષ્યલોકમાં આવી છાસઠ-

છાસઠ પંક્તિઓ હોય છે.

[૧૬૯] ચંદ્ર, સૂર્ય અને ગ્રહગણો અનવસ્થિત યોગવાળા છે, તેથી તે બધાં પ્રદક્ષિણાવર્ત મંડલથી મેરુને પ્રદક્ષિણા કરે છે.

[૧૭૦] નક્ષત્ર અને તારાગણ અવસ્થિત મંડલ જાણવા. તે પણ પ્રદક્ષિણાવર્ત જ મેરુને અનુચરે છે.

[૧૭૧] સૂર્ય અને ચંદ્રનું ઉર્ધ્વ કે અધોમાં સંક્રમણ થતું નથી. તે મંડલમાં સર્વબાહ્ય, સર્વ અભ્યંતર, તીર્થ સંક્રમણ કરે છે.

[૧૭૨] સૂર્ય, ચંદ્ર, નક્ષત્ર, મહાગ્રહના ભ્રમણ વિશેષથી મનુષ્યોના સુખ-દુઃખ થાય છે.

[૧૭૩] તેમના પ્રવેશતી તાપક્ષેત્ર નિયત વધે છે અને તેના ક્રમમાં ફરી હાનિ નિષ્ક્રમણથી થાય છે.

[૧૭૪] ચંદ્ર-સૂર્યનો તાપક્ષેત્ર માર્ગ કલંબપુષ્પ સંસ્થિત છે, તે અંદરથી સંકુચિત અને બહારથી વિસ્તૃત છે.

● વિવેચન-૧૨૯ થી ૧૭૪ :-

કયા પ્રમાણમાં ચંદ્ર અને સૂર્ય સર્વલોકમાં અવભાસ થાય છે, ઉદ્યોતિત થાય છે, તાપિત-પ્રકાશિત થાય છે, પ્રભાસિત થાય છે. તેમ કહેવું ? એમ પૂછતાં ભગવંતે આ વિષયમાં જેટલી પ્રતિપત્તિઓ છે, તેટલી દર્શાવેલ છે. સર્વલોક વિષયમાં ચંદ્ર-સૂર્યના અસ્તિત્વ વિષયમાં વક્ષ્યમાણ સ્વરૂપની બાર પ્રતિપત્તિઓ-પરતીર્થિકોની માન્યતા રૂપ કહેલ છે. તેમાં - બાર પરતીર્થિકો મધ્યે -

(૧) એક પરતીર્થિક એમ કહે છે - તે પરતીર્થિકોમાં પહેલાં સ્વ શિષ્યોની પ્રતિ અનેક વક્તવ્યતા ઇપક્રમમાં ક્રમને જણાવવાને કહે છે કે - એક ચંદ્ર, એક સૂર્ય સર્વલોકને અવભાસતા, ઉદ્યોતિત કરતાં, પ્રકાશિત કરતા, પ્રભાસિત કરતા કહેલ છે.

તેનો ઇપસંહાર કરતાં કહે છે - “એક એમ કહે છે.”

(૨) વળી એક એમ કહે છે - ત્રણ ચંદ્રો અને ત્રણ સૂર્યો સર્વલોકને અવભાસિત કરતાં ઇત્યાદિ કહેવા.

(૩) એક વળી એમ કહે છે - સાડા ત્રણ ચંદ્રો, સાડા ત્રણ સૂર્યો સર્વ લોકને અવભાસિત કરતાં આદિ કહેવા.

૦ એ પ્રમાણે ઉક્ત પ્રકારથી આ અનંતરોક્ત આલાવા વડે ત્રીજા પ્રાભૃત-પ્રાભૃતમાં કહેલ પ્રકારથી બાર પ્રતિપત્તિ વિષયક બધાં પણ સૂત્રો જાણવા જોઈએ, તે આ પ્રમાણે -

(૪) એક વળી એમ કહે છે - સાત ચંદ્રો અને સાત સૂર્યો સર્વ લોકને અવભાસિત કરે છે, તેમ કહેવું.

(૫) એક વળી એમ કહે છે - દશ ચંદ્રો અને દશ સૂર્યો સર્વલોકને અવભાસિત કરે છે, એમ કહેવું.

(૬) એક વળી એમ કહે છે - બાર ચંદ્રો અને બાર સૂર્યો સર્વલોકને અવભાસિત

કરે છે, એમ કહેવું.

(૭) એક વળી એમ કહે છે - ૪૨-ચંદ્રો અને ૪૨-સૂર્યો સર્વલોકને અવભાસિત કરે છે, એ પ્રમાણે કહેવું.

(૮) એક વળી એમ કહે છે - ૭૨ ચંદ્રો અને ૭૨-સૂર્યો સર્વલોકને અવભાસિત કરે છે, એ પ્રમાણે કહેવું.

(૯) એક વળી એમ કહે છે - ૧૪૨ ચંદ્રો અને ૧૪૨-સૂર્યો સર્વલોકને અવભાસિત કરે છે, એ પ્રમાણે કહેવું.

(૧૦) એક વળી એમ કહે છે - ૧૭૨ ચંદ્રો અને ૧૭૨ સૂર્યો સર્વલોકને અવભાસિત કરે છે, એ પ્રમાણે કહેવું.

(૧૧) એક વળી એમ કહે છે - ૧૦૪૨ ચંદ્રો અને ૧૦૪૨ સૂર્યો સર્વ લોકને અવભાસિત કરે છે, એમ કહેવું.

(૧૨) એક વળી એમ કહે છે - ૧૦૭૨ ચંદ્રો અને ૧૦૭૨ સૂર્યો સર્વ લોકને અવભાસિત કરે છે, એમ કહેવું.

આ બધી જ પ્રતિપત્તિઓ મિથ્યારૂપ છે. તથા ભગવંત સ્વમતથી આ બધાંને પૃથક્ભૂત કહે છે -

અમે વળી ઉત્પન્ન કેવળજ્ઞાનથી વક્ષ્યમાણ પ્રકારે કહીએ છીએ. તે આ પ્રકારે જાણવું - આ જંબૂદ્વીપઃ વાક્ય પૂર્વવત્ પરિપૂર્ણ ભણવું અને વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ.

તે જંબૂદ્વીપમાં બે ચંદ્રો પ્રભાસિત થયા હતા, પ્રભાસિત થાય છે અને પ્રભાસિત થશે. દ્રવ્યાસ્તિક મત નયથી સર્વકાળ એ પ્રમાણે જ જગત્ સ્થિતિના સદ્ભાવથી કહ્યું.

તથા બે સૂર્યો તાપિત થયા, તાપિત થાય છે, તાપિત થશે.

તથા એક-એક ચંદ્રનો ૨૮-નક્ષત્રોનો પરિવાર છે. જંબૂદ્વીપમાં બે ચંદ્રો છે, તેથી ૫૬-નક્ષત્રો જંબૂદ્વીપમાં ચંદ્ર-સૂર્ય સાથે યોગ કરેલ છે, યોગ કરે છે અને યોગ કરશે.

તથા એક-એક ચંદ્રનો ૮૮ ગ્રહ પરિવાર છે, તેથી બે ચંદ્રના એકત્ર ગ્રહ મિલનથી સર્વસંખ્યા વડે ૧૭૬ ગ્રહો થાય છે. તે જંબૂદ્વીપમાં ચાર ચર્ચા હતા, ચરે છે અને ચરશે.

તથા એક-એક ચંદ્રનો તારા પરિવાર ૬૬,૯૭૫ કોડાકોડી છે જંબૂદ્વીપમાં બે ચંદ્રો છે, તેથી આ તારા પ્રમાણને બે વડે ગુણીએ, તેથી ૧,૩૩,૯૫૦ કોડાકોડી તારાગણ થાય છે. આટલા પ્રમાણમાં તારા જંબૂદ્વીપમાં શોભિત થયા-થાય છે અને થશે.

હવે શિષ્યજનના અનુગ્રહને માટે યથોક્ત જંબૂદ્વીપગત ચંદ્રાદિ સંગ્રાહિકા બે ગાથા કહે છે -

ઉક્ત બંને ગાથા સુગમ છે. વિશેષ એ કે - જંબૂદ્વીપમાં વિચાર કરવો. તે માટે 'વિચારી' શબ્દ મૂક્યો છે.

જંબૂદ્વીપ દ્વીપને લવણ નામનો સમુદ્ર જે વૃત છે અને વલયાકાર સંસ્થાન વડે સંસ્થિત છે. બધી જ દિશા-વિદિશામાં વીંટીને રહેલો છે. [એ પ્રમાણે કહેવું.]

ભગવંતે તેમ કહેતાં ગૌતમ પ્રશ્ન કરે છે - તે સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું - તે સમયકવાલ છે, ઈત્યાદિ સુગમ છે.

ફરી પ્રશ્ન કરે છે - તે સુગમ છે. ભગવંત કહે છે - તે બે લાખ યોજન ચક્રવાલ વિષ્કંભથી છે. તે પરિક્ષેપથી ૧૫,૮૧,૧૩૯ યોજનથી કંઈક ન્યૂન કહી છે.

તે આ રીતે - લવણસમુદ્રમાં એક તરફ બે લાખ યોજન ચક્રવાલ વિષ્કંભ છે, અને બીજી તરફ પણ બે લાખ યોજન છે. મધ્યમાં એક લાખ યોજનનો જંબૂદ્વીપ છે. બધાં મળીને પાંચ લાખ યોજન છે. આનો વર્ગ કરતાં પચીશ અને તેની ઉપર દશ શૂન્યો આવશે, તેને ૧૦ વડે ગુણવાથી આવે છે પચીશ પછી ૧૧-શૂન્યો. આ રાશિનું વર્ગમૂળ કાઢતાં પ્રાપ્ત થાય છે - ૧૫,૮૧,૧૩૯ અને શેષ વધે છે - છવીશ લાખ, ચોવીશ હજાર, નવસો છપ્પન, તેને ભાંગ્યા ૩૧-લાખ, ૬૨-હજાર, ૨૭૬ અર્થાત્ ૨૬,૨૪,૯૫૬ ÷ ૩૧,૬૨,૨૭૬.

આ અપેક્ષાથી એક યોજનમાં કંઈક ન્યૂન પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી કહેલ છે કિંચિત્ ન્યૂન-૧૩૯.

લવણ સમુદ્રમાં ચાર ચંદ્રો છે, તેથી ૨૮-નક્ષત્રોને ચાર વડે ગુણીએ, તેથી ૧૧૨-નક્ષત્રો તેમાં હોય છે.

૮૮-ગ્રહોને ચાર વડે ગુણીએ, તેથી ૩૫૨ થાય છે.

તારા કોડાકોડીના-૬૬,૯૭૫ છે, તેને ચાર વડે ગુણીએ-તેનાથી યથોક્ત તારા પ્રમાણ થાય છે.

તે લવણસમુદ્ર આદિ બધું જ સુગમ છે. વિશેષ એ - પરિધિ ગણિત પરિભાવના આ પ્રમાણે કરવી જોઈએ -

જંબૂદ્વીપના વિષ્કંભ લાખ યોજનને લવણના બંને બાજુ બબ્બે લાખ યોજનના મેળવવાથી ચાર લાખ, ઘાતકીખંડની બંને બાજુ ચાર-ચાર લાખ મળીને આઠ લાખ છે. તેથી આ બધાં મળીને ૧૩-લાખ થાય છે. તેથી આ રાશિનો વર્ગ કરતાં-૧૬૯ અને તેના પછી દશ શૂન્યો મૂકતાં પ્રાપ્ત સંખ્યા જાણવી. ફરી તેને દશ વડે ગુણતાં-૧૬૯ની આગળ ૧૧-શૂન્યો મૂકવા. ત્યારપછી તેનું વર્ગમૂળ કાઢવામાં આવતા ૪૧,૧૦,૯૬૧ નક્ષત્રાદિ પરિમાણ પ્રાપ્ત થશે.

તેનું નક્ષત્રાદિ પરિમાણ પણ ૨૮ આદિ સંખ્યક નક્ષત્રો બાર વડે ગુણીને સ્વયં આણવું.

ઘાતકીખંડ ઈત્યાદિ બધું સુગમ છે. તે કાલોદ સમુદ્ર ઈત્યાદિ. એ પણ સુગમ છે. વિશેષ એ કે - પરિક્ષેપ ગણિત ભાવના આ પ્રમાણે જાણવી. [કરવી.]

કાલોદ સમુદ્ર એક તરફ ચક્રવાલથી આઠ લાખ યોજન છે. બીજી તરફ પણ આઠ લાખ યોજન છે, તેથી સોળ લાખ થયા. ઘાતકીખંડના એક તરફ ચાર લાખ, બીજી

તરફ પણ ચાર લાખ, એટલે કુલ આઠ લાખ, લવણ સમુદ્રના એક તરફ બે લાખ, બીજી તરફ પણ બે લાખ, એ રીતે કુલ ચાર લાખ, જંબૂદ્વીપના એક લાખ, એ રીતે બધી સંખ્યા મળીને ૧૬+૮+૪+૧ અર્થાત્ ૨૯ લાખ થશે.

આ ૨૯ લાખનો વર્ગ કરતાં આવશે - ૮૪૧, તેથી આગળ દશ શૂન્યો. તેને ૧૦-વડે ગુણતાં ૮૪૧થી આગળ ૧૧-શૂન્યો આવશે. આવેલ રકમનું વર્ગમૂળ કાઢતાં - ૯૧,૭૦,૬૦૫ એ યથોક્ત પરિધિ પરિમાણ પ્રાપ્ત થશે. શેષ વધે છે - ૩૯,૩૩,૯૭૫. આ સંખ્યા જે રહે છે, તેની અપેક્ષાથી વિશેષાધિકત્વ કહ્યું

અહીં કાલોદ સમુદ્રમાં - નક્ષત્રાદિ પરિમાણ ૨૮ નક્ષત્રાદિને ૪૨ વડે ગુણીને કહેવા.

તે કાલોદ સમુદ્રને પુષ્કરવર૦ ઇત્યાદિ સુગમ છે. ગણિત-ભાવના આ પ્રમાણે છે. પુષ્કરવરદ્વીપના પૂર્વથી ૧૬ લાખ યોજન અને પશ્ચિમથી પણ ૧૬-લાખ યોજન છે, તેથી કુલ ૩૨-લાખ યોજન થાય. કાલોદધિના પૂર્વથી આઠ લાખ અને પશ્ચિમથી આઠ લાખ, એ રીતે કુલ સોળ લાખ થશે. ઘાતકીખંડના એક તરફથી ચાર લાખ અને બીજી તરફપણ ચાર લાખ મળીને આઠ લાખ થશે. લવણ સમુદ્રના એક તરફથી બે લાખ અને બીજી તરફ બે લાખ મળીને ચાર લાખ અને જંબૂદ્વીપના એક લાખ, એ બધાં મળીને ૩૨+૧૬+૮+૪+૧ = ૬૧ લાખ થશે.

આ ૬૧,૦૦,૦૦૦નો વર્ગ કરવામાં આવે, તો પ્રાપ્ત રાશિ ૩૭૨૧ ઉપર દશ શૂન્યો થશે. તેને દશ વડે ગુણતાં ૩૭૨૧ની આગળ અગિયાર શૂન્યો મૂકતાં જે રાશિ આવે, તેટલી રાશિ થશે. પછી આ રાશિનું વર્ગમૂળ કાઢતાં યથોક્ત પરિધિ પરિમાણ પ્રાપ્ત થશે. [જે સૂત્રમાં નોંધેલ છે.]

નક્ષત્રાદિ પરિમાણ-૨૮ નક્ષત્રોને ૧૪૪ વડે ગુણતાં પ્રાપ્ત થશે, તેને સ્વયં વિચારી લેવું.

પુષ્કરવરદ્વીપના બહુમધ્યદેશ ભાગમાં માનુષોત્તર નામક પર્વત કહેલો છે. તે વૃત્ત છે. વૃત્ત મધ્યમાં પૂર્ણ પણ હોય. જેમાં કૌમુદી ક્ષણમાં ચંદ્ર મંડલ, તેથી તેની સમાનતાના વ્યવસ્થેદ માટે કહે છે - વલયાકાર સંસ્થાન સંસ્થિત જે પુષ્કરવરદ્વીપને બે ભાગમાં બધી દિશા-વિદિશામાં વિભાગ કરતાં-કરતાં રહેલ છે.

કયા ઉલ્લેખથી બે ભાગમાં વિભાજન કરીને રહેલો છે? તેથી કહે છે - અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધ અને બાહ્ય પુષ્કરાર્ધ 'ચ' શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. શું કહેવા માંગે છે? માનુષોત્તર પર્વતની પૂર્વે જે પુષ્કરાર્ધ છે, તે અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધ. વળી જે તે માનુષોત્તર પર્વતથી પછીનો પુષ્કરાર્ધ છે, તે બાહ્ય પુષ્કરાર્ધ છે. તે અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધ૦ ઇત્યાદિ બધું સુગમ છે. વિશેષ એ છે કે પરિધિ ગણિત ભાવના પૂર્વવત્ કરવી જોઈએ.

નક્ષત્ર આદિ પરિમાણ ૨૮ આદિ સંખ્યાવાળા નક્ષત્રાદિ ૭૨ વડે ગુણીને વિચારવું જોઈએ.

હવે મનુષ્યક્ષેત્ર વક્તવ્યતા કહે છે - “તે મનુષ્યક્ષેત્ર૦ ઇત્યાદિ બધું સુગમ છે. વિશેષ એ કે - માનુષ ક્ષેત્રના આયામ-વિષ્કંભ પરિમાણ ૪૫-લાખ યોજન છે. તે આ પ્રમાણે -

એક લાખ જંબૂદ્વીપમાં, પછી લવણસમુદ્રમાં એક તરફ બે લાખ, બીજી તરફ પણ બે લાખ એટલે ચાર લાખ. ઘાતકીખંડમાં એક તરફ ચાર લાખ, બીજી તરફ પણ ચાર લાખ એટલે આઠ લાખ. પછી કાલોદ સમુદ્રમાં એક તરફ આઠ લાખ, બીજી તરફ પણ આઠ લાખ એટલે સોળ લાખ, પછી અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધ એક તરફ આઠ લાખ, બીજી તરફ પણ આઠ લાખ એટલે સોળ લાખ. સર્વ સંખ્યા - ૧૬+૧૬+૮+૪+૧ = ૪૫ અર્થાત્ પીસ્તાળીશ લાખ યોજન.

પરિધિ ગણિત પરિભાવના તો “વિષ્કંભ વર્ગ દશ ગુણ” ઇત્યાદિ કરણ વશથી સ્વયં કરી લેવું.

નક્ષત્રાદિ પરિમાણ તો ૨૮ આદિ સંખ્યાને નક્ષત્રાદિ એક ચંદ્ર પરિવારભૂતને ૧૩૨ વડે ગુણીને સ્વયં જાણવું.

અદ્ભુત સયસંહસ્રા ઇત્યાદિ, અહીં ગાથા પૂર્વાર્ધથી અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધનું વિષ્કંભ પરિમાણ કહેલ છે અને ઉત્તરાર્ધ વડે માનુષ્ય ક્ષેત્રનું વિષ્કંભ પરિમાણ કહેલ છે.

‘કોટી’ ઇત્યાદિ, એક યોજન કરોડ બેતાલીશ લાખ, ત્રીશ હજાર બસો ઓગણપચાશ ૧,૪૨,૩૦,૨૪૯ એટલા પ્રમાણમાં માનુષ્ય ક્ષેત્રનો પરિધિ છે. આ આટલા પ્રમાણ જ અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધની પણ પરિધિ છે તેમ જાણવું.

‘બોતેર ચંદ્ર’ ઇત્યાદિ ગાથા-ત્રણ અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધગત ચંદ્રાદિ સંખ્યાની પ્રતિપાદક છે, તે સુગમ છે.

બો કે “બત્રીશ ચંદ્ર” ઇત્યાદિ ત્રણ ગાથા સર્વ મનુષ્ય લોકગત ચંદ્રાદિ સંખ્યા પ્રતિપાદક છે, તે પણ સુગમ છે.

૮૮,૪૪,૦૦૦ બાકીનો અર્થ કહેવાયેલ છે.

હવે સર્વ મનુષ્યલોકના તારાગણનો ઉપસંહાર કહે છે - આ - અનંતર ગાથામાં કહેલ સંખ્યાક તારાપિંડ સર્વસંખ્યાથી મનુષ્ય લોકમાં કહેલ છે, તેમ જાણવું.

વળી મનુષ્યલોકથી જે બહાર છે, તે જિન-સર્વજ્ઞ તીર્થંકર વડે કહેલ છે. તે અસંખ્યાત છે. કેમકે દ્વીપ-સમુદ્રોની સંખ્યા અસંખ્યાત હોવાથી તેમ જાણવું. પ્રતિદ્વીપ અને પ્રતિસમુદ્ર યથાયોગ સંખ્યાત અને અસંખ્યાત તારાનો સદ્ભાવ છે.

આટલી સંખ્યામાં તારા પરિમાણ જે અનંતર મનુષ્યલોકમાં કહ્યા, તે જ્યોતિષક દેવ વિમાનરૂપ કદંબ પુષ્પવત્ નીચેથી સંકુચિત અને ઉપર વિસ્તીર્ણ ઉત્તાનીકૃત્ અર્ધકપિત્ય સંસ્થાન સંસ્થિત છે. ચાર ચરે છે. તથા જગત્ સ્વાભાવ્યથી કહ્યું. તારા ગ્રહણના ઉપલક્ષણ વડે સૂર્ય આદિ પણ યથોક્ત સંખ્યાક મનુષ્યલોકમાં તથા જગત્ સ્વાભાવ્યથી ચાર ચરે છે, તેમ કહેવું.

હવે એમાં રહેલ ઉપસંહારને કહે છે - સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને ઉપલક્ષણથી

તારા પણ લેવા. સર્વજ્ઞ વડે મનુષ્યલોકમાં આટલી સંખ્યામાં કહેલ છે. જે સૂર્ય આદિ યથોક્ત સંખ્યામાં સકલ મનુષ્યલોકભાવી છે, તે પ્રત્યેકના નામગોત્ર - અહીં અન્વર્થયુક્ત નામ, સિદ્ધાંત પરિભાષાથી નામગોત્ર કહેવાય છે. તેના આ અર્થ છે - અન્વર્થ યુક્ત નામ અથવા નામ અને ગોત્ર તે નામગોત્ર.

પ્રાકૃત - અતિશય વિનાના પુરુષો ક્યારેય પણ કહી શકશે નહીં, કેવળ સર્વજ્ઞો જ કહી શકે. તેથી આ પણ સૂર્યાદિ સંખ્યા પ્રાકૃત પુરુષ અપ્રમેય સર્વજ્ઞ વડે ઉપદિષ્ટ છે. માટે તેની સમ્યક્-સારી રીતે શ્રદ્ધા કરવી જોઈએ.

અહીં બે ચંદ્ર અને બે સૂર્યની એક પિટક કહેવાય છે. આવા સ્વરૂપના ચંદ્ર આદિની પિટકની સર્વ સંખ્યા વડે મનુષ્યલોકમાં છાસઠ સંખ્યક થાય છે.

હવે પિટકનું પ્રમાણ કહે છે - એકેક પિટકમાં બે ચંદ્ર અને બે સૂર્યો હોય છે. અર્થાત્ બે ચંદ્રો અને બે સૂર્યો એટલાં પ્રમાણમાં એક-એક ચંદ્ર-સૂર્યની પિટક. એ પ્રમાણમાં પિટક જંબૂદ્વીપમાં છે એટલે કે એક જંબૂદ્વીપમાં બે ચંદ્રો અને બે સૂર્યો છે.

બે પિટક લવણ સમુદ્રમાં છે, તેમાં ચાર ચંદ્રો અને ચાર સૂર્યો છે. એ પ્રમાણે છ પિટકો ઘાતકીખંડમાં, ૨૧-કાલોદમાં, ૩૬-અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધમાં એ રીતે બધી મળીને ચંદ્ર-સૂર્યની છાસઠ પિટકો [મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં] છે.

સર્વ મનુષ્યલોકમાં સર્વ સંખ્યાથી નક્ષત્રોની પિટકો-છાસઠ- છે. નક્ષત્ર પિટક પ્રમાણ, બે ચંદ્ર સંબંધી નક્ષત્ર સંખ્યા પરિમાણ. તેથી કહે છે - એકેક પિટકમાં ૫૬-નક્ષત્રો હોય છે. એટલે શું કહે છે ? ૫૬-નક્ષત્ર સંખ્યાની એકેક નક્ષત્રપિટક છે. અહીં પણ ૬૬-સંખ્યા ભાવના. એ પ્રમાણે - એક નક્ષત્રપિટક જંબૂદ્વીપમાં, બે લવણસમુદ્રમાં, છ ઘાતકીખંડમાં, ૨૧-કાલોદમાં, ૩૬-અભ્યંતરપુષ્કરાર્ધમાં છે.

સર્વ મનુષ્યલોકમાં મહાગ્રહોની પણ સર્વસંખ્યાથી ૬૬-પિટકો થાય છે. ગ્રહપિટક પ્રમાણ, બે ચંદ્ર સંબંધી ગ્રહ સંખ્યા પ્રમાણ, તથા કહે છે - એકેક ગ્રહપિટકમાં ૧૭૬ ગ્રહો હોય છે - X - છાસઠ સંખ્યા ભાવના પૂર્વવત્ કરવી જોઈએ.

આ મનુષ્યલોકમાં ચંદ્ર-સૂર્યની ચાર પંક્તિઓ હોય છે. તે આ પ્રમાણે - બે પંક્તિ ચંદ્રોની, બે પંક્તિ સૂર્યોની, એક-એક પંક્તિ-૬૬ની હોય છે. તેની ભાવના આ રીતે -

એક સૂર્ય જંબૂદ્વીપના મેરુના દક્ષિણ ભાગમાં ચાર ચરતા વર્તે છે, એક ઉત્તર ભાગમાં, એક ચંદ્રના મેરુના પૂર્વભાગમાં, એક ચંદ્ર પશ્ચિમ ભાગમાં વર્તે છે.

તેમાં જે મેરુના દક્ષિણ ભાગે સૂર્ય ચાર ચરે છે, તેની સમશ્રેણિમાં રહેલ બે દક્ષિણ ભાગમાં સૂર્ય લવણ સમુદ્રમાં, છ ઘાતકીખંડમાં, ૨૧-કાલોદમાં, ૩૬-અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધમાં, એ રીતે આ સૂર્યની પંક્તિમાં છાસઠ સૂર્યો થાય.

જે પણ મેરુના ઉત્તર ભાગમાં રહેલ સૂર્ય ચાર ચરતા વર્તે છે. આના પણ સમશ્રેણિથી વ્યવસ્થિત, બે ઉત્તર ભાગમાં સૂર્યો લવણ સમુદ્રમાં, ઘાતકીખંડમાં છ ઇત્યાદિ.

જે મેરુના પૂર્વ ભાગમાં ચાર ચરતા વર્તે છે તે ચંદ્રો પણ સમશ્રેણિમાં અવસ્થિત છે. બે પૂર્વભાગે ચંદ્ર લવણ સમુદ્રમાં. છ ઘાતકીખંડમાં, ૨૧-કાલોદમાં ઇત્યાદિ. - X - X - X - X - એ રીતે ચંદ્રમાંની ૬૬ની સંખ્યા થશે.

એ રીતે મેરુના પશ્ચિમ ભાગમાં ચંદ્રમાની પંક્તિમાં છાસઠ ચંદ્રો જાણી લેવા જોઈએ.

મનુષ્યલોકમાં નક્ષત્રો સર્વસંખ્યાથી ૫૬-પંક્તિ થાય છે. એકેકની ૬૬-પંક્તિ થાય છે. અર્થાત્ ૬૬-નક્ષત્રોનું પ્રમાણ છે. તે આ રીતે - આ જંબૂદ્વીપમાં દક્ષિણથી અર્ધભાગમાં એક ચંદ્રના પરિવાર ભૂત અભિજિતાદિ ૨૮-નક્ષત્રોના ક્રમથી રહેલ ચાર ચરે છે.

ઉત્તરથી અર્ધભાગમાં બીજા ચંદ્રના પરિવારભૂત-૨૮-સંખ્યક અભિજિતાદિ નક્ષત્રો ક્રમથી રહેલ છે.

તેમાં દક્ષિણથી અર્ધભાગમાં જે અભિજિત નક્ષત્રને તે સમશ્રેણિમાં રહેલ બે અભિજિત નક્ષત્ર લવણસમુદ્રમાં, છ ઘાતકી ખંડમાં, ૨૧-કાલોદમાં, ૩૬-અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધમાં. એ રીતે સર્વસંખ્યાથી ૬૬-અભિજિત નક્ષત્રો પંક્તિથી છે.

એ પ્રમાણે શ્રવણાદિ પણ દક્ષિણથી અર્ધભાગમાં પંક્તિ વડે વ્યવસ્થિત-૬૬ સંખ્યક કહેવા.

ઉત્તરથી પણ અર્ધભાગમાં જે અભિજિત નક્ષત્ર. તે સમશ્રેણિ વ્યવસ્થિતમાં ઉત્તર ભાગમાં જ બે અભિજિત નક્ષત્ર લવણસમુદ્રમાં, છ ઘાતકીખંડમાં ઇત્યાદિ.

એ પ્રમાણે શ્રવણાદિ પંક્તિ પણ પ્રત્યેક ૬૬-સંખ્યામાં જાણવી. એ પ્રમાણે સર્વ સંખ્યા વડે ૫૬-નક્ષત્રોની પંક્તિ છે, અને એકેક પંક્તિ છાસઠ સંખ્યક છે.

ગ્રહોમાં અંગારક વગેરે સર્વ સંખ્યાથી મનુષ્યલોકમાં ૧૭૬ પંક્તિ છે. એકેક પંક્તિ ૬૬ની છે.

અહીં પણ આ ભાવના છે - આ જંબૂદ્વીપમાં દક્ષિણથી અર્ધ ભાગમાં એક ચંદ્રના પરિવારભૂત અંગારક વગેરે ૮૮ ગ્રહો છે. ઉત્તરથી અર્ધ ભાગમાં બીજા ચંદ્રના પરિવારભૂત અંગારક વગેરે ૪-૮૮. તેમાં દક્ષિણથી અર્ધભાગમાં જે અંગારક નામે ગ્રહ, તે સમશ્રેણિમાં રહેલ છે, દક્ષિણ ભાગમાં જ બે અંગારક લવણસમુદ્રમાં, છ ઘાતકી ખંડમાં, ૨૧-કાલોદમાં, ૩૬-અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધમાં એ પ્રમાણે બધાં મળીને છાસઠની સંખ્યા થઈ.

એ પ્રમાણે બીજા પણ ૮૭-ગ્રહો પંક્તિ વડે રહેલ છે. પ્રત્યેક છાસઠ-છાસઠ જાણવા.

એ પ્રમાણે ઉત્તરથી પણ અર્ધભાગમાં અંગારકાદિ ૮૮-ગ્રહોની પંક્તિ છે, પ્રત્યેક ૬૬-સંખ્યામાં જાણવી.

એ રીતે ગ્રહો-૧૭૬ થાય. પ્રત્યેકની પંક્તિ-૬૬.

મનુષ્યલોકવર્તી બધાં ચંદ્રો, બધાં સૂર્યો, બધાં ગ્રહગણ, યથાયોગ અન્ય અન્ય

નક્ષત્રથી સાથે યોગ વડે ઉપલક્ષિત, પ્રકર્ષથી બધી દિશા-વિદિશામાં પરિભ્રમણ કરતાં ચંદ્રાદિના દક્ષિણે જ મેરુ જે આવર્તનમાં હોય તે પ્રદક્ષિણાને પ્રદક્ષિણાવર્ત કહે છે. તેવા મંડલો જેમાં છે તે, મેરુને આશ્રીને ચરે છે.

એ રીતે આમ કહે છે - સૂર્ય આદિ સમસ્ત પણ મનુષ્યલોકવર્તી પ્રદક્ષિણાવર્ત મંડલગતિથી ભ્રમણ કરે છે.

અહીં ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહોના મંડલો અનાવસ્થિત છે. યથાયોગ અન્ય અન્ય મંડલોમાં તેના સંચારિત્વથી કહેલ છે. નક્ષત્ર અને તારા મંડલો અવસ્થિત જ છે, તેમ જાણવું.

અહીં શું કહે છે - આકાલ પ્રતિનિયત એકેક નક્ષત્રો અને તારાના મંડલો, આ અવસ્થિત મંડલત્વથી કહેલ નથીને ? એવી આશંકાથી કદાચ આની ગતિ જ ન થતી હોય, તેથી કહે છે - તે નક્ષત્રો અને તારા પ્રદક્ષિણાવર્ત જ મેરુને અનુલક્ષીને ચાર ચરે છે - X -

ચંદ્ર અને સૂર્યનું ઉદ્વ કે અઘો સંક્રમણ થતું નથી. કેમકે તેવો જગત્ સ્વભાવ છે. પણ મંડલોમાં તીર્થ સંક્રમણ થાય છે. તેમાં શું વિશેષ છે ? તે કહે છે -

અભ્યંતર અને બાહ્ય વડે વર્ત છે. તે સાંભ્યંતર બાહ્ય. અર્થાત્ સર્વાભ્યંતર મંડલથી તેટલાં મંડલોમાં સંક્રમણ કરે જેટલામાં સર્વબાહ્ય મંડલ આવે અને સર્વ બાહ્ય મંડલોની પૂર્વે તેટલા મંડલોમાં સંક્રમણ કરે જેટલામાં સર્વાભ્યંતર મંડલ આવે.

ચંદ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્ર અને મહાગ્રહોના ચાર વિશેષથી - તે-તે ચાર વડે સુખ-દુઃખ વિધિ મનુષ્યોને થાય છે. તે આ રીતે - મનુષ્યોના કર્મો સદા બે પ્રકારે હોય છે. તે આ પ્રમાણે - શુભવેદ અને અશુભવેદ. કર્મોના સામાન્યથી વિપાકહેતુ પાંચ છે. તે આ પ્રમાણે - દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભવ.

કહ્યું છે કે - ઉદય, ક્ષય, ક્ષયોપસમ, ઉપશમ જે કર્મોનો કલ્પો છે, તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, ભવને આશ્રીને છે.

શુભ કર્મો પ્રાયઃ શુભવેદ કર્મોની શુભ દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિ સામગ્રી વિપાકહેતુ છે અને અશુભવેદોના અશુભ દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિ સામગ્રી છે. તેથી જો જેમના જન્મ નક્ષત્રાદિ વિરોધી ચંદ્ર-સૂર્યાદિનો ચાર હોય છે ત્યારે તેમના પ્રાયઃ જે અશુભવેદ કર્મો છે, તે તેને તથાવિધ વિપાક સામગ્રી આપીને, વિપાક પમાડે છે. વિપાક આવતાં શરીરમાં રોગના ઉત્પાદન વડે કે ઘનહાનિ કરીને કે પ્રિયજનોના વિયોગ વડે કે કલહ સંપાદનથી દુઃખ ઉત્પાદન કરે છે.

જ્યારે જેમના જન્મનક્ષત્રાદિ અનુકૂળ હોય, ચંદ્રાદિનોચાર ત્યારે તેને પ્રાયઃ જે શુભ વેદ કર્મો હોય, તે તેને તથાવિધ વિપાક સામગ્રી પમાડીને વિપાક આપે છે. વિપાક પામીને તે શરીરનિરોગતા, ઘનવૃદ્ધિ કરણ, વૈરનું ઉપશમન, પ્રિયનો સંપ્રયોગ સંપાદનથી કે અભિષ્ટ પ્રયોજનના નિષ્પત્તિના કારણનો પ્રારબ્ધથી સુખ ઉપજાવે છે.

તેથી જ પરમ વિવેકીને અલ્પ પણ પ્રયોજન શુભતિથિનક્ષત્રથી આરંભે છે, ગમે તેને નહીં. તેથી જ જિનવરોની પણ આજ્ઞા પ્રવાજનાદિને આશ્રીને એ રીતે વર્તે છે, જેમકે

- શુભક્ષેત્ર, શુભદિશામાં અભિમુખ થઈ શુભ તિથિ-નક્ષત્ર-મુહૂર્તાદિમાં પ્રવાજના, પ્રતારોપણ આદિ કરવા જોઈએ. અન્યથા નહીં.

પંચવસ્તુકમાં પણ કહ્યું છે કે - આ જિનવરોની આજ્ઞા છે કે શુભક્ષેત્રમાં, શુભ દિશામાં અભિમુખ કરીને, શુભ તિથિ-નક્ષત્ર-મુહૂર્ત આદિમાં દીક્ષા, પ્રતનું આરોપણ આદિ કરવા.

વળી ક્ષેત્રાદિ પણ કર્મોના ઉદયાદિ કારણ ભગવંત વડે કહેલ છે. તેથી અશુભ દ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિ સામગ્રીને પામીને કદાચિત્ અશુભ વેદ કર્મોના વિપાકને પામીને ઉદયમાં આવે છે. તેના ઉદયમાં ગૃહિત પ્રતના ભંગાદિ દોષ પ્રસંગ આવે છે. શુભદ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિ સામગ્રી પામીને પ્રાયઃ અશુભ કર્મ વિપાકનો સંભવ નથી. એ રીતે નિર્વિઘ્ન સામાયિક પરિપાલનાદિ થાય છે. તેથી અવશ્ય છદ્મસ્થ વડે સર્વત્ર શુભક્ષેત્રાદિમાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

જે ભગવંત અતિશયવાળા છે, તે અતિશયના બળથી જ સવિઘ્ન કે નિર્વિઘ્નને સમ્યક્ જાણે છે. તેઓ શુભ તિથિ-મુહૂર્તાદિકની અપેક્ષા રાખતાં નથી, તેથી તેના માર્ગનું અનુસરણ છદ્મસ્થો માટે ન્યાયી નથી, તેથી જે પરમમુનિ પર્યુપાસિત પ્રવચન વિડંબક, અપરિમલિત જિનશાસન ઉપનિષત્ ભૂત શાસ્ત્ર, ગુરુ પરંપરાથી આવેલ નિરવધ વિશદ કાલોચિત સામાચારી પ્રતિપંથીની સ્વમતિ કલ્પિત સામાચારી ધારણ કરે છે જેમકે - પ્રવજ્યાદિમાં શુભ તિથિનક્ષત્રાદિ નિરીક્ષણ ન કરવું જોઈએ. ઈત્યાદિ - X -

સૂર્ય-ચંદ્રના સર્વબાહ્ય મંડલથી અભ્યંતર પ્રવેશતાં તાપક્ષેત્ર પ્રતિદિવસના ક્રમથી નિયમથી આચાર્ય વડે વધે છે. જે ક્રમે વધે છે, તે જ ક્રમથી સર્વાભ્યંતર મંડલથી બહાર નીકળતા ઘટે છે. તેથી કહે છે - સર્વ બાહ્ય મંડલમાં ચાર ચરતાં સૂર્ય-ચંદ્ર પ્રત્યેક જંબૂદ્વીપ ચક્રવાલને દશ વડે ભાગ કરીને બે-બે ભાગ તાપક્ષેત્ર, પછી સૂર્ય અભ્યંતર પ્રવેશતા પ્રતિમંડલ ૩૬૬૦નો ભાગ કરીને બબે ભાગ તાપક્ષેત્રની વૃદ્ધિ કરે છે. ચંદ્રમાં પણ પૂર્ણિમાના ક્રમથી પ્રતિમંડલ છવીશ-છવીશ ભાગો, ૨૭માંના ૧/૭ ભાગ વધારે છે. ઈત્યાદિ - X -

તે ચંદ્ર-સૂર્યાદિનો તાપક્ષેત્રપથ નાલિકા પુષ્પાકાર હોય છે. આ જ વાત કહે છે - મેરુની અંદરની દિશામાં સંકુચિત અને બહારલવણ સમુદ્રની દિશામાં વિસ્તૃત છે. આ પૂર્વે ચોથા પ્રાભૃતમાં કહેલ છે, માટે ફરી કહેતા નથી.

હવે ચંદ્રને આશ્રીને ગૌતમ પૂછે છે -

● સૂત્ર-૧૭૫ થી ૧૯૨ :-

[૧૭૫] ચંદ્ર કઈ રીતે વધે છે ? ચંદ્રની હાનિ કઈ રીતે થાય છે ? ચંદ્ર કયા અનુભાવથી કાળો કે શુકલ થાય છે ?

[૧૭૬] કૃષ્ણ રાહુ વિમાન નિત્ય ચંદ્રથી અવિરહિત હોય છે. ચાર અંગુલ ચંદ્રની નીચેથી ચરે છે.

[૧૭૭] શુકલ પક્ષમાં જ્યારે ચંદ્રની વૃદ્ધિ થાય છે, ત્યારે એક એક દિવસમાં ૬૨-૬૨ ભાગ પ્રમાણથી ચંદ્ર તેનો ક્ષય કરે છે.

[૧૭૮] પંદર ભાગથી પંદર દિવસમાં ચંદ્રને તે વરણ કરે છે. ૧૫-ભાગથી વળી તેનું અવક્રમ કરે છે.

[૧૭૯] એ પ્રમાણે ચંદ્ર વૃદ્ધિ પામે છે, ચંદ્રની પરિહાનિ થાય છે. આ અનુભાવથી ચંદ્ર કૃષ્ણ કે શુકલ થાય છે.

[૧૮૦] મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલ ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહગણાદિ પંચવિધ જ્યોતિષ્ક ભ્રમણશીલ હોય છે.

[૧૮૧] તેના સિવાયના જે બાકીના ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-તારા અને નક્ષત્રો છે, તેને ગતિ કે ચાર નથી, તેને અવસ્થિત જાણવા.

[૧૮૨] એ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપમાં બમણાં, લવણમાં ચારગુણા, તેનાથી ત્રણગુણા ચંદ્ર-સૂર્યો ઘાતકીખંડમાં છે.

[૧૮૩] આ દ્વીપમાં બે ચંદ્ર, ચાર લવણસમુદ્રમાં, ઘાતકીખંડમાં બાર ચંદ્ર અને સૂર્યો હોય છે.

[૧૮૪] ઘાતકીખંડથી આગળ-આગળ ચંદ્રનું પ્રમાણ ત્રણગણું અને પૂર્વના ચંદ્રને ઉમેરીને થાય છે.

[૧૮૫] નક્ષત્ર, ગ્રહ, તારાનું પ્રમાણ જો જાણવું હોય તો તે ચંદ્રથી ગુણિત કરવાથી પણ તે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

[૧૮૬] મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર ચંદ્ર-સૂર્યોની જ્યોત્સ્ના અવસ્થિત છે. ચંદ્ર અભિજિતથી, સૂર્ય પુષ્યથી ચુકત હોય છે.

[૧૮૭] ચંદ્રથી સૂર્યનું અને સૂર્યથી ચંદ્રનું અંતર અન્યૂન પચાશ હજાર યોજન છે.

[૧૮૮] સૂર્યથી સૂર્યનું અને ચંદ્રથી ચંદ્રનું અંતર મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર એક લાખ યોજન હોય છે.

[૧૮૯] મનુષ્યલોક બહાર સૂર્ય-ચંદ્રથી, ચંદ્ર-સૂર્યથી અંતરિત થાય છે, તેમની લેશ્યા આશ્ચર્યકારી-શુભ અને મંદ હોય છે.

[૧૯૦] એક ચંદ્રનો પરિવારમાં ૮૮ ગ્રહો, ૨૮ નક્ષત્રો હોય છે. હવે હું તારાગણનું પ્રમાણ કહીશ.

[૧૯૧] એક ચંદ્રના પરિવારમાં ૬૬,૯૦૫ કોડાકોડી તારાગણ છે.

[૧૯૨] મનુષ્યક્ષેત્રમાં જે ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્ર, તારારૂપ છે, તે દેવો ઉર્ધ્વોત્પન્ન, કલ્પોત્પન્ન, વિમાનોત્પન્ન, ચારોત્પન્ન, ચાર સ્થિતિક, ગતિરતિક, ગતિસમાપન્ન છે ?

તે દેવો ઉર્ધ્વોત્પન્ન નથી, કલ્પોત્પન્ન નથી, વિમાનોત્પન્ન છે, ચારોત્પન્ન છે, ચારસ્થિતિક નથી, ગતિરતિક છે, ગતિસમાપન્ન છે, ઉર્ધ્વમુખ કદંબપુષ્પ

સંસ્થાન સંસ્થિત, હજાર યોજન તાપક્ષેત્રવાળા, બાહ્ય પર્ષદાથી વિકુર્વિત હજારો મહા આહત નૃત્ય ગીત વાર્જિત્ર તંગી તલતાલ ટ્રુટિત ઘન મૃદંગના પટુ પ્રવાદિત સ્વ વડે, મહા ઉત્કૃષ્ટ સીંહનાદના કલકલ સ્વથી, સ્વચ્છ પર્વતરાજ મેઠને પ્રદક્ષિણાવર્ત મંડલ ચારથી અનુપરિવર્તન કરે છે.

ત્યારે તે દેવોનો ઈન્દ્ર જ્યારે ચ્યવે છે, તે કઈ રીતે અહીં વિચરે છે ? તો ચાર-પાંચ સામાનિક દેવો તે સ્થાનને અંગીકાર કરીને વિચરે છે યાવત્ અહીં બીજો ઈન્દ્ર જ્યારે ઉત્પન્ન થાય છે.

તે ઈન્દ્રસ્થાન કેટલાં કાળથી વિરહિત કહેલ છે ? તે જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસ રહે.

મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર જે ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારારૂપ છે, તે દેવો શું ઉર્ધ્વોત્પન્ન, કલ્પોત્પન્ન, વિમાનોત્પન્ન, ચારસ્થિતિક, ગતિરતિક, ગતિસમાપન્ન છે ?

તે દેવો ઉર્ધ્વોત્પન્ન નથી, કલ્પોત્પન્ન નથી, વિમાનોત્પન્ન છે, ચારોત્પન્ન નથી, ચાર સ્થિતિક છે, ગતિરતિક નથી, ગતિસમાપન્ન નથી, પક્વ ઇંટના સંસ્થાનથી સંસ્થિત છે, લાખ યોજન તાપક્ષેત્રવાળા છે, બાહ્ય વૈકિય પર્ષદા વડે લાખો મહાન્ આહત, નૃત્ય, ગીત, વાર્જિત્ર યાવત્ સ્વ વડે દિવ્ય ભોગોપભોગ ભોગવતો વિચરે છે.

તે દેવો સુખલેશ્યા, મંદલેશ્યા, મંદાતપલેશ્યા, ચિત્રાંતર લેશ્યા, અન્યોન્ય સમવગાટ લેશ્યા, કૂટની માફક સ્થાનસ્થિત, તે પ્રદેશમાં ચારે દિશા-વિદિશાને અવભાસિત કરતાં, ઉદ્યોતીત કરતા તાપિત કરતા, પ્રભાસિત કરતાં રહે છે.

ત્યાં તે દેવોનો ઈન્દ્ર જ્યારે ચ્યવે છે, તેઓ ત્યારે શું કરે છે ? ત્યારે યાવત્ ચાર-પાંચ સામાનિક દેવો તે સ્થાનને પૂર્વવત્ યાવત્ છ માસ વિરહકાળ રહે છે.

● વિવેચન-૧૭૫ થી ૧૯૨ :-

કયા કારણે શુકલ પક્ષમાં ચંદ્ર વધે છે ? કયા કારણે ચંદ્ર કૃષ્ણ પક્ષમાં ઠાનિ થાય છે ? કયા પ્રભાવથી ચંદ્રનો એક પક્ષ કૃષ્ણ થાય છે ? એક પક્ષ શુકલ થાય છે ? એમ પૂછતાં ભગવંતે કહ્યું – સૂત્રમાં રાહુનો ઉલ્લેખ કરાયેલ છે. આ રાહુ બે ભેદે છે, તે આ પ્રમાણે – પર્વરાહુ અને નિત્યરાહુ.

તેમાં પર્વરાહુ તે કહેવાય જે ક્યારેક ક્યાંકથી આવીને નિજ વિમાન વડે ચંદ્રવિમાન અને સૂર્ય વિમાનને આંતરે છે. આંતરીને લોકમાં તે “ગ્રહણ” તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. તે અહીં ન લેવો. જે નિત્ય રાહુ છે, તેનું વિમાન કૃષ્ણ છે. તેવા જગત્ સ્વભાવથી ચંદ્ર સાથે સર્વકાળ અવિરહિત છે તથા ચાર આંગળ વડે અપ્રાપ્ત રહી ચંદ્રવિમાનની નીચે ચરે છે.

એ પ્રમાણે ચરતાં શુકલપક્ષમાં ધીમે-ધીમે ચંદ્રને પ્રગટ કરે છે અને કૃષ્ણપક્ષમાં ધીમે ધીમે ચંદ્રને આવરે છે.

તેથી કહે છે – અહીં બાસઠ ભાગ કરીને ચંદ્રવિમાનના બે ભાગ ઉપરના

છોડીને બાકીનાને પંદર ભાગે ભાગ દેતાં ચાર ભાગો પ્રાપ્ત થાય છે, તે દર-શબ્દથી કહેવાય છે - X - આ વ્યાખ્યા જુવાભિગમની ચૂર્ણિ આદિના દર્શનથી કરેલ છે, સ્વમતિથી નહીં.

આ જ ગાથાના વ્યાખ્યાનમાં જુવાભિગમ ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે - ચંદ્રવિમાનને દર-ભાગ કરાય છે. પછી પંદર વડે ભાગ દેતાં, તેમાં ચાર ભાગો $\frac{૬૨}{૧૫}$ ભાગથી આવે અને શેષ બે ભાગ રહે. આટલાં દિવસે - દિવસે શુકલ પદ્મમાં ચંદ્ર રાહુ વડે મૂકાય છે.

સમવાયાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે - શુકલપદ્મના દિવસે-દિવસે ચંદ્ર બાસઠ ભાગથી વધે છે.

સંપ્રદાયના વશથી જ સૂત્રની વ્યાખ્યા કરવી, પોતાની બુદ્ધિ વડે ન કરવી, સંપ્રદાય ચયોક્ત સ્વરૂપ છે.

તેમાં શુકલપદ્મના દિવસમાં જે કારણથી ચંદ્ર દર-દર ભાગોને અર્થાત્ દર ભાગોના ચાર-ચાર ભાગ ચાવત્ વધે છે.

જ્યારે કૃષ્ણપદ્મમાં દિવસે-દિવસે તે જ દર ભાગના હોતાં ચાર-ચાર ભાગોને ઘટાડે છે.

આ જ વાત કહે છે - કૃષ્ણ પદ્મમાં પ્રતિદિન રાહુવિમાન સ્વકીય પંદર ભાગથી ચંદ્રવિમાનને પંદર ભાગો વડે ઢાંકે છે. શુકલ પદ્મમાં, ફરી તે જ પ્રતિદિને પંદર ભાગને સ્વકીય પંદર ભાગ વડે છોડે છે, ચંદ્રને મુક્ત કરે છે.

અહીં શું કહેવા માંગે છે ? કૃષ્ણપદ્મમાં એકમથી શરૂ કરીને પોતાના ૧૫-ભાગથી પ્રતિદિવસ એકેક પંદર ભાગ ઉપરના ભાગથી આરંભીને આચ્છાદિત કરે છે. શુકલપદ્મમાં એકમથી શરૂ કરીને તે જ ક્રમથી પ્રતિદિન એકેક પંદરમાં ભાગને પ્રગટ કરે છે. તેનાથી જગત્માં ચંદ્રમંડલની વૃદ્ધિ-હાનિ લાગે છે. સ્વરૂપથી વળી ચંદ્રમંડલ અવસ્થિત જ છે, તેમ જાણવું.

તથા કહે છે - રાહુવિમાન વડે પ્રતિદિન ક્રમથી અનાવરણ કરણથી ચંદ્ર વધતો દેખાય છે. રાહુવિમાન વડે પ્રતિદિવસ ક્રમથી આવરણ કરણથી પ્રતિહાનિ પ્રતિભાસ ચંદ્રના વિષયમાં છે આ જ અનુભાવથી - કારણથી એક પદ્મ કૃષ્ણ હોય છે. જેમાં ચંદ્રની પરિહાનિ પ્રતિભાસે છે. શુકલમાં ચંદ્રની વૃદ્ધિ થાય છે.

મનુષ્યક્ષેત્રની અંદર પાંચ પ્રકારે જ્યોતિષ્કો હોય છે. તે આ પ્રમાણે - ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહગણ શબ્દથી નક્ષત્ર અને તારા થાય છે.

ચારોપગ - ચાર યુક્ત.

મનુષ્ય ક્ષેત્રથી આગલ જે શેષ ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, તારો, નક્ષત્રો છે અર્થાત્ તેના વિમાનો છે, તેમને ગતિ નથી. સ્વસ્થાનથી ચલન નથી. ચાર - મંડલગતિથી પરિભ્રમણ નથી, તેથી તેમને અવસ્થિત છે તેમજ જાણવા.

એ પ્રમાણે હોવાથી એકેક ચંદ્ર-સૂર્ય જંબૂદ્વીપમાં બે ગણાં થાય છે અર્થાત્ બે ચંદ્ર અને બે સૂર્ય જંબૂદ્વીપમાં. લવણ સમુદ્રમાં તે એક સૂર્ય-ચંદ્ર ચારગુણા થાય છે.

અર્થાત્ ચાર ચંદ્રો અને ચાર સૂર્યો લવણ સમુદ્રમાં હોય છે, તેમ કહે છે.

લવણસમુદ્રમાં રહેલ ચંદ્ર અને સૂર્યથી ત્રણ ગુણા ઘાતકી ખંડમાં હોય છે. અર્થાત્ બાર ચંદ્ર અને બાર સૂર્યો.

ઘાતકીખંડ જેની આદિમાં છે, તે ઘાતકીખંડ વગેરે દ્વીપમાં અને સમુદ્રમાં ઉદ્દિષ્ટ ચંદ્ર બાર આદિ છે, ઉપલક્ષણથી આ સૂર્ય-ચંદ્ર ત્રણગણાં કરીને ઉદ્દિષ્ટ ચંદ્રયુક્ત દ્વીપ કે સમુદ્રથી પહેલાં જંબૂદ્વીપને આદિ કરીને જે પૂર્વના ચંદ્ર, તે આદિ ચંદ્ર, તેના વડે સૂર્ય સહિત જેટલાં થાય, આટલું પ્રમાણ કાલોદાદિમાં થાય છે.

તેમાં ઘાતકીખંડદ્વીપમાં ઉદ્દિષ્ટ ચંદ્ર ૧૨ છે, તેને ત્રણગણાં કરવાથી થાય-૩૬, એ પૂર્વના ચંદ્રો-૬, તે આ રીતે - બે ચંદ્ર જંબૂદ્વીપના અને ચાર ચંદ્રો લવણસમુદ્રના, એ રીતે બધાં મળીને ૪૨-ચંદ્રો થાય. કાલોદ સમુદ્રમાં આટલા ચંદ્રો છે. આ જ કરણવિધિ સૂર્યોની પણ છે. તેથી સૂર્ય પણ-૪૨-જાણવા.

તથા કાલોદ સમુદ્રમાં-૪૨ ચંદ્રો ઉદ્દિષ્ટ છે, તેને ત્રણગુણા કરીએ. આવશે-૧૨૬. પૂર્વના ચંદ્રો છે-૧૮, તે આ રીતે જંબૂદ્વીપમા-૨, લવણસમુદ્રમાં-ચાર, ઘાતકીખંડમાં બાર આ આદિ ચંદ્ર સહિત ૧૨૬. બધાં મળીને ૧૪૪ થશે. પુષ્કરવરદ્વીપમાં આટલાં ચંદ્રો અને આટલાં જ સૂર્યો જાણવા.

એ પ્રમાણે બધાં દ્વીપસમુદ્રોમાં આ કરણ અનુસાર ચંદ્રોની સંખ્યા જાણવી જોઈએ. હવે પ્રતિદ્વીપ-પ્રતિસમુદ્ર ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારા પરિમાણ જાણવાનો ઉપાય કહે છે - રિક્ષગ્ગહતારગ્ગ. અહીં છેલ્લે અગ્ર શબ્દ છે, તે પરિણામવાચી છે.

જે દ્વીપમાં કે સમુદ્રમાં નક્ષત્ર પરિમાણ, ગ્રહપરિમાણ, તારા પરિમાણને જાણવાને ઈચ્છે છે, તે દ્વીપ કે સમુદ્રના સંબંધી ચંદ્ર વડે એક ચંદ્રના પરિવારભૂત નક્ષત્ર પરિમાણ, ગ્રહ પરિમાણ અને તારાના પરિમાણને ગુણતાં જે થાય છે. તેટલું પ્રમાણ તે દ્વીપમાં કે સમુદ્રમાં નક્ષત્રાદિ ત્રણેના પરિમાણ આવશે.

જેમ લવણ સમુદ્રમાં નક્ષત્રાદિ પરિમાણ જાણવા ઈચ્છા છે. લવણસમુદ્રમાં ચાર ચંદ્રો એક ચંદ્રના પરિવારભૂત જે ૨૮-નક્ષત્રો છે, તેને ચાર વડે ગુણીએ તેથી આવશે-૧૧૨. લવણસમુદ્રમાં આટલા નક્ષત્રો છે તેમ જાણવું.

એક ચંદ્રના પરિવારભૂત-૮૮ ગ્રહો છે. તેને ચાર વડે ગુણીએ. તેનાથી આવશે-૩૫૨. આટલા લવણસમુદ્રમાં ગ્રહો છે.

તથા એક ચંદ્રના પરિવારભૂત તારાગણ કોડાકોડી-૬૬,૯૭૫ છે. તેને ચાર વડે ગુણીએ, તો આવશે-૨,૬૭,૯૦૦ કોડાકોડી. આટલાં લવણસમુદ્રનો તારાગણ છે.

એ પ્રમાણે નક્ષત્રાદિની સંખ્યા પૂર્વે કહી જ છે. એ પ્રમાણે બધાં દ્વીપ-સમુદ્રોમાં નક્ષત્રાદિ સંખ્યા પરિમાણ કહેવું.

માનુષોત્તર પર્વતની બહાર ચંદ્ર-સૂર્યોના તેજ અવસ્થિત હોય છે. અર્થાત્ સૂર્યો સદૈવ ઉષ્ણ તેજ રહિત હોય, મનુષ્યલોકના ગ્રીષ્મકાળ માફક અતિ ઉષ્ણ તેજ વાળો કદિ ન હોય.

તથા મનુષ્ય ક્ષેત્રથી બહાર બધાં ચંદ્રો સર્વદા અભિજિત્ નક્ષત્રથી યુક્ત અને સૂર્ય પુષ્પ વડે યુક્ત હોય છે.

મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર ચંદ્રથી સૂર્યનું અને સૂર્યથી ચંદ્રનું અંતર પરિપૂર્ણ ૫૦,૦૦૦ યોજન હોય છે.

એ પ્રમાણે સૂર્યનું અને ચંદ્રનું પરસ્પર અંતર કહ્યું.

હવે ચંદ્ર અને ચંદ્રનું તથા સૂર્ય અને સૂર્યનું પરસ્પર અંતર કહે છે - X - માનુષોત્તર પર્વતની બહાર સૂર્ય-સૂર્યનું પરસ્પર અને ચંદ્ર-ચંદ્રનું પરસ્પર અંતર હોય છે એક લાખ યોજન.

તેથી કહે છે - ચંદ્રથી અંતરિત સૂર્ય અને સૂર્ય અંતરિત ચંદ્ર વ્યવસ્થિત છે. ચંદ્ર-સૂર્યોના પરસ્પર અંતર-૫૦,૦૦૦ યોજન છે. તેથી તેમનું પરસ્પર અંતર લાખ યોજન થાય.

હવે બહારના ચંદ્ર-સૂર્યોની પંક્તિમાં અવસ્થાન કહે છે - મનુષ્ય લોકની બહાર પંક્તિમાં રહેલ સૂર્યથી અંતરિત ચંદ્ર અને ચંદ્ર અંતરિત સૂર્ય દીપ્ત - અર્થાત્ - ભાસ્વર છે.

તે ચંદ્ર-સૂર્ય કેવા પ્રકારના છે ? ચિત્રાંતર લેશ્યાકા. ચિત્ર અંતરલેશ્યા-પ્રકાશરૂપ જેમાં છે, તે તથા. તેમાં ચિત્રાંતર ચંદ્રોના સૂર્ય અંતરિતપણાથી અને સૂર્યના ચંદ્રાંતરિતવ્યથી છે. ચિત્રલેશ્યા ચંદ્રની શીતરશ્મિત્વથી અને સૂર્યની ઉષ્ણરશ્મિત્વથી છે.

લેશ્યાના વિશેષ પ્રદર્શનાર્થે કહે છે - સુખલેશ્યા, ચંદ્રની મનુષ્યલોકના શીતકાલ જેવી નથી કેમકે તે અત્યંત શીતરશ્મિ છે. સૂર્યની મંદલેશ્યા મનુષ્યલોકના ઉનાળા જેવી નથી, પણ એકાંતે ઉષ્ણ રશ્મિ છે, તેમ જાણવું.

તત્ત્વાર્થ ટીકાકાર હરિભદ્રસૂરિજી કહે છે - અત્યંત શીત ચંદ્ર નથી કે સૂર્ય પણ અતિ ઉષ્ણ નથી. પણ બંને સાધારણ છે.

અહીં આમ કહેલ છે - જે દ્વીપ કે સમુદ્રમાં નક્ષત્ર આદિ પરિમાણ જાણવાની ઈચ્છા હોય, તેમાં એક ચંદ્ર પરિવારભૂત નક્ષત્ર આદિ પરિમાણ તેટલા ચંદ્રો વડે ગુણવું જોઈએ.

પછી એક ચંદ્ર પરિવારભૂત ગ્રહોની સંખ્યા કહે છે - તે બંને ગાથાઓ નિગદ સિદ્ધ છે.

મનુષ્યક્ષેત્રની અંદર જે ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્ર અને તારા રૂપ દેવો છે, તે શું - [વિશેષણો નીચે મુજબ છે.]

o ઉદ્ધર્વોપપન્ન - સૌધર્માદિ બાર કલ્પોથી ઉદ્ધર્વ ઉપપન્ન તે ઉદ્ધર્વોપપન્ન કહેવાય છે.

o કલ્પોપપન્ન - કલ્પ એટલે સૌધર્માદિ, તેમાં ઉપપન્ન.

o વિમાનોપપન્ન - વિમાનમાં - સામાન્યથી ઉપપન્ન.

o ચારોપપન્ન - ચાર - મંડલગતિથી પરિભ્રમણ, તે રીતે ઉપપન્ન ચારને આશ્રીને ઉપપન્ન.

o ચારસ્થિતિક - ચાર યથોક્ત સ્વરૂપ, સ્થિતિ - અભાવ જેમાં છે, તે ચારસ્થિતિક

અર્થાત્ ચાર રહિત.

o ગતિરતિક - ગતિમાં રતિ-આસક્તિ, પ્રીતિ જેમાં છે તે. આના વડે ગતિમાં રતિમાત્ર કહી, હવે સાક્ષાત્ ગતિનો પ્રશ્ન કરે છે.

o ગતિસમાપન્ન - ગતિયુક્ત. એમ પ્રશ્ન કરતાં ભગવંતે કહ્યું - તે ચંદ્રાદિ દેવો ઉદ્ધર્વોપપન્ન નથી, કલ્પોપપન્ન પણ નથી, પરંતુ વિમાનોપપન્ન છે, ચારોપપન્ન - ચાર સહિત છે, ચારસ્થિતિક નથી. તેવા સ્વભાવથી પણ ગતિરતિક, સાક્ષાત્ ગતિયુક્ત છે.

ઉદ્ધર્વમુખીકૃત કલંબુકાપુષ્પ સંસ્થાન સંસ્થિત યોજન સાહસ્રિક વડે. અનેક યોજન સહસ્ર પ્રમાણ તાપક્ષેત્ર વડે, સાહસ્રિક-અનેક સહસ્ર સંખ્યા વડે બાહ્ય પર્ષદા વડે.

વૈકુર્વિકા-વિકુર્વિત વિવિધરૂપ ધારિણી.

મોટા સ્વ વડે એ યોગ છે - તે જોડવું.

અહ્ન - અક્ષત, જ નાટ્યો, ગીતો, વાદિઓ અને જે તંત્રી-વીણા, જે હસ્તતાલ, જે ઋટિ-બાકીના વાદ્યો, જે ધન-ધનાકાર ધ્વનિ સાધર્મ્યથી. પટુ પ્રવાદિત-નિપુણ પુરુષ વડે પ્રવાદિત મૃદંગ, તેના સ્વ વડે - તથા -

સ્વભાવથી ગતિરતિક બાહ્ય પર્ષદા અંતર્ગત્ દેવો વડે વેગથી જતાં વિમાનોમાં ઉત્કર્ષ વશથી જે સીંહનાદો કરાતા એવા જે બોલ, બોલ - મોટા ઉપર હાથ ઈધને મોટા શબ્દોથી પૂત્કરણ.

અને જે કલકલ - વ્યાકુળ શબ્દ સમૂહ, તેનો સ્વ.

વિશિષ્ટ શું છે ? તે કહે છે - અચ્છ અતીવ સ્વચ્છ, અતિ નિર્મળ કેમકે બંબૂનદ રત્નની બહુલતા છે.

પર્વતરાજ - પર્વતેન્દ્રને પ્રદક્ષિણાવર્ત મંડલચાર જે રીતે થાય, તે રીતે મેરુને અનુલક્ષીને પર્યટન કરે છે.

ફરી પ્રશ્ન કરે છે - તે જ્યોતિષ્ક દેવોનો ઈન્દ્ર જ્યારે ચ્યવે છે, ત્યારે તે દેવો ઈન્દ્ર વિરહકાળે કઈ રીતે કરે છે ?

ભગવંતે કહ્યું - ત્યારે ચાર કે પાંચ સામાનિક દેવો એકઠાં થઈને તે શૂન્ય ઈન્દ્ર સ્થાનને સ્વીકારીને વિચારે છે - તે ઈન્દ્રસ્થાનનું પરિપાલન કરે છે. - X -

કેટલો કાળ સુધી ઈન્દ્રસ્થાનનું પરિપાલન કરે છે ? કહે છે - જ્યાં સુધી ત્યાં બીજો ઈન્દ્ર ઉત્પન્ન ન થાય.

ઈન્દ્ર સ્થાન કેટલો કાળ ઉપપાતથી વિરહિત કહેલો છે ? ભગવંતે કહ્યું - જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ છ માસ.

તા બહિયા ણં ઈત્યાદિ પ્રશ્નસૂત્ર, પૂર્વવત્ કહેવું - X - ભગવંતે કહ્યું - X - તે મનુષ્યક્ષેત્રથી બહાર રહેલાં ચંદ્રાદિ દેવો ઉદ્ધર્વોપપન્ન નથી, કલ્પોપપન્ન નથી, પરંતુ વિમાનોપપન્ન છે. તથા ચારયુક્ત નથી પરંતુ ચારસ્થિતિક છે. તેથી જ ગતિરતિક પણ નથી ગતિ સમાપન્નક નથી.

પાકેલી ઇંટના સંસ્થાનથી સંસ્થિત અને લાખ યોજન તાપક્ષેત્ર વડે યુક્ત. જેમ પાકેલી ઇંટ લંબાઈથી દીર્ઘ હોય, વિસ્તારથી નાની હોય, ચતુરસ્ર હોય, તે પ્રમાણે તે મનુષ્ય ક્ષેત્રથી બહાર રહેલ ચંદ્ર-સૂર્યનું આતપ ક્ષેત્ર લંબાઈથી અનેક લાખ યોજન પ્રમાણ અને વિસ્તારથી એક લાખ યોજન હોય.

આવા પ્રકારના આતપ ક્ષેત્ર વડે અનેક હજાર સંખ્યક બાહ્ય પર્યાવરણ વડે - X - X - મોટી.

સ્વર્ગમાં થવાથી દિવ્ય એવા ભોગોપભોગ - ભોગને યોગ્ય શબ્દાદિ ભોગોને ભોગવતા વિચરે છે.

કઈ રીતે ? તે કહે છે - શુભલેશ્યા. આ ચંદ્રનું વિશેષણ છે. તેથી અતિ શીતલેશ્યાના નહીં, પરંતુ સુખોત્પાદક હેતુ પરમ લેશ્યાવાળા એવો અર્થ થાય છે.

મંદલેશ્યા - આ વિશેષણ સૂર્ય પ્રતિ છે. તે જ કહે છે કે - મંદ આતપલેશ્યા. મન્દ - અતિ ઉષ્ણ સ્વભાવના નહીં તેવી આતપરૂપ લેશ્યા - રશ્મિનો સમૂહ જેમાં છે તે.

વળી ચંદ્ર-સૂર્ય કેવા છે ? તે કહે છે -

ચિત્રાંતરલેશ્યા, ચિત્ર અંતર - અંતરાલ લેશ્યા જેની છે તે. આનો ભાવાર્થ પૂર્વે કહેવાઈ ગયેલ છે. તે આવા સ્વરૂપના ચંદ્ર અને સૂર્ય પરસ્પર અવગાઠ લેશ્યા વડે.

તેથી કહે છે - ચંદ્ર અને સૂર્યોની પ્રત્યેકની લેશ્યા લાખ યોજન પ્રમાણ ચંદ્ર-સૂર્યોનો વિસ્તાર અને સૂર્ય પંક્તિ વડે વ્યવસ્થિત પરસ્પર અંતર ૫૦,૦૦૦ યોજન છે. તેથી ચંદ્રપ્રભા સંમિશ્ર સૂર્યપ્રભા અને સૂર્યપ્રભા સંમિશ્ર ચંદ્રપ્રભા. આ પરસ્પર અવગાઠા લેશ્યા વડે [ચિત્રાંતર વિશેષણ છે.]

કૂટાનીવ - પર્વત ઉપર વ્યવસ્થિત શીખરની જેમ સ્થાન સ્થિત-સદૈવ એકત્ર સ્થાને સ્થિત તે પ્રદેશોને-પોતપોતાની નીકટના ઉદ્યોતીત-અવભાસિત-તાપિત-પ્રકાશિત કરે છે. શેષ કથન પૂર્વવત્ - X - કહેવું.

● સૂત્ર-૧૯૩ :-

તે પુષ્કરવરદ્વીપને પુષ્કરોદ નામક વૃત્ત, વલયાકાર સંસ્થાન સંસ્થિત સમુદ્ર સર્વં યાવત્ રહેલ છે.

તે પુષ્કરોદ સમુદ્ર શું સમયકવાલ સંસ્થિત છે યાવત્ તે વિષમ ચક્રવાલ સંસ્થિત નથી.

તે પુષ્કરોદ સમુદ્ર કેટલા ચક્રવાલ વિષ્કંભથી અને કેટલાં પરિક્ષેપથી કહેલ છે, તેમ કહેવું ?

તે સંખ્યાત લાખ યોજન આયામ-વિષ્કંભથી અને સંખ્યાત હજાર યોજન પરિક્ષેપથી કહેલ છે.

તે પુષ્કરોદ સમુદ્રમાં કેટલાં ચંદ્રો પ્રભાસિત છે. પ્રશ્ન. પૂર્વવત્ જાણવો. પૂર્વવત્ તે પુષ્કરોદ સમુદ્રમાં સંખ્યાતા ચંદ્રો પ્રભાસિત છે. ઈત્યાદિ યાવત્ સંખ્યાતા કોડાકોડી તારાગણની શોભા શોભિત હતી-છે-રહેશે.

આ આલાવા વડે-વરુણ દ્વીપ અને વરુણોદ સમુદ્ર.

- ક્ષીરવર દ્વીપ અને ક્ષીરવર સમુદ્ર.

- ઘૃતવર દ્વીપ અને ઘૃતોદ સમુદ્ર.

- ક્ષોદવર દ્વીપ અને ક્ષોતોદ સમુદ્ર.

- નંદીશ્વર દ્વીપ અને નંદીશ્વર સમુદ્ર.

- અરુણોદ દ્વીપ અને અરુણોદ સમુદ્ર.

- અરુણવર દ્વીપ અને અરુણવર સમુદ્ર.

- અરુણવરાવભાસ દ્વીપ અને અરુણવરાવભાસ સમુદ્ર.

- કુંડલદ્વીપ અને કુંડલોદ સમુદ્ર.

- કુંડલવરદ્વીપ અને કુંડલવર સમુદ્ર.

- કુંડલવરાવભાસ દ્વીપ અને કુંડલવરાવભાસ સમુદ્ર.

આ બધાં જ અનંતર કહેલ દ્વીપ અને સમુદ્રોના વિષ્કંભ અને પરિક્ષેપ, જ્યોતિષ્કો પુષ્કરોદ સાગર સમાન જાણવા.

તે કુંડલવરાવભાસ સમુદ્રને રુચક દ્વીપ કે જે વૃત્ત, વલયાકાર સંસ્થાન સંસ્થિત છે, તે સર્વતઃ યાવત્ રહેલ છે.

તે રુચકદ્વીપ શું સમયકવાલ યાવત્ તે દ્વીપ વિષમ ચક્રવાલ સંસ્થિત નથી.

તે રુચકદ્વીપ કેટલા સમયકવાલ વિષ્કંભથી છે ? કેટલાં પરિક્ષેપથી કહેલ છે, તેમ કહેવું ?

તે અસંખ્યાત હજાર યોજન ચક્રવાલ વિષ્કંભથી, અસંખ્યાત હજાર યોજન પરિક્ષેપથી કહેલ છે.

તે રુચકદ્વીપમાં કેટલાં ચંદ્રો પ્રભાસિત છે આદિ પ્રશ્ન.

તે રુચકદ્વીપમાં અસંખ્યાત ચંદ્રો પ્રભાસિત છે ઈત્યાદિ યાવત્ અસંખ્યાત તારાગણ કોડાકોડી શોભે છે.

એ પ્રમાણે રુચકસમુદ્ર, રુચકવરદ્વીપ-રુચકવરોદ સમુદ્ર, રુચકવરાવભાસ દ્વીપ - રુચકવરાવભાસ સમુદ્ર, એ પ્રમાણે ત્રિપ્રત્યાવતાર જાણવા યાવત્ સૂર્ય દ્વીપ-સૂર્યોદ સમુદ્ર, સૂરવર દ્વીપ-સૂરવર સમુદ્ર, સૂરાવભાસ દ્વીપ-સૂરાવભાસ સમુદ્ર.

[ઉક્ત બધાં દ્વીપ અને સમુદ્રોના] વિષ્કંભ, પરિક્ષેપ, જ્યોતિષ્ક રુચકવરદ્વીપ સદેશ છે.

તે સૂરવરાવભાસોદ સમુદ્રને દેવ નામક વૃત્ત અને વલય આકાર સંસ્થાન સંસ્થિત સર્વે દિશા-વિદિશામાં ચોતરફથી વીંટાયેલ રહેલ છે, યાવત્ વિષમચક્રવાલ સંસ્થિત નથી.

તે દેવ દ્વીપ કેટલાં ચક્રવાલ વિષ્કંભથી અને કેટલી પરિક્ષેપ થકી કહેલો છે, તેમ કહેવું ? અસંખ્યાત હજારો યોજન ચક્રવાલ વિષ્કંભ વડે છે, અસંખ્યાત હજારો યોજન પરિક્ષેપથી કહેલ છે.

તે દેવદ્વીપમાં કેટલાં ચંદ્રો પ્રભાસિત છે આદિ પૂર્વવત્ બધાં પ્રશ્નો કરી લેવા.

તે દેવ દ્વીપમાં અસંખ્યાત ચંદ્રો પ્રભાસિત છે. ઈત્યાદિ યાવત્ અસંખ્યાત કોડાકોડી તારાગણ શોભે છે.

એ પ્રમાણે દેવોદ સમુદ્ર, નાગદ્વીપ-નાગોદ સમુદ્ર, યક્ષ દ્વીપ-યક્ષોદ સમુદ્ર, ભૂતદ્વીપ-ભૂતોદ સમુદ્ર, સ્વયંભૂરમણ દ્વીપ-સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર, તે બધાં દેવદ્વીપ સમાન છે.

● વિવેચન-૧૯૩ :-

- X - X - પુષ્કરવર - X - દ્વીપને પુષ્કરોદ નામક સમુદ્ર જે વૃત અને વલયાકાર સંસ્થિત છે, બધી બાજુથી-ચોતરફથી દ્વીપને વીંટળાઈને રહેલ છે.

પુષ્કરોદ સમુદ્રમાં જળ અતિ સ્વચ્છ, પથ્ય, જાત્ય, તથ્ય-પરિણામ, સ્ફટિકવર્ણની આભાસુક્ત, સ્વાભાવિક ઉદકરસ છે.

તેમાં બે દેવો આધિપત્ય અને પરિપાલન કરતા રહેલ છે તે આ પ્રમાણે - શ્રીધર અને શ્રીપ્રભ. તેમાં શ્રીધર પૂર્વાર્ધાધિપતિ અને શ્રીપ્રભ-પશ્ચિમાર્ધાધિપતિ છે.

વિષ્કંભાદિ પરિમાણ [આ સમુદ્રના] સુગમ છે.

આ અનંતર કહેલ આલાવા વડે વરુણવરદ્વીપ કહેવો. ત્યારપછી વરુણોદ સમુદ્ર, પછી ક્ષીરવરદ્વીપ-ક્ષીરોદ સમુદ્ર ઈત્યાદિ.

સૂત્રપાઠ આ પ્રમાણે છે - તે પુષ્કરોદ સમુદ્રને વરુણવર દ્વીપ, જે વૃત-વલયાકાર સંસ્થાન સંસ્થિત છે, ચારે દિશા-વિદિશાથી વીંટળાઈને રહેલ છે, ઈત્યાદિ.

વરુણદ્વીપમાં વરુણ અને વરુણપ્રભ બે દેવો-સ્વામીઓ. વિશેષ એ કે - વરુણ પૂર્વાર્ધાધિપતિ છે અને વરુણપ્રભ પશ્ચિમાર્ધનો અધિપતિ છે. એમ સર્વત્ર કહેવું.

વરુણોદ સમુદ્રમાં પરમ સુજાત, મૃદ્વીકારસ નિષ્પન્ન રસથી અપીષ્ટતર આસ્વાદ જળ છે. વારુણી અને વારુણીપ્રભ નામે ત્યાં બે દેવો છે. [શેષ કથન પૂર્વવત્.]

ક્ષીરવરદ્વીપમાં પંડર અને સુપ્રદંત બે દેવો છે.

ક્ષીરોદ સમુદ્રમાં જાત્ય પુંડ્ર-ઈક્ષુચારિણી ગાયનું જે દૂધ, તે સિવાયની ગાયોને અપાય છે, તેનું પણ દૂધ અન્યને, તેનું પણ અન્યને, એ પ્રમાણે યોથા સ્થાને રહેલ દૂધને પ્રયત્નથી મંદાગ્નિ વડે સ્વથિતના જાત્ય ખાંડથી મત્સ્યંડિકાથી સંમિશ્રનો જેવો રસ છે, તેનાથી પણ ઈષ્ટતર સ્વાદને તત્કાળ વિકસિત કર્ણિકાર પુષ્પ વર્ણ આભાનું જળ છે.

તેમાં વિમલ અને વિમલપ્રભ દેવો છે.

દૃતવર દ્વીપમાં કનક અને કનકપ્રભ દેવ છે.

દૃતોદ સમુદ્રમાં સઘ વિસ્ચંદિત ગોળ-ધીનો આસ્વાદ છે, તત્કાળ વિકસિત કર્ણિકાર પુષ્પના વર્ણની આભા જેવું જળ છે તેમાં કાંત અને સુકાંત દેવો છે.

ઈક્ષુવરદ્વીપમાં સુપ્રભ અને મહાપ્રભ દેવો છે.

ઈક્ષુવર સમુદ્રમાં જાત્ય વરપુંડ્રની ઈક્ષુના અપનીત મૂળના ઉપરના ત્રિભાગોના વિશિષ્ટ ગંધદ્રવ્ય પરિવાસિતનો જે રસ, શ્લક્ષણ વસ્ત્રથી ગાળેલ હોય તેનાથી પીષ્ટતર સ્વાદી જળ.

તેમાં પૂર્ણ અને પૂર્ણપ્રભ બે દેવો છે.

નંદીશ્વરદ્વીપમાં કૈલાશ એ હસ્તિવાહન દેવ છે.

નંદીશ્વર સમુદ્રમાં ઈક્ષુરસનો આસ્વાદ જળ અને ત્યાં સુમન અને સૌમનસ બે દેવો છે.

આ આઠે દ્વીપો અને આઠે સમુદ્રો એકેકરૂપ છે. અહીંથી આગળના દ્વીપો અને સમુદ્રો ત્રિપ્રત્યાવતાર છે. તે આ પ્રમાણે - અરુણ, અરુણવર, અરુણવરાવભાસ ઈત્યાદિ.

તેમાં અરુણદ્વીપમાં અશોક અને વીતશોક બે દેવો છે. અરુણોદ સમુદ્રમાં સુભદ્ર અને મનોભદ્ર દેવ છે. અરુણાવર દ્વીપમાં અરુણવરભદ્ર અને અરુણવરમહાભદ્ર દેવ છે. અરુણવર સમુદ્રમાં અરુણવર ભદ્ર અને અરુણવરમહાભદ્ર દેવ છે. અરુણવરાવભાસ દ્વીપમાં અરુણવરાવભાસ ભદ્ર અને અરુણવરાવભાસમહાભદ્ર બે દેવો છે. અરુણવરાવભાસ સમુદ્રમાં અરુણવરાવભાસવર અને અરુણવરાવભાસ મહાવર બે દેવ છે.

કુંડલ દ્વીપમાં કુંડલ-કુંડલભદ્ર દેવ છે. કુંડલ સમુદ્રમાં યક્ષુશુભ-યક્ષુકાંત દેવ છે, કુંડલવર દ્વીપમાં કુંડલવરભદ્ર - કુંડલવરમહાભદ્ર દેવ છે. કુંડલવર સમુદ્રમાં કુંડલવર-કુંડલ મહાવર દેવ છે. કુંડલવરાવભાસ દ્વીપમાં કુંડલવરાવભાસભદ્ર - કુંડલ વરાવભાસ મહાભદ્ર દેવો છે. કુંડલ વરાવભાસ સમુદ્રમાં કુંડલવરાવભાસવર અને કુંડલવરાવભાસ મહાવર દેવો છે.

આ સૂત્રમાં કહેલ દ્વીપ સમુદ્રો કહ્યા. અહીંથી આગળના દ્વીપ-સમુદ્ર સૂત્રમાં દર્શાવેલ નથી.

કુંડલવરાવભાસ સમુદ્ર પછી રુચક, પછી રુચકવર, પછી રુચકવરાવભાસ દ્વીપ અને સમુદ્ર છે. તેમાં રુચકદ્વીપમાં સર્વાર્થ અને મનોરમ દેવો, રુચક સમુદ્રમાં સુમન અને સૌમનસ દેવો, રુચકવર દ્વીપમાં રુચકવરભદ્ર અને રુચકવર મહાભદ્ર દેવ, રુચકવર સમુદ્રમાં રુચકવર અને રુચક મહાવર દેવો, રુચકવરાવભાસ દ્વીપમાં તે નામના ભદ્ર અને મહાભદ્ર દેવો છે. રુચક વરાવભાસ સમુદ્રમાં તે નામના ભાસવર અને ભાસમહાવર દેવો છે.

કેટલાં નામો લઈ-લઈને દ્વીપ-સમુદ્રો-કહેવા શક્ય છે ?

તેથી જે કોઈ આભરણના નામો છે - હાર, અર્ધહાર, કનકાવલિ, રત્નાવલિ આદિ છે, જે વસ્ત્રના નામો છે, જે ગંધનામો-કોષ્ઠપુટાદિ છે, જે ઉત્પલ નામો - જલરુહ, ચંદ્રોદ્યોતાદિ છે, જે તિલક આદિ વૃક્ષના નામો છે, જે પદ્મના નામો - શતપત્ર, સહસ્રપત્રાદિ છે, જે પૃથ્વીના નામો - શર્કરા પૃથ્વી, વાલુકા પૃથ્વી આદિ છે, જે નવે નિધિ અને ચક્રવર્તીના ચૌદ રત્નો છે, લઘુ હિમવત્ આદિ વર્ષધર પર્વતો છે, પદ્મ આદિ દ્રહો છે, ગંગા-સિંધુ આદિ નદીઓ છે, કચ્છાદિ વિજય છે, માલ્યવંતાદિ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે,

સૌધર્મ આદિ કલ્પોના શકાદિ ઇન્દ્રો છે, દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ-મેરુના આવાસોના, શકાદિ સંબંધીના, મેરુ નીકટના ગજદંતોના, કૂટાદિના, લઘુ હિમવંતાદિ સંબંધીના, કૃતિકાદિ નક્ષત્રોના, ચંદ્રો અને સૂર્યોના નામો છે, તે બધાં પણ દ્વીપ-સમુદ્રોના ત્રિપ્રત્યાવતાર નામરૂપે કહેવા. જેમકે – હારદ્વીપ, હાર સમુદ્ર, હારવર દ્વીપ-હાર વર સમુદ્ર, હારાવભાસ દ્વીપ, હારાવરાવભાસ સમુદ્રાદિ.

આ બધાં દ્વીપ-સમુદ્રોમાં સંખ્યાત લાખ યોજન પ્રમાણ વિહ્વલ, સંખ્યાત લાખ યોજન પ્રમાણ પરિધિ, સંખ્યાત ચંદ્ર આદિ કુંડલવરાવભાસ સમુદ્ર સુધી કહેવા.

બધાં જ ઉક્ત સ્વરૂપ દ્વીપ-સમુદ્રોમાં કુંડલવરાવભાસ સમુદ્ર પર્યન્તના વિહ્વલ, પરિક્ષેપ, જ્યોતિષ્કો પુષ્કરોદ સાગર સમાન કહેવા. સંખ્યાત યોજન પ્રમાણ વિહ્વલ, પરિક્ષેપ અને સંખ્યાત ચંદ્રાદિ વક્તવ્યતા છે.

ત્યારપછી જે અન્ય રુચકનામક દ્વીપ છે, ત્યાંથી રુચકસમુદ્ર, રુચકવરદ્વીપ, રુચકવરસમુદ્ર, રુચકવરાવભાસદ્વીપ, રુચકવરાવભાસ સમુદ્રાદિમાં સંખ્યાત યોજન પ્રમાણ વિહ્વલ, અસંખ્યાત યોજન પ્રમાણ પરિક્ષેપ, અસંખ્યાત ચંદ્રાદિ વક્તવ્યતા છે.

- X - એ રીતે ઉક્ત પ્રકારે રુચકવરાવભાસ સમુદ્રથી આગળ દ્વીપ અને સમુદ્ર ત્રિપ્રત્યાવતાર ત્યાં સુધી જાણવા યાવત્ સૂર્યદ્વીપ-સૂર્ય સમુદ્ર, સૂર્યવરદ્વીપ-સૂર્યવર સમુદ્ર, સૂર્યવરાવભાસ દ્વીપ - સૂર્યવરાવભાસ સમુદ્ર છે.

જીવાભિગમ યૂર્ણિમાં કહ્યું છે – અરુણાદિ દ્વીપ-સમુદ્રો ત્રિપ્રત્યાવતાર યાવત્ સૂર્યાવરાવભાસ સમુદ્ર.

બધાં રુચકસમુદ્રાદિથી સૂર્યાવરાવભાસ સમુદ્ર સુધીના, વિહ્વલ-પરિક્ષેપ-જ્યોતિષ્કને રુચકદ્વીપ સદેશ કહેવા. અર્થાત્ અસંખ્યાત યોજન પ્રમાણ વિહ્વલ, અસંખ્યાત યોજન પ્રમાણ પરિક્ષેપ અને અસંખ્યાત પ્રત્યેક ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારાની વક્તવ્યતા.

સૂરાવભાસોદ સમુદ્ર ઇત્યાદિ સુગમ છે. વિશેષ એ કે – આ પાંચ દેવ આદિ દ્વીપ, પાંચ દેવાદિ સમુદ્ર પ્રત્યેક એકરૂપ છે, તેનો ફરી ત્રિપ્રત્યાવતાર નથી.

જીવાભિગમ યૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે – અંતે રહેલ પાંચ દ્વીપ, પાંચ સમુદ્રો એક પ્રકારના છે.

જીવાભિગમ સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે – દેવ, નાગ, યક્ષ, ભૂત અને સ્વયંભૂરમણ, તે એક-એક જ કહેવા, ત્રિપ્રત્યાવતાર નથી.

તેમાં દેવદ્વીપમાં બે દેવો છે – દેવભદ્ર, દેવમહાભદ્ર.

દેવસમુદ્રમાં દેવવર-દેવમહાવર બે દેવો. નાગદ્વીપમાં નાગભદ્ર-નાગમહાભદ્ર બે દેવો. નાગ સમુદ્રમાં નાગવર-નાગમહાવર બે દેવો, યક્ષદ્વીપમાં યક્ષભદ્ર-યક્ષમહાભદ્ર બે દેવો. યક્ષ સમુદ્રમાં યક્ષવર-યક્ષમહાવર બે દેવો. ભૂતદ્વીપમાં ભૂતભદ્ર-ભૂતમહાભદ્ર બે દેવો. ભૂત સમુદ્રમાં ભૂતવર-ભૂત મહાવર બે દેવો. સ્વયંભૂરમણ દ્વીપમાં સ્વયંભૂભદ્ર-સ્વયંભૂમહાભદ્ર બે દેવો. સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં સ્વયંભૂવર-સ્વયંભૂમહાવર બે દેવો છે.

અહીં નંદીશ્વરાદિ બધાં સમુદ્રોથી ભૂતસમુદ્ર સુધીના ઇક્ષુરસોદ સમુદ્ર સદેશ ઉદક જાણવું. સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રનું ઉદક પુષ્કરોદ સમુદ્રના ઉદક સદેશ છે.

જંબૂદ્વીપ નામક અસંખ્ય દ્વીપ, લવણ નામક અસંખ્યાત સમુદ્રો એ પ્રમાણે ત્યાં સુધી કહેવા, યાવત્ સૂર્યાવરાવભાસ નામક અસંખ્યાત સમુદ્રો છે. જે પાંચ દેવાદિ દ્વીપ, પાંચ દેવાદિ સમુદ્રો છે. તે એકેક જ જાણવા. આ નામના બીજા કોઈ દ્વીપ-સમુદ્રો નથી. આ વાતની સાક્ષી જીવાભિગમ સૂત્રમાં પણ છે.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
પ્રાભૃત-૧૯-નો ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

❁ પ્રાભૃત-૨૦ ❁

— X — X —

૦ એ પ્રમાણે ૧૯મું પ્રાભૃત કહ્યું. હવે ૨૦માંનો આરંભ કરીએ છીએ. તેનો આ અર્થાધિકાર છે — “ચંદ્રનો અનુભાવ કેવો છે ?” તેથી તદ્વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે—

● સૂત્ર-૧૯૪ :-

ચંદ્રાદિનો અનુભાવ કઈ રીતે કહેવો છે ? તે વિષયમાં આ બે પ્રતિપત્તિઓ કહી છે. તેમાં એક એમ કહે છે કે — તે ચંદ્ર-સૂર્ય જીવ નથી - અજીવ છે, ધન નથી - સુષિર છે, શ્રેષ્ઠ શરીરધારી નથી પણ કલેવર રૂપ છે. તેને ઉત્થાન કર્મ, બલ, વીર્ય, પુરુષાકાર પરાક્રમ નથી, તેમાં વિદ્યુત્ કે અશનિપાત કે સ્તનિત ધ્વનિ નથી. તેની નીચે બાદર વાયુકાય સંમૂર્ણ છે. નીચે બાદર વાયુકાય સંમૂર્ણિત થતાં વિદ્યુત્, અશનિ કે સ્તનિતનો પણ ધ્વનિ થાય છે.

વળી બીજો એક કહે છે કે — તે ચંદ્ર-સૂર્ય જીવ રૂપ છે, અજીવ નથી, ધન છે - સુષિર નથી, બાદર બોદિધર છે - કલેવર નથી. તેને ઉત્થાન છે યાવત્ વિદ્યુત્નો ધ્વનિ છે.

અમે એમ કહીએ છીએ કે — તે ચંદ્ર, સૂર્ય દેવો મહર્દિક યાવત્ મહાનુભાગ, શ્રેષ્ઠ વસ્ત્ર-માળા-આભરણધારી છે તથા અવ્યવસ્થિત નચાર્યતાથી અન્યત્ર સ્થવી, અન્યત્ર ઉપજે છે.

● વિવેચન-૧૯૪ :-

કયા પ્રકારે ચંદ્રાદિનો અનુભાવ-સ્વરૂપ વિશેષ કહેલ છે ? ત્યારે ભગવંતે કહ્યું — આ વિષયમાં બે પ્રતિપત્તિઓ છે —

તેમાં ચંદ્રાદિના અનુભાવ વિષયમાં નિશ્ચે આ બે પ્રતિપત્તિ-પરતીર્થિકના મતરૂપ કહી છે. તે આ પ્રમાણે —

તે બે પરતીર્થિકો મધ્યે એક પરતીર્થિક એમ કહે છે કે — તે પરતીર્થિકો પહેલાં સ્વશિષ્યો પ્રતિ અનેક વક્તવ્યતા ઉપક્રમમાં ક્રમને દર્શાવવા માટે કહે છે — ચંદ્ર-સૂર્ય જીવરૂપ નથી, પણ અજીવ છે. તે ધન-નિબિડ પ્રદેશ ઉપચય નથી. પણ સુષિર છે - તથા વરબોદિધર-પ્રધાન સજીવ સુવ્યક્ત અવચય શરીર ચુક્ત નથી, પણ કલેવર માત્ર છે. તે ચંદ્રાદિને ઉત્થાન-ઉર્ધ્વાભવન. ‘વા’ શબ્દ વિકલ્પમાં કે સમુચ્ચય અર્થમાં છે. કર્મ - ઉત્ક્રોધણા, અપદ્ધોપણાદિ. બલ - શરીર પ્રાણ, વીર્ય - અંતર ઉત્સાહ, પુરુષકાર - પૌરુષ અભિમાન, પરાક્રમ - તે જ સાધિત-અભિમત પ્રયોજન છે. બધું પૂર્વવત્.

તથા તે ચંદ્ર-સૂર્ય વિદ્યુત્ને પ્રવર્તાવતી નથી, વિદ્યુત્ વિશેષ રૂપ અશનિ નથી, ગર્જિત-મેઘધ્વનિ. પરંતુ ચંદ્ર-સૂર્યની નીચે પૂર્વવત્ બાદર વાયુકાયિક સંમૂર્ણ છે અને નીચે બાદર વાયુકાયિક સંમૂર્ણ છે. વિદ્યુત્ પણ પ્રવર્તે છે, અશનિ પણ પ્રવર્તે છે. વિદ્યુદાદિ રૂપે પરિણમે છે.

હવે ઉપસંહાર કહે છે — એક એ પ્રમાણે કહે છે.

બીજા એક એમ કહે છે કે — ચંદ્ર અને સૂર્ય જીવરૂપ છે, અજીવ નથી. જેમ પૂર્વાપરતીર્થિકોએ કહ્યું તથા ધન છે, સુષિર નથી. તથા વરબોદિધર છે, કલેવર માત્ર નહીં તથા તેમાં ઉત્થાનાદિ છે. ઇત્યાદિ પૂર્વવત્ વ્યાખ્યાન કરવું.

તે વિદ્યુત્ને પણ પ્રવર્તાવે છે, અશનિ પણ પ્રવર્તાવે છે, ગર્જિત પણ કરે છે. અહીં શું કહેવા માંગે છે ? વિદ્યુત્ આદિકને સર્વ ચંદ્ર-સૂર્ય પ્રવર્તાવે છે.

એ પ્રમાણે પરતીર્થિકની પ્રતિપત્તિને દર્શાવીને, હવે ભગવન્ સ્વમતને કહે છે— અમે વળી એમ કહીએ છીએ, - X - ચંદ્ર અને સૂર્ય - X - દેવ સ્વરૂપ છે, સામાન્યથી જીવ માત્ર નથી. તે દેવો કેવા છે ? —

મહર્દિક-મહા ઋદ્ધિ, વિમાન, પરિવારાદિ જેને છે તે, મહદ્યુતિક — શરીર, આભરણ વિષયક મહાદ્યુતિ જેમને છે તે. મહાબલ-મહાબલ-શરીરના પ્રાણ જેમાં છે તે. મહાચશા-મોટી ખ્યાતિ જેમને છે તે. મહાસૌખ્ય - X - X - મહા સૌખ્યવાળા તથા મહાનુભાવ-વિશિષ્ટ વૈક્રિયકરણાદિ વિષયક અચિંત્ય શક્તિ જેમને છે તે. વસ્ત્રધરા ઇત્યાદિ સ્વ આયુક્ષયે સ્થાયે છે.

● સૂત્ર-૧૯૫ :-

તે રાહુકર્મ કઈ રીતે કહેલ છે ? તે વિષયમાં નિશ્ચે આ બે પ્રતિપત્તિઓ કહેલી છે—

તેમાં એક એમ કહે છે કે — રાહુ નામે દેવ છે, જે ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રસિત કરે છે. એક એમ કહે છે.

એક વળી એમ કહે છે — જે ચંદ્ર-સૂર્યને ગ્રસે છે, તેવો રાહુ નામે કોઈ દેવ નથી.

પહેલા મતવાળો કહે છે કે ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રહણ કરતો રાહુ ક્યારેક અધોભાગને ગ્રહણ કરીને અધોભાગથી છોડી દે છે અધો ભાગથી ગ્રહણ કરી ઉર્ધ્વ ભાગે છોડી દે છે, ઉર્ધ્વ ભાગથી ગ્રહણ કરીને ઉર્ધ્વ ભાગથી છોડી દે છે, ડાબી બાજુથી ગ્રહણ કરીને ડાબી બાજુએ છોડી દે છે, ડાબી બાજુથી ગ્રહણ કરી જમણી બાજુએ છોડી દે છે, જમણી બાજુથી ગ્રહણ કરી ડાબી બાજુથી છોડે છે, જમણી બાજુથી ગ્રહણ કરી જમણી બાજુએ છોડી દે છે.

તેમાં જે એમ કહે છે કે — રાહુ જેવો કોઈ દેવ નથી. જે ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રસિત કરે છે. તેઓ એમ કહે છે કે — તેમાં આ પંદર કૃષ્ણવર્ણવાળા પુદ્ગલો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે — શ્રૃંગાટક, જટિલક, ક્ષારક, ક્ષાત, અંજન, ખંજન, શીતલ, હિમશીતલ, કૈલાસ, અરુણાભ, પરિજબ્ય, નભસૂર્ય, કપિલ અને પિંગલ રાહુ.

જ્યારે આ પંદર કૃષ્ણવર્ણવાળા પુદ્ગલો સદા ચંદ્ર કે સૂર્યને

લેશ્યાનુબદ્ધચારી હોય છે, ત્યારે માનુષ્ય લોકમાં મનુષ્યો એમ કહે છે કે - એ પ્રમાણે નિશ્ચે રાહુ ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રસિત કરે છે.

જ્યારે આ પંદર કૃષ્ણ વર્ણવાળા પુદ્ગલો સદા ચંદ્ર કે સૂર્યને લેશ્યાનુબદ્ધચારી ન હોય, ત્યારે મનુષ્યલોકમાં મનુષ્યો એમ કહે છે કે એ પ્રમાણે રાહુ ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રસિત કરે છે.

અમે એમ કહીએ છીએ - તે રાહુદેવ મહર્ષિક, મહાનુભાવ, શ્રેષ્ઠવસ્ત્રધર, શ્રેષ્ઠ આભરણધર છે.

રાહુદેવના નવ નામો છે, તે આ પ્રમાણે - શૃંગાટક, જટિલક, ક્ષરક, ક્ષેત્રક, ઢંડર, મગર, મચ્છ, કચ્છપ, કૃષ્ણસર્પ.

તે રાહુ દેવનું વિમાન પાંચ વર્ણનું છે. તે આ પ્રમાણે - કૃષ્ણ, નીલ, લાલ, પીળું, સફેદ. તેમાં કાળુ રાહુ વિમાન ખંજન વર્ણનું છે, નીલ રાહુ વિમાન તુંબડાના વર્ણનું છે. લાલ રાહુ વિમાન મંજિષ્ઠ વર્ણનું છે, પીળું રાહુ વિમાન હળદરના વર્ણનું છે, શુક્લ રાહુ વિમાન ભસ્મ રાશિ વર્ણનું છે.

જ્યારે રાહુદેવ આવતા કે જતાં વિકુર્વણ કરતાં, પરિચાર કરતાં ચંદ્ર કે સૂર્યને પશ્ચિમથી આવે છે, રાહુદેવ જ્યારે જતાં-આવતાં વિકુર્વણ કે પરિચાર કરતાં ચંદ્ર કે સૂર્યની લેશ્યાને દક્ષિણથી આવરીને ઉત્તરથી છોડે છે, ત્યારે દક્ષિણથી ચંદ્ર કે સૂર્ય દેખાય છે, ઉત્તરથી રાહુ દેખાય છે.

આ આલાવા વડે પશ્ચિમથી આવરીને પૂર્વથી છોડે છે. ઉત્તરથી આવરીને દક્ષિણથી છોડે છે.

જ્યારે રાહુદેવ જતાં કે આવતાં વિકુર્વણ કે પરિચારણા કરતાં ચંદ્ર કે સૂર્યની લેશ્યાને દક્ષિણ-પૂર્વથી આવરીને ઉત્તર-પશ્ચિમથી છોડે છે, ત્યારે દક્ષિણ-પૂર્વમાં ચંદ્ર કે સૂર્ય દેખાય છે અને ઉત્તર-પશ્ચિમે રાહુ દેખાય છે જ્યારે રાહુદેવ - X - યાવત્ - X - દક્ષિણ પશ્ચિમથી આવરીને ઉત્તર-પૂર્વથી છોડે છે, ત્યારે દક્ષિણ-પશ્ચિમમાં ચંદ્ર કે સૂર્ય દેખાય છે અને ઉત્તર-પૂર્વમાં રાહુ દેખાય છે.

આ આલાવા વડે ઉત્તર-પશ્ચિમથી આવરીને દક્ષિણ-પૂર્વમાં છોડે છે, ઉત્તર-પૂર્વથી આવરીને દક્ષિણ-પશ્ચિમથી છોડે છે.

જ્યારે રાહુ દેવ જતાં કે આવતાં ચંદ્ર કે સૂર્યની લેશ્યાને આવરીને છોડે છે, ત્યારે મનુષ્યલોકમાં મનુષ્યો કહે છે - રાહુ વડે ચંદ્ર કે સૂર્ય ગ્રસિત થાય છે.

જ્યારે રાહુદેવ આવતાં કે જતાં ચંદ્ર કે સૂર્યની લેશ્યાને આવરીને પડખેથી છોડે છે, ત્યારે મનુષ્યલોકમાં મનુષ્યો કહે છે કે ચંદ્ર કે સૂર્ય વડે રાહુની કુદ્ધી ભેદાઈ.

જ્યારે રાહુદેવ આવતાં કે જતાં ચંદ્ર કે સૂર્યની લેશ્યાને આવરીને છોડી દે છે, ત્યારે મનુષ્ય લોકમાં મનુષ્યો એમ કહે છે - રાહુ વડે ચંદ્ર કે સૂર્યનું

વમન કર્યું.

જ્યારે રાહુદેવ આવતાં કે જતાં ચંદ્ર કે સૂર્યની લેશ્યાને આવરીને મધ્ય-મધ્યથી છોડે છે, ત્યારે મનુષ્યલોકમાં મનુષ્યો કહે છે રાહુ વડે ચંદ્ર કે સૂર્ય વિતરીત થયો.

જ્યારે રાહુદેવ આવતાં કે જતાં ચંદ્ર કે સૂર્યની લેશ્યાને આવરીને નીચે ચારે દિશા-ચારે વિદિશામાં રહે છે, ત્યારે મનુષ્યલોકમાં મનુષ્યો કહે છે - રાહુ વડે ચંદ્ર કે સૂર્યગ્રસ્ત છે.

રાહુ કેટલા ભેદે છે ? દુવરાહુ અને પર્વરાહુ. તેમાં જે દુવરાહુ છે તે કૃષ્ણ પદ્મની એકમે ૧૫ ભાગથી ચંદ્રની લેશ્યાને આવરણ કરતો રહે છે. તે આ પ્રમાણે - પહેલા દિને પહેલા ભાગને યાવત્ પંદરમાં દિવસે પંદરમાં ભાગને, છેલ્લા સમયે ચંદ્ર રંજિત થાય છે, બાકીના સમયમાં ચંદ્ર રંજિત કે વિરક્ત હોય છે તે જ શુક્લ પદ્મમાં ઉઘાડ કરતાં-કરતાં રહે છે. તે આ પ્રમાણે - પહેલા દિવસે પહેલા ભાગને યાવત્ ચંદ્ર વિરક્ત થાય છે, બાકીના સમયે ચંદ્ર રંજિત કે વિરક્ત હોય છે.

તેમાં જે પર્વ રાહુ જઘન્યથી છ માસમાં, ઉત્કૃષ્ટથી ૪૨-માસમાં ચંદ્રને અને ૪૮-માસમાં સૂર્યને ગ્રસિત કરે છે.

● વિવેચન-૧૯૫ :-

કયા પ્રકારે ભગવન્ ! આપે રાહુની ક્રિયા કહી છે ? ત્યારે ભગવંતે આ વિષયમાં બે પરતીર્થિક પ્રતિપતિ બતાવેલ છે -

રાહુકર્મ વિષયમાં આ બે પ્રતિપતિ કહી છે, તે બે પરવાદી મધ્યે એક પરતીર્થિક કહે છે - તે રાહુ નામક દેવ છે, જે ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રહણ કરે છે. બીજો પરતીર્થિક એમ કહે છે - રાહુ નામના દેવ નથી, કે જે ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રહણ કરે.

તે જ પ્રતિપતિ બંને દર્શાવીને હવે તેની ભાવનાર્થે કહે છે -

તેમાં જે વાદી એમ કહે છે - રાહુ નામનો દેવ છે, જે ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રહણ કરે છે, તે એવું કહે છે - તે એ પ્રમાણે સ્વમતભાવના કરે છે. - X - રાહુદેવ ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રહણ કરીને છેડેથી પકડીને છેડેથી છોડી દે છે. અઘોભાગથી ગ્રહણ કરીને અઘોભાગથી જ છોડી દે છે. કદાચિત્ છેડેથી ગ્રહણ કરીને મસ્તકેથી છોડે છે, અથવા કદાચિત્ મસ્તકેથી પકડી પુંછડેથી છોડી દે છે. ઇત્યાદિ - X -

ક્યારેક ડાબી ભુજાથી પકડીને ડાબી ભુજાથી જ છોડી દે છે. અર્થાત્ શું કહે છે ? ડાબા પડખેથી પકડીને ડાબી બાજુથી છોડી દે છે. અથવા ડાબા પડખેથી પકડીને જમણે પડખેથી છોડી દે છે અથવા કદાચિત્ જમણી બાજુથી પકડીને ડાબી બાજુએ છોડી દે છે અથવા જમણી બાજુથી પકડીને જમણી બાજુએ જ છોડી દે છે. - X -

તે બે પરતીર્થિકોમાં જ એમ કહે છે કે - રાહુદેવ નથી કે જે ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રહણ કરે. તેઓ એવું કહેવા માંગે છે કે - ત્યાં જગત્માં આ વક્ષ્યમાણ સ્વરૂપે પંદર ભેદે કૃષ્ણ પુદ્ગલો કહેલાં છે, તેને જ દશાવિ છે - સંપ્રદાય અનુસાર વૈવિક્ત્યથી સ્વીકારવું. તેથી આ અનંતરોક્ત ૧૫-ભેદે કૃષ્ણ પુદ્ગલો સમસ્ત સદા ચંદ્ર કે સૂર્યને લેશ્યાનુંબંધચારી - ચંદ્ર સૂર્ય બિંબગત પ્રભાનુચારી હોય છે. ત્યારે મનુષ્યો એમ કહે છે કે - એ પ્રમાણે રાહુ ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રહણ કરે છે.

જ્યારે આ પંદર કૃષ્ણ પુદ્ગલો સમસ્ત, સાતત્યથી નહીં તેમ ચંદ્ર કે સૂર્યના લેશ્યાનુંબંધચારી થાય, ત્યારે મનુષ્યો એમ કહે છે કે - એ રીતે રાહુ ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રહે છે.

એમ ઉક્ત પ્રકારે રાહુ ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રહણ કરે છે, તે લૌકિક વાક્ય જાણવું.

- X -

ભગવંત કહે છે કે - આ પરતીર્થિકો એમ કહે છે, પણ અમે વળી ઉત્પન્ન કેવળજ્ઞાનથી કેવલ પામીને એમ કહીએ છીએ કે રાહુ માત્ર દેવ કે પરિકલ્પિત પુદ્ગલ માત્ર નથી.

તે રાહુદેવ મહર્ષિક, મહાદ્યુતિક, મહાબલી, મહાચરા, મહાસૌખ્ય, મહાનુભાવ છે. આ પદાર્થોની વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ભાવવી. શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રધર, શ્રેષ્ઠ માલ્યધર, શ્રેષ્ઠ આભરણધર છે.

તે રાહુ દેવના નવ નામો કહેલા છે - તે આ પ્રમાણે શૃંગાટક ઇત્યાદિ, તે સુગમ છે.

રાહુદેવના વિમાનો પાંચ વર્ણોના કહેલા છે. અહીં શું કહેવા માંગે છે ? પાંચ વિમાનો પૃથક્ પૃથક્ એકેક વર્ણયુક્ત કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે - કૃષ્ણ આદિ સુગમ છે.

વિશેષ એ કે - ધ્વજન એટલે દીવાની વાટનો મળ અને લાઉચ વર્ણાભિ એટલે બીના તુંબડાનાં જેવો વર્ણ.

તેમાં જ્યારે રાહુદેવ કોઈ સ્થાનેથી આવતો હોય કે કોઈ સ્થાને જતો હોય ત્યારે વિકુર્વણા કરતા - સ્વેચ્છાથી તેવી-તેવી વિક્રિયા કરતો કે પરિચરણ બુદ્ધિથી અહીં-તહીં જતો ચંદ્રની કે સૂર્યની લેશ્યા-વિમાનમાં રહેલ શ્વેતપણું પૂર્વભાજીથી આવરીને આગળનો ભાગ આવરીને પાછલના ભાગથી નીકળી જાય ત્યારે પૂર્વભાગથી ચંદ્ર કે સૂર્ય પોતાને દસાવિ છે અને પશ્ચિમ ભાગે રાહુ પોતાને દશાવિ છે. અર્થાત્ ત્યારે મોક્ષ કાળે ચંદ્ર કે સૂર્ય પૂર્વના દિશાભાગે પ્રગટ દેખાય છે અને નીચે પશ્ચિમ ભાગે રાહુ.

એ પ્રમાણે દક્ષિણોત્તર વિષયક સૂત્ર કહેવું.

આ અનંતરોક્ત આલાવા વડે “પશ્ચિમે આવરીને પૂર્વથી નીકળી જાય, ઉત્તરેથી આવરીને દક્ષિણે નીકળી જાય” આ વિષયક બે સૂત્રો પણ કહેવા. તે આ પ્રમાણે-

જ્યારે રાહુદેવ આવતાં વિકુર્વણા કરતાં ચંદ્ર કે સૂર્યની લેશ્યાને પશ્ચિમેથી આવરીને પૂર્વમાં છોડે, ત્યારે પશ્ચિમમાં ચંદ્ર કે સૂર્ય દેખાય છે અને પૂર્વમાં રાહુ.

એ પ્રમાણે બીજા સૂત્રમાં પણ કહેવું.

એ પ્રમાણે (૧) દક્ષિણ-પૂર્વ, ઉત્તર-પશ્ચિમ, (૨) દક્ષિણ-પશ્ચિમ, ઉત્તર-પૂર્વ, (૩) ઉત્તર-પશ્ચિમ, દક્ષિણ-પૂર્વ, (૪) ઉત્તર-પૂર્વ, દક્ષિણ-પશ્ચિમ વિષયક ચાર સૂત્રો પણ કહેવા.

તા જયા ણં ઇત્યાદિ સુગમ છે. વિશેષ આ ભાવાર્થ કહેવો - જ્યારે ચંદ્ર કે સૂર્યની લેશ્યાને આવરીને રાહુ રહેલો હોય ત્યારે લોકમાં એવું કહેવાય કે જેમ રાહુ વડે ચંદ્ર કે સૂર્યનું ગ્રહણ થયેલું છે. જ્યારે રાહુ લેશ્યાને આવરીને પડખેથી મૂકે ત્યારે મનુષ્યોમાં એવું કહેવાય કે - જેમ ચંદ્ર કે સૂર્ય વડે રાહુની કુક્ષિ ભેદાઈ. રાહુની કુક્ષિ ભેદીને ચંદ્ર કે સૂર્ય નીકળી ગયો.

જ્યારે રાહુ ચંદ્રની કે સૂર્યની લેશ્યાની આવરીને પાછો સરકે છે, ત્યારે મનુષ્યલોકમાં મનુષ્યો બોલે છે કે - રાહુ વડે ચંદ્ર કે સૂર્યનું વમન થયું.

જ્યારે રાહુ ચંદ્ર કે સૂર્યના મધ્યભાગથી લેશ્યાને આવરીને જાય છે, ત્યારે મનુષ્યલોકમાં એવો પ્રવાદ છે કે - ચંદ્ર કે સૂર્ય રાહુ વડે વ્યતિચરિત થયો. અર્થાત્ મધ્યભાગથી વિભિન્ન થયો.

જ્યારે રાહુ ચંદ્રના કે સૂર્યના સપક્ષ-સર્વે પડખામાં પૂર્વ-પશ્ચિમ-દક્ષિણ-ઉત્તરમાં. પ્રતિદિશા સંહિત એટલે કે બધી વિદિશામાં, લેશ્યાને આવરીને નીચે રહે છે. ત્યારે મનુષ્યમાં લોકોક્તિ છે કે - રાહુ વડે ચંદ્ર કે સૂર્ય સર્વપણે ગ્રહણ થયો.

કહે છે - ચંદ્રવિમાનના $\frac{4}{5}$ ભાગ વ્યૂન યોજન પ્રમાણથી રાહુ વિમાનના ગ્રહવિમાનપણાથી અર્ધયોજન પ્રમાણત્વથી કઈ રીતે રાહુવિમાનનો સર્વથા ચંદ્રવિમાનના આવરણનો સંભવ છે ?

તે કહે છે, જો આ ગ્રહવિમાનોનું અર્ધયોજન પ્રમાણ છે, તે પ્રાયઃ જાણવું. તેથી રાહુગ્રહનું ઉક્ત અધિક પ્રમાણ પણ વિમાન સંભવે છે, તેથી અનુપપત્તિ નથી તેમ નહીં.

બીજા વળી એમ કહે છે - રાહુ વિમાનને મહાન્ બહોળો અંધકાર રશ્મિ સમૂહ છે. તેથી રાહુ વિમાન નાનું હોય તો પણ મહા બહલથી તમિશ્વ રશ્મિ જાળ વડે પ્રસાર થતાં બધાં પણ ચંદ્રમંડલને આવરે છે, તેથી તેમાં કોઈ દોષ નથી.

હવે રાહુના ભેદ વિશે જિજ્ઞાસુ પ્રશ્ન કરે છે - તે સુગમ છે. ભગવંત કહે છે - રાહુ બે ભેદે કહ્યો છે. તે આ પ્રમાણે - દ્યુવરાહુ અને પર્વરાહુ. તેમાં જે સદા ચંદ્રવિમાનની નીચેથી સંચરે છે, તે દ્યુવરાહુ અને જે પર્વમાં - પૂર્ણિમા કે અમાસમાં ચથાક્રમે ચંદ્ર કે સૂર્યનો ઉપરાગ કરે છે, તે પર્વરાહુ છે.

તેમાં જે દ્યુવરાહુ છે, તે કૃષ્ણપક્ષની એકમથી આરંભીને પ્રત્યેક તિથિમાં

પોતાના ૧૫-ભાગ વડે ૧૫-૧૫ ભાગ ચંદ્રની લેશ્યાને આવરીને રહે છે. તે આ રીતે
- એકમે પહેલાં પંદર ભાગ, બીજે બીજા, ત્રીજે ત્રીજા ચાવત્ પંદરમી તિથિએ
પંદરમાં. પચી પંદરમી તિથિમાં છેલ્લા સમયે રાહુવિમાન વડે ઉપરકત થાય છે અર્થાત્
સંપૂર્ણપણે રાહુવિમાનથી આચ્છાદિત થાય છે.

બાકીના સમયમાં અર્થાત્ એકમ, બીજ, ત્રીજ આદિ કાળમાં ચંદ્ર રકત કે
વિરકત થાય છે. અર્થાત્ દેશતી રાહુવિમાન વડે આચ્છાદિત થાય છે, દેશથી
અનાચ્છાદિત રહે છે.

શુકલપદ્મની એકમથી આરંભીને ફરી તે જ પંદર-પંદર ભાગ પ્રતિતિથિ પ્રગટ
કરતો રહે છે. તે આ પ્રમાણે - એકમતિથિએ પહેલાં ૧૫-ભાગ પ્રગટ કરે છે, બીજે
બીજા એ પ્રમાણે ચાવત્ પંદરમાં દિને-પૂર્ણિમા સુધી ૧૫-૧૫ ભાગ પ્રગટ કરતાં છેલ્લા
સમયે પૂર્ણિમાના છેલ્લા સમયે ચંદ્ર સર્વથા વિરકત થાય છે. અર્થાત્ રાહુ વિમાન વડે
થોડો પણ આચ્છાદિત ન હોવાથી સંપૂર્ણ પ્રગટ થાય છે.

શુકલ કે કૃષ્ણપદ્મમાં કેટલા દિવસો સુધી રાહુવિમાન વૃત્ત રહે છે. જેમ
ગ્રહણ કાળમાં પર્વરાહુ. કેટલા દિવસો નહીં? તથા તેનું કારણ શું છે? આ જે
દિવસમાં અતિશય તમસ વડે અભિભૂત થઈ ચંદ્ર તેમાં તે વિમાન વૃત્ત જણાય છે.
ચંદ્રપ્રભાના બાહુલ્ય પ્રસર ભાવથી રાહુવિમાન યથાવસ્થિતપણે પ્રાપ્ત થાય છે. જેમાં
ફરી ચંદ્ર ફરી પ્રગટ થાય છે, તેમાં. પણ રાહુવિમાન વડે તેમાં ચંદ્રપ્રભા અભિભૂત
થતી નથી.

પર્વરાહુવિમાન ઘુવરાહુ વિમાનથી અતીવ તમો બહુલ છે, તેથી તેના વડે થોડો
પણ ચંદ્રની પ્રભાનો અભિભવ સંભવતો નથી, તેની તેનો અલ્પપણ વૃત્તત્વનો સંભવ
નથી, આ વાતની સાક્ષી શ્રી જિનભદ્રગણિ કામાશ્રમણના વિશેષણવતી ગ્રંથમાં પણ
જોવા મળે છે, જે વૃત્તિકારે નોંધી છે.

તેમાં જે આ પર્વરાહુ છે. તે જઘન્યથી છ માસની ઉપર ચંદ્ર અને સૂર્યનો
ઉપરાગ કરે છે. ઉત્કૃષ્ટથી ૪૨-માસથી વધુ કાળે ચંદ્રનો અને ૪૮ સંવત્સરે સૂર્યનો.

હવે ચંદ્રને લોકમાં “શશી” એમ - X - કહે છે ?

● સૂત્ર-૧૯૬,૧૯૭ :-

[૧૯૬] કઈ રીતે તે ચંદ્ર “શશી” કહેવાય છે ? જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષ્-
રાજચંદ્ર મૃગાંક વિમાનમાં કાંતદેવી, કાંત દેવી, કાંત આસન, શયન, સ્તાંભ,
ભાંડ-માત્ર-ઉપકરણો હોય છે જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષ્-રાજ ચંદ્ર પોતે પણ સૌમ્ય,
કાંત, શુભ, ધિયદર્શન અને સુરૂપ છે. એ પ્રમાણે નિશ્ચે ચંદ્ર ‘શશી’, ચંદ્ર-‘શશી’
કહેવાય છે.

કઈ રીતે તે સૂર્ય ‘આદિત્ય’, સૂર્ય ‘આદિત્ય’ કહેવાય છે ? તે સૂર્ય
સમય, આવલિકા, આનાપ્રાણ, સ્તોક ચાવત્ ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણીની આદિ કરે
છે, એ પ્રમાણે સૂર્ય ‘આદિત્ય’, સૂર્ય-‘આદિત્ય’ કહેવાય છે.

[૧૯૭] તે જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષ્-રાજ ચંદ્રની કેટલી અગ્રમહિષીઓ કહી
છે ? ચંદ્રને ચાર અગ્રમહિષી છે - ચંદ્રપ્રભા, જ્યોત્સ્નાભા, અર્ચિમાલી, પ્રભંકરા.
તે પૂર્વ કલ્યા મુજબ ચાવત્ મૈથુન સેવન કરી શકતો નથી. એમ સૂર્યનું પણ
જાણવું.

તે ચંદ્ર-સૂર્ય જે જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષ્-રાજ છે. તે કેવા કામભોગને
અનુભવતા વિચરે છે? જેમ કોઈ પુરુષ પ્રથમ યૌવન-ઉત્થાન-બળ-સામર્થ્યમાં
પ્રથમ યૌવન-ઉત્થાન-બળ-સામર્થ્યવાળી પત્ની સાથે તુરંત વિવાહિત હોય તે
ઘનાર્થી થઈ અર્ચની ગવેષણાથી સોળ વર્ષે જઈને પછી લબ્ધાર્થ, કૃતકાર્ય,
અનઘસમગ્ર ફરી પણ પોતાને ઘેર શીઘ્ર આવે પછી સ્નાન કરી, બલિકર્મ કરી,
કૌતુક-મંગલ-પ્રાયશ્ચિત્ત કરી શુદ્ધ પ્રાવેશ્ય મંગલ પ્રવર વસ્ત્રો ધારણ કરીને અલ્પ
પણ મહાદર્ઘ આભરણથી અલંકૃત શરીરી થઈ, મનોહ્ર થાળી પાક શુદ્ધ અટાર
પ્રકારે વ્યંજનયુક્ત ભોજન કરીને, તે તેવા પ્રકારના વાસગૃહમાં અંદર સચિત્કર્મ,
બહાર દૂમિત ઘૃષ્ટ મૃષ્ટ, વિચિત્ર ઉલ્લોક ચિલ્લિત તલ, બહુસમ સુવિભક્ત ભૂમિ
ભાગે, મહિરત્ન વડે નાશિત અંધકારમાં કાલો અગરુ-પ્રવર કુંદુરુષ્ક-તુરુષ્ક
ઘૂપથી મઘમઘતા, ગંધોદ્દૃત અભિરામ સુગંધવરગંધી, ગંધવર્તીભૂત તેવી તેવા
પ્રકારની શય્યા કે જે બે બાજુ ઉજ્જત, મધ્યમાં નતગંભીર, આલિંગણવર્તિત,
પ્રનતગંડવિબ્ભોયણ, સુરમ્ય, ગંગા પુલિણવાલુકા ઉદ્દાલસાલિશય, સુવિરચિત
સ્જસ્ત્રાણ, ટાંકેલ ક્ષોમવસ્ત્ર, ક્ષોમ દુકુલ પટ્ટથી પ્રતિષ્ઠાદન, રકત સંવૃત, સુરમ્ય,
આજિનક-રૂત-ભૂર-નવનીત તુલ્ય સ્પર્શવાળી, સુગંધવર કુસુમ ચૂર્ણશત
ઉપચારયુક્ત તેવી તેવા પ્રકારની ભાર્યા સાથે શ્રંગારાકાર ચારુવેશવાળી, સંગત
હસિત-ભણિત-ચેષ્ટિત-સંલાપ-વિલાસ-નિપુણ યુક્તોપચાર કુશલ, અનુરકત-
અવિરકત, મનોનુકૂળ, અન્યત્ર કયાંય મનને ન કરતાં, ઈષ્ટ શબ્દ-સ્પર્શ-સ્સ-
રૂપ-ગંધયુક્ત પંચવિધ માનુષી કામભોગને અનુભવતો વિહરે. ત્યારે તે પુરુષ
વિઓસમણ કાળસમયમાં કેવા સાતા-સૌખ્યને અનુભવતો વિચરે છે?

હે આયુષ્યમાન્ શ્રમણ ! ઉદાર, તે પુરુષના કામભોગથી અનંતગુણ
વિશિષ્ટતર વ્યંતર દેવોના કામભોગો છે. વ્યંતર દેવોના કામભોગો કરતાં
અનંતગુણ વિશિષ્ટતરક અસુરેન્દ્ર સિવાયના ભવનવાસી દેવોના કામભોગો છે.
અસુરેન્દ્ર સિવાયના દેવોના કામભોગો કરતાં અસુરકુમાર દેવોના કામભોગ
અનંતગુણ વિશિષ્ટતર છે. અસુરકુમાર દેવોના કામભોગો કરતાં ગ્રહ-નક્ષત્ર-
તારા દેવોના કામભોગો અને ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારાના કામભોગો કરતાં અનંતગુણ
વિશિષ્ટતર ચંદ્ર-સૂર્ય દેવોના કામભોગો છે. આવા પ્રકારના કામભોગ જ્યોતિષેન્દ્ર
જ્યોતિષ્-રાજ ચંદ્ર-સૂર્ય અનુભવતો વિચરે છે.

● વિવેચન-૧૯૬,૧૯૭ :-

કયા પ્રકારે-કયા અન્વાર્થથી ચંદ્રને શશી એમ કહે છે ? ભગવંતે કહ્યું - X

- જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ ચંદ્રના મૃગચિહ્ન વિમાનમાં અધિકરણભૂત કાંત - કમનીયરૂપવાળા દેવો, કાંતદેવીઓ કાંત એવા આસન-શયન-સ્તાંભ-ભાંડ-માત્ર ઉપકરણો છે. ચંદ્રદેવ પોતે પણ જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ ચંદ્રદેવ [કેવા છે ?]

- o સૌમ્ય - અરૌદ્રાકાર, o કાંત - કાંતિમાન્,
 - o સુભગ - સૌભાગ્યયુક્તત્વથી લોકોને વલ્લભ.
 - o પ્રિય - પ્રેમકારીદર્શનવાળો, o સુરૂપ - શોભનરૂપવાળો.
- આવા કારણોથી ચંદ્રને ‘શશી’ એમ કહે છે.

— અહીં શું કહેવા માંગે છે ? સર્વપણે કમનીયત્વ લક્ષણ-અન્વર્થને આશ્રીને ચંદ્રને ‘શશી’ નામે ઓળખાવાય છે.

હવે વ્યુત્પત્તિ કહે છે — અહીં ‘શશ કાંત’ એ પ્રમાણે ધાતુ છે. - X - X - X - X - તેથી ણિ અંતથી શશ જેમાં છે તે શશી એવી વ્યુત્પત્તિ થાય છે. સ્વ વિમાન વાસ્તવ્ય દેવ-દેવી-શયન-આસન આદિ વડે કમનીય કાંતિયુક્ત અર્થ કર્યો છે.

બીજાઓ વ્યાખ્યા કરે છે કે — શશી એમ શ્રી સાથે વર્તે છે. તેથી ‘સશ્રી’ થાય પ્રાકૃતપણાંથી ‘શશી’ એવું રૂપ થયું.

કયા પ્રકારે, કયા અન્વર્થથી સૂર્યને આદિત્ય કહે છે ? ભગવંતે કહ્યું — સૂર્ય, આદિ-પ્રથમ જેમાં છે તે સૂર્યાદિક. તે કોની આદિ કરે છે ? o સમય - અહોરાત્રાદિ કાળનો નિર્વિભાગ ભાગ. - X - તેથી કહે છે — સૂર્યોદયને અવધિ કરીને અહોરાત્રનો આરંભક સમય ગણાય છે. અન્યથા નહીં.

o આવલિકા-આદિને એ પ્રમાણે ‘સૂર્યાદિક’ જાણવા. વિશેષ એ કે — અસંખ્યાત સમય સમુદાયાત્મિકા તે આવલિકા.

o આનપ્રાણ - અસંખ્યાત આવલિકાનો એક આનપ્રાણ. વૃદ્ધ સંપ્રદાય એવો છે કે — ૪૩૫૨ આવલિકાનો એક આનપ્રાણ.

તેથી કહે છે — ૪૩૫૨ આવલિકા પ્રમાણથી એક આનપ્રાણ છે. તેમ અનંતજ્ઞાનીઓ કહેલ છે. સાત આનપ્રાણનો એક સ્તોક થાય છે. યાવત્ શબ્દથી મુહૂર્ત આદિ જાણવા. તે સુગમ હોવાથી સ્વયં કહેવા.

એ પ્રમાણે આ કારણથી નિશ્ચિત્ સૂર્યને ‘આદિત્ય’ એમ કહેવામાં આવે છે. આદિમાં થાય તે આદિત્ય.

ચંદ્રની ઈત્યાદિ સૂત્રમાં અગ્રમહિષી વિષયક પૂર્વવત્ જાણવું, પ્રસ્તાવના અનુરોધથી ફરી કહ્યું, તેમાં દોષ નથી.

તે જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ ચંદ્ર-સૂર્ય કેવા પ્રકારના કામભોગોને અનુભવતો રહે છે ?

ભગવંતે કહ્યું — તે નિર્દિષ્ટ સ્વરૂપનો જેમ કોઈ પુરુષ પ્રથમ ચૌવનના ઉદ્ગમમાં જે બલ - શારીરના પ્રાણ, તેના વડે સમર્થ.

— પ્રથમ ચૌવનમાં ઉત્યાન, બલ, સમર્થ પત્ની સાથે તુરંત વિવાહ કરેલો હોય

તેવો [પુરુષ] પછી

— અર્થનો અર્થી યદ્ય, અર્થ ગવેષણા નિમિત્તે-સોળ વર્ષ સુધી દેશાંતરમાં પ્રવાસ કરીને, પછી સોળ વર્ષ વીત્યા બાદ કેવો થાય ? તેના વિશેષણો અગ્રે કહેલ છે —

લઘ્ઘાર્થ - ઘણાં ઘનને એકત્રિત કરેલો

કૃતકાર્ય - સર્વ પ્રયોજન નિષ્ઠિત થયા છે તેવો

અણહસમગ્ગ - તેમાં અણઘ - અક્ષત, માર્ગમાં કોઈપણ ચોર આદિ વડે લુંટાયેલ નહીં તેવું. સમગ્ર - દ્રવ્ય-ભાંડ-ઉપકરણાદિ જેના છે તે તથા.

એવો તે ફરી પણ પોતાને ઘેર પાછો આવે.

પછી સ્નાન કરી, બલિકર્મ કરી, કૌતુક-મંગલ-પ્રાયશ્ચિત્ત કરી, શુદ્ધાત્મા વેષોચિત પ્રવર વસ્ત્રો પહેરીને અલ્પ - થોડો, મહાર્થ - મહામૂલ્ય વાળા આભરણથી અલંકૃત્ શરીરવાળો.

મનોજ્ઞ કલમ ઓદનાદિ થાલી, તેનો પાક જેને છે તે. અન્યત્ર પકાવેલ સુપકવ થતો નથી. તેથી આ વિશેષણ મૂક્યું કે — શુદ્ધ - ભોજન સંબંધી દોષ વર્જિત, તેથી સ્થાલિપાક તે શુદ્ધને સ્થાલીપાક શુદ્ધ કહેવામાં આવે છે.

લોકમાં પ્રસિદ્ધ અટાર પ્રકારના વ્યંજન-મસાલા, છાસ વગેરેથી આકુલ તે અટાર વ્યંજના કુળ અથવા અટાર ભેદથી તે વ્યંજનાકુળ હોવાથી અષ્ટાદશ વ્યંજનાકુળ.

આ અટાર ભેદ આ પ્રમાણે છે — (૧) સૂપ, (૨) યવ, (૩) યવજ્ઞ, (૪) થી ૬) ત્રણ મંસાદિ, (૭) ગોરસ, (૮) જ્યૂસ, (૯) ભક્ત્ય, (૧૦) ગુલલાવલિક, (૧૧,૧૨) મૂલજ્ઞ, હરિતક, (૧૩) ડાગ, (૧૪) રસાલુ, (૧૫) પાન, (૧૬) પાનીય, (૧૭) પાનક, (૧૮) શાક.

આ બંને ગાથાઓ સુગમ છે. વિશેષ એ કે — ત્રણ માંસ તે જલજાદિ વનસ્પતિ જાણવી.

o યૂષ - મગ, ચોખા, જીરક, કટુ ભાંડાદિ રસ.

o ભક્ત્ય - ખાંડ, ખાખા આદિ.

o ગુડલાવલિકા - લોકપ્રસિદ્ધ ગોળ પાપડી કે ગુડઘાણા.

o મૂળ અને ફળ એ એક પદ દ્વન્દ્વ સમાસરૂપ છે.

o હરિતક-જીરક આદિ o શાક-વત્યુલની ભાજી

o રસાલૂ-મર્જિકા, o પાન-સૂરા આદિ

o પાનીય-જળ o પાનક-દ્રાક્ષ પાનકાદિ

o શાક-તક વડે સિદ્ધ.

આવા પ્રકારનું ભોજન ખાઈને તેમાં, તેવા વાસગૃહમાં.

— આ વાસગૃહ કેવું છે ? તે કહે છે —

- (૧) અંદરથી સચિત્ર કર્મવાળું.
- (૨) બહારથી દૂમિત ઘૂંટમૂંટ અર્થાત્ દુમિત એટલે સુધા પંકઘવલિત, વૃષ્ટ - પાષાણાદિની ઉપર ઘસેલ, તેથી મૃષ્ટ-મસૃણ કરાયેલ [અતિ લીસો કરાયેલ]
- (૩) વિચિત્ર-વિવિધ ચિત્રચુકત ચંદરવા વડે દીપતું ગૃહનું મધ્યભાગનું ઉપરનું તળ જેનું છે તે.
- (૪) બહુસમ-ઘણું જ સમ
- (૫) સુવિભક્ત-સુવિચ્છિતક ભૂમિભાગ જેમાં છે તે.
- (૬) મણિરત્ન વડે નાશ કરાયેલ અંધકારચુકત.
- (૭) કાળો અગરુ, પ્રવર કુંદુરુક, તુરુક ધૂપની જે ગંધ તેના વડે મધમધાયમાન.
- (૮) ઉર્ધ્વત-અહીં-તહીં પ્રસરેલી ગંધ વડે અભિરામ અર્થાત્ જે રમણીય છે તેવું.
- (૯) વરગંધિક - શોભન ગંધ, તેના વડે કરાયેલ વરગંધિક-શ્રેષ્ઠગંધ જેની છે તેવું. તેથી જ ગંધવર્તીભૂત.
- વાસગૃહ પછી શયનીયનું વર્ણન છે, તે આ પ્રમાણે —
- (૧) ઉભય પડખે ઉગ્નત.
- (૨) મધ્ય ભાગથી ગંભીર
- (૩) શરીર પ્રમાણ ઉપધાન વડે ચુકત.
- (૪) મસ્તકે અને પગ પાસે ઓશીકા જેમાં છે તેવી.
- (૫) વિશિષ્ટ કર્મ વિષયક બુદ્ધિ વડે પ્રાપ્ત કરેલ, અતીવ સુષુ પરિકર્મિત ગાંડ-ઉપધાનક જેમાં છે તેવી.
- (૬) સારી રીતે પરિકર્મિત ક્ષૌભિક દુકલ-કપાસના રૂમાંથી બનાવેલ વસ્ત્રના યુગલ રૂપ જે પટ્ટશાટક છે તેના વડે જેનું આચ્છાદન કરાયેલ છે, તેવી શય્યા વડે ચુકત.
- (૭) રક્તાંશુક - મચ્છરદાની સમાન વસ્ત્ર વિશેષથી સંવૃત.
- (૮) આજિનક-ચર્મમય વસ્ત્ર વિશેષ, તે સ્વભાવથી અતિ કોમળ હોય છે. [તેથી ગ્રહણ કર્યું.]
- (૯) રૂત-કપાસના પદ્મ-રુ.
- (૧૦) ભૂર-વનસ્પતિ વિશેષ.
- (૧૧) નવનીત-માખણ - X - ઉક્ત આજિનક આદિના સ્પર્શ જેવો સ્પર્શ જેનો છે તેવા પ્રકારનો શય્યાનો સ્પર્શ છે.
- સુગંધી જે શ્રેષ્ઠ કુસુમો અને જે સુગંધી ચૂર્ણ-પટવાસાદિ અને આ સિવાય પણ તેવા પ્રકારના શયનોપચારથી ચુકત.
- તથા તેવા પ્રકારે કહેવાને માટે અશક્ય એવી, સ્વરૂપથી પુન્યવતીને

યોગ્યતાવાળી [તથા આ વિશેષણવાળી]

- (૧) શ્રૃંગાર રસ પોષક આકાર-સન્નિવેશ વિશેષ જેનો છે તેવી.
- (૨) આવા પ્રકારના શોભનવેશવાળી.
- (૩) સંગત આદિ સંગત-મૈત્રીગત ગમન, સવિલાસ ફરવું.
- (૪) હસિત-પ્રમોદ સહિત કપોલ સૂચિત હાસ્ય.
- (૫) ભણિત-મન્મથ ઉદ્દિપક વિચિત્ર વાણી.
- (૬) ચેષ્ટિત-કામ સહિત અંગ-પ્રત્યંગ અવયવના પ્રદર્શનપૂર્વક પ્રિયજન સન્મુખ અવસ્થાનવાળી.
- (૭) સંલાપ-પ્રિયની સાથે પ્રમોદ સહિત સકામ પરસ્પર સંકથા કરી રહેલી એવી તે સ્ત્રી.
- (૮) વિલાસ-શુભ લીલા વડે ચુકત
- (૯) નિપુણ-સૂક્ષ્મ બુદ્ધિગમ્ય અત્યંત કામ વિષયમાં પરમ નૈપુણ્યથી સભર એવી સ્ત્રી.
- (૧૦) ચુકત-દેશ કાળોત્પન્ન ઉપચાર, તેના વડે કુશળ.
- (૧૧) અનુરક્ત, ક્યારેય પણ અવિરક્ત.
- આવા પ્રકારની મનોનુકૂલ પત્ની સાથે એકાંતે રતિપ્રસક્ત-રમણમાં જોડાયેલી, બીજે ક્યાંય પણ મનને ન કરતી. કેમકે બીજે મન કરવાથી યથાવસ્થિત ઈષ્ટ ભાર્યાગત કામ સુખને અનુભવતી નથી.
- ઈષ્ટ શબ્દ, સ્પર્શ, રસ, ગંધ, રૂપ એવા પાંચ ભેદથી મનુષ્ય ભવ સંબંધી કામભોગને અનુભવતી. અહીં પ્રત્યનુભવન્ માં પ્રતિ શબ્દ આભિમુખ્ય અર્થમાં છે, તેથી સનમુખ રહીને સંવેદના અનુભવતી વિચરે છે અર્થાત્ રહેલી છે.
- તા સે જ્ઞં ઈત્યાદિ. તાવત્ શબ્દ ક્રમ અર્થમાં છે. - X - X - તે પુરુષ તે કાળ વડે તથાવિધ ઉપલક્ષિત સમય-અવસર, એવો કાળ સમય, તેમાં કેવા સાતારૂપ-આહ્લાદરૂપ સુખને અનુભવતો વિચરે છે ?
- આવો પ્રશ્ન કરતાં ગૌતમે કહ્યું — હે ભગવન્ ! શ્રમણ ! આયુષ્યમાન્ ! ઉદાર-અતિ અદ્ભૂત સાતા-સુખને અનુભવતો રહે.
- ભગવંતે ત્યારે કહ્યું — આવા તે પુરુષસંબંધી કામ ભોગો કરતાં પણ અનંતગુણપણે વિશિષ્ટતર જ વ્યંતર દેવાના કામભોગો છે, તેમ કહેવાયેલું છે.
- વ્યંતરના આવા કામભોગ કરતાં પણ અસુરેન્દ્ર સિવાયના ભવનપતિ દેવોના કામભોગો અનંતગુણ વિશિષ્ટતર છે.
- અસુરેન્દ્ર સિવાયના ભવનપતિ દેવોના કામભોગો કરતાં પણ ઈન્દ્રભૂત અસુરકુમાર દેવોનો કામભોગો અનંતગુણ વિશિષ્ટ છે.
- ઈન્દ્રભૂત અસુરકુમાર દેવોના કામભોગો કરતાં પણ અનંતગુણ વિશિષ્ટતર ગ્રહ-નક્ષત્ર-અને તારારૂપ દેવોના કામભોગ છે.

ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારાણે દેવોના કામભોગો કરતાં પણ અનંતગુણ વિશિષ્ટતર કામભોગો ચંદ્ર-સૂર્યના છે.

આવા સ્વરૂપે જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષ્ણાજ ચંદ્ર અને સૂર્ય કામભોગોને અનુભવતા વિચરે છે.

હવે પૂર્વે કહેલા ૮૮ સંખ્યક ગ્રહોને તેના-તેના નામગ્રહણપૂર્વક જણાવવાને માટે કહે છે -

● સૂત્ર-૧૯૮ થી ૨૦૭ :-

[૧૯૮] તેમાં નિશ્ચે આ ૮૮-મહાગ્રહો કહેલા છે. તે આ રીતે -

(૧) અંગારક, (૨) વિકાલક, (૩) લોહિતાક્ષ, (૪) શનૈશ્ચર (૫) આધુનિક (૬) પ્રાધુનિક, (૭) કણ, (૮) કનક, (૯) કણકનક.

(૧૦) કણવિતાનક, (૧૧) કણ સંતાનક, (૧૨) સોમ, (૧૩) સહિત (૧૪) આશ્વાસન, (૧૫) કાયોપગ, (૧૬) કર્બટક, (૧૭) અજકરક, (૧૮) દુંદુભક, (૧૯) શંખ, (૨૦) શંખનાભ.

(૨૧) શંખવર્ણાભ, (૨૨) કંસ, (૨૩) કંસનાભ, (૨૪) કંસવર્ણાભ, (૨૫) નીલ, (૨૬) નીલોભાસ, (૨૭) રૂપ્ય, (૨૮) રૂપ્યભાસ, (૨૯) ભસ્મ અને (૩૦) ભસ્મરાશિ.

(૩૧) તિલ, (૩૨) તિલપુષ્પવર્ણ, (૩૩) દક, (૩૪) દકવર્ણ, (૩૫) કાય, (૩૬) બંધ, (૩૭) ઈન્દ્રાગ્નિ, (૩૮) ધૂમકેતુ, (૩૯) હરી, (૪૦) પિંગલક, (૪૧) બુધ, (૪૨) શુક, (૪૩) બૃહસ્પતિ, (૪૪) રાહુ, (૪૫) અગસ્તી, (૪૬) માણવક, (૪૭) કામસ્પર્શ, (૪૮) ધુર, (૪૯) પ્રમુખ, (૫૦) વિકટ.

(૫૧) વિસંધિકલ્પેલ્લક, (૫૨) પ્રજલ્લ, (૫૩) જટિતાલક, (૫૪) અરુણ (૫૫) અગ્નિલ્લક, (૫૬) કાળ, (૫૭) મહાકાલ, (૫૮) સ્વસ્તિક, (૫૯) સૌવસ્તિક, (૬૦) વર્ધમાનક.

(૬૧) પ્રલંબ, (૬૨) નિત્યાલોક, (૬૩) નિત્યુદ્યોત, (૬૪) સ્વયંપ્રભ, (૬૫) અવભાસ, (૬૬) શ્રેયસ્કર, (૬૭) ક્ષેમંકર, (૬૮) આભંકર, (૬૯) પ્રભંકર અને (૭૦) અરક.

(૭૧) વિરક, (૭૨) અશોક, (૭૩) વીતશોક, (૭૪) વિમલ, (૭૫) વિવક્ત, (૭૬) વિતપ્ત, (૭૭) વિશાલ, (૭૮) શાલ, (૭૯) સુપ્ત.

(૮૦) અનિવૃત્તિ, (૮૧) દુર્જટી, (૮૨) કર, (૮૩) કરિક, (૮૪) રાજ, (૮૫) અર્ગલ, (૮૬) પુષ્પકેતુ, (૮૭) ભાવકેતુ, (૮૮) ઝેકજટી. [પુષ્પ, ભાવ, કેતુ અલગ પણ છે.]

o આ જ અટક્યાસી ગ્રહોના નામોને હવે નવ સંગ્રહણી ગાથાપૂર્વક પુનઃ સૂત્રમાં જણાવેલા છે. તે આ રીતે -

[૧૯૯] અંગારક, વિકાલક, લોહિતાક્ષ અને શનૈશ્ચર તથા આધુનિક,

પ્રાધુનિક, કનક-નામ સહિતના પાંચ ગ્રહો.

[૨૦૦] સોમ, સહિત, આશ્વાસન અને કાયોપક અને કર્બટક, અજકરક, દુંદુભક, શંખ-નામ સહિતના ત્રણે.

[૨૦૧] કંસ-નામ સહિત ત્રણ, નીલ અને રુકિમ વડે ચાર ગ્રહો થાય. ભસ્મ, તિલ, પુષ્પવર્ણ, દકવર્ણ, કાળ અને બંધ.

[૨૦૨] ઈન્દ્રાગ્નિ [અથવા ઈન્દ્ર અને અગ્નિ], ધૂમકેતુ, હરિ, પિંગલક, બુધ અને શુક, બૃહસ્પતિ, રાહુ, અગસ્તિ, માણવક અને કામસ્પર્શ નામક ગ્રહો છે.

[૨૦૩] ધુરક, પ્રમુખ, વિકટ, વિસંધિકલ્પ પછી પ્રલંબ અને જટિતાલક અને અરુણ, અગ્નિલ, કાલ, મહાકાલ.

[૨૦૪] શ્રેયસ્કર, સૌવસ્તિક, વર્ધમાનક અને પછી પ્રલંબ, નિત્યાલોક, નિત્યુદ્યોત, સ્વયંપ્રભ અને અવભાસ.

[૨૦૬] વિમલ, વિતત, વિશ્વસ્ત, વિશાલ, પછી શાલ અને સુપ્ત, અનિવૃત્તિ અને ઝેકજટી, વિજટી જાણવા.

[૨૦૭] કર, કરિક, રાજર્ગલ [અથવા રાજ અને અર્ગલ], પુષ્પકેતુ અને ભાવકેતુ જાણવા. આ અટક્યાસી ગ્રહો નિશ્ચે આનુપૂર્વી ક્રમે જાણવા જોઈએ. [અહીં પુષ્પ, ભાવ, કેતુ અલગ પણ ગણેલ છે.]

● વિવેચન-૧૯૮ થી ૨૦૭ :-

તેમાં નિશ્ચે ચંદ્ર-સૂર્ય-નક્ષત્ર-તારાણેની મધ્યે જે પૂર્વે ૮૮ સંખ્યાથી ગ્રહો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે છે -

અંગારક ઈત્યાદિ બધાં સુગમ છે.

આ જ નામોને સુખેથી સમજવા માટે છ સંગ્રહણી ગાથા કહે છે. [નવ ગાથાઓ છે, છતાં વૃત્તિમાં ગાથા ષટ્ક કહ્યું છે, તે મુદ્રણ દોષ છે કે અન્ય કંઈ સૂચવે છે, તેનો નિર્ણય કરાવવો.]

- X - X - X -

- સૂત્રમાં આ નવ ગાથાઓ કહેવાયેલી જ છે.

- વૃત્તિકાર મહર્ષિએ ફરી આ નવે ગાથાઓ નોંધી છે.

- સૂત્ર અને વૃત્તિમાં નોંધાયેલ ગાથાઓ સમાન જ છે.

- વૃત્તિકાર મહર્ષિએ સૂત્રોક્ત ગાથાને ફરી સંગ્રહણી ગાથારૂપે વૃત્તિમાં શા માટે નોંધી છે, તે અંગે અમને આ પુનરાવર્તન કે પુનરુક્તિનો હેતુ શો છે કે શો હોઈ શકે તે કંઈ સમજાતું નથી.

- સૂત્રમાં ૧૯૮માં સૂત્રમાં આ જ ૮૮-નામો છે, છતાં સૂત્રક્રમ ૧૯૯ થી ૨૦૭ [નવ ગાથામાં] આ જ ૮૮-ગ્રહોના નામો મૂકેલા છે. અહીં કદાચ એવી કલ્પના થઈ શકે કે આગમ સૂત્રોમાં અનેક સ્થાને સંગ્રહણી ગાથાઓને સ્થાન અપાયેલ છે કે

જે ગાથાઓ સૂત્રમાં કહેવાયેલી જ હકીકતોને પદ સ્વરૂપે કે વિશિષ્ટ રૂપે રજૂ કરતી હોય છે. એ પદ્ધતિનું આ આગમમાં અહીં પણ અનુસરણ કરાયું હોય. પરંતુ સૂત્રમાં બબ્બે વખત કહેવાયેલ આટલી સામાન્ય વાત કે જેમાં ફક્ત ગ્રહોના નામ જ છે, તેને વૃત્તિમાં એ જ ગાથા સ્વરૂપે વૃત્તિકારશ્રીએ શા માટે ફરી નોંધ કરી છે, તેનું કારણ અમને સમજાયેલ નથી.

— કદાચ અન્ય કોઈ સ્થાને પણ આવી ગાથાનો ઉલ્લેખ હોય તેની સાક્ષીરૂપે નોંધ વૃત્તિકારશ્રીએ લીધેલી હોય અથવા ગાથાષ્ટક શબ્દ દ્વારા કંઈક જુદી ગાથા અભિપ્રેત હોય તો કદાચ વૃત્તિકારશ્રી દ્વારા કરાયેલ ગાથાનોંધ સહેતુક હોઈ શકે છે.

- X - X - X - X - X -

૦ ગાથાની વૃત્તિકારે કરેલ વ્યાખ્યા — [અહીં પણ એ જ-૮૮ ગ્રહોના નામો છે તેથી અમે તેનો પુનઃઅનુવાદ કર્યો નથી.]

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
પ્રાભૃત-૨૦-નો ટીકા સહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

- X - X - X - X -

૦ હવે સર્વ શાસ્ત્રના ઉપસંહાર રૂપે સૂત્રકાર મહર્ષિ ૨૦ માં પ્રાભૃતને અંતે ગાથા રચના દ્વારા જણાવે છે કે —

● સૂત્ર-૨૦૮ થી ૨૧૪ :-

[૨૦૮] આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી પ્રકૃતાર્થ એવી તથા અભવ્યજનોના હૃદયમાં દુર્લભ એવી ભગવતી જ્યોતિષ્ણા પ્રજ્ઞાપ્તિનું [ચંદ્ર-સૂર્યપ્રજ્ઞાપ્તિનું] કિર્તન કરે છે.

[૨૦૯] આને ગ્રહણ કરીને જડ, ગૌરવયુક્ત, માની, પ્રત્યનીક, અબહુશ્રુતને આ પ્રજ્ઞાપ્તિનું જ્ઞાન ન દેવું જોઈએ. આનાથી વિપરીત જનોને, જેમકે સરળ યાવત્ શ્રુતવાન્ને દેવું જોઈએ.

[૨૧૦] શ્રદ્ધા, ધૃતિ, ધૈર્ય, ઉત્સાહ, ઉત્થાન, બળ, વીર્ય, પરાક્રમ વડે યુક્ત થઈને આની શિક્ષા પ્રાપ્ત કરનાર પણ જો અયોગ્ય હોય તો તેને આ પ્રજ્ઞાપ્તિનું પ્રરૂપણ કરવું ન જોઈએ. - જેમકે -

[૨૧૧] જે પ્રવચન, કુળ, ગણ, સંઘથી બહાર કરાયેલા હોય. જ્ઞાન અને વિનયથી હીન હોય, અરિહંત-ગણધર અને સ્થવિરની મર્યાદાથી રહિત હોય, [તેમને આ પ્રજ્ઞાપ્તિ ન દેવી.]

[૨૧૨] ધૈર્ય, ઉત્થાન, ઉત્સાહ, કર્મ, બળ, વીર્યથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. આને નિયમથી આત્મામાં ધારણ કરવી. અવિનીતને આ જ્ઞાન ક્યારેય

ન આપવું.

[૨૧૩] જન્મ-મૃત્યુ અને કલેશ દોષથી રહિત ભગવંત મહાવીરના સુખ દેનારા ચરણ કમળમાં હું વિનયથી નમ્ર થઈ વંદન કરું છું.

[૨૧૪] આ સંગ્રહણી ગાથાઓ કહી.

● વિવેચન-૨૦૮ થી ૨૧૪ :-

ઉક્ત પ્રકારે અનંતર ઉદ્દિષ્ટ સ્વરૂપા, જિનવચન તત્ત્વવેદીન ઉત્તાન અર્થવાળી, અભવ્યજનોના હૃદયથી દુર્લભ, કેમકે અભવ્યત્વથી જ તેમને સમ્યક્ જિનવચન પરિણિતનો અભાવ છે.

ભગવતી - જ્ઞાન ઐશ્વર્ય દેવતા, જ્યોતિષ્ણા-સૂર્યની પ્રજ્ઞાપ્તિ. હવે સ્વયં ગ્રહણ કર્યા પછી આ કોને ન આપવી, તે કહે છે —

આ સૂર્ય પ્રજ્ઞાપ્તિ સ્વયં સમ્યક્કરણથી ગ્રહણ કરવા છતાં સ્તબ્ધ, સ્વભાવથી જ માનપ્રકૃતિ વડે વિનયભ્રંશ કરીને, ઋદ્ધ્યાદિ ગૌરવવાળાને - X - ઋદ્ધ્યાદિ દોષો દૂર કરીને જ અચિંત્ય ચિંતામણી કલ્પ આ સૂર્યપ્રજ્ઞાપ્તિને - X - અવજ્ઞાથી જુએ છે, તે અવજ્ઞા દુરંત નરકાદિ પ્રપાત હેતુ છે, તેથી તેમના ઉપકારને માટે જ તેમને દાનનો પ્રતિષેધ કરેલ છે. - X -

તથા માનિ - જાત્યાદિ મદ સહિત, પ્રત્યનીક-દૂરભવ્યતા વડે અભવ્ય, તેના વડે સિદ્ધાંત વચન નિકુટ્ટ પરને, તથા અલ્પશ્રુતને, તે જ જિનવચનમાં અસમ્યક્ ભાવિતત્વથી. શબ્દાર્થ પર્યાલોચનામાં અક્ષુણ્ણત્વથી, જેમ તેમ બોલનારને પણ સમ્યગ્ રુચયું નથી માટે તેઓને ન દેવું. પરંતુ ઉક્ત દુર્ગુણોથી વિપરીતિને આપવું.

- X - X - વિપરીત [સદ્ગુણી]ને આપવું જ, ન દેવાથી શાસ્ત્ર વ્યવસ્થેદ, તીર્થ વિચ્છેદ પ્રસંગ આવે. - X - શ્રવણીની ઈચ્છા, વિવક્ષિત જિનવચન સત્ય જ છે તેવું માનનાર, સાંભળવાને ગુરુ પ્રત્યે સન્મુખ જનાર, શ્રવણ માટેનો ઉત્સાહ - X - X - વંદનાદિ કર્મ, વાચનાદિ વિષયમાં પ્રાણ, અનુપ્રેક્ષામાં સૂક્ષ્માર્થ વિચારણા શક્તિ, વીર્ય આદિ વડે યુક્ત થઈને - X - ગ્રહણ કરવા છતાં - X - અયોગ્યને ન આપવી.

જો તે પ્રવચનાદિ બાહ્ય હોય, જ્ઞાનાચાર હીન હોય, અર્હત્ ભગવંતે કરેલ મર્યાદાને ઉલ્લંઘનો હોય તે અતિક્રમથી દીર્ઘસંસારીતા થતી હોવાથી તેને ન આપવી. - X - X - X - આવાને આપવાથી પોતે અને બીજા દીર્ઘસંસારીત્વ પામે છે. એમ પ્રદાન વિધિ કહી.

આ સૂર્ય પ્રજ્ઞાપ્તિ અર્થથી મિથિલામાં મહાવીર ભગવંતે શાક્ષાત્ કહેલી છે વર્તમાન - X - X - તીર્થાધિપતિને મંગલાર્થે શાસ્ત્રને અંતે તેમને નમસ્કાર કર્યા છે—

વીરવર, તે નામાદિ ભેદથી ચાર પ્રકારે છે — નામવીર, સ્થાપનાવીર, દ્રવ્યવીર,

ભાવવીર. જે ફક્ત - X - નામથી વીર છે, તે 'નામવીર', કોઈ સુભટની 'વીર'રૂપે સ્થાપના કરવી તે 'સ્થાપનાવીર' દ્રવ્યવીર, આગમથી અને નોઆગમથી બે રીતે કહેલ છે - X - X - X - X - X - સિદ્ધશીલાતલે રહેલ ભગવંત તે "દ્રવ્યવીર" - X - X - અથવા ભવ્ય શરીર તે "દ્રવ્યવીર". - X - X - ભગવત્ સ્વરૂપે વર્તમાનને "ભાવવીર" - X - X - X - X - તેમને નમસ્કાર.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
સૂર્યપ્રજ્ઞાપિતનો ટીકા સહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

— ૦ — ૦ — ૦ — ૦ — ૦ — ૦ —

આગમ-૧૬-નો અનુવાદ પૂર્ણ

૧૭-ચંદ્રપ્રજ્ઞાપિતઉપાંગસૂત્ર-૬

અનુવાદ તથા ટીકાનુસારી વિવેચન

પીસ્તાળીશ આગમોમાં સત્તરમું આગમ અને ઉપાંગ સૂત્રોમાં - છટ્ટા ઉપાંગરૂપે અમે સ્વીકારેલ આ ચંદ્રપ્રજ્ઞાપિત આગમ જેને પ્રાકૃતમાં ચંદપન્નત્તિ કહે છે.

અહીં વાસ્તવમાં આખા આગમનો અનુવાદ નથી, પરંતુ

—: માત્ર સૂચનારૂપે :—

કેટલીક નોંધ અમે કરી રહ્યા છીએ. તે આ પ્રમાણે છે —

(૧) વર્તમાનકાળે સૂર્યપ્રજ્ઞાપિત અને ચંદ્રપ્રજ્ઞાપિત બંને આગમો એકમેકરૂપ થઈ ગયા છે. પ્રાભૃતાદિ સંખ્યા સમાન જ છે.

(૨) અમોએ ૨૦૧૦ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ ઈન્ડોલોજીમાંથી ચંદ્રપ્રજ્ઞાપિત સૂત્ર-પૂ. મલયગિરિજી કૃત્ ટીકાની હસ્તપ્રત મેળવીને તેની સંપૂર્ણ તુલના કરેલ છે. જે હસ્તપ્રતની સાઈઝ ૨૨ x ૯ સે.મિ. છે. મુનિમાણેકની પ્રેરણાથી સંવત-૧૮૫૬ કારતકવદ-૭-ના આ પ્રત પૂર્ણ થઈ છે. જેના-૨૬૨-પૃષ્ઠો છે.

(૩) સૂર્યપ્રજ્ઞાપિત કરતાં ચંદ્રપ્રજ્ઞાપિતમાં અમે આટલો તફાવત જોયો છે.

— આરંભે ચાર ગાથા અહીં વધુ છે, આરંભના સૂત્રક્રમમાં ભેદ છે.

— વીર વરસ્સ નામક પ્રશસ્તિગાથા અહીં નથી.

— ક્વચિત્ પાઠાંતર જોવા મળે છે, તે સામાન્ય છે.

— સૂર્યપ્રજ્ઞાપિતમાં છેલ્લે જ્યોતિષ્રાજ પ્રજ્ઞાપિત નો અર્થ સૂર્ય પ્રજ્ઞાપિત કરેલ છે, તેને સ્થાને આ પ્રતમાં મલયગિરિજી મ. "ચંદ્રપ્રજ્ઞાપિત" એવો અર્થ કરે છે.

(૪) આ વિષયમાં અમારું આગમસુત્તાણિ મૂળ અને આગમ સુત્તાણિ-સટીક બંને પ્રકાશનો ખાસ જોઈ જવા.

❁ પ્રાભૂત-૧ ❁

— X — X —

● સૂત્ર-૧ થી ૪ :-

[૧] નવનલિન-કુવલય-વિકસિત-શતપત્રકમલ જેવા જેમના બે નેત્ર છે. મનોહર ગતિથી યુક્ત એવા ગજેન્દ્ર સમાન ગતિવાળા એવા વીર ભગવંત ! આપ જ્યને પ્રાપ્ત કરો.

[૨] અસુર, સુર, ગરુડ, ભુજગ આદિ દેવોથી વંદિત, કલેશરહિત, એવા અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સર્વ સાધુને નમસ્કાર.

[૩] સ્ફૂટ, ગંભીર, પ્રકટાર્થ, પૂર્વરૂપ શ્રુતના સારભૂત, સૂક્ષ્મબુદ્ધિ આચાર્યો દ્વારા ઉપદિષ્ટ જ્યોતિષ્ગણરાજ પ્રજ્ઞાપિને હું કહીશ.

[૪] ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ મન-વચન-કાયાથી વંદન કરીને શ્રેષ્ઠ જિનવર એવા શ્રી વર્ધમાન સ્વામીને જ્યોતિષ્ગણરાજ પ્રજ્ઞાપિના વિષયમાં પૂછે છે કે -

o o ચંદ્ર પ્રજ્ઞાપિના બાકીના સૂત્રો માટે સૂચના o

-o- ચંદ્ર પ્રજ્ઞાપિના મૂળ સૂત્રો ૫ થી ૧૯, સૂર્ય પ્રજ્ઞાપિના મૂળ સૂત્ર ૩ થી ૧૭ મુજબ જ છે.

-o- ચંદ્ર પ્રજ્ઞાપિના મૂળ સૂત્ર-૨૦ અને ૨૧, એ સૂર્ય પ્રજ્ઞાપિના મૂળ સૂત્ર-૧ અને ૨ પ્રમાણે છે.

-o- બાકીના સૂત્રો ચંદ્ર પ્રજ્ઞાપિ અને સૂર્ય પ્રજ્ઞાપિમાં સરખાં જ છે માત્ર સૂત્રના ક્રમમાં જ તફાવત છે.

o ચંદ્ર પ્રજ્ઞાપિના આરંભિક ચાર સૂત્રોની વૃત્તિ જ વિશેષ છે, બાકીના સૂત્રોની વૃત્તિ સૂર્યપ્રજ્ઞાપિ અનુસાર છે. માત્ર છેલ્લે જ્યોતિષ્ રાજ પ્રજ્ઞાપિનો અર્થ અહીં સૂર્યપ્રજ્ઞાપિને બદલે ચંદ્રપ્રજ્ઞાપિ કરેલ છે.

● વિવેચન-૧ થી ૪ :-

[અહીં ચાર ગાથાઓ છે. પહેલી ગાથા વીર પરમાત્માના વિશેષણો પૂર્વકની સ્તવ ગાથા છે, બીજી ગાથામાં પંચ પરમેષીને નમસ્કાર છે, ત્રીજી ગાથામાં સૂત્રકારે કરેલી પ્રતિજ્ઞા છે અને ચોથી ગાથામાં શ્રી ગૌતમસ્વામીએ વિનયપૂર્વક ભગવંતને ચંદ્ર પ્રજ્ઞાપિ વિશે પ્રશ્ન કર્યો છે.]

[અમે આગમસુત્તાણિ માં આ ચારે ગાથાની વૃત્તિને મુદ્રિત કરાવેલી છે. જેમાં પહેલી ગાથાની વૃત્તિ વિસ્તારથી છે, બાકીની ત્રણ ગાથાની વૃત્તિ નાની છે. જેમાં

ગાથામાં સ્તવ શબ્દની વ્યાખ્યા, પછી પ્રત્યેક શબ્દોની વ્યાખ્યા કરાયેલી છે, જેમાં જયતિ શબ્દ, વીર શબ્દ, ભગવન્ શબ્દ - એ ત્રણેની વ્યાખ્યા ખૂબ સુંદર-વિસ્તારથી-વ્યુત્પત્તિ સાથે કરી છે.]

— અમે પ્રમાદવશ તેનો અનુવાદ કર્યો નથી —

ક્ષમાચાચના સહ —

ચંદ્રપ્રજ્ઞાપિ ઉપાંગ-૧૭-સૂચના-પૂર્ણ

ભાગ-૨૪-સમાપ્ત

આગમ સટીક અનુવાદનું વિભાગીકરણ

આગમનું નામ	ભાગ ક્રમાંક
આચારાંગ	૧ અને ૨
સૂત્રકૃતાંગ	૩ અને ૪
સ્થાનાંગ	૫ થી ૭
સમવાયાંગ	૮
ભગવતી	૯ થી ૧૩
જ્ઞાતાધર્મકથા	૧૪
ઉપાસકદશા, અંતકૃત્દશા, અનુતરોપપાતિકદશા, પ્રશ્નવ્યાકરણ	૧૫
વિપાકશ્રુત, ઔપપાતિક	૧૬
રાજપ્રશ્નીય	૧૭
જીવાજીવાભિગમ	૧૭ થી ૧૯
પ્રજ્ઞાપના	૨૦ થી ૨૨
સૂર્ય/ચંદ્ર-પ્રજ્ઞાપિ	૨૩, ૨૪
જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞાપિ	૨૫ થી ૨૭
નિરયાવલિકા પંચક અને પયપ્ત્તાસૂત્રો-૧૦+૧	૨૮
નિશીથ, વ્યવહાર, બૃહલ્કલ્પ	
દશાશ્રુતરર્કધ અને જીતકલ્પ	૨૯
મહાનિશીથ	૩૦
આવશ્યક	૩૧ થી ૩૪
પિંડનિર્યુક્તિ, ઓઘનિર્યુક્તિ	૩૫
દશવૈકાલિક	૩૬
ઉત્તરાધ્યયન	૩૭ થી ૩૯
નંદીસૂત્ર	૪૦
અનુયોગદ્વાર	૪૧
કલ્પ (બારસા) સૂત્ર	૪૨